

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

**Міжнародні відносини,
суспільні комунікації
та регіональні студії**

International Relations,
Public Communications
and Regional Studies

№ 1 (15)

Луцьк
Вежа-Друк
2023

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 13 від 30 березня 2023 року)*

Редакційна колегія

Шуляк Антоніна – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (головний редактор).

Сидорук Тетяна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія» (Україна, м. Острог).

Вознюк Євгенія – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк) (відповідальний секретар).

Бояр Андрій – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Вавринюк Анджей Антоні – доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Вища професійна державна школа (Польща, м. Хелм).

Васюта Ольга – доктор габілітований, професор, директор Інституту наук про безпеку, Педагогічний університет імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Вояковський Даріуш – доктор габілітований, професор, Гірничо-металургійна академія ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Івасечко Ольга – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Карпчук Наталія – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Качка Катажина – доктор габілітований, заступник декана з питань розвитку та організації факультету політики та наук про безпеку, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Кленка Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту наук про безпеку, Педагогічний університет імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Копець Рафал – доктор філософії, ад'юнкт (доцент) кафедри інформаційної і медіальної безпеки Інституту наук про безпеку Педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща, м. Краків).

Кузьмич Олена – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та кібербезпеки, Луцький національний політехнічний університет (Україна, м. Луцьк).

Лендєсл Мирослава – доктор політичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, м. Ужгород).

Лютак Олена – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та досліджень, Луцький національний технічний університет (Україна, м. Луцьк).

Пехов'як-Лампарська Джоанна – доктор філософії кафедри історії міжнародних відносин, Університет Ніколая Коперніка в Торуні (Польща, м. Торунь).

Піпченко Наталія – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, м. Київ).

Прокоп Мар'яна – доктор філософії, асистентка професора, Інститут міжнародних відносин і публічної політики, Університет Яна Кохановського в Кельце (Польща, м. Кельце).

Тищенко Дмитро – доктор філософії з соціальних наук (міжнародні відносини), Університет Лісабону (Португалія, м. Лісабон).

Трач Ольга – кандидат технічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Турчин Ярина – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна, м. Львів).

Хворост Христина – кандидат психологічних наук, доцент, заступник директора з навчально-наукової роботи та міжнародної співпраці, Комунальний заклад вищої освіти «Волинський медичний інститут» Волинської обласної ради (Україна, м. Луцьк).

Цінко Сергій – доктор філософії, заступник директора, Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада, м. Едмонтон).

Шульська Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна, м. Луцьк).

Юськів Богдан – доктор політичних наук, професор кафедри економіки та управління бізнесом, Рівненський державний гуманітарний університет (Україна, м. Рівне), гостьовий професор у Гуманітарному відділенні Університету науки і технології Гірничо-металургійної академії ім. С. Стащиця в м. Кракові (Польща, м. Краків).

Яковлев Максим – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник науково-освітнього центру «Школа політичної аналітики», Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна, м. Київ).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук за спеціальностями 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 292 Міжнародні економічні відносини (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188). Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 22739-126398 від 24.04.2017 р.

ISSN 2524-2679 (Online), ISSN 2522-1663 (Print). Інтернет-сторінка видання – <https://relint.vnu.edu.ua>

Редактор і коректор Г. Дробот. Технічний редактор: О. Фесик. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13, каб. 208, Волинський національний університет імені Лесі Українки. Ел. адреса: antonina.mytko@vnu.edu.ua. Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р. Обсяг 20,78 обл. вид. арк., 20,92 ум.-друк. арк.

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2023

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023

*Міжнародні
відносини, суспільні
комунікації
та регіональні студії*

*Журнал заснований у 2017 році
Періодичність 3 рази на рік*

№ 1 (15)

2023

ЗМІСТ

CONTENT

**РОЗДІЛ I
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

**SECTION I
INTERNATIONAL RELATIONS**

Барбашина Катерина

Становлення та трансформація геополітичного вектора Французької Республіки.....6

Коротков Дмитро

«Think tanks» як сучасні актори світової політики: боротьба в просторі міжнародної конкуренції 17

Моренчук Андрій, Колесниченко Нікіта

Міжнародні наслідки виведення американських військ з Афганістану..... 31

Хома Наталія

Зміни у політиці безпеки та оборони Японії 2022–2023 рр.: аналіз змісту та чинників...44

Barbashyna Kateryna

Formation and Transformation of the Geopolitical Vector of the French Republic.....6

Korotkov Dmytro

“Think Tanks” as Modern Actors in World Politics: Struggle in the Space of International Competition.....17

Morenchuk Andrii, Kolesnychenko Nikita

International Consequences of the Withdrawal of American Troops from Afghanistan.....31

Khoma Nataliia

Changes in the Security and Defence Policy of Japan in 2022–2023: Analysis of Content and Factors 44

**РОЗДІЛ II
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

**SECTION II
PUBLIC COMMUNICATIONS
AND LANGUAGE UNIVERSALS**

Кукалець Оксана

Образ КНР у європейських країнах із 2012 до 2019 р.61

Піпченко Наталія, Лепеха Ярослав

Підтримка зовнішньополітичної діяльності Німеччини інструментами стратегічних комунікацій75

Kukalets Oksana

The Image of the PRC in European Countries from 2012 to 201961

Pipchenko Nataliia, Lepekha Yaroslav

Support of Germany’s Foreign Policy Activities with Strategic Communications Instruments ..75

<i>Тихомирова Євгенія</i>	
Стратегічні комунікації ЄС про тенденції дезінформації РФ в умовах повномасштабної російсько-української війни	91
<i>Шевченко Олена</i>	
Еволюція міжнародної громадської думки щодо глобальних змін клімату	106

РОЗДІЛ III РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

<i>Шуляк Антоніна, Кулик Сергій</i>	
«Стадіонна дипломатія» Китайської Народної Республіки в контексті її геополітичних інтересів	124
<i>Сансай Артем</i>	
Переговорний потенціал Республіки Нігер у нейтралізації загрози тероризму державам Центрального Сахелю	158
<i>Фіногенова Сніжана, Коцан Наталія, Коцан Вікторія</i>	
Історичні особистості розвитку міжнародного туризму Іспанії як елементу публічної дипломатії	170

РОЗДІЛ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Павлюх Марія, Пахолук Інна</i>	
Політико-ідеологічні аспекти періодизації й класифікації польської жіночої преси в Галичині (1840–1939)	181
<i>Поліщук Ігор</i>	
Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасних міжнародних відносин	195
<i>Соколовський Олександр</i>	
Роль національних меншин у розвитку транскордонної співпраці Угорщини та України	204
<i>Стрелков Владислав, Ярош Ярослав, Примуш Микола</i>	
Делегітимація державної влади як загроза національній безпеці України	222

<i>Tykhomyrova Yevheniia</i>	
EU Strategic Communications on the RF Disinformation Trends in the full-scale Russian-Ukrainian War	91
<i>Shevchenko Olena</i>	
Evolution of International Public Opinion Regarding Global Climate Change	106

SECTION III REGIONAL STUDIES

<i>Shuliak Antonina, Kulyk Serhii</i>	
«Stadium Diplomacy» of the People's Republic of China in the Context of its Geopolitical Interests	124
<i>Sapsai Artem</i>	
The Negotiating Potential of the Republic Of Niger in Neutralizing the threat of Terrorism to the States of the Central Sahel	158
<i>Finohenova Snizhana, Kotsan Nataliia, Kotsan Viktoriia</i>	
Historical Background of the Development of International Tourism as a Tool if Public Diplomacy in Spain	170

SECTION IV POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

<i>Pavlyuh Maria, Pakholok Inna</i>	
Political and Ideological Aspects of Periodization and Classification of the Polish Women's Press in Galicia (1840–1939)	181
<i>Polishchuk Ihor</i>	
Globalization as a Leading Tendency in the Development of Modern International Relations.....	195
<i>Sokolovskyi Oleksandr</i>	
The Role of National Minorities in the Development of Cross-border Cooperation Between Hungary and Ukraine	204
<i>Strelkov Vladyslav, Yarosh Yaroslav, Prymush Mykola</i>	
Delegitimization of State Authority as a Threat to the National Security of Ukraine	222

**РОЗДІЛ V
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

Tomasz Skrzynski

Security of Natural Gas Supply to Consumers
in Ukraine and Poland in the Face of Open Rus-
sian Military Aggression in 2022 (Comparative
Study) 235

Karpyshin Nataliia, Zhukevich Svitlana

OECD and Ukraine: Trends in Health Care Fi-
nancing254

**SECTION V
INTERNATIONAL ECONOMIC
RELATIONS**

Tomasz Skrzynski

Security of Natural Gas Supply to Consumers
in Ukraine and Poland in the Face of Open Rus-
sian Military Aggression in 2022 (Comparative
Study)235

Karpyshin Nataliia, Zhukevich Svitlana

OECD and Ukraine: Trends in Health Care Fi-
nancing254

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 32 (327)

Катерина Барбашина,

аспірантка кафедри міжнародних відносин,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,

barbashina.e.r@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3545-2803

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-6-17

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО
ВЕКТОРА ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Досліджено особливу роль, яку Франція відіграє в Європейському регіоні. Незважаючи на стрімку динаміку в різні історичні періоди, політика Франції залишалася послідовною; вона прагне зберегти домінування в Європі. Вплив у регіоні додає Франції міжнародної ваги, можливість впливати на міжнародну політику, вести незалежний зовнішній курс та задовольняти національні інтереси. На початку 1990-х років у зв'язку з геополітичними змінами, а саме завершенням «холодної війни», появи нових держав у Центрально-Східній Європі, зникнення біполярної міжнародної системи, активізувалося будівництво нової європейської структури, у якій Франція посіла провідне місце з чітко виокремленими геополітичними інтересами. Закінчення «холодної війни», глибока трансформація геополітичної структури системи міжнародних відносин докорінно змінили умови міжнародної діяльності Франції. Вона постала перед потребою визначити своє місце в новій постбіполярній системі. Франція проводить багатовекторну політику, відіграючи провідну роль у міжнародних подіях, створює власні сфери впливу. Прагнення утриматися на політичному «олімпі» створює ґрунт для швидкої орієнтації та зміни векторів, які, передусім, спрямовані на побудову міцної зовнішньої політики. У цих умовах дослідження геополітичних векторів розвитку Французької Республіки є необхідним елементом визначення статусної особливості Франції в планетарному масштабі та в системі регіональних взаємозв'язків. Пошук Францією нових шляхів самореалізації в масштабі світової системи міжнародних відносин та прагнення до активних дій на міжнародній арені обумовили діяльність французьких президентів щодо визначення нових геополітичних векторів розвитку.

Ключові слова: геополітика; Франція; геостратегія; зовнішня політика; міжнародні відносини.

Kateryna Barbashyna,

Oles Honchar Dnipro National University,

ORCID ID: 0000-0002-3545-2803

FORMATION AND TRANSFORMATION OF THE GEOPOLITICAL VECTOR OF THE FRENCH REPUBLIC

The study is devoted to the special role that France plays in the European region. Despite the rapid dynamics in different historical periods, the policy of France has remained consistent, it seeks to maintain its dominance in Europe. Influence in the region adds international weight to France, the ability to influence international politics, lead an independent foreign course and satisfy national interests. In the early 1990s, in connection with geopolitical changes, namely the end of the Cold War, the emergence of new states in Central-Eastern Europe, the disappearance of the bipolar international system, the construction of a new European structure intensified, in which France took a leading place with clearly defined geopolitical interests. The end of the “Cold War”, the profound transformation of the geopolitical structure of the system of international relations fundamentally changed the conditions of France’s international activity. She faced the need to determine her place in the new post-bipolar system. Therefore, France pursues a multi-vector policy, playing a leading role in international events, and creates its own spheres of influence. The desire to stay on the political “Olympus” creates the ground for a quick orientation and change of vectors, which, above all, are aimed at building a strong foreign policy. In these conditions, the study of the geopolitical vectors of the development of the French Republic is a necessary element of determining the status peculiarity of France on a planetary scale and in the system of regional relationships. France’s search for new ways of self-realization on the scale of the world system of international relations and the desire for active actions on the international arena determined the activity of French Presidents in determining new geopolitical vectors of development.

Key words: geopolitics; France; geo-strategy; foreign policy; international relations.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Франція є постійним членом Ради Безпеки Організації Об’єднаних Націй, великою державою Європейського Союзу,

Середземноморського союзу, учасником «великої сімки» провідних індустріальних держав світу та «великої двадцятки». Франція також залишається впливовою державою, засновницею процесу європейської інтеграції й відіграє провідну роль у сучасному розвитку Європейського Союзу. Історія новітніх розширень Євросоюзу підтвердила, що від позиції Франції залежить прийняття стратегічних рішень щодо подальшого розвитку об'єднаної Європи. Отже, дослідження формування геополітичного вектора Франції, який лишається актуальним і на сьогодні, становить суттєвий науковий та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен геостратегічного розвитку Франції влучно висвітлено в роботах Шарля де Голя «Discours et messages» та «Mémoires d'espoir». Жорж Помпиду та Жискар Д'Естен також розкрили питання стратегічних інтересів Франції у своїх працях («Entretiens et discours» і «Deux français sur Trois»). Потрібно також відзначити дослідження Юберта Ведріна «Le mondes de François Mitterand».

Мета статті – узагальнення досвіду Франції, який вплинув на формування геополітичного вектора країни через конкретику політичних, економічних, безпекових та гуманітарних інтересів.

Методика дослідження. Дослідження найбільше спирається на проблемно-хронологічний метод – для з'ясування причин, мотивів, інтересів, якими керувалася Франція на шляху становлення геостратегічного вектора. Використовується також геополітичний підхід, системний, структурно-функціональний, історичний метод, а також метод аналізу документів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Шістдесяті роки ХХ ст. визначили розвиток геостратегії Франції на нових засадах, коли президентом країни став Шарль де Голль. Адже його прихід до влади докорінно змінив як зовнішню, так і внутрішню політику Франції. Діяльність де Голя на посаді президента була покликана подолати наслідки «атлантизму», який фактично перетворив Францію на залежну державу, та відновити її велич [1, с. 442–474]. Він здійснив низку антиатлантистських кроків: Франція вийшла з НАТО, де домінували США та виробила власний геополітичний кодекс, який заклав основи славнозвісної геостратегії V Республіки.

Дослідження фундаментальних принципів та настанов «голлістського геополітичного кодексу» є ваговою складовою частиною цілісного аналізу еволюції геополітичних векторів розвитку Франції, яка варта особливої уваги.

Відправні ідеї Шарля де Голля знайшли своє концентроване вираження в концепції «національної величі», яка є основою всієї політичної філософії геополітичного кодексу голлізму. Франція лише в тому разі є Францією, якщо вона перебуває в перших рядах. «Франція, позбавлена величі, перестане бути Францією», – говорив де Голль [1, с. 253–265].

Одним із ключових принципів геополітичного кодексу Шарля де Голля непорушно пов'язаним із доктриною «національної величі», можна назвати принцип національної незалежності: «... він є історичним заповітом голлізму ... прагненням ствердження могутності держави у міжнародному контексті». Спростовуючи численні обвинувачення в націоналізмі й шовінізмі, де Голль писав: «Що таке незалежність? Це, безумовно, не самоізоляція, не вузько зрозумілий націоналізм. Країна може бути частиною такого Альянсу, як Атлантичний, і при цьому залишатися незалежною. Країна може бути частиною такого економічного об'єднання, як Спільний ринок, або такого політичного союзу, як об'єднана Європа, створити яку ми прагнемо, і залишатися незалежною. Бути незалежною – значить не бути підлеглою іноземній державі»[2, с. 1163].

Звісно, одним з атрибутів національної незалежності виступає володіння ядерною зброєю. Відсутність у Франції цієї зброї, а також ядерна монополія США були, за переконанням де Голля та його послідовників, найбільшими причинами залежності. У цих умовах ядерна зброя розглядалася французькими керівниками як гарант національної незалежності, що надавала державі повну свободу дій як у політичному, так і у військовому контексті [3, с. 112–122].

Політика генерала де Голля була спрямована на трансформацію світової і європейської системи шляхом подолання їхнього біполярного характеру й створення нової структури міжнародних відносин. По-перше, йшлося про трансформацію й підвищення ролі держав на міжнародній арені на противагу блоковим й інтеграційним структурам; по-друге – про трансформацію євроатлантичних відносин, створення в Європі «третьої світової сили на чолі із Францією»; по-третє – про подолання конфронтаційної логіки відносин Схід–Захід, подолання розділу Європи й створення нового європейського порядку, заснованого на принципах безпеки й колективної рівноваги.

Найбільш важливими положеннями геополітичного кодексу Франції, на нашу думку, стала формула «Європа Держав» або «Європа Націй». Держави Західної Європи, як вважав де Голль, повинні тісно співпрацювати одна з одною без створення наднаціональних інститутів і втрати національної самобутності. Співробітництво всієї Європи, за

формулою де Голля, означало співпрацю держав, виходячи з національних інтересів кожної. У цьому де Голль убачав засіб для протистояння впливу США [4, с. 303].

Переконавшись у тому, що із всіх країн Західної Європи лише Франція прагне до обмеження впливу США, де Голль вважав її єдиною західноєвропейською державою, здатною відстоювати безпосередньо європейські інтереси [5, с. 129].

Останньою, проте не менш важливою формулою Шарля де Голля в геополітичному кодексі стала концепція «Континентальної єдності Європи». У її основі – формули: «Європа Держав» – «Європейська Європа» – «єдина Європа від Атлантики до Уралу». Ця концепція де Голля окреслила структурні, змістовні, геополітичні та інструментально-функціональні параметри єдиної Європи. У стратегічному плані цей проєкт мав на меті подолати розкол Європи, «Ялтинську змову», «Холодну війну» та блокове протистояння. Він мав сприяти зближенню Західної й Східної Європи, внутрішній еволюції країн Східної Європи та поступовому формуванню на базі «західноєвропейського ядра» («третьої сили») «великої єдиної Європи», відновленню її лідерських позицій у сучасному світі.

На початку 70-х років, коли президентом Франції став Ж. Помпідю, він висунув формулу «наступність та оновлення», яка вказувала на прагнення керівництва держави дотримуватися теоретико-концептуальних настанов геополітичного кодексу де Голля, але з частковим переглядом його окремих положень.

У його основі, як і раніше, були національні інтереси Франції та утвердження величі Франції насамперед у Європі. Зберігаючи пріоритет національних інтересів та фактора сили в зовнішній політиці Франції, Ж. Помпідю був переконаний що лише сильна Франція спроможна брати участь у європейському будівництві, не втрачаючи своїй самобутності й не приносячи в жертву власні національні інтереси. Визначаючи шляхи та засоби досягнення цієї мети, Ж. Помпідю виходив із того, що Франція є державою середніх розмірів. «Дії Франції, відзначав Ж. Помпідю, яка є сьогодні країною середнього типу, є простими й очевидними. Спочатку насамперед розвивати наші демографічний, економічний і військовий потенціали, достатні для того, щоб її поважали» [6, с.123]. Одним із головних стратегічних завдань президента стало поглиблення відносин із західноєвропейськими сусідами Франції, про що свідчить його формула створення «європейської конфедерації».

Водночас на зміну деголльської політики формування «третьої сили» прийшло прагнення зміцнити відносини з обома наддержавами – США й СРСР. Визнаючи політичне лідерство США в західному світі, Ж. Помпідю вимагав від американського керівництва відмовитися від політики диктату стосовно своїх союзників та партнерів. Однак потрібно зазначити, що корегування геополітичного кодексу Шарля де Голля, яке відбулося під час президентства Ж. Помпідю, не означало, що один із головних його принципів – трансформація системи міжнародних відносин на основі багатосторонньої рівноваги був відсунутий на задній план. За час свого перебування при владі Ж. Помпідю забезпечив V Республіці одне з провідних місць у європейському та світовому міждержавному діалозі. Однак його раптова смерть 2 квітня 1974 р. поставила питання про майбутнє Франції у світовому геополітичному просторі. Обрання на президентську посаду Валері Жискар д'Естена, який не був голлістом, поставило питання про майбутнє геополітичного кодексу голлізму [7].

Отже, ми бачимо, що геополітична доктрина, створена де Голлем мала кардинальний вплив на еволюцію геостратегії Франції. Вона призвела до піднесення ролі Франції у світі та зміцнення її позиції в європейському геополітичному просторі. Починаючи з 1970-х років, геостратегія Франції зазнала значних змін і перетворень. Заперечення та ігнорування Валері Жискар д'Естеном довгострокових завдань, закладених у геополітичному кодексі де Голля, не могли не позначитися на окремих положеннях геостратегії V Республіки. Розроблені республіканською партією, лідером якої був Валері Жискар д'Естен, зовнішньополітичні установки багато в чому суперечили деголлівським принципам. У роки правління В. Жискар д'Естена до Франції приходить розуміння неспроможності відігравати роль великої держави у світовому геополітичному середовищі, як прагнув Шарль де Голль. У той самий час В. Жискар д'Естен ставив доволі амбітне завдання: Франція має бути в «головній групі держав середнього рівня», інакше кажучи, «Франція повинна стояти на чолі держав, які безпосередньо йдуть за наддержавами» [8, с. 12–14]. Нове визначення, яке дав Жискар д'Естен французькій геостратегії, є таким: «це європейське будівництво, це також “глобалізм”, низка двосторонніх угод із країнами-постачальниками сировини й енергії та роль Франції як посередника між промислово розвиненими країнами й третім світом».

Геополітична концепція французького президента отримала назву «мондіалізм». Вона передбачала зміцнення атлантичного та європейського векторів зовнішньої політики Франції, а також пошук шляхів розв'язання зовнішньополітичних проблем у світовому масштабі [9, с. 111].

Незмінними залишилися установки на відмову від військової реінтеграції в НАТО, самостійність Франції в питаннях національної безпеки. Збереглася також й орієнтація на створення незалежного Західноєвропейського центру сили з Францією на чолі. Водночас французька геостратегія набула нових рис, про що свідчить висунута соціалістичним керівництвом теза про сумісність принципів національної незалежності із солідарністю Франції з Північноатлантичним Союзом. «Незалежність без будь-яких умов і солідарність із нашими союзниками доповнюють один одного», – підкреслював прем'єр-міністр Л. Фабіус [10, с. 7].

У роки першого президентства Ф. Міттерана в ранг найбільших стратегічних завдань Франції покладено план піднесення на новий рівень політики «Тьєрмондизму» та «Франкофонії» [11, с. 242–244]. Так, наприклад, політика «Тьєрмондизму» визначала необхідність постійного глобального залучення країн третього світу до світових процесів, де Франція виступала в ролі посередника міжцивілізаційного діалогу. Прагнучи взяти на себе відповідальність за налагодження масштабного, багатостороннього співробітництва промислово розвинених країн і країн, що розвиваються, забезпечити Франції місце привілейованого посередника між ними, офіційний Париж проголосив солідарність із національно-визвольними рухами.

Переглядаючи геостратегію Франції, відповідно до нових геополітичних умов, Франція, як вважав Ф. Міттеран, матиме вплив у новій постбіполярній структурі світу лише через сильну об'єднану Європу. У 1995 р. президентом Франції став Жак Ширак. Перші президентські рішення Ж. Ширака були яскравою демонстрацією ідейної спрямованості нового президента на відродження голлістських національно-державних традицій. Його зовнішньополітична доктрина спиралася на традиційні принципи геополітичного кодексу голлізму – збереження незалежності й лідерства Франції в Європі, а також установа рівноваги між європейськими та національними інтересами. У світлі європейського будівництва увагу президента Франції зосереджено навколо концепцій «Європа націй» та «Європа – потуга» («l'Europe-puissance»). Поняття «нації» як первинної складової частини формування архітектури єдиної Європи було ключовим положенням більшості геополітичних ідей Ж. Ширака. Проект «Європа–націй» найбільше відповідав цим поглядам президента і це дає підстави говорити про принциповий вибір французького президента на користь концепції проконфедеративної чи

профедеративної еволюції Європейського Союзу. Метою Жака Ширака було створення єдиної Європи зі світовою відповідальністю, «Європи – Націй», яка мала стати опорою французької стратегії багатопольярного світу. «Багатопольярний світ, до якого ми закликаємо, стане джерелом рівноваги та гармонії», – відзначав Ж. Ширак у своїх виступах. Концепція «Європа – Націй» зберігала національно державний принцип організації Союзу, що відповідало французьким національним традиціям і вимогам регіоналізації. Проте головна увага президента Франції була зосереджена навколо концепції «Європа – потуга» («l'Europe-puissance»). Оскільки, на думку Ж. Ширака, лише сильна Європа здатна утвердитись у якості центру сили та примножити можливості Франції на геополітичній карті світу.

Претендуючи на глобальну присутність, Франція особливо зважає на свій вплив у найближчих до Європи регіонах, де традиційні сфери французької глобальної відповідальності включають Середземномор'я та Африку. Першим кроком у цьому напрямі стала пропозиція президента Ж. Ширака своїм партнерам по ЄС про проведення спільної африканської політики [12, с. 139]. У цьому контексті, французький президент намагався залучити ЄС до реалізації великих економічних проєктів, особливо до тих, де намічалася серйозна конкуренція з боку США. У середині 90-х років особливу роль у поширенні планетарного впливу Франції відіграла середземноморська політика країни. Франція запропонувала створити особливу архітектуру середземноморського співробітництва. Ідеться про просування в ЄС (у союзі з Іспанією та Італією) ідеї європейського середземноморського партнерства. Настільки ж збалансовані відносини Париж прагне підтримувати з країнами Південно-Східної Азії. Ідеться про регулярні міжурядові контакти та створення ефективних механізмів економічного співробітництва. Одним із нових азіатських векторів французької політики стало співробітництво з Японією, особливо щодо питання набуття останньою міста-постійного члена Ради Безпеки ООН. Щодо відносин із КНР варто зазначити, що Ж. Ширак виступав за економічне поглиблення двосторонніх зв'язків, оскільки китайський ринок стає привабливим для Франції [13, с. 904].

Загалом, Франція активно заявляє про себе в контексті глобалізації. Але зазначимо, що у світовій торгівлі частка країни стагнувала нижче 4 %, до того ж Франція постійно стикається з конкуренцією з боку держав, що розвиваються: Китаю, Індії, Бразилії тощо. Новий міжнародний поділ праці призводить до офшорингу, особливо в промисловому секторі, та передачі сервісів сторонам із низькими витратами на оплату праці.

Активи, які дають змогу Франції зберегти або навіть посилити свій вплив, можна описати таким чином: більш динамічна демографія, ніж у сусідів, виняткова спадщина, існування інноваційних секторів та ефективність досліджень тощо.

Що стосується роздумів про вплив Франції на міжнародному рівні, то тут Франція може розраховувати на власні активи, а саме: свою присутність за кордоном, власну історію, свої культурні особливості тощо. Але, очевидно, що поява нових країн у багатопольярному світі становить виклик для Франції [15, с. 5].

Ядерний арсенал Франції досі розглядається як важлива страховка від можливих великих загроз у майбутньому, а також і в якості гарантії проведення незалежної зовнішньої політики. Країна має широкий консенсус щодо збереження ядерного фактора стримування як серед політичних партій, так і серед широкої громадськості. Політика «суворої достатності» Франції означає підтримання свого ядерного арсеналу на мінімально необхідному рівні, сумісному зі стратегічним контекстом.

Ця позиція Франції зберігається впродовж кількох років і була підтверджена президентом Макроном у промові про оборону та ядерне стримування в лютому 2020 р.: «Прагнучи до миру, Франція прагне до роззброєння, яке сприяє глобальній стабільності й безпеці. Франція має унікальний досвід, дотримуючись своїх обов'язків та інтересів, вона безповоротно демонтувала свій наземний ядерний компонент, об'єкти для ядерних випробувань і переробки розщеплюваних матеріалів для виробництва зброї та зменшила розмір свого арсеналу, який зараз становить менше 300 боєголовок. Ці рішення відповідають нашій відмові від будь-якого виду гонки озброєнь та збереженню формату нашого ядерного стримування на рівні суворої достатності» [16, с. 7].

Європейський Союз є потугою у світі з потенціалом стати світовою потугою. Франція завжди виступала за Сильну Європу (*l'Europe-puissance*); ця фраза є частиною концепції Європейського проєкту, що не зводиться лише до економічного та торговельного виміру, але також натхнена справжньою політичною волею та наміром впливати на світові справи.

Європейська політична сцена за останні роки стала досить невизначеною, оскільки кілька криз значною мірою сколихнули старий континент, починаючи з BREXIT і піднесення популярності популістських партій по всій Європі, продовжуючи міграційними кризами, кризами єврозони тощо. Усе це призвело до появи декількох сценаріїв та пропозицій щодо майбутнього Європейського Союзу. Франція й Німеччина

завжди були та лишаються в основі процесу прийняття рішень, оскільки вони дві найважливіші та найпотужніші держави-члени Європейського Союзу, особливо виходу із Союзу Великобританії. Останнім часом у франко-німецьких відносинах простежується поживлення двосторонніх відносин та рішучість обох країн вести держави-члени ЄС до майбутнього європейського проєкту, що є одним із пріоритетних векторів геополітичного розвитку зовнішньої політики Франції [17, с. 160–175].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, дослідження механізмів трансформації геостратегії Франції доводить, що, попри ті зміни, яких зазнала французька геостратегія за роки існування V Республіки, її основні риси залишилися незмінними: захист національних інтересів Франції на локальному, регіональному та глобальному рівнях, продовження європейського будівництва й прагнення Франції відігравати особливу роль на міжнародній арені. Ці риси були характерні для французької геостратегії протягом майже піввікового періоду історії. Геополітична доктрина, створена Ш. де Голлем, нині є фундаментом, на якому ґрунтується геополітичний розвиток Франції. До сьогодні її основні принципи залишилися незмінними: захист національних інтересів Франції на локальному, регіональному та глобальному рівнях, продовження європейського будівництва й прагнення Франції відігравати особливу роль на міжнародній арені. Це бажання спирається також і на «ядерне мислення» вищого політичного й військового керівництва Франції. Ядерна зброя уявляється керівництву країни єдиним засобом, здатним, з одного боку компенсувати вразливість такої середньої країни, як Франція, перед іншими ядерними наддержавами, а з іншого – створює можливості для зовнішньополітичного маневрування Франції на міжнародній арені. Підкреслимо, що Франція лишається визначальною державою для формування спільної політики Євросоюзу, становим хребтом економічної потуги, колективної безпеки та мирного існування на континенті. Разом з іншими європейськими державами Французька Республіка доєдналася до санкцій щодо протидії агресивній війні Росії в Україні та надає Україні військову й гуманітарну допомогу. У зв'язку із сучасними викликами пріоритет геостратічного вектора складається з енергетичного, оборонного та безпекового питань, що, зі свого боку, потребує окремого аналізу й прогнозування відхилення від традиційної геополітичної доктрини, створеної Ш. де Голлем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Carmoy, G. (1967). *Les politiques etrangeres de la France*. Paris.
2. De, Gaulle Ch. (1962). *Mémoires d'espoir*. Omnibus. Paris.
3. Cerny, Ph. (1980). *The politics of grandeurs. Ideological aspects of de Gaulle's policy*. Cambridge univ. press.
4. Колосков, И. А. (1976). *Внешняя политика V Республики. Эволюция основных направлений и тенденций*. Наука.
5. De, Gaulle Ch. (1970). *Discours et messages*. Paris.
6. Pompidou, G. (1975). *Entretiens et discours*. Plon.
7. Giscard d'Estaing, V. (1984). *Deux francais sur Trois*. Fayard,
8. Славенов, В. П. (1975). *Очерки внешней политики Франции*. Наука.
9. Doly, C. (1977). *Strategie France-Europe*. Paris
10. Védrine, H. (1996). *Le mondes de François Mitterand*. Paris.
11. Ardagh, J. (2000). *France in the New Century. Portrait of a Changing Society*. New York: Penguin Books.
12. Duroselle, J.-B. (1982). *Tout empire perira*.
14. Politique étrangère, № 4 (1995). *La France en quête d'une nouvelle politique africaine*.
15. Delmas, J.-C. (2011). *La France et l'Europe dans le monde*. Géographie première S.
16. Mills, C. (2020). *The French nuclear deterrent*. The house of commons library No 4079.
17. Stretea, A. (2018). *Facultatea de Studii Europene, The French-German approach on the future of the European union*. On-line journal modelling the new Europe. No 25.

REFERENCES

1. Carmoy, G. (1967). *Les politiques etrangeres de la France*. Paris (in French).
2. De Gaulle, Ch. (1962). *Mémoires d'espoir*. Omnibus. Paris (in French).
3. Cerny, Ph. (1980). *The politics of grandeurs. Ideological aspects of de Gaulle's policy*. Cambridge univ. press (in English).
4. Koloskov, I. A. (1976). *The Foreign Policy of the Fifth Republic*. The evolution of the main directions and trends. The science (in Russian).
5. De Gaulle, Ch. (1970). *Discours et messages*. Paris (in French).
6. Pompidou, G. (1975). *Entretiens et discours*. Plon (in French).
7. Giscard d'Estaing, V. (1984). *Deux francais sur Trois*. Fayard (in French).
8. Slavenov, V. P. (1975). *Essays on the foreign policy of France*. The science (in Russian).
9. Doly, C. (1977). *Strategie France-Europe*. Paris (in French).
10. Védrine, H. (1996). *Le mondes de François Mitterand*. Paris (in French).
11. Ardagh, J. (2000). *France in the New Century. Portrait of a Changing Society*. New York: Penguin Books (in English).
12. Duroselle, J.-B. (1982). *Tout empire perira* (in French).
14. Politique étrangère, № 4 (1995). *La France en quête d'une nouvelle politique africaine* (in French).
15. Delmas, J.-C. (2011). *La France et l'Europe dans le monde*. Géographie première S. (in French).

16. Mills, C. (2020). *The French nuclear deterrent*. The house of commons library No 4079 (in English).

17. Stretea, A. (2018). *Facultatea de Studii Europene, The French-German approach on the future of the European union*. On-line journal modelling the new Europe. No 25 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 28.02.2023 р.

УДК 327:061.2

Дмитро Коротков,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії,

Харківський національний економічний університет

імені Семена Кузнеця,

Dmytro.korotkov@hneu.net

ORCID ID: 0000-0003-2732-0824

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-17-30

«THINK TANKS» ЯК СУЧАСНІ АКТОРИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ: БОРОТЬБА В ПРОСТОРИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті здійснено аналіз змісту аналітичних центрів США та Китаю і їх впливу на процес прийняття політичних рішень керівництвом країни. Зазначено, що «Think Tank» існують у державах із різними типами політичних режимів (як у демократичних, так і в авторитарних), тим самим засвідчують свою суспільну значущість, а також здатність до адаптації до різних умов функціонування. Констатовано, що Think Tank у демократичних країнах уже давно відіграють провідну роль у формуванні політики, пропонуючи експертні оцінки різноманітних ситуацій від боротьби з глобальною економічною кризою до аналізу бойових дій.

Аналітичні центри авторитарного простору мають свої особливості. У рамках чинних китайських аналітичних центрів не існує значного

розмаїття думок і позицій, які відрізняють аналогічні західні «мозкові центри». Інша відмінність полягає в їх близькості до уряду, що уможливорює більший вплив на посадовців, котрі ухвалюють рішення в країні з боку аналітичних центрів, ніж у більшості американських чи європейських «колег». У китайських державних діячів є невеликий вибір у можливості професійного консультування у сфері міжнародних відносин, а також мало стимулів шукати подібні консультації за межами традиційних інститутів. Вплив аналітичних центрів на процес прийняття рішень у сфері зовнішньої політики значною мірою залежить від особистих зв'язків керівників цих центрів у політичній еліті китайської держави. Із 2019–2021 рр., опинившись перед викликом створення антикитайського альянсу (AUKUS), влада КНР зажадала від аналітичних центрів не лише експертно-аналітичної роботи, а й розроблення проєктів рішень із найважливіших питань зовнішнього та внутрішнього розвитку.

Ключові слова: Think Tank, зовнішня політика, аналітичні центри США, аналітичні центри Китаю, демократичний політичний режим, авторитарний політичний режим, міжнародна конкуренція.

Dmytro Korotkov,

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,

ORCID ID: 0000-0003-2732-0824

“THINK TANKS” AS MODERN ACTORS IN WORLD POLITICS: STRUGGLE IN THE SPACE OF INTERNATIONAL COMPETITION

The article analyzes the content of think tanks in the United States and China and their influence on the political decision-making process of the country's leadership. It is noted that «Think Tank» exist in countries with different types of political regimes (both democratic and authoritarian), thereby demonstrating their social significance and ability to adapt to different conditions of functioning. It is stated that «Think Tank» in democratic countries have long played a leading role in policy-making, offering expert assessments of various situations, from combating the global economic crisis to analyzing military operations.

«Think Tank» in the authoritarian space have their own peculiarities. Within the existing Chinese «Think Tank», there is no significant diversity of opinions and positions that distinguish similar Western think tanks. Another difference lies in their proximity to the government, which allows «Think

Tank» to exert greater influence on decision makers in the country than most of their American or European counterparts. Chinese government officials have little choice in the availability of professional advice in the field of international relations, and little incentive to seek such advice outside of traditional institutions. The influence of think tanks on foreign policy decision-making largely depends on the personal connections of the heads of these centers in the Chinese political elite. In 2019–2021, faced with the challenge of creating an anti-Chinese alliance (AUKUS), the Chinese authorities demanded that «Think Tank» not only provide expert and analytical work, but also draft decisions on the most important issues of foreign and domestic development.

Key words: «Think Tank», foreign policy, US think tanks, Chinese think tanks, democratic political regime, authoritarian political regime, international competition.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Дипломат і колишній держсекретар США Г. Кіссінджер неодноразово наголошував про нову «холодну війну» між США та Китаєм, яка буде набагато небезпечнішою за першу через економічну рівновагу двох країн. Інструментарій уведення цієї війни буде різноманітним, але не останню роль відіграватимуть «Think Tank».

На початку ХХІ ст. структура світової політики стрімко ускладнюється. Все більшу роль у процесах глобального управління починають відігравати недержавні актори. «Think Tank» («фабрики думок», «мозкові центри» або «аналітичні центри») стали невід’ємною складовою частиною політичного та інтелектуального середовищ країн сучасного світу. Потрібно підкреслити, що вони існують у державах із різними типами політичних режимів (як у демократичних, так і в авторитарних), тим самим засвідчують свою суспільну значущість, а також здатність до адаптації до різних умов функціонування. Аналітичні центри в демократичних країнах уже давно відіграють провідну роль у формуванні політики, пропонуючи експертні оцінки різноманітних ситуацій від боротьби з глобальною економічною кризою до аналізу бойових дій. Унікальність західних аналітичних центрів, окрім їх кількості, полягає в тому, що багато з них активно залучені до процесу вироблення політики.

Зазначимо, що за аналогією з американськими й за прямої «інтелектуальної» допомоги США мозкові центри виникають у Великій Британії, Франції, Німеччині, Італії, Японії та інших демократичних

країнах, але яким же чином виникли і яким чином функціонують подібні «фабрики думок» у державах, що не належать до країн демократії (наприклад Китай або Індія), залишаються актуальними питаннями, котрі потребують усебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість літератури на широку тему аналітичних центрів та їх ролі у виробленні політики, особливо щодо аналітичних центрів і їх ролі у формуванні політики, особливо стосовно внутрішніх справ. Think Tank США або Китаю є об'єктом дослідження багатьох як вітчизняних, так і закордонних науковців, серед яких варто виокремити праці Ф. Войтоловського, С. Вучко, І. Демєнтьєва, О. Клименко, С. Кошевого, І. Петренко, Н. Ржевської, О. Сенченко, Л. Вея, Д. Крітчлоу, У. Кюля, Дж. МакГанна, Б. Паулсена, Т. Медветца, Е. Річа, Дж. Сміта, К. Уівера, Р. Хаасса й ін.

Мета статті – аналіз змісту дефініції «Think Tank» та визначення впливу аналітичних центрів на прийняття політичних рішень урядів і керівництва держав із демократичним й авторитарним режимами (на прикладі США та Китаю), що впливають на світову політику.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тенденції кількісних змін аналітичних центрів у різних регіонах світу за останній час засвідчують їх стабільність у розвинутих країнах та інтенсивне зростання в державах із висхідною економікою. Це при тому, що протягом цих років ми спостерігали глибинні зміни у світовій політиці й економіці, а особливо в технологіях. Але це ніяк не вплине на розвиток цих центрів – вони нікуди не зникнуть, для них у суспільствах майбутнього буде місце, так само, як воно буде для університетів. Але це не означає, що не зміняться самі аналітичні центри.

Стосовно проблематики дефініції «Think Tank», то усталених загальноновизнаних термінів у політологічному дискурсі України, що стосуються аналітичних центрів, сьогодні немає. Відзначимо, що найчастіше в українському політичному лексиконі використовують три найменування організацій цього типу – «мозковий центр», «мозковий трест» та «фабрика думок». Існує чимало наукових суперечок про те, як визначити аналітичний центр, оскільки існує такий різноманітний спектр цих чудових установ у всьому світі, включаючи як незалежні, так і афілійовані організації. Проте аналітичні центри провідних країн світу (передусім США), зазвичай, відповідають певним характеристикам: вони, зазвичай, є незалежними некомерційними дослідницькими центрами, зосередженими на формуванні позитивного впливу державної політики [1].

На думку американського дослідника М. Ахмада, «аналітичні центри – це некомерційні організації, які займаються політичними дослідженнями, які проводять аналіз та надають експертні знання для впливу на політиків» [2, р. 149]. Американські фахівці з «think tanks» Е. Річ і К. Уївер визначають «фабрики думок» як незалежні некомерційні організації, що здійснюють прикладні політичні дослідження. Вони наголошують, що «фабрики думок» діють постійно як компетентні, але, передусім, нейтральні альтернативні джерела інформації [6, р. 150]. Джеймс Макганн, керівник програми Університету Пенсільванії, яка складає найавторитетніші рейтинги «мозкових центрів» у світі (The Global Go-To Think Tanks (Index)), зазначає, що «аналітичні центри в демократичних державах уже давно відіграють провідну роль у формуванні політики, пропонуючи експертні оцінки різних ситуацій – від боротьби з глобальною економічною кризою до аналізу бойових дій» [4].

Зазначимо, що більшість наукових дослідників вважають аналітичні центри або мозкові центри як неурядові організації. Аналітичний центр – це, передусім, дослідницька незалежна організація, не орієнтована на прибуток, створена з метою обговорення та просування важливих для суспільного, політичного й економічного життя рішень. Інструментарій їхньої діяльності – оригінальні дослідження та освітні програми. Усі ці програми спрямовані на навчання й здійснення впливу на політиків та осіб, які формують громадську думку із широкого кола економічних, соціальних, політичних, екологічних питань і проблем безпеки. Крім того, вони є ще інструментом суспільного контролю, що проявляється у формуванні певних цілей і цінностей суспільства. Отже, на нашу думку «Think Tank» – це публічні організації, які виконують дослідницьку, прогностичну та консультативну діяльність за державними, комерційними чи некомерційними контрактами, переважно у сфері політичного виробництва й оцінки результатів та можливих наслідків політичних рішень. Інтелектуальна продукція аналітичних центрів є прикладною політичною експертизою, дослідженнями, аналітичними оглядами, а також фундаментальними теоретичними працями, призначеними для того, щоб сприяти прийняттю науково обґрунтованих рішень державними, політичними й громадськими діячами. Сьогодні в демократичних державах участь експертів у консультуванні влади, підготовці та розробці програм і рішень – стійка традиція.

Концепція аналітичних центрів продовжує поширюватися на міжнародному рівні; при цьому кількість аналітичних центрів у всьому світі зростає, а також збільшується їх розмір. Але унікальність

аналітичних центрів у Сполучених Штатах, окрім їх кількості, полягає в тому, що багато з них активно залучені до процесу вироблення політики. Американські аналітичні центри «вийшли на світовий рівень», відкривши офіси в столицях по всьому світу. Кількість аналітичних центрів у Сполучених Штатах зросла більш ніж удвічі з 1980 р. Британські аналітичні центри, що розміщені в Лондоні, також використовували статус міста як «глобального центру». Тим часом Брюссель скористався розширенням Європейського Союзу, отримавши доступ до багатого єдиного ринку з населенням понад 500 мільйонів осіб, щоб збільшити свій вплив. За межами Заходу Китай лідирує у створенні нових аналітичних центрів і наразі в них найбільше число за кордонами США та Європи.

За даними глобального дослідження аналітичних центрів 2020 р., проведеного в Університеті Пенсільванії (США), у світі нараховується 11 175 аналітичних центрів (2013 р. – 6826), 2023 – розташовані в США, Китай (1413) та Індія (612) посідають 2-ге і 3-тє місця, відповідно, за кількістю аналітичних центрів [5]. У недемократичної Азії взагалі спостерігаємо різке зростання кількості аналітичних центрів із середини 2000-х років. Багато аналітичних центрів вийшли за межі національних кордонів і присутні в багатьох країнах.

На думку автора, існує багато причин того, чому ж останніми роками простежено бум аналітичних центрів: *по-перше*, сьогодні вдвічі більше демократичних країн, ніж було 35 років тому, що створює попит на хороші політичні дослідження; потреба, яку задовольняють аналітичні центри (хоча аналітичні центри виникли навіть у державах, які не є електоральними демократіями); *по-друге* – зростаюча складність проблем, що стоять перед суспільством, зокрема пов'язаних із необхідністю побудови нової ефективною світовою системою безпеки, а також збереження й стійкості довкілля; *по-третє* – наявність зростаючої кількості освічених людей, багато з яких мають глобальні погляди та прагнуть внести зміни; *нарешті*, зростаюча доступність коштів від урядів або приватних агентств для фінансування аналітичних центрів.

У демократичних країнах «мозкові центри» іноді навіть називають «п'ятою владою», поряд із вільнофункціонуючими засобами масової інформації, які традиційно розглядаються як «четверта влада». Їх значення ще більше зросло з появою на початку тисячоліття експертно-аналітичних організацій, що позиціонують себе як «глобальні» із постійно функціонуючими та взаємодіючими центрами в різних країнах. Формується світове співтовариство аналітичних центрів, що

наводять мости між країнами й часто стикаються з не меншими бар'єрами під час реалізації співпраці, ніж уряди та комерційні організації. Із початку ХХ ст. незалежні аналітичні центри публічної політики, які проводили дослідження та надавали консультації, були організаційними утвореннями, що існували переважно в Сполучених Штатах, із набагато меншою кількістю в Канаді та Західній Європі. Але західні аналітичні центром є, дійсно, сучасним брендом світової політики, особливо американські.

За даними глобального дослідження аналітичних центрів 2020 р. в рамках програми Університету Пенсільванії «Аналітичні центри і громадянське суспільство», у ТОП-10 центрів у світі входять п'ять американських (Carnegie Endowment for International Peace, Center for Strategic and International Studies (CSIS), RAND Corporation, Peterson Institute for International Economics (PIIE), Wilson Center, FKA Woodrow Wilson International Center for Scholars) та три європейських аналітичних центри (Bruegel (Belgium), French Institute of International Relations (IFRI) (France), Chatham House (United Kingdom) [5].

У США можна знайти різноманітні організації публічної політики, у той час як решта світу, зазвичай, має аналітичні центри з більш обмеженою сферою діяльності й різноманітністю. Американські аналітичні корпорації являються певною системою інститутів, які за масштабами діяльності не мають аналогів в інших країнах.

Американські аналітичні центри засновані на політичному спрямуванні та орієнтації, що призводить їх до розвитку політичного аналізу й вироблення політики в рамках своїх досліджень та аналізу, а це впливає в цілому на сучасну світову політику. The Best School представляє 50 найкращих аналітичних центрів США, класифікованих за їхньою політичною спрямованістю: *центристські* (The Center for Strategic and International Studies, Фонд Карнегі за міжнародний мир, Freedom House та ін.); *консервативні* (The Heritage Foundation й ін.); *ліберальні* (Human Rights Watch та ін.); *прогресивні* (Brookings Institution та ін.); існують також центри, які не мають жодної політичної спрямованості й зайняті польовими дослідженнями (корпорація RAND) [6].

Аналітичні центри через вплив на Президента, уряд, політичні партії США мають вплив і на розробку вектора зовнішньої політики держави. Тому унікальність аналітичних центрів у Сполучених Штатах, окрім їх кількості, полягає в тому, що багато з них активно залучені до процесу вироблення політики. Американські аналітичні центри відрізняються від своїх колег в інших частинах світу не тим, наскільки добре фінансуються деякі з них. Скоріше, це здатність американських

аналітичних центрів брати як пряму, так і опосередковану участь у формуванні політики, а також готовність політиків звертатися до них за політичними порадами.

Диверсифікація на арені аналітичних центрів не завжди слідувала західній моделі: еволюція незахідних аналітичних центрів відображає їхні відповідні внутрішні культури. Наприклад, з огляду на централізацію політичної влади в Китаї, Південної Азії та на Близькому Сході, поняття інституційної незалежності аналітичних центрів у цих державах, можливо, є обмеженим.

Сьогодні немає сумніву, що Китайська Народна Республіка є визнаним, ключовим гравцем у міжнародній політиці, і не тільки через те, що вона має статус постійного члена Ради Безпеки ООН, а й через її зростаючу роль у світовій політиці. У світі щодня публікуються сотні статей, досліджень, доповідей, повідомлень про економічну й міжнародну політичну роль КНР у світі, але водночас простежено або ігнорування, а скоріше – недостатня увага до інтелектуального впливу Китаю, як конфуціанської країни як на світову цивілізацію в цілому, так і на міжнародні відносини зокрема. Відмова Китаю на початку 80-х років ХХ ст. від жорстко ідеологізованих маоїстських міфологем, що не мають значного коріння в китайській культурі, відкрила цю країну світу в інтелектуальному плані. Відкритість Китаю світу проявляється повсюдно, у тому числі в тому, що китайці активно подорожують, а китайська молодь здобуває освіту в країнах Заходу, а потім повертається додому та інкорпорується не лише у сферу бізнесу, а й і у сферу державного управління, у сферу розробки та реалізації зовнішньої політики. Прошарок молодих китайських інтелектуалів поступово перетворюється на вельми затребувану партійною номенклатурою технократію, що проводить у життя концепцію «наукового розвитку» (科学发展观 *kexue fazhan guan*) [7], яка висунута ще на XVII з'їзді комуністичної партії Китаю її лідером Ху Цзіньтао. Залежність китайської держави, бізнесу від технократів, учених-експертів, безсумнівно, зросте.

Переоцінка ролі аналітичних організацій у Китаї пов'язана зі значним збільшенням інтенсивності подій у світі. Якщо десятиліття тому для виникнення й розвитку певного тренду потрібно було 8–10 років, то зараз аналогічні події можуть виникнути та зникнути протягом 2–3 років. Цей процес прискорення світового часу вимагає від державних інституцій підвищення рівня підготовки й можливості оперативно оцінювати ці події та ухвалювати потрібні рішення. У цьому плані робота аналітичних структур, які займаються аналізом усіх процесів, що відбуваються в сучасному світі, стає як ніколи актуальною.

Стосовно типології аналітичних центрів Китаю, то перший тип – це партійні, урядові й військові аналітичні центри. Вони надають послуги з ухвалення рішень лідерам на всіх рівнях усередині партії, уряду та збройних сил. Прикладом такого центру є Центр досліджень розвитку Держради КНР, а також місцеві партійні школи. Другий тип організації соціальних наук. Ці аналітичні центри є яскравим прикладом центрів із найбільш вираженими «китайськими характеристиками». Зокрема, прикладом такого центру є Китайська академія суспільних наук (КАОН) формально неурядова організація, яка має важливий вплив на вироблення китайської політики.

Третій тип – університетські аналітичні центри. Ці центри створюються насамперед самими університетами або спільно з іншими інститутами та групами. Їх перевагою є більша гнучкість у пошуку талановитих співробітників, поєднання різних типів досліджень і комплексність. Четвертий тип – громадські аналітичні центри. Вони фінансуються з коштів недержавних організацій, зокрема громадських об'єднань, не виключається й фінансування з боку приватних осіб [8].

Потрібно зазначити, що в китайській мові існує термін «чижику» 智库 – дослівно «сховище мудрості» [9], що є певною мірою аналогом терміна Think-tank.

Одним із перших «мозкових центрів» КНР по праву вважається філія Міністерства закордонних справ КНР в особі Китайського народного інституту міжнародних справ (Chinese People's Institute of Foreign Affairs, CPIFA), створеного в 1949 р. [10]. CPIFA заснований за пропозицією Чжоу Еньляя, який був тоді прем'єр-міністром і міністром закордонних справ. Інститут став першою організацією нового Китаю, що спеціалізується в галузі досліджень зовнішньої політики й міжнародних відносин. У 1956 р. робиться чергова спроба створити повноцінний «мозковий центр». За наказом Мао Цзедуна, створюється Інститут міжнародних досліджень, який у період «культурної революції» був закритий і відновив свою діяльність лише в 1973 р., а 1986 р. інститут отримав свою нинішню назву Інститут міжнародних досліджень Китаю (China Institute of International Studies, CIIS) [11]. Закінчення культурної революції, смерть Мао й прихід до влади нової генерації політиків на чолі з Ден Сяопіном ознаменували собою нову хвилю створення аналітичних центрів у Китаї. У 1977 р. у рамках Китайської академії соціальних наук створено кілька спеціалізованих інститутів – Інституту американських досліджень, Інституту досліджень Японії та Інституту західноєвропейських досліджень. Специфіка відносин материкового

Китаю з островом Тайвань ініціювала появу Інституту досліджень Тайваню в 1984 р. при Державній раді КНР [12].

Сьогодні впливові аналітичні центри розташовані здебільшого в Пекіні, Шанхаї та інших політичних й економічних центрах країн. Вони належать до універсального типу – здебільшого фокусуються на державній стратегії.

Із 1992 р. «мозкові центри» Китаю отримали нові стимули до розвитку. У 90-ті рр. китайські керівники дедалі частіше й частіше стали звертатися до експертної думки «мозкових центрів». Цзян Цземінь часто вдавався до порад експертів університету Фудань, а також співробітників SIIS і SASS. До 2011 р. в Китаї налічувалося 428 дослідницьких інститутів, що дало йому змогу посісти друге після Сполучених Штатів місце за кількістю «Think Tank» у світі, а третю та четверту позиції посідали Велика Британія й Індія відповідно. Більшість із 428 «мозкових центрів» на той час були державними структурами й лише 5 % вважаються формально незалежними. Незалежні центри, зазвичай, мали штат співробітників, що не перевищує 20 осіб, а річний бюджет таких центрів становить суму, що не перевищував 450 тисяч американських доларів [13, р. 36].

Загалом китайські «мозкові центри» є постійними, орієнтованими на політику державних органів влади з власним штатом наукових співробітників, які регулярно публікують, повідомляють, і штатом наукових співробітників, що регулярно публікують та повідомляють про результати своїх досліджень широкій громадськості, хоча й меншою мірою, ніж їхні західні колеги. Усі вони прагнуть до свободи досліджень, але, як свідчить практика, свобода ця відносна, оскільки ключові наукові теми визначає «державне замовлення» в особі уряду і партійних органів. Наскільки китайські аналітичні центри представляють приватні інтереси й володіють свободою дій, важко дізнатися напевно, ураховуючи непрозорість фінансування й функціонування більшості з цих установ. Нарешті, ніхто з китайських центрів і дослідницьких інститутів не надає освітніх послуг та не видає дипломів.

Потрібно підкреслити, що, незважаючи на схожість, «мозкові центри» Китаю й особливо ті, дослідження яких зосереджені на міжнародних відносинах, відрізняються від своїх «західних колег», але не настільки, щоб їх можна було позбавити можливості іменуватися «Think Tank». Істотними труднощами для співробітників із цих центрів видаються дослідження на чутливі політичні теми, але вони також мають відносну свободу в маневрі залежно від теми й залучених людей

Особлива увага до «Think Tank» на нинішньому етапі проявилась із приходом до влади лідерів сучасного Китаю на чолі з паном Сі. У квітні 2013 р. голова КНР і генеральний секретар ЦК КПК Сі Цзіньпін закликали до створення нових «фабрик думок» із китайською специфікою (*Zhongguo tese xinxing zhiku*). Зокрема, генеральний секретар відзначив необхідність використання інноваційних методів у роботі й дав старт до створення нового типу потужних, конкурентних і впливових структур, що вказує на увагу з боку вищого керівництва КНР і на особливу роль аналітичних центрів, яка їм відводиться [14, с. 72]. Аналітичні центри використовують уже як ретранслятор китайської політичної мови: у китайському експертному середовищі з'явилася низка публікацій англійською мовою, що роз'яснюють основні підходи до таких понять, як «ідеологія», «зовнішня публічність», важливість «м'якої сили» для Китаю й зміцнення статусу країни. І в цьому випадку китайські «Think Tank», утілюючи собою інструмент м'якої сили, через систему спільних конференцій, відкритих доповідей, експертних публікацій створюють позитивне тло для експорту китайської ідеології. Зокрема, китайські аналітичні центри через численні міжнародні конференції актуалізували у 2013–2017 роках обговорення ініціативи «Один пояс і Один шлях», перетворивши це на глибинний наратив усієї китайської зовнішньої політики, перенісши увагу на економічну допомогу іншим країнам та пом'якшивши будь-які звинувачення в царині експорту ідеології. Центри є важливою опорою для партії та уряду під час ухвалення наукових, демократичних і юридичних рішень, важливою частиною модернізації національної системи управління й можливостей управління.

Поступово аналітичні центри стають невід'ємною частиною національної системи управління та важливим проявом потенціалу національного управління. Аналітичні центри це вже частина матриці «м'якої сили» КНР, частина просування ідеології й культури. Отже, по суті, Пекін переформулює ідею класичних «Think Tank».

Зазначимо, що із 2019–2021 рр., опинившись перед викликом створення антикитайського альянсу (ідеться про AUKUS), влада КНР зажадала від аналітичних центрів не тільки експертно-аналітичної роботи, а й розроблення проєктів рішень із найважливіших питань зовнішнього та внутрішнього розвитку. Політичне керівництво Китаю прагне створити новий тип аналітичної культури, стимулюючи розвиток центрів нового типу й повністю трансформуючи старі.

До 2020 р. у Китаї остаточно склалася модерністська система державних і громадських аналітичних центрів, яка вбудована в систему

ухвалення рішень на державному та регіональному рівнях. При цьому багато центрів, отримавши первинне фінансування від державних структур або університетів, надалі активно залучають кошти приватних корпорацій, центрів високих технологій, тобто беруть активну участь у конкурентному ринку «мозкової продукції». У науково-аналітичному дискурсі Китаю побутує думка, що саме недержавні центри можуть бути найефективнішими. Аналітичний центр нового типу з китайською специфікою це некомерційна дослідницька й консалтингова організація, основними об'єктами дослідження якої є стратегічні питання та державна політика, і слугують партії та уряду.

У рамках чинних китайських аналітичних центрів не існує значне розмаїття думок і позицій, які відрізняють аналогічні західні «мозкові центри». Інша відмінність полягає в їх близькості до уряду, що дає можливість більшого впливу на посадовців, котрі ухвалюють рішення в країні з боку аналітичних центрів, ніж у більшості американських чи європейських «колег». У китайських державних діячів є невеликий вибір у можливості професійного консультування у сфері міжнародних відносин, а також мало стимулів шукати подібні консультації за межами традиційних інститутів. Вплив аналітичних центрів на процес прийняття рішень у сфері зовнішньої політики, значною мірою залежить від особистих зв'язків керівників цих центрів у політичній еліті китайської держави. Китайська практика повторює зарубіжну, коли колишні дипломати після закінчення державної служби працевлаштовуються в аналітичні центри й тим самим забезпечують додаткові канали впливу, мережу особистих зв'язків зі структурами державних органів влади. Конкуренція ж між «Think tank» в Китаї мінімальна.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

«Think tanks» стали помітними й у багатьох відношеннях важливими гравцями в інтелектуальній спільноті США, що формує політику. З іншого боку, ми бачимо конкурентну боротьбу аналітичних центрів у контексті сучасної геополітичної боротьби США та Китаю. У 2021 р. робоча група, створена Freedom House, Центром стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) та Інститутом Маккейна, заявила, що підйом авторитаризму загрожує глобальній стабільності, економічним союзам Америки й безпеці та повазі до людської гідності. Ця група оприлюднила дорожню карту зовнішньої політики й стратегії національної безпеки, що надає пріоритет прогресу демократії та боротьбі з авторитаризмом

у Китаї, Росії й інших країнах. Немає сумнівів, що аналітичні центри можуть робити та роблять цінний внесок в американську зовнішню й внутрішню політику.

Здавалося, що аналітичних центри не зовсім характерне явище для авторитарних режимів, у яких політичні рішення (внутрішньо- та зовнішньополітичні) приймаються одноосібно лідером країни або його радниками, але сучасній розвиток світової політики вже неможливий без високопрофесійної аналітики й політичного прогнозу.

Головними завданнями аналітичних центрів Китаю як інструментів «м'якої сили» є насамперед ретрансляція на зовнішній світ китайського культурно-ідеологічного нарративу, а також вироблення рішень для реалізації китайської політики паралельно зі створенням позитивного зовнішнього фону. Напевно, саме аналітичні центри нового типу Китаю мають стати базою розроблення нових концепцій, зокрема й тих, які транслюватимуться на зовнішній світ та будуть основою для геополітичного протистояння США–Китай.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jacob, Forward Historians and Think Tanks: Lessons from the U.S. Marketplace of Ideas. URL: <https://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/historians-and-think-tanks-lessons-from-the-u.s-marketplace-of-ideas>
2. Mahmood, A. (2008). US Think Tanks and the Politics of Expertise: Role, Value and Impact. *The Political Quarterly*, vol. 79 (4), 529–555.
3. Cigler, A. J., Loomis, B. A. (1998). *Interest Group Politics*. Washington, D.C.: CQ Press.
4. Найкращі аналітичні центри світу: оприлюднений щорічний рейтинг Джеймса МакГанна (2020). URL: <https://thinktwiceua.org/uk/uncategorized/najkrashhi-analitychni-tsentry-svitu-oprylyudnenyj-shhorichnyj-rejtyng-dzhejmsa-makganna/>
5. McGann, J. (2020). *Global Go To Think Tank Index Report*. URL: https://repository.upenn.edu/think_tanks/18
6. *The 50 Most Influential Think Tanks in the U.S (2019)*. URL: <https://www.tradinginsider.fr/2019/12/the-50-most-influential-think-tanks-in-the-united-states/>
7. Кіктенко, В. О. (2021). «Концепція наукового розвитку» Ху Цзінь Тао: Ідеологія третьої соціальної трансформації Китаю. *Східний світ*, 3, 123–134. URL: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.03.123>
8. 关于加强中国特色新型智库建设的意见 (2015). (Погляди про посилення будівництва нових аналітичних центрів із китайською специфікою). URL: <https://baike.baidu.com/item/>
9. 中国智库网欢迎您 (Китайська мережа аналітичних центрів). URL: <https://www.chinathinktanks.org.cn>
10. The Chinese People's Institute of Foreign Affairs. URL: <http://www.cpifa.org/en/s/toCpifaSurvey.do?channelId=5>

11. China Institute of International Studies. URL: <https://www.ciis.org.cn/english/>
12. Institute of Asia-Pacific Studies. URL: <http://www.rsis-ntsasia.org/people/members/member-iaps.html>
13. Wang, L. (2008). *Think Tank in China: Growing Influence and Political Limitations* Washington DC.
14. Кошевий, С. (2014). Формування порядку денного КНР: роль аналітичних центрів і експертного середовища. *Китаєзнавчі дослідження*, (1–2), 69–83. URL: <https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/150>

REFERENCES

1. Jacob, Forward Historians and Think Tanks: Lessons from the U.S. Marketplace of Ideas. URL: <https://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/historians-and-think-tanks-lessons-from-the-u.s-marketplace-of-ideas> (in English).
2. Mahmood, A. (2008). US Think Tanks and the Politics of Expertise: Role, Value and Impact. *The Political Quarterly*, vol. 79 (4), 529–555 (in English).
3. Cigler A. J., Loomis B. A. (1998). *Interest Group Politics*. Washington, D.C.: CQ Press (in English).
4. The world's best think tanks: James McGann's annual ranking is out (2020). URL: <https://thinktwiceua.org/uk/uncategorized/najkrashhi-analitychni-tsentry-svitu-oprylyudnenyj-shhorichnyj-rejtyng-dzhejsa-makganna/> (in Ukrainian).
5. McGann, J. (2020). Global Go To Think Tank Index Report. URL: https://repository.upenn.edu/think_tanks/18 (in English).
6. The 50 Most Influential Think Tanks in the U.S (2019). URL: <https://www.tradinginsider.fr/2019/12/the-50-most-influential-think-tanks-in-the-united-states/> (in English).
7. Kiktenko, V. O. (2021). Hu Jin Tao's "Concept of Scientific Development": The Ideology of China's Third Social Transformation. *Skhidnyi svit*. 3. 123-134. URL: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.03.123> (in Ukrainian).
8. 关于加强中国特色新型智库建设的意见 (2015) (Views on strengthening the construction of new think tanks with Chinese characteristics). URL: <https://baike.baidu.com/item/> (in Chinese).
9. 中国智库网欢迎您 (China network of Think Tanks). URL: <https://www.chinathink-tanks.org.cn> (in Chinese).
10. The Chinese People's Institute of Foreign Affairs. URL: <http://www.cpifa.org/en/s/toCpifaSurvey.do?channelId=5> (in English).
11. China Institute of International Studies. URL: <https://www.ciis.org.cn/english/> (in English).
12. Institute of Asia-Pacific Studies. URL: <http://www.rsis-ntsasia.org/people/members/member-iaps.html> (in English).
13. Wang, L. (2008). *Think Tank in China: Growing Influence and Political Limitations* Washington DC. (in English).
14. Koshevyi, S. (2014). Shaping China's Agenda: The Role of Think Tanks and the Expert Community. *Kytaieznavchi doslidzhennia*, (1–2), 69–83. URL: <https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/150> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 10.02.2023 р.

УДК 327(581)

Андрій Моренчук,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Morenchuk.Andriy@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-2394-9046;

Нікіта Колесниченко,

студент факультету міжнародних відносин,

Волинський національний університет імені Лесі Українки;

kolesnychenko.nikita2018@vnu.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-31-44

МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ ВИВЕДЕННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ ВІЙСЬК З АФГАНІСТАНУ

Аналізуються міжнародні наслідки виведення військових контингентів США з Афганістану. Відзначається, що цілі, які США переслідували в Афганістані, мали як економічний, так і геополітичний характер. Так, Вашингтон прагне отримати доступ до енергетичних ресурсів. Також США через Афганістан посилюють свою присутність і вплив у регіоні, реалізують політику стримування стосовно держав-конкурентів, таких як РФ, Китай, Індія та Пакистан. Указується, що важливим чинником, який впливає на розвиток ситуації в регіоні, є рух «Талібан». Він був сформований в умовах громадянської війни в Афганістані жителями переважно південних і східних районів – пуштунів. Під керівництвом Мохаммеда Омара таліби поширили свій контроль на більшу частину Афганістану, відкинувши владу моджахедів. У 1996 р. вони проголосили утворення Ісламського емірату Афганістан. На підконтрольних територіях вони встановили шаріат у найжорсткішому його тлумаченні, жорстоко переслідуючи інакодумців і забороняючи здобутки західної цивілізації. Режим талібів в Афганістані був повалений у 2001 р. в ході антитерористичної кампанії, ініційованої США після терактів 11 вересня. Виведення американських військ з Афганістану влітку 2021 р. створило сприятливі умови для швидкого просування талібів і захоплення ними країни. Це призвело до дестабілізації регіону та зниження престижу США. З іншого боку, активізували свої зусилля інші регіональні гравці. Так, змінив свою політику щодо «Талібану» Іран – налагоджується

співпраця між країнами, незважаючи на ідеологічні розбіжності. Росія позиціонує себе в ролі гаранта безпеки країн Центральної Азії. Водночас в односторонньому порядку діяти в Афганістані їй доволі важко, оскільки накладається негативний імідж, набутий за роки радянської інтервенції. Китай, якого непокоять зв'язки «Талібану» з Ісламським рухом Східного Туркестану, також пішов на тіснішу співпрацю, отримуючи, відповідно, додаткові гарантії своєї безпеки. Безпекові завдання й прагнення знайти додаткові важелі противаги Пакистану також підштовхують до співпраці з «Талібаном» Індію. Загалом констатується, що мета суб'єктів, які беруть участь у цьому питанні, – убезпечити свої сфери впливу й не допустити поширення афганської кризи за його межі.

Ключові слова: «Талібан», Афганістан, США, тероризм, іслам, фундаменталізм, міжнародні відносини.

Morenchuk Andrii,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-2394-9046;

Kolesnychenko Nikita,

Lesya Ukrainka Volyn National University

INTERNATIONAL CONSEQUENCES OF THE WITHDRAWAL OF AMERICAN TROOPS FROM AFGHANISTAN

The international consequences of the withdrawal of US troops from Afghanistan are analyzed. It is noted that the goals pursued by the United States in Afghanistan were both economic and geopolitical. Yes, Washington is seeking access to energy resources. The United States is also stepping up its presence and influence in the region through Afghanistan, pursuing a policy of containment against competing countries such as Russia, China, India and Pakistan. It was formed during the civil war in Afghanistan by residents of mostly southern and eastern areas – Pashtuns. Under Mohammed Omar, the Taliban extended their control to much of Afghanistan, rejecting Mujahideen rule. In 1996, they proclaimed the formation of the Islamic Emirate of Afghanistan. In the controlled territories, they established Sharia in its harshest interpretation, brutally persecuting dissidents and banning the achievements of Western civilization. The Taliban regime in Afghanistan was overthrown in 2001 during an anti-terrorist campaign initiated by the United States after the 9/11 attacks. The withdrawal of American troops from Afghanistan in the summer of 2021 created favorable conditions for the rapid advance of the Taliban and their capture of the country. This has destabilized the region and reduced the prestige of the United States.

On the other hand, other regional players have stepped up their efforts. Yes, Iran has changed its policy towards the Taliban – cooperation between the countries is being established, despite ideological differences. Russia positions itself as a guarantor of security in Central Asia. At the same time, it is quite difficult for Afghanistan to act unilaterally, as it has a negative image acquired during the years of Soviet intervention. China, which is concerned about the Taliban's ties to the Islamic Movement of East Turkestan, has also worked more closely to gain additional security guarantees. Security challenges and the desire to find additional leverage to counterbalance Pakistan are also pushing India to cooperate with the Taliban. In general, it is stated that the goal of the actors involved in this issue is to secure their spheres of influence and prevent the spread of the Afghan crisis beyond its borders.

Key words: «Taliban», Afghanistan, USA, terrorism, Islam, fundamentalism, international relations.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми. Однією з найрезонасніших подій 2021 р. стало виведення США з Афганістану та утвердження там при владі руху «Талібан». При цьому важливо з'ясувати як причини, так і міжнародні наслідки цих процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відносини США та Афганістану привертають увагу багатьох дослідників. Так, системно акцентує свою увагу на стратегії США в Афганістані Н. Шапіро [1–3]. Зокрема, він аналізує й переосмислення афганської політики адміністрацією Дж. Байдена. Багато дослідників розглядають політику США щодо Афганістану крізь призму геополітичних інтересів США в регіоні. Саме на цей аспект звертають увагу В. Зименкова [4], А. Фролов [5].

Також під час розгляду відносин США та Афганістану важливо звертати увагу на рух «Талібан», який є суттєвим фактором розвитку ситуації в регіоні. Переважно у своїх працях розкривали «Талібан», зокрема історію його виникнення, ідеологію та політику, Р. Абдулло (крізь призму становища Таджикистану в регіоні) [6], М. Анпілогова (у контексті радикалізації ісламу) [7], Н. Арчаков (особливу увагу зосередив на коренях ідеології талібів) [8], О. Князев (розглядав історію «Талібану» в 1990-х рр.) [9], В. Бойко (досліджував прояви державної політикиталібів) [10], Є. Васецова (досліджувала роль руху в регіоні) [11], О. Карпачова (розглядала історію «Талібану» в міжнародній політиці) [12], А. Рашид (відстежує зв'язок між талібаном і геоекономічними інтересами

в Центральній Азії) [13], Р. Лабав'є (досліджував еволюцію співпраці з талібами) [14]. Одночасно як на історії «Талібану», так і на розвитку політики США щодо них за часів адміністрації Біла Клінтона, зосередив свою увагу С. Шенін [15]. Історію перетворення Афганістану на осередок терористів розглядали зарубіжні автори М. Флазерті, Д. Отавей і Дж. Стівенс [16].

Мета дослідження – на основі аналізу позицій низки держав простежити міжнародні наслідки виведення військ США з Афганістану.

Методи дослідження. Дослідження міжнародних наслідків виведення американських військ з Афганістану здійснюється із застосуванням низки методів. Важливим є порівняльний аналіз, що застосовується для співвіднесення позицій, які існують в експертному співтоваристві й для компарування різних об'єктів одного типу: наприклад позицій держав і реакції на проблему. Використовується метод івент-аналізу, або аналіз подій, заснований на спостереженні за динамікою подій у відносинах США та Афганістану з метою визначення основних напрямів їх розвитку й зміни політичної ситуації, яку вони створюють навколо себе.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цілі, які США переслідували в Афганістані, були як геополітичними (необхідність бути присутніми у важливому регіоні й впливати на регіональні країни), так і мали більш глибокий економічний сенс (закріплення в регіоні через його багатство природними ресурсами). Для Вашингтона ключовими завданнями в Афганістані були і є збереження політичних важелів впливу на афганські сили безпеки як важливий інститут політичного й економічного порядку, а також сприяння розширенню транзитного потенціалу й диверсифікації зовнішньої торгівлі. Через Афганістан Вашингтон реалізовує політику стримування стосовно держав-конкурентів, таких як РФ, Китай, Індія та Пакистан [4, с. 472].

Важливим фактором розвитку ситуації в регіоні останніми роками став рух «Талібан». Він сформувався в 1994 р. як одна з течій у громадянській війні в Афганістані. Складався переважно з пуштунів східного та південного Афганістану, які здобули освіту в традиційних ісламських школах – медресе. «Талібан» в перекладі з пушту буквально означає «учні».

У середині 1990-х рр., після виходу на авансцену талібів, основними сторонами конфлікту в Афганістані стали пуштунський південь, представлений «Талібаном», та непуштунська північ, представлена Північним альянсом («Об'єднаним ісламським фронтом порятунку Афганістану»). Під керівництвом Мохаммеда Омара рух «Талібан»

поширився на більшу частину Афганістану, відкинувши владу моджахедів. У 1996 р. проголошено Ісламський емірат Афганістан, а столицю перенесено до Кандагару.

Своєю метою таліби проголосили побудову ісламської держави в Афганістані, національною основою якої має бути пуштунський народ. На уявлення талібів про ідеальну ісламську державу вплинув кодекс честі пуштунів – Пуштунвалай, зведення неписаних правил і норм поведінки, що традиційно регулюють відносини в пуштунському середовищі.

На підконтрольних територіях таліби встановили шаріат у найжорсткішому його тлумаченні. Методи, якими таліби керувалися, – знищення інакодумців і незгодних, усього того, що не вписувалося в рамки їх системи. Під забороною опинилися всі досягнення науки та техніки, західний спосіб життя тощо. За час існування Ісламського емірату Афганістан населення зазнало обмежень основних прав і свобод людини [11, с. 247].

Оскільки більша частина талібів були пуштунами, вони проводили жорстоку політику стосовно релігійних меншин, уключаючи вбивства мирного населення. Переслідуванням були піддані узбеки та таджики, шиїти-хазарці, які вважалися «фальшивими мусульманами» [6, с. 41–51]. У немилості були немусульманські меншини – індуси й сикхи, обмежені в можливостях виконання своїх релігійних обрядів [10, с. 30]. У 2000 р. державною мовою визнана пушту, а мова дарі опинилася поза законом, хоча й була рідною для більшості релігійних меншин [7, с. 142]. Ісламський емірат Афганістан визнали три країни – Пакистан, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати.

Таліби контролювали більшу частину країни, поки їх режим не був повалений у результаті вторгнення США в Афганістан у грудні 2001 р. Приводом стали теракти 11 вересня та підтримка талібами Усами бен Ладена. Під час попереднього правління угруповання частина північного сходу була під контролем Північного альянсу, який значною мірою зберіг міжнародне визнання як продовження тимчасової Ісламської держави Афганістан. Пізніше «Талібан» перетворився в повстанський рух для боротьби з підтримуваною США адміністрацією Карзая й Міжнародними силами сприяння безпеці під керівництвом НАТО (ISAF) в Афганістані.

У 2006 р. «Талібан» проголосив створення нової держави – Ісламського емірату Вазірістан на території Пакистану в зоні племен, яка здавна слабо контролювалась Ісламабадом. Це квазідержавне утворення стало надійним оплотом талібів, які так зуміли зміцнити позиції та заявити про себе як про політсилу, із якою регіональним та світовим гравцям доводиться рахуватися.

Після виведення військових місій НАТО й США з Афганістану у 2014 р. рух «Талібан» прагнув створити новий імідж усередині країни та в очах світової спільноти. Дедалі активніше звучали заяви про мирні цілі політичного крила руху. Улітку 2018 р. таліби оголосили короткострокове перемир'я з чинною владою на час свята Ураза-байрам. Від методів прямого примусу таліби поступово перейшли до методів більш м'якого поширення ідеології.

Улітку 2019 р. між керівництвом «Талібану» й делегацією США проведено кілька раундів переговорів. У серпні 2019 р. «Талібан» поширив інформацію про те, що існує висока ймовірність підписання мирної угоди між рухом і США в присутності представника ООН [5, с. 249].

В американських виданнях відкрито говорилося, що як у моральному, так і в соціально-політичному сенсі рух «Талібан» набирає сили, наркотрафік кратно збільшився, афганці продовжують жити в злиднях. Незважаючи на величезні фінансові та матеріально-технічні вливання, афганські збройні сили не змогли захистити навіть самі себе, у їхніх лавах процвітало дезертирство, економічна допомога США обернулася нестримною корупцією, а героїнове виробництво в Афганістані займає істотний відсоток від загальносвітового. Невипадково тому таке видання, як *The New York Times*, убачало в американському перебуванні в Афганістані повну безперспективність [21, с. 34].

Адміністрація Байдена бачила відхід практично неминучим і шукала привід, щоб зробити цей крок, усвідомлюючи, що тим самим розпишуться у власному безсиллі, а престиж США як держави номер один у світі постраждає.

Здавалося, ситуація зрушила з місця, але на практиці після цього заговорили про нові виклики. Журнал «*The National Interest*» опублікував статтю під заголовком «Що Америка не роби, а Талібан контролюватиме Афганістан», у якій стверджувалося, що таліби з відходом останнього американського солдата, отримають бажане – країну у своє розпорядження. На підтвердження цієї тези автор навів такі дані: якщо у 2018 р. таліби контролювали 4 % округів, то у 2020 р. – 20 %, тоді як частка територій під контролем уряду знизилася з 50 до 30 % [5, с. 34–35; 47].

29 лютого 2020 р. у Досі (Катар) спецпредставник США Залмай Халілзад та повноважний представник руху талібів Абдулла Гані Барадар у присутності генсека НАТО Й. Столтенберга підписали мирну угоду, відповідно до якої американці повинні були залишити Афганістан протягом 14 місяців, а рух та уряд проведуть обмін полоненими. Проте вже 14 квітня Дж. Байден заявив, що почне виведення американських військ

з Афганістану 1 травня й закінчить його до 20-ї річниці подій 11 вересня 2001 р., тобто навіть раніше наміченого терміну [5, 35]: «Ми не можемо продовжувати розширювати чи збільшувати нашу військову присутність в Афганістані, сподіваючись створити ідеальні умови для виведення військ і чекаючи іншого результату» [17]. Саму війну він називав «вічною» [18].

Його заява одразу була розкритикована опонентами. «Байден проігнорував попередження своїх радників, що відхід може спровокувати відродження тих терористичних загроз, через які ми відправили на бій сотні тисяч солдатів за останні двадцять років», – писала «The New York Times» [32].

Захопивши всі великі міста в Афганістані, бойовики «Талібану» 15 серпня 2021 р. взяли Кабул. Перед цим вони заявили, що не штурмуватимуть місто й візьмуть його «мирним шляхом». Глава МВС Афганістану оголосив, що столицю буде передано талібам мирно. Двома останніми містами, які таліби захопили перед взяттям Кабула, стали Джалалабад та Мазарі-Шаріф. Їх швидке захоплення стало несподіванкою і для Заходу, і для афганського уряду.

За кілька годин після захоплення Кабула талібами президент Афганістану Ашраф Гані залишив країну. Багато держав спішно евакуювали співробітників своїх диппредставництв та найнятих на місці співробітників дипмісій із сім'ями.

Прогноз про те, що виведення іноземних військ з Афганістану слугуватимуть поштовхом до спроби «Талібану» захопити владу, виявився правильним. Військові зіткнення між талібами та афганським урядом спалахнули по всій країні. Захоплення 8 серпня талібами Кундузу – ключового міста на півночі країни, – стало величезним ударом для афганських сил безпеки.

Афганці, які співпрацювали з міжнародними силами НАТО, особливо боялися помсти талібів. Наступ «Талібану» змушував їх бігти разом із сім'ями, поки десятки країн закликали ісламістів, які захопили владу в Афганістані, безперешкодно випустити з країни як іноземців, так і афганців.

Як зазначило Deutsche Welle, чимало західних експертів переконані, що рішення США та НАТО про виведення військ було передчасним. В афганських урядових військах багато-хто вважав, що війська міжнародної коаліції не повинні були йти з країни, залишивши їх віч-на-віч з ісламістами [20].

За час спецоперації військових, що проводилась із середини серпня в аеропорту Кабула, удалось евакуювати понад 120 тисяч цивільних осіб. Більшість із них – афганці. Операція в аеропорту Кабула наприкінці серпня

стала мішенню терористів з угруповання ІД. Унаслідок їхнього теракту загинули близько 200 осіб поблизу аеропорту, зокрема 13 військових США. Американська армія у відповідь на це почала завдавати точкових авіаударів по ватажках ІД, які, імовірно, мали стосунок до нападу.

У США адміністрація Байдена зіткнулась із жорсткою критикою. На думку багатьох експертів та журналістів, Вашингтон не очікував, що таліби зможуть дуже швидко захопити владу в Афганістані, та безграмотно проводив процес виведення військ з афганської території. Критики дій Байдена вважають, що в результаті серії неправильних рішень військовим США довелось екстрено організувати операцію в аеропорту Кабула, безпеку якого забезпечити дуже складно. Деякі фахівці вказують на те, що було б правильно використовувати для евакуації людей авіабазу Баграм, яка розміщена поблизу афганської столиці, із якої війська США пішли ще до літа 2021 р. [20].

«Deutsche Welle» констатує, що блискавичне захоплення Афганістану талібами стало шоком для всього світу й свідченням провалу майже 20-річної місії США та НАТО, метою якої була побудова сучасної прозахідної держави [20].

Після падіння Кабула 15 серпня 2021 р. «Талібан» відновив контроль над Афганістаном. Посиленню талібів сприяли слабкість афганської армії, її корумпованість. Поширені випадки масового розкрадання палива, боєприпасів і запчастин, через які цілі військові частини виявлялися паралізованими та були не в змозі відбити атаки. За однією з версій, таліби користувалися послугами корумпованих чиновників і за хабарі набували зброї в афганських військових чинів. Водночас тривав процес зростання військового вишколу бойовиків.

Судячи із життєздатності руху, його соціальна база є стійкою та досить широкою. Причина лояльності населення полягає в тому, що тіньові структури влади в багатьох випадках працювали ефективніше за державні. Центральні органи влади не в змозі були комплексно реалізовувати соціальні та економічні проекти, яких так потребує населення [11, с. 253].

Утім, контроль за територіями в Афганістані – справа досить відносна: після відходу одних сил територія швидко займається іншими. А крім того, не можна забувати й про існування влади, яка не дуже задоволена, що американці вели переговори, минаючи їх. До всього іншого, сам рух «Талібан» далеко не однорідний. Крім нього, на афганському полі діють й інші гравці, уключаючи ІДІЛ [21, с. 35].

Швидке просування «Талібану» створило загрозу сценарію, схожого на громадянську війну, що спалахнула після виведення радянських

військ з Афганістану. Країни регіону посилили дипломатичні зусилля, оскільки вони не хотіли бути захопленими зненацька, якщо такий сценарій розгорнеться.

Багато держав регіону вирішили розв'язати власні проблеми безпеки. Зокрема, Тегеран, Москва та Пекін почали приймати делегації «Талібану», у той час як деякі з цих держав підтримують стабільність в Афганістані для розвитку регіональної торгівлі, боротьби з торгівлею людьми й контрабандою наркотиків, запобігання нелегальній міграції, інші розглядають нестабільність як можливість розширити свої сфери впливу [21].

Так, Іран, який має майже 900-кілометровий кордон з Афганістаном, хоче відігравати більшу роль у країні після виведення США. Тегеран опинився на межі війни з «Талібаном» у 1998 р. й співпрацював зі США для повалення цієї організації у 2001 р. Але зі зміною кон'юнктури після 2000-х років він почав співпрацювати з «Талібаном» проти присутності США в Афганістані. Особливо після того, як США активізували переговори про виведення військ із «Талібаном» у 2019 р., простежуємо значне зрушення у відносинах Тегерану з «Талібаном». Незважаючи на ідеологічні розбіжності, Іран визнає важливість продовження співпраці з «Талібаном», який став ключовим гравцем в афганській політиці [21].

Однак перспектива того, що таліби стануть єдиною силою Афганістану, із якого потрібно рахуватися, залишається визначальною для Ірану. Хоча поки що не було особливих суперечок із «Талібаном», який узяв під контроль райони поблизу кордону з Іраном (уключаючи прикордонні переходи), у Тегерані переважає думка, що уряд талібів в Афганістані становитиме загрозу для Ірану, його інтересів у середньо- й довгостроковій перспективах. Із цієї причини Іран висловив бажання використовувати афганське ополчення Фатеміюн (яке він неодноразово використовував в Сирії) також і в Афганістані.

Домінування традиційних культурних кодексів в обох адміністраціях, а також те, як ці, переважно релігійні адміністрації ставляться до сект меншин усередині їх, свідчать про те, що довгострокова стабільність у відносинах Афганістану й Ірану малоімовірна, якщо «Талібан» остаточно отримає повний контроль над країною.

Ще один важливий гравець, який докладає зусиль до політичного вирішення ситуації в Афганістані, підтримує контакти як із «Талібаном», так і з колишнім центральним урядом, – це Російська Федерація. Росія розглядає вихід США як реальну можливість для відновлення впливу Москви. Але, з іншого боку, не хоче, щоб утворений вакуум становив

загрозу її безпеці. Іншою підставою для занепокоєння також є те, що Афганістан може стати безпечним притулком для радикальних елементів, ворожих Росії, або підтримки сепаратистських груп у регіоні Кавказу.

6 серпня 2021 р. російська армія провела спільні військові навчання із Таджикистаном та Узбекистаном уздовж афганського кордону з метою залякування талібів, які взяли під контроль прикордонні райони. Росія позиціонує себе в ролі гаранта безпеки країн Центральної Азії вважаючи їх частиною своєї сфери впливу.

Однак малоймовірно, що Росія, яка має дуже негативний імідж серед афганців, унаслідок тривалого радянського вторгнення в їхню країну, розпочне збройну інтервенцію в односторонньому порядку.

Китайська Народна Республіка – ще один важливий гравець, який, як очікується, найближчим часом діятиме в Афганістані.

Головне занепокоєння Пекіна щодо Афганістану полягає в тому, що потрясіння в країні після виведення США можуть зробити регіон небезпечним. Китай стурбований, що відродження ІД та подібних формувань в Афганістані може підживити ІРСТ (Ісламський рух Східного Туркестану) у Сіньцзян-Уйгурському автономному районі. У цьому контексті одним зі сценаріїв, який викликає занепокоєння в Пекіна, є співпраця між «Талібаном» й ІРСТ. Після звинувачень, що звучать в останні роки, що члени ІРСТ навчаються талібами та відправляються до Китаю, Пекін виявив бажання створити військову базу у Вахані, прикордонному регіоні Афганістану.

Пекін визнав, що йому потрібно певною мірою співпрацювати з «Талібаном», щоб уникнути проблем в Афганістані. «Талібан» також позитивно відреагував на тепле ставлення Пекіна. Делегація «Талібану», відвідувала Пекін протягом 2021 р. на запрошення китайського уряду й пообіцяла не втручатись у внутрішні справи Китаю та не дозволяти використовувати території Афганістану угрупованням, які загрожують національній безпеці Китаю [37].

Пекін віддає перевагу стабільному Афганістану не лише для того, щоб не допустити впливу безладу в країні на регіон Сіньцзян, але й для забезпечення безпеки китайської ініціативи «Один пояс, один шлях».

Отже, Китай хоче відігравати активну роль в економічній сфері в Афганістані, але не хоче втручатись у військову.

Індія проводить політику в Афганістані, яку можна охарактеризувати як боротьбу із впливом свого традиційного суперника – Пакистану – та запобігання тому, щоб Афганістан став базою для екстремістських антиіндійських груп [37].

Адміністрація Нью-Делі, яка раніше уникала контактів із «Талібаном» на тій підставі, що та діяла під опікою Пакистану, змінила цю політику. Оскільки «Талібан» почав швидко розширювати територію свого контролю, Індія хотіла б бути активнішою в Афганістані, у рамках своїх зусиль зіграти більш активну роль на міжнародній арені [21].

3. ВИСНОВКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, вакуум влади, який виник в Афганістані з виходом США та НАТО, викликає занепокоєння щодо безпеки й розпалює апетит багатьох регіональних суб'єктів. Такі країни, як Пакистан та Іран, намагаються розширити свої сфери впливу, створюючи угруповання ополченців або експлуатуючи нестабільність в Афганістані та вплив на «Талібан». Китай і Росія стурбовані, що нестабільність пошириться на їхні кордони та сфери впливу. Мета суб'єктів, які беруть участь у цьому питанні, – забезпечити свої сфери впливу й не допустити поширення афганської кризи за його межі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шапиро, Н. И. (2019). Преамбуленность и новации в политике США в Афганистане. *Мировая политика*, № 4, 26–45. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=31510. (accessed: 02.02.2022).
2. Шапиро, Н. И. (2018). Новые контуры стратегии США в Афганистане: анализ исследовательского дискурса. *Пути к миру и безопасности*, № 2 (55).
3. Шапиро, Н. И. (2018). Эволюция политической стратегии США в Афганистане. Безопасность и контроль над вооружениями 2017–2018. Преодоление разбалансировки международной стабильности. Москва: ИМЭМО РАН; Полит. энцикл.
4. Зименкова, В. В. (2016). Афганістан в геополітиці США в контексті виведення військ. *Гілея: науковий вісник*, № 107, 470–473.
5. Фролов, А. В. (2021). Администрация Байдена и ближневосточное наследие США. *Научно-аналитический журнал «Обозреватель-Observer»*, № 5, 29–46.
6. Абдулло, Р. (2002). Таджикистан и антитеррористическая кампания в Афганистане. *Центральная Азия и Кавказ. Лулео*, № 5 (23).
7. Анпилогова, М. И. (2018). Возникновение движения «Талибан» как следствие радикализации ислама. *10 корпус*, № 4, 140–144.
8. Арчаков, М. К. (2018). Природа и корни идеологических установок движения «Талибан». *Общество: политика, экономика, право*, № 5, 1–4.
9. Князев, А. А. (2021). К истории афганского движения «Талибан» (середина-вторая половина 1990-х гг.). *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки*, № 21, 13–21.
10. Бойко, В. (2000). Контурсы государственной политики талибов. *Азия и Африка сегодня*, № 9, 26–34.

11. Васецова, Е. С. (2020). Движение «Талибан» и его роль в региональных политических процессах. *Социально-гуманитарные знания*, № 5, 244–254.

12. Карпачева, О. В. (2003). История движения «Талибан» в системе международных отношений. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*, № 1, 93–102.

13. Рашид, А. (2003). Талибан. Ислам, нефть и новая Большая игра в Центральной Азии. Москва: Библион.

14. Labeviere, R. (2000). *Dollars for Terror: The United States and Islam*. New York: Algora Publishing.

15. Шенин, С. Ю. (2012). Администрация Б. Клинтона и формирование движения Талибан в Афганистане (1993–1996 гг.). Саратов: *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия История. Международные отношения*, т. 12, вып. 4, 76–81.

16. Ottaway, D. B., Stephens, J. (2001). Diplomats Met With Taliban Bin Laden. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/10/29/diplomats-met-with-taliban-on-bin-laden/15c446d3-0c6e-4429-b8f3-9896951fc444/>. (accessed: 02.02.2022).

17. Biden announces withdrawal of all U.S. troops from Afghanistan by 9/11. (2021). *CBS News*. URL: <https://www.cbsnews.com/news/biden-afghanistan-troop-withdrawal-live-stream-2021-04-14/>. (accessed: 02.02.2022).

18. Biden defends decision to withdraw US troops from Afghanistan: «I was not going to extend this forever war» (2021). *Chicago Tribune*. URL: <https://www.chicagotribune.com/nation-world/ct-aud-nw-us-afghanistan-biden-20210831-xs6dz3hcu5g3lac2kp24mn-fksu-story.html>. (accessed: 02.02.2022).

19. Biden Blasted by Terrorism. Foreign Policy Experts Over Afghanistan Decision: «Such An Avoidable Shame». (2021). *The Daily Wire*. URL: <https://www.dailywire.com/news/biden-blasted-by-terrorism-foreign-policy-experts-over-afghanistan-decision-such-an-avoidable-shame>. (accessed: 02.02.2022).

20. США завершили вывод войск из Афганистана: *Deutsche Welle*, 2021. URL: <https://www.dw.com/ru/ssha-zavershili-vyvod-vojsk-iz-afganistana/a-59035982>. (accessed: 02.02.2022).

21. Hakkı Uygur, Rahimullah Farzam. (2021). What does US withdrawal from Afghanistan mean for regional countries? *IRAM*. URL: https://iramcenter.org/en/what-does-us-withdrawal-from-afghanistan-mean-for-regional-countries/?send_cookie_permissions=OK. (accessed: 02.02.2022).

REFERENCES

1. Shapiro, N. I. (2019). Preemstvennost' i novacii v politike SShA v Afganistane. *Mirova-ja politika*, # 4, 26–45. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=31510. (accessed: 02.02.2022).

2. Shapiro, N. I. (2018). Novye kontury strategii SShA v Afganistane: analiz issledovatel'skogo diskursa. *Puti k miru i bezopasnosti*, #2 (55).

3. Shapiro, N. I. (2018). Jevoljucija politicheskoj strategii SShA v Afganistane. Bezopasnost' i kontrol' nad vooruzhenijami 2017–2018. *Preodolenie razbalansirovki mezhdunarodnoj stabil'nosti*. Moskva: IMJeMO RAN; Politicheskaja jenciklopedija.

4. Zymenkova, V. V. (2016). Afghanistan v heopolitytsi SShA v konteksti vyvedennia viisk. *Hileia: Naukovyi visnyk*, № 107, 470–473.
5. Frolov, A. V. (2021). Administracija Bajdena i blizhnevostochnoe nasledie SShA. *Nauchno-analiticheskij zhurnal «Obozrevatel'-Observer»*, #5, 29–46.
6. Abdullo, R. (2002). Tadjhikistan i antiterroristicheskaja kampanija v Afganistane. *Central'naja Azija i Kavkaz. Luleo*, # 5 (23).
7. Anpilogova, M. I. (2018). Vozniknovenie dvizhenija «Taliban» kak sledstvie radikalizacii islama. *10 korpus*, # 4, 140–144.
8. Archakov, M. K. (2018). Priroda i korni ideologicheskikh ustanovok dvizhenija “Taliban”. *Obshhestvo: politika, jekonomika, pravo*. #5, 1–4.
9. Knjazev, A. A. (2021). K istorii afganskogo dvizhenija «Taliban» (seredina-vtoraja polovina 1990-h gg.). *Vestnik Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Social'no-gumanitarnye nauki*, # 21, 13–21.
10. Bojko, V. (2000). Kontury gosudarstvennoj politiki talibov. *Azija i Afrika segodnja*, # 9, 26–34.
11. Vasecova, E. S. (2020). Dvizhenie «Taliban» i ego rol' v regional'nyh politicheskikh processah. *Social'no-gumanitarnye znanija*, # 5, 244–254.
12. Karpacheva, O. V. (2003). Istorija dvizhenija «Taliban» v sisteme mezhdunarodnyh otnoshenij. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Mezhdunarodnye otnoshenija*, # 1, 93–102.
13. Rashid, A. (2003). Taliban. Islam, neft' i novaja Bol'shaja igra v Central'noj Azii. Moskva: Biblion.
14. Labeviere, R. (2000). Dollars for Terror: The United States and Islam. New York: Algora Publishing.
15. Shenin, S. Ju. (2012). Administracija B. Klintona i formirovanie dvizhenija Taliban v Afganistane (1993–1996 gg.) *Saratov: Izvestija Saratovskogo universiteta. Novaja serija. Serija Istorija. Mezhdunarodnye otnoshenija*, t. 12, vyp. 4, 76–81.
16. Ottaway, D. B., Stephens, J. (2001). Diplomats Met With Talibanon Bin Laden. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/10/29/diplomats-met-with-taliban-on-bin-laden/15c446d3-0c6e-4429-b8f3-9896951fc444/> (accessed: 02.02.2022).
17. Biden announces withdrawal of all U.S. troops from Afghanistan by 9/11. (2021). *CBS News*. URL: <https://www.cbsnews.com/news/biden-afghanistan-troop-withdrawal-live-stream-2021-04-14/> (accessed: 02.02.2022).
18. Biden defends decision to withdraw US troops from Afghanistan: «I was not going to extend this forever war». (2021). *Chicago Tribune*. URL: <https://www.chicagotribune.com/nation-world/ct-aud-nw-us-afghanistan-biden-20210831-xs6dz3hcu5g-3lac2kp24mnfksu-story.html> (accessed: 02.02.2022).
19. Biden Blasted by Terrorism. Foreign Policy Experts Over Afghanistan Decision: «Such An Avoidable Shame». (2021). *The Daily Wire*. URL: <https://www.dailywire.com/news/biden-blasted-by-terrorism-foreign-policy-experts-over-afghanistan-decision-such-an-avoidable-shame> (accessed: 02.02.2022).
20. SShA zavershili vyvod vojsk iz Afganistana: Deutsche Welle, 2021. URL: <https://www.dw.com/ru/ssha-zavershili-vyvod-vojsk-iz-afganistana/a-59035982> (accessed: 02.02.2022).

21. Hakkı Uygur, Rahimullah Farzam (2021). What does US withdrawal from Afghanistan mean for regional countries? *IRAM*. URL: https://iramcenter.org/en/what-does-us-withdrawal-from-afghanistan-mean-for-regional-countries/?send_cookie_permissions=OK (accessed: 02.02.2022).

Матеріал надійшов до редакції 13.02.2023 р.

УДК 327.5:520"2022/2023"

Нагалія Хома,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин,
Національний університет «Львівська політехніка»,
nataliia.m.khoma@lpnu.ua

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741;

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-44-60

ЗМІНИ В ПОЛІТИЦІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЯПОНІЇ 2022–2023 рр: АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ЧИННИКІВ

Мета статті – аналіз змін, які відбуваються в політиці національної безпеки та оборони Японії, з'ясування їх причин та прогноз імовірних наслідків. Методологія дослідження опирається на інституційний аналіз. Розглянуто комплекс дій, рішень, позицій владних інституцій Японії щодо безпеки й оборони держави в умовах зростання напруги в Індо-Тихоокеанському регіоні. З'ясовані форми співпраці Японії у сферах безпеки та оборони з державами-партнерами, передусім у межах G7 та різноманітних альянсів, діалогів (AUKUS, QUAD й ін.). Вивчено реакції на зміну безпекової та оборонної політики Японії в різних державах, передусім авторитарних держав-сусідів (Китай, Північна Корея, Росія). Політику Японії схарактеризовано як дії на випередження. Підкреслено проактивний характер політики Японії, яка стає інструментом захисту суверенітету та цілісності від потенційних держав-агресорів. Констатовано, що нещодавні стратегічні зміни в Японії стали не лише результатом появи нових безпекових викликів у 2022 р., але і є результатом реформ, започаткованих прем'єр-міністром С. Абе, починаючи від 2006 р. Відзначено, що наразі всі реформи мають винятково оборонний характер. Перегляд Японією ключових документів, пов'язаних безпекою й обороною, зміна зовнішньополітичних акцентів, істотне збільшення

витрат на оборону, активізація співпраці, передусім із державами G7 тощо, спрямовані посилити здатність протидіяти новітнім безпековим викликам. Аргументовано, що зміни в політиці Японії, хоч і були прискорені повномасштабним уторгненням Росії в Україну, однак вони розпочаті у відповідь на значно ширший комплекс проблем, що походять не лише від Росії, а й від Китаю й Північної Кореї.

Ключові слова: Японія; національної безпека; національна оборона; обороноздатність; С. Абе; Ф. Кішіда.

Nataliia Khoma,

Lviv Polytechnic National University;

ORCID ID: 0000-0002-2507-5741

CHANGES IN THE SECURITY AND DEFENCE POLICY OF JAPAN IN 2022–2023: ANALYSIS OF CONTENT AND FACTORS

The purpose of the article is to analyse the changes taking place in Japan's national security and defence policy, to find out their causes and forecast possible consequences. The research methodology is based on institutional analysis. The complex of actions, decisions, and positions of Japanese government institutions regarding the security and defence of the state under the conditions of growing tension in the Indo-Pacific region is studied. Forms of cooperation between Japan in the fields of security and defence with partner states, primarily within the G7 and various alliances, dialogues (AUKUS, QUAD, etc.) are clarified. Reactions to the change in Japan's security and defence policy in different states, first of all, the authoritarian neighbouring states (China, North Korea, Russia) are studied. Japanese policy is characterized as pre-emptive actions. The proactive character of Japanese policy is emphasized, which becomes a tool for protecting sovereignty and integrity from potential aggressor states. It is stated that the recent strategic changes in Japan are not only the result of the emergence of new security challenges in 2022, but are the result of the reforms initiated by Prime Minister S. Abe starting in 2006. It is noted that currently all reforms are exclusively defensive in nature. Japan's review of key documents related to security and defence, change of emphasis in foreign policy, significant increase in defence spending, intensification of cooperation primarily with the G7 states, etc., are aimed at strengthening the ability to counter the latest security challenges. It is argued that the changes in Japanese policy, although precipitated by Russia's full-scale invasion of Ukraine, were initiated in response to a much broader set of problems originating not only from Russia, but also from China and North Korea.

Key words: Japan; national security; national defence; defence capability; S. Abe; F. Kishida.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Наприкінці 2022 р. Японія переглянула свій підхід до політики національної безпеки та оборони. Причиною цього стало зростання напруги в Індо-Тихоокеанському регіоні, особливо в Східній Азії. Небагато із сучасних держав нині функціонують у настільки жорсткому стратегічному середовищі, як Японія: безпосередня близькість від Китаю, Північної Кореї й Росії, які сприймають її як загрозу чи супротивника.

Японія нині діє на випередження й не ігнорує ті ризики, які походять від недемократичних держав, із якими сусідить. Нині ця країна більше не є «пасивною» та «реагуючою» державою, як у минулі десятиліття. Вона перестала вагатися в тому, щоб позиціонувати себе як проактивну, навіть наполегливу державу, що зобов'язана захищати свої територію, суверенітет і цілісність від потенційних агресорів [10]. Прем'єр-міністр Японії Ф. Кішіда назвав це «дипломатією реалізму для нової ери» [7]. Військова агресія Росії щодо України, ризики силового сценарію щодо Тайваню з боку Китаю, вихід Росії з переговорів про укладення мирного договору та інші проблеми підштовхнули Японію до рішучих реформ з побудови нової архітектури безпеки й оборони, більш активної позиції щодо проблем міжнародного життя.

Зміни безпекової, оборонної політики, загальна активізація на міжнародній арені матимуть позитиви для зміцнення позицій Японії перед сучасними викликами, запустить подальші реформи. Однак очікуваним є також посилення конфліктів у регіональному й глобальному масштабах. Помітне наростання напруги в американо-китайських відносинах загострює увагу до питань безпеки, оборони, кооперації держав, і Японія може опинитися в епіцентрі протистояння наддержав. Ці процеси потребують вивчення в динаміці, оскільки нині вже не розділяються питання безпеки в Азії, у Європі та в інших регіонах, а проблеми і їх розв'язання вимірюються в глобальному масштабі.

Події, які відбуваються в Японії, викликають великий інтерес в Україні. Наші дві географічно віддалені держави об'єднує спільний ворог, адже з Росією так і не був укладений мирний договір і країни формально перебувають у стані війни. Японія від 2014 р. підтримує Україну та її санкційна політика щодо Росії й гуманітарно-технічна допомога є не менш значимими, аніж допомога зброєю від інших держав-партнерів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки зміни в політиці безпеки та оборони Японії були розпочаті нещодавно й активно відбуваються нині, їх аналіз у науковому дискурсі лише розпочинається. Водночас наявні дослідження вітчизняних та закордонних учених, які закладають основу для розуміння змін у політиці Японії 2022–2023 рр., ініціатив уряду Ф. Кішиди. Ці дослідження стосуються передусім аналізу безпекових ризиків в Індо-Тихоокеанському регіоні, уразливості Японії щодо нових викликів, загроз, які походять від Китаю, Північної Кореї та Росії. Водночас основою для нашого дослідження є, передусім, офіційні документи Японії, заяви владних інституцій, що дає змогу відстежити динаміку як змін у політиці Японії щодо безпеки й оборони, так і реакцію та відповіді на такі зміни.

Мета статті – проаналізувати зміни в політиці національної безпеки й оборони Японії, дослідити причини та ймовірні наслідки цих процесів.

Методика дослідження. Методологія дослідження опирається на інституційний аналіз. Розглянуто комплекс дій, рішень, позицій владних інституцій Японії щодо безпеки та оборони держави в умовах зростання напруги в Індо-Тихоокеанському регіоні. З'ясовано форми співпраці Японії у сферах безпеки й оборони з державами-партнерами, передусім у межах G7 і різноманітних альянсів, діалогів (AUKUS, QUAD та ін.). Не менш важливим для дослідження було вивчення реакцій на зміни безпекової й оборонної політики Японії тих держав, політика яких, власне, і призвела до аналізованих змін (Китай, Північна Корея, Росія).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Політика Японії у сфері безпеки та оборони була змінена 16.12.2022 р. шляхом оновлення найважливіших безпекових документів: Стратегії національної безпеки¹, Стратегії національної оборони² й Плану розвитку обороноздатності Японії. Зміни, які ми аналізуватимемо, стали не лише результатом появи нових безпекових викликів у 2022 р., але і є результатом тривалих дебатів, ініціатив, реформ попередніх років, передусім періоду прем'єрства С. Абе. Тобто ці зміни були актуалізовані ще до російського повномасштабного вторгнення в Україну. Фактично змінам 2022 р. передувала низка новацій останнього десятиліття, які стали відповіддю на зміну стратегічних обставин: поступове підвищення обороноздатності

¹Попередня (і, власне, перша) редакція прийнята у 2013 р.

²Оновлювалася востаннє у 2018 р.

країни, запровадження права на колективну самооборону, скасування заборони на експорт зброї, зміцнення альянсу зі США, просування свого бачення вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону [10]. Відтак наш розгляд реформ у сфері безпеки й оборони Японії 2022 р. розпочнемо зі з'ясування змін, які передували ініціативам кабінету Ф. Кішіди.

Зміни, які відбуваються нині в політиці безпеки та оборони Японії, є найрадикальнішими від часу завершення Другої світової війни й капітуляції Японії. Конституція Японії (прийнята в 1946 р., набула чинності в травні 1947 р.³), зокрема її ст. 9 закріпила відмову від війни як суверенного права нації. Право на ведення війни державою не визнається, заперечено війну як засіб розв'язання міжнародних спорів. Такі положення Конституції Японії були прийняті у відповідь на конкретні історичні обставини після Другої світової війни. Упродовж 75 років Японія де-юре не мала армії через заборону США посилювати військову міць. Тому існувала низка причин, зумовлених злочинами японської імператорської армії. Згодом політика США щодо Японії була переглянута через підписання угоди про військовий альянс (1951 р., переглянута в 1960 р.). Нині співпраця з демократичною Японією набуває особливого значення через посилення Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні. Саме Японія стала флагманом антикитайської коаліції США на теренах Азії. Очевидно, що США не заперечує проти зміни безпекової стратегії Японії, щоб спільно стримувати Китай у Східнокитайському, Південнокитайському морях, у Тайванській протоці.

С. Абе в роки прем'єрства (2006–2007, 2012–2020 рр.) був головним лобістом перегляду безпекової та оборонної політики Японії, унесення змін до Основного Закону. С. Абе прогнозував можливі безпекові загрози й намагався діяти на випередження. У 2007 р. він лобіював тезу, що японській армії потрібно активно долучатися до міжнародних миротворчих місій. Також його метою було посилити союз Японії та США. Після повернення у 2012 р. на посаду прем'єр-міністра, реформи національної безпеки та оборони стали одним із пріоритетів кабінету С. Абе [6, с. 10]. Уряд збільшив оборонний бюджет, створив Раду національної безпеки за американським узірцем, представив першу Стратегію національної безпеки Японії (2013). Відтак Сили самооборони зміцнили свій статус і стали значно помітнішими в житті держави. С. Абе домогся нової інтерпретації ст. 9 конституції (липень 2014 р.), відповідно до якої Японія набувала права на колективну самооборону, а Сили самооборони можуть

³ Зауважимо, що ця конституція є найстарішою у світі, яка не зазнавала жодних змін від часу прийняття.

допомагати країнам-партнерам за необхідності; дозволені військові операції Сил самооборони за кордоном. Ініційовані С. Абе інституційні реформи отримали оцінку найамбітніших інституційних реформ зовнішньої політики та політики безпеки Японії з моменту закінчення Другої світової війни.

С. Абе чітко транслював ідею про важливість перегляду пацифістської післявоєнної конституції Японії, зокрема ст. 9. Ця стаття мала метою не допустити, щоб Японія розв'язувала нові війни. Однак різні події останніх десятиліть в Індо-Тихоокеанському регіоні посилювали розуміння того, що занадто обмежені можливості Японії роблять її дуже уразливою до новітніх безпекових викликів і можуть зумовити агресію щодо неї. Відтак очолювана С. Абе Ліберально-демократична партія розробила поправки до Основного Закону й очікувалося, що у 2020 р. буде ухвалена його нова редакція. Однак на той момент зміни не відбулися через розбіжності між позиціями парламентських політичних партій.

Наприкінці 2021 р. керівна Ліберально-демократична партія Японії оголосила про заплановані зміни в політиці оборони й безпеки країни. У виступі в парламенті 17.01.2022 р. міністр закордонних справ Й. Хаясі наголосив на доцільності фундаментально зміцнити власні оборонні можливості Японії [8]. Виходячи з цих часових характеристик, не буде правильно стверджувати, що саме момент повномасштабного військового вторгнення 24.02.2022 р. Росії в Україну став переломним для руху Японії до більш рішучих позицій на міжнародній арені. Очевидно, що до цього Японію впродовж багатьох років підштовхували різні процеси, передусім в Індо-Тихоокеанському регіоні, який нині є ареною гострого суперництва держав. Водночас події на теренах України (від моменту анексії Криму) прискорили багато процесів у Японії.

Нинішній японський уряд відійшов від намагань балансувати, дотримуватися нейтралітету, пацифізму. Кабінет Ф. Кішіди озвучує чіткі заяви щодо міжнародних проблем. До прикладу, у новій редакції дипломатичної доктрини («Diplomatic Bluebook 2021») уперше Північні території чітко названі «тимчасово окупованими Росією» [5, с. 145]. Цим Токіо засвідчив відхід від політики примирення з Росією; натомість усіляко підкреслюється партнерство зі США й загалом у межах G7. «Diplomatic Bluebook 2021» привертає увагу й до інших викликів: проблема Тайваню та Тайванської протоки, формування в Індо-Тихоокеанському регіоні балансу сил, який повинен запобігти ймовірним військовим зіткненням, свобода мореплавання в Південнокитайському морі, статус островів Сенкаку та ін.

У квітні 2022 р. керівна Ліберально-демократична партія Японії подала уряду пропозицію щодо придбання контрударних можливостей проти ворожих баз, а також істотного збільшення витрат на оборону впродовж наступних п'яти років. Відтак урядом подвоєно оборонний бюджет країни до 2 % ВВП на п'ять років до 2027 р. (314 млрд дол.). До цього тривалий час (від 1976 р.) оборонні бюджети Японії були нижчими або близькими до 1 % ВВП. Відтак оборонний бюджет 2 % ВВП щорічно зробить Японію третьою у світі державою за обсягом витрат після США та КНР і забезпечить обороноздатність країни на випадок будь-якої ракетної атаки.

Уторгнення Росії в Україну, вихід Росії з переговорів про мирний договір із Японією, убивство С. Абе влітку 2022 р., випробовування нових видів озброєння Північною Кореєю та інші причини стали катализаторами обговорення теми перегляду Основного Закону, зокрема ст. 9. Теза про потребу внесення конституційних змін активно дебатовалась упродовж 2022 р., а особливо під час виборів до верхньої палати парламенту. Не виключено, що у 2024 р. зміни до японської конституції будуть внесені, принаймні Ф. Кішіда визначив це одним із пріоритетів. Ситуація на міжнародній арені підштовхує до цього й відповідні підготовчі процедури відбуваються. Водночас наголосимо, що і серед парламентських партій, і в японському суспільстві станом на початок 2023 р. відсутня однотайність щодо таких конституційних новацій. А для зміни Основного Закону буде потрібна згода щонайменше 2/3 парламенту й підтримка більшістю громадян на референдумі.

Уряд Ф. Кішіди під час перегляду стратегічних документів щодо безпеки та оборони виходив із того, що Росія нападом на Україну створила прецедент, який може заохотити Китай напасти на Тайвань, загрожуючи японським островам. Розкриття щораз нових фактів про злочини 2022 р. російської армії в Україні були одними з вирішальних аргументів, які схилили японську опозицію до думки про ймовірність трагедій, схожих до української, у Східній Азії через дії будь-якої з недемократичних держав. Також неодноразові запуски КНДР і КНР у бік Японії балістичних ракет й артилерійських снарядів стали вагомим аргументом на користь зміни оборонного бюджету, хоч спершу японська парламентська опозиція не була схильна підтримувати зростання таких витрат.

Отже, основними викликами безпеці Японії, що й зумовило нове бачення безпекової та оборонної політики, є: 1) висхідна військова активність Китаю у водах і повітряному просторі навколо Тайваню; 2) вихід Росії з процесу укладання мирного договору з Японією й

розв'язання питання приналежності спірних територій; 3) ракетна та ядерна програма Північної Кореї. Це неповний перелік чинників, які зумовили зміни політики Японії. Як бачимо, виклики походять передусім від трьох недемократичних держав, які володіють значним арсеналом зброї. Не меншими безпековими загрозами Японія вважає для себе різноманітні транскордонні кібератаки на об'єкти критичної цивільної інфраструктури, безперервні інформаційні війни, дезінформацію та пропаганду. Тобто бачимо, що розуміння Японією національної безпеки у 2022 р. розширилось у порівнянні зі Стратегією національної безпеки 2013 р. Додалися сфери, які раніше вважалися невійськовими: економіка, продовольча безпека, технології.

Зупинимося детальніше на характері загроз і небезпек Японії, які походять з авторитарних держав:

а) *Китай*. Хоч у 1972 р. японо-китайські відносини були нормалізовані, але існує територіальний спір щодо островів Сенкаку (Дяоютай) у Східнокитайському морі. Також Японія занепокоєна висхідною військовою активністю Китаю, який не просто нарощує військовий потенціал, а випробовує його поблизу території Японії, постійно збільшує оборонний бюджет [1, с. 209], кооперується з іншими авторитарними державами (наприклад спільні навчання з Росією). Від 2015 р. відбуваються модернізація та диверсифікація ракетного арсеналу Китаю. Очевидним є агресивний план Китаю щодо Тайваню, від якого узалежнена економічна стабільність і безпека Японії. Якщо в Стратегії національної безпеки 2013 р. дії Китаю позиціювалися як проблема, що викликає занепокоєння в міжнародній спільноті, то в Стратегії 2022 р. Китай названий найбільшим стратегічним викликом для Японії. Водночас Китай не було чітко схарактеризовано як загрозу. Цьому є пояснення: керівна Ліберально-демократична партія Японії поважає свого молодшого коаліційного партнера, партію «Нова Комейто», яка створена впливовим буддійським релігійним рухом «Сока Гаккай». Ця релігійна організація віддавна має тісні зв'язки з Пекіном і допомогла нормалізувати дипломатичні відносини з Китаєм у 1972 р. Також прем'єр-міністр Ф. Кішіда очолює фракцію «Кочікай» у Ліберально-демократичній партії Японії, яка традиційно лояльна до Китаю. Ф. Кішіда досі неодноразово наголошував на важливості розбудови конструктивних та стабільних взаємин з офіційним Пекіном. Однак геополітична ситуація стрімко змінюється; щораз частіше озвучуються тривожні наративи, зокрема звинувачення Китаю в порушенні суверенітету Японії в Східнокитайському морі та ін.

б) *Росія*. У 2022 р. відносини досягли найсильнішого загострення від часів Другої світової війни. Росія вийшла з переговорів щодо підписання мирного договору, розв'язання територіального спору (Північні території), позиціює Японію як «недружню державу». На тлі агресії Росії щодо України Японія запровадила великий перелік персональних та секторальних санкцій, у відповідь на які Росія вдалася до дзеркальних заходів. І Росія, і Японія проводять різноманітні військові, військово-морські навчання, які вносять додаткову напругу. Росія у новій японській Стратегії національної безпеки 2022 р. позиціюється як загроза. Зовнішньополітична та військова діяльність Росії в Індо-Тихоокеанському регіоні, стратегічно координована з Китаєм, викликають велике занепокоєння Японії.

в) *Північна Корея*. Північна Корея залишається непередбачуваним гравцем на міжнародній арені; вона неухильно нарощує свій ядерний і ракетний потенціал великої дальності та проводить випробування зброї, військові навчання поблизу території Японії. Траєкторія окремих північнокорейських ракет навіть проходила над Японією. Окрім того, кількість запусків ракет стрімко збільшується [9], відбувається активна робота щодо розробки нової стратегічної зброї. Помітними є кроки Північної Кореї до зближення з Росією та Китаєм, особливо в питаннях безпеки й оборони. Північну Корею в Стратегії національної безпеки 2022 р. визначено як ще більш серйозну й безпосередню загрозу національній безпеці Японії, ніж будь-коли досі.

Стратегія національної безпеки 2022 р. ґрунтується на тому, що Японія повинна захищати власні національні інтереси, мир, безпеку та процвітання, а також підтримувати співіснування міжнародної спільноти, постійно готуючись до найгіршого сценарію. А такий підхід передбачає як активну дипломатію, так і фундаментальне зміцнення обороноздатності Японії. Ураховуючи поточні геополітичні реалії, Японія вважає реальною загрозою ракетні атаки по своїй території. Відтак здатність контрудару стає основним інструментом стримування для Японії держав-агресорів. Акцентується на виробництві літаків-винищувачів, ракет великої дальності, розвиток можливостей для ведення кібервійни.

Найбільшою зміною в стратегічному курсі Японії є можливість завдання превентивних⁴ ударів по ворожих базах і командних пунктах. «Можливості контрудару» передбачають готовність Японії атакувати

⁴ В оновленій Стратегії національної безпеки 2022 р. відсутня конкретизація того, які підстави уважатимуться достатніми для прийняття рішення про нанесення превентивного удару. Вони визначатимуться безпосередньо з огляду на конкретні обставини.

територію іншої держави за надзвичайних обставин. Цим Японія змінює тлумачення своєї конституції, яка обмежувала її Сили самооборони винятково захистом своєї держави. Утім, за оцінкою Дж. Пурнendra [10], малоімовірною є цілковита відмова Японією від своєї попередньої пацифістської й антимілітаристської позиції, щоб стати повноцінною військовою державою, оснастивши себе ядерним потенціалом і перетворивши свої Сили самооборони на боєздатні наступальні війська.

Безпекові й оборонні документи Японії в редакції від 16.12.2022 р. уводять в обіг новий термін «всеосяжна національна влада» (Comprehensive National Power). Такий вид влади є поєднанням дипломатії, військової сили, економічної потужності, технологій та інтелекту.

Відтак завдяки революційним законодавчим змінам наприкінці 2022 р. відбувся відхід Японії від суто оборонної концепції забезпечення безпеки країни. Ці зміни стали відповіддю на зміну безпекового ландшафту довкола Японії, який є «таким складним і багатограним, як ніколи в повоєнній історії» [4]. Попри радикальні зміни безпекової політики, нині Японія орієнтована винятково на оборону. Превентивний удар можливий лише за трьох умов для застосування сили: 1) збройний напад уже стався або неминучий; 2) немає іншого способу зупинити напад; 3) застосування сили обмежується необхідним мінімумом.

Очевидно, що за зростання безпекових викликів в Індо-Тихоокеанському регіоні, Японії буде важко справитися з ракетними загрозами лише за допомогою наявної системи протиракетної оборони. Відтак Японія запланувала мати гіперзвукові ракети великої дальності з радіусом дії спершу 2 тис. км, а згодом (до 2030-х рр.) – 3 тис. км. Такі ракети зможуть досягти будь-якої точки Північної Кореї й деяких частин Китаю. На островах Кюсю та Хоккайдо заплановане розміщення гіперзвукових ракет радіусом 1000 км. На інших великих островах будуть дислоковані ракети дальністю до 3000 км. Передбачена реалізація програми розгортання безпілотників. До 2027 р. Японія розширить радіус дії своїх ракет Type 12 (наразі радіус становить до 200 км, що вважається недостатнім за нинішніх загроз безпеці). Заплановано придбання американських крилатих ракет «Томагавк» із дальністю дії близько 1,6 тис. км. Військово-повітряні сили Японії будуть реорганізовані в Повітряно-космічні сили самооборони. Великим є перелік списку військових закупівель Японії на період 2023–2027 рр.: ракети-перехоплювачі для протиракетної оборони, ударні й розвідувальні безпілотні апарати, обладнання супутникового зв'язку, малопомітні винищувачі-бомбардувальники, гвинтокрили, підводні човни, військові кораблі та транспортні літаки тощо. Також японський

уряд узяв курс на «активний кіберзахист», що уможлиблює проактивне (на випередження) проникнення в комп'ютерну систему потенційного зловмисника та його нейтралізацію.

Японія прагне до включення в інтегровану систему протиповітряної та протиракетної оборони держав-союзників, що дасть змогу істотно посилити її можливості виявлення, відстеження та перехоплення ворожих повітряних цілей. Це актуалізувало зміцнення альянсу зі США: створення «Постійного об'єднаного командування» між Силами самооборони Японії та підрозділами збройних сил США; підтримка Японією розміщення американських військових баз на своїй території; просування багатосторонньої та багаторівневої оборонної співпраці між Японією й США тощо.

План розвитку обороноздатності країни визначає конкретні цілі, яких слід досягти Японії в найближче десятиліття, наприклад зміцнення захисту об'єктів критичної інфраструктури та цивільних об'єктів; нарощення оборонного потенціалу для стримування чи відбиття агресії. Японія виходить із того, що важливими елементами надійного захисту країни є асиметричне домінування в підводному, надводному й повітряному просторі, здатність знищення загроз на великих відстанях, інтегрованість протиповітряної та протиракетної оборони, збільшення використання безпілотних засобів, а також мобільність сил оборони. Упровадження нових оборонних технологій має поєднуватися з модернізацією наявного (перспективного) обладнання.

Зауважимо, що донедавна питання національної безпеки не входило до пріоритетних і для пересічних громадян Японії. У них була чітко сформована установка, що їхня держава покладається на військові сили США для свого захисту. Однак нині японці занепокоєні великою кількістю безпекових викликів. Щораз більша кількість громадян схиляються до того, що Японія повинна посилювати свій оборонний потенціал, національні механізми захисту держави та її громадян. Останніми роками зростає інтерес японців до проблем міжнародної політики, безпеки й оборони. Позиції недемократичних держав-сусідів на міжнародній арені стали чинниками такого висхідного інтересу японців, адже згадані держави становлять для Японії екзистенційну небезпеку.

Про власне істотне збільшення особового складу Сил самооборони Японії не йдеться передусім через демографічні тенденції (зменшення народжуваності, старіння населення). Натомість акцентується на: покращенні умов проходження військової служби; ефективному залученні наявного персоналу; сприянні активній участі жінок у Силах

самооборони; підвищенні пенсійного віку; залученні резервістів тощо. Усі ці зміни комплексно розглядаються урядом Японії як відповідь на сучасні виклики безпеці. Однак посилення обороноздатності потребує значного фінансування, що зумовлює дебати на рівні як влади, так і суспільства, про його джерела: випуск спеціальних державних облігацій, запровадження додаткових податків на оборону, підвищення податків на окремі види товарів (наприклад тютюнові вироби) й ін.

Зміни Японією політики у сфері національної безпеки та оборони отримали увесь спектр оцінок – схвалення, занепокоєння, критику тощо. Наприклад:

– США позитивно оцінила ці зміни як сміливий та історичний крок для зміцнення й захисту вільного, відкритого Індо-Тихоокеанського регіону [3]. Реформи в Японії зміцнять і модернізують американо-японський альянс задля стримування амбіцій, передусім Китаю. США зараз розглядають Японію як ключовий вузол антикитайської коаліції в Східній Азії;

– Тайвань позитивно оцінив зміну безпекової й оборонної політики Японії. Усе, що прямо чи опосередковано може ослабити Китай, схвалюється Тайванем;

– Південна Корея стриманою відреагувала на зміни, передусім щодо набуття Японією здатності завдавати превентивних ударів. Власне, ця держава схильється до підтримки пацифістської моделі політики Японії;

– Китай відреагував різко – незадоволення та протест проти ухвалених документів. Японія, за оцінкою Китаю, провокує регіональну напругу й конфронтацію. Китай апелює до нібито партнерських взаємин, у яких відсутні якісь загрози для Японії. Японія, за оцінкою Китаю, розвиває тезу про «китайську загрозу», щоб виправдати нарощування військової сили;

– Росія не лише вважає зміну стратегії Японії відмовою від політики мирного розвитку, виклик для безпеки Росії, а й погрожує контрзаходами. У діях Японії Росія вбачає повернення до «нестримної мілітаризації, що неминуче спровокує нові виклики безпеки й вестиме до посилення напруги в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» [2];

– Північна Корея засудила нову стратегію безпеки Японії та озвучила погрозу дати військову відповідь. Плани Токіо Пхеньян назвав «новою політикою агресії», яка фундаментально змінює середовище регіональної безпеки в Східній Азії. Парадоксальність ситуації в тому, що Північна Корея у 2022 р. озвучила свій намір мати найпотужніший у світі ядерний арсенал, регулярно запускає балістичні ракети тощо.

Отже, демократичні держави-партнери Японії вважають, що зміною безпекової й оборонної стратегій, зростанням активності в міжнародному житті Японія зробила сміливий історичний крок для захисту вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону. Недемократичні ж держави, навпаки, є на позиції, що ці новації провокують регіональну напругу й конфронтацію, є проявом відмови Японії від політики мирного розвитку на користь нової політики агресії.

Водночас чимало держав не визначилися в оцінці змін безпекової та оборонної політики Японії. Імовірно, ще зберігається недовіра до японської воєнної міці з огляду на історичну пам'ять про Другу світову війну й ті воєнні злочини, які були скоєні в різних частинах Азії. Відтак видається важливим, щоб Японія формувала світову громадську думку про те, що її наступальний потенціал може буде застосований лише, якщо:

- 1) буде здійснено збройний напад на Японію або іншу країну, яка перебуває в тісних стосунках із Японією;
- 2) є загроза національному виживанню Японії й немає інших відповідних способів усунення цієї загрози;
- 3) застосування сили обмежуватиметься мінімальною необхідністю.

Окрім стратегічної співпраці зі США, Японія активізувала співпрацю у військовій сфері з державами G7. До прикладу, наприкінці 2022 р. Велика Британія, Італія та Японія домовилися про створення до 2035 р. винищувача RAF Tempest, який матиме низьку радіолокаційну помітність й оснащення передовим гіперзвуковим озброєнням. Такий приклад засвідчує, що Японія намагається якнайшвидше почати взаємодії із широкою коаліцією партнерів. Державами-союзниками та державами-однотумцями в Стратегії національної безпеки 2022 р. визначено США, Австралію, Індію, Велику Британію, Францію, Німеччину, Італію, Канаду, Нову Зеландію, Південну Корею, а також держави Південно-Східної Азії⁵.

Від перших днів головування у G7 2023 р. Японія активізувала діалог у межах групи партнерів, оскільки нинішній історичний момент вважає переломною точкою, коли недемократичним державам (передусім Росії) не можна дозволити зламати міжнародно-правовий порядок. Японський уряд нині веде дуже активну комунікацію з лідерами держав G7. До прикладу, на початку 2023 р. Ф. Кішіда здійснив турне до п'яти держав G7 для переговорів щодо безпекових проблем. У межах зустрічі Ф. Кішіди та Е. Макрона обговорено можливі наслідки нарощування Північною

⁵Щодо ефективності співпраці Японії з державами Південно-Східної Азії виникають певні застереження, адже це великий регіон, який охоплює держави на південь від Китаю та на схід від Індії (Камбоджа, В'єтнам, Лаос, М'янма, Філіппіни, Індонезія, Сингапур й ін.). І перелік держав тут є вельми неоднорідний, адже охоплює і диктатури, і демократії.

Кореею ядерного й ракетного арсеналу; оголошено про активізацію спільних із Францією військових навчань. З очільницею Ради міністрів Італії Дж. Мелоні Ф. Кішіда домовився про стратегічне партнерство держав. Під час зустріч із Р. Сунаком Британія і Японія підписали оборонну угоду, що дасть змогу проводити спільні військові навчання в умовах напруги довкола Тайваню. Перемовини Ф. Кішіди з прем'єр-міністром Канади Дж. Трюдо стосувалися Китаю як загрози стабільності в Індо-Тихоокеанському регіоні. З Дж. Байденом Ф. Кішіда обговорював питання посилення безпеки Японії. Підписано угоду про зміцнення американо-японської співпраці в космосі. Власне, така динаміка, не притаманна раніше Японії на міжнародній арені, засвідчує розуміння всіх безпекових викликів і загроз, а відтак поспішає приготуватися до них. Усі дії Японії 2022–2023 рр. в зовнішньополітичному та безпековому аспектах демонструють зміну ролі Японії на міжнародній арені, намагання цієї держави форсувати співпрацю із союзниками у сфері безпеки, оборони й інших сферах.

У 2022 р. Японія неофіційно інтегрувалась у військовий регіональний альянс AUKUS (Австралія, Велика Британія, США), який має метою забезпечення безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні. Альянс зацікавлений у співпраці з Японією для спільної розробки гіперзвукової зброї, засобів радіоелектронної боротьби, досліджень у галузях кібернетики, квантових технологій та штучного інтелекту. Співпраця Японії з AUKUS змінює баланс сил у регіоні, що викликає реакцію Росії. Росія озвучує різноманітні погрози, як-от: збільшити свою військову присутність на Далекому Сході, порушити питання мілітаризації Японії у Раді безпеки ООН і т. ін.

Також вагомою є роль Японії у Чотиристоронньому діалозі QUAD (Австралія, Індія, США та Японія) – структурі, яка фактично створена на противагу Китаю. Одним із надважливих проявів нових форматів безпекових діалогів стало проведення Японії й Індії перших в історії спільних військових навчань «Veer Guardian 2023» за участю реактивної авіації. Відзначимо, що Японія бере участь й у низці інших безпекових діалогів: Азійському саміті з безпеки «Діалог Шангрі-Ла», Манамському діалозі, Регіональному форумі АСЕАН, Мюнхенській конференції з безпеки, Дохійському форумі, Токійському оборонному форумі та ін.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Нині неоавторитарні режими налаштовані змінити міжнародний порядок. Це зумовило прискорені кроки Японії в напрямку зміцнення

безпеки та обороноздатності задля збереження миру в глобальному масштабі. Наразі будь-які дії Японії мають винятково оборонний характер. Вони не спрямовані на потенційну агресію щодо будь-яких держав, навіть таких, що чинять провокативні дії.

Зміна наприкінці 2022 р. основних документів, які визначають політику безпеки та оборони, стала переломним моментом, який запускає подальшу трансформацію безпекової, оборонної політики Японії. Нинішні зміни не можливо було уявити ще кілька років тому, однак політика авторитарних держав-сусідів на міжнародній арені запустили в Японії низку процесів. На черзі очікуваними є зміни до Конституції Японії, передусім до ст. 9.

Уважаємо, що всі зміни в політиці Японії, хоч і були прискорені повномасштабним уторгненням Росії в Україну, але вони стали відповіддю на значно ширший комплекс проблем, які походять не лише від Росії, а й від Китаю та Північної Кореї. Водночас Японія зробила висновки з російської агресії в Україні: для забезпечення власної безпеки держава мусить мати боєздатну армію; збройні сили повинні бути мотивовані до боротьби; важливо мати сильних і надійних союзників на випадок зовнішньої агресії, однак покладатися потрібно передусім на власні сили.

Перегляд Японією ключових документів, пов'язаних із безпекою й обороною, зміна зовнішньополітичних акцентів, істотне збільшення витрат на оборону, активізація співпраці передусім із державами G7 тощо, спрямовані зміцнити позиції цієї держави для протидії новітнім безпековим викликам. Ці процеси потребують моніторингового дослідження, оскільки безпекова ситуація і в Східній Азії, і в глобальному масштабі загалом, змінюється дуже динамічно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпчук, Н., Моренчук, А., Моренчук, А.-мол. (2021). Загрози регіональній безпеці Японії. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, №1 (9), pp. 206–220.
2. Министерство иностранных дел Российской Федерации (2022). *Комментарий официального представителя МИД России М. В. Захаровой в связи с принятием Японией обновленных доктрин по безопасности и обороне*. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1844902/
3. Blinken, A. J. (2022). Welcoming Japan's New National Security Strategy, National Defense Strategy, and Defense Buildup Program. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/welcoming-japans-new-national-security-strategy-national-defense-strategy-and-defense-buildup-program/>
4. Cabinet Secretariat (Japan) (2022). National Security Strategy of Japan. URL: https://www.cas.go.jp/jp/siryou/22121_banzenhoshou/nss-e.pdf

5. Diplomatic Bluebook (2022). Japanese Diplomacy and International Situation in 2021 (2022). Tokio: Ministry of Foreign Affairs of Japan.
6. Liff, A. P. (2018). Japan's Security Policy in the «Abe Era»: Radical Transformation or Evolutionary Shift? *Texas National Security Review*, № 1(3), pp. 9–34. <https://doi.org/10.15781/T29S1M35C>
7. Ministry of Foreign Affairs of Japan (2022). Northern Territories. URL: <https://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html>
8. Ministry of Foreign Affairs of Japan (2022). Foreign Policy Speech by Foreign Minister Hayashi to the 208th Session of the Diet. URL: https://www.mofa.go.jp/fp/pp/page3e_001166.html
9. Missile Defense Project (2022). North Korean Missile Launches & Nuclear Tests: 1984-Present. *Missile Threat*, Center for Strategic and International Studies. URL: <https://missilethreat.csis.org/north-korea-missile-launches-1984-present/>
10. Purnendra, J. (2022). Despite Shifts, Japan's Defence and Security Policy Remains on Pacifist Ground. *Observer Research Foundation Issue Brief*, № 530. URL: https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2022/03/ORF_IssueBrief_530_Japan-Defence.pdf

REFERENCES

1. Karpchuk, N., Morenchuk, A., Morenchuk, A. Jr. (2021). *Threats to Japan's Regional Security. International relations, public communications and regional studios*, № 1 (9), pp. 206–220 (in Ukrainian).
2. Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii (2022). Kommentarij oficial'nogo predstavitelja MID Rossii M. V. Zaharovoj v svjazi s prinjatiem Japoniej obnovlennyh doktrin po bezopasnosti i oborone. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1844902/ (in Russian).
3. Blinken, A. J. (2022). Welcoming Japan's New National Security Strategy, National Defense Strategy, and Defense Buildup Program. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/welcoming-japans-new-national-security-strategy-national-defense-strategy-and-defense-buildup-program/> (in English).
4. Cabinet Secretariat (Japan) (2022). National Security Strategy of Japan. URL: <https://www.cas.go.jp/jp/siryoun/221216anzenhoshou/nss-e.pdf> (in English).
5. Diplomatic Bluebook 2022. Japanese Diplomacy and International Situation in 2021 (2022). Tokio: Ministry of Foreign Affairs of Japan (in English).
6. Liff, A. P. (2018). Japan's Security Policy in the «Abe Era»: Radical Transformation or Evolutionary Shift? *Texas National Security Review*, № 1 (3), p. 9–34. URL: <https://doi.org/10.15781/T29S1M35C> (in English).
7. Ministry of Foreign Affairs of Japan (2022). *Northern Territories*. URL: <https://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> (in English).
8. Ministry of Foreign Affairs of Japan (2022). Foreign Policy Speech by Foreign Minister Hayashi to the 208th Session of the Diet. URL: https://www.mofa.go.jp/fp/pp/page3e_001166.html (in English).
9. Missile Defense Project (2022). North Korean Missile Launches & Nuclear Tests: 1984-Present. *Missile Threat*, Center for Strategic and International Studies. URL: <https://missilethreat.csis.org/north-korea-missile-launches-1984-present/> (in English).

10. Purnendra, J. (2022). Despite Shifts, Japan's Defence and Security Policy Remains on Pacifist Ground. *Observer Research Foundation Issue Brief*, № 530. URL: https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2022/03/ORF_IssueBrief_530_Japan-Defence.pdf (in English).

Матеріал надійшов до редакції 30.01.2023 р.

**РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА МОВНІ УНІВЕРСАЛІЇ**

УДК 327

Оксана Кукалець,

аспірантка спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

oksana.kukalets@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1662-9781

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-61-74

**ОБРАЗ КНР У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ
ІЗ 2012 ДО 2019 Р.**

Характерними рисами образу КНР серед країн Заходу є наявність суперечностей у сприйнятті азійської країни, що проявляються в позитивній оцінці китайської історії та культури й негативних асоціаціях, пов'язаних із її керівництвом. Більшість країн Західної Європи сприймають азійську країну-партнера радше негативно, у той час як у країнах ЦСЄ переважає нейтральне сприйняття. Наприклад, у 2013 р. більшість європейських країн сприймали КНР і не в ролі партнера, і не в ролі ворога. У зв'язку з цим у комунікації Європейської комісії «Елементи нової стратегії ЄС щодо Китаю» за 2016 р. особливу увагу приділяють питанню єдності ЄС у контексті співпраці з КНР. Документ згадує про необхідність формування сильної, чіткої та єдиної позиції європейських країн у їхній співпраці з Китаєм, зважаючи на співпрацю у форматі «16+1» або ж окреме двостороннє співробітництво. Незважаючи на критику КНР, Європейська комісія визнає, що ця азійська країна є важливим партнером для ЄС. В «Елементах нової стратегії ЄС щодо Китаю» згадується, що процвітання Європи залежить від стабільного розвитку КНР, що формує зацікавленість першої від економічного успіху та реформ у Китаї. Поряд із цим, тенденція, яка прослідковується в зміні образу КНР серед європейських громадян за період 2016–2018 рр., – це зростання кількості європейців, котрі сприймають КНР краще за США. До того ж, згідно з опитуванням, проведеним Pew Research Center у 2018 р., серед європейських країн переважала відсутність довіри до Сі Цзіньпіна

як політика, який робить правильний внесок у міжнародні відносини. Ситуація почала змінюватись у 2019 р., коли азійську країну дедалі частіше ідентифікували як економічного конкурента та ворога. Незважаючи на це, усе більш усталеним стає образ КНР як провідної економічної сили, що частково пов'язано з популяризацією ініціативи «Один пояс, один шлях».

Ключові слова: КНР, Європа, образ країни, публічна дипломатія.

Oksana Kukalets,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-1662-9781;

THE IMAGE OF THE PRC IN EUROPEAN COUNTRIES FROM 2012 TO 2019

Typical characteristics of the PRC's image among Western countries are the contradiction in the perception of Asian country that is shown is the positive evaluation of Chinese history and culture, but negative associations regarding its government. Majority of countries in Western Europe percept Asian country-partner in more negative light, while in the Central European countries the perception is neutral. For example, in 2013 the majority of European countries saw the PRC not as a partner, and not as an ally. In this regard, in the Communication of European Commission 'The elements of new strategy of the EU regarding China' for 2016, special attention is given to the topic of unity of the EU in regards of its cooperation with PRC. The document states about the need to formulate a strong, clear, and unified position of European countries in their cooperation with China encountering their cooperation in the '16+1' format or the particular bilateral cooperation. Regardless of the PRC's criticism, the European Commission acknowledges that this country is an important partner of the EU. 'The elements of new strategy of the EU regarding China' mentions that the prosperity of Europe depends on the stable development of the PRC that forms the interest of Europe in the economic success and reforms in China. Meanwhile, the tendency which can be traced in the PRC's image change among the European citizens between 2016 and 2018 is the growing number of Europeans who percept China better than the USA. Moreover, based on the research conducted by the Pew Research Center in 2018 there was the lack of trust in Xi Jinping as a politician who makes the right input in international relations. Situation began to change in 2019 when the Asian country began to be identified as an economic competitor or enemy. Regardless of this, the image of the PRC as the leading economic power becomes more established which is more related with the growing popularity of the Belt and Road initiative.

Key words: the PRC, Europe, country's image, public diplomacy.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Протягом 2012–2019 рр. спостерігалось зростання уваги до Китаю серед європейських країн через активізацію політичних і торговельно-економічних зв'язків. Водночас однією з основних причин існування непорозумінь між Китаєм та європейськими країнами, що заважає налагодженню тісної співпраці між ними, є імідж КНР у регіоні. Як наслідок, зросла необхідність здійснення кроків, спрямованих на покращення сприйняття країни в Європі, де особливу роль відіграє «м'яка сила». Її активне застосування в процесі реалізації зовнішньої політики КНР розпочалось із приходом до влади Сі Цзіньпіна. У цьому контексті окреме місце посідає публічна дипломатія як інструмент «м'якої сили», що використовується країною для відстоювання власних національних інтересів.

Аналіз практичних кроків з реалізації публічної дипломатії Китаєм у Європі дає змогу простежити еволюцію цього напрямку зовнішньої політики азійської країни протягом 2012–2019 рр. Водночас він не дає можливість зробити висновки щодо ефективності проаналізованих заходів, оскільки образ КНР у європейських країнах безпосередньо не розглядається. Як наслідок, актуальним є звернення до статистичних даних, зібраних на періодичній основі провідними американськими та європейськими аналітичними центрами й науковцями протягом аналізованого періоду, що дасть змогу простежити сприйняття Китаю європейцями та зробити висновки щодо ефективності публічної дипломатії Китаю в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці недостатньо досліджено проблематику публічної дипломатії, формування образу країни під її впливом, а також імплементацію цих концепцій у контексті зовнішньої політики КНР у Європі.

Збір статистичної інформації та огляд громадської думки здійснили Pew Research Center [2–4, 12–14, 16], ChinfluenCE [1; 8; 15] й А. Когут [10]. Європейська комісія презентувала розроблені документи, як-от стратегічний оглядач, та спільну комунікацію з Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу [5; 6]. К. Гамільтон та М. Ольберг [7] проаналізували вплив Комуністичної партії Китаю на формування образу країни. І. Караскова та інші [9], а також А. Островська [11] проаналізували вплив КНР у Центральній Європі.

Мета статті – проаналізувати образ КНР у європейських країнах із 2012 до 2019 рр.

Методика дослідження. Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, який поєднує в собі теоретико-методологічні елементи теорії міжнародних відносин, китаєзнавства, історії та соціології. У ході роботи застосовувались основні методологічні принципи – об'єктивності, історизму, раціонального підходу й абстрагування. Реалізації поставлених у роботі завдань сприяє використання низки як загальнонаукових, так і спеціальних методів, кожен із яких дає змогу вивчити окремі питання теми в певному ракурсі. Наприклад, для висвітлення певних подій, їхніх причинно-наслідкових зв'язків застосовували метод індукції. Загалом під час дослідження китайсько-європейських відносин застосовувалися хронологічний, історико-описовий та порівняльно-історичний методи. Аналіз практичної реалізації публічної дипломатії КНР у Європі ґрунтувався на дослідженні та узагальненні ідей іноземних і вітчизняних науковців та статистичних даних. Порівняльний аналіз застосовували для визначення сприйняттям КНР країнами Європи протягом аналізованого періоду.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загалом, сприйняттю Китаю в країнах Заходу характерна низка суперечностей. По-перше, громадяни західних держав відзначають китайську історію та культуру, однак вони сприймають сучасний Китай як занадто політизований і менш культурний. По-друге, вони з приязню ставляться до китайців, але негативно сприймають китайський уряд та КПК. По-третє, вихідцям із країн Заходу подобається загальна концепція Китаю як країни, однак вони негативно сприймають КНР, яка асоціюється в них із комунізмом. По-четверте, їм подобається подорожувати та інвестувати в Китай, однак вони не готові жити в цій країні через негативні наслідки швидкого розвитку, як-от забруднення навколишнього середовища [17, с. 262].

Згідно з результатами дослідження громадської думки в низці європейських країн, що проведено Pew Research Center у 2013 р., у 2012 р. позитивне сприйняття Китаю серед європейських країн було характерним для Греції (56 %). Образ КНР у Польщі (50 %), Іспанії (49 %) і Великобританії (49 %) був більш нейтральним. У Франції (40 %), Чехії (33 %), Італії (30 %) і Німеччині (29 %) частка людей із прихильним ставленням до Китаю була незначна [10, с. 24]. Цікавим є також те, що у 2013 р. більшість європейських країн сприймали КНР і не в ролі партнера, і не в ролі ворога [10, с. 26].

У 2014 р. Pew Research Center провів опитування громадської думки щодо сприйняття КНР європейською молоддю, що дало змогу простежити цікаві тенденції у формуванні образу азійської країни в регіоні. Дослідження засвідчило, що близько половини (52 %) опитаних у віковій категорії від 18 до 33 років мають схвальне ставлення до Китаю. Якщо розглянути ситуацію за країнами, то 61 % французів та 59 % британців позитивно сприймають КНР, 30 % німців і 28 % італійців поділяють ці погляди. Поряд із цим європейська молодь залишається критичною щодо ситуації з дотриманням прав людини в Китаї. Лише 17 % опитаних вважали, що азійська країна поважає особисті права власних громадян [16]. У 2015 р. 86 % опитаних громадян країн-членів ЄС висловили думку про те, що Китай не поважає свободи власних громадян [4]. Відсутня також усталеність думки серед європейської молоді про те, що саме КНР є державою з провідною світовою економікою [16].

У Комунікації Європейської комісії «Елементи нової стратегії ЄС щодо Китаю» за 2016 р. особливу увагу приділено питанню єдності ЄС у контексті співпраці з КНР. Документ згадує про необхідність формування сильної, чіткої та єдиної позиції європейських країн у їхній співпраці з Китаєм, зважаючи на співпрацю у форматі «16+1» або ж окреме двостороннє співробітництво. У комунікації зазначено, що, незважаючи на формат співпраці з китайським партнером, дії мають узгоджуватися з Європейською комісією, Європейською службою зовнішніх зв'язків, а також іншими державами-членами ЄС. Основним наслідком такого виду координації має бути розвиток відносин із КНР, який враховуватиме інтереси всіх країн-членів ЄС [6, с. 4].

Незважаючи на критику КНР, Європейська комісія визнає, що ця азійська країна є важливим партнером для ЄС. В «Елементах нової стратегії ЄС щодо Китаю» згадується, що процвітання Європи залежить від стабільного розвитку КНР, що формує зацікавленість першої від економічного успіху та реформ у Китаї. ЄС для КНР є найбільшими торговельним партнером, у 2016 р. його частка становила 15 %, а також є привабливим регіоном для китайських інвестицій. Звідси випливає, що як ЄС залежний від Китаю, так і навпаки [6, с. 5–6].

Значну роль у формуванні образу провідної економічної сили КНР відіграла ініціатива «Один пояс, один шлях». Ще з моменту оголошення про початок її реалізації вона позиціонувалася як приклад моделі інклюзивної глобалізації, маючи на меті долучити до співпраці ті країни, які відчують себе певною мірою виключеними з процесу міжнародної співпраці. У рамках співпраці основну увагу приділяють запровадженню

глобальної гармонії, якої можна досягнути шляхом торгівлі й культурних обмінів. Згідно з К. Гамільтоном та М. Ольберг, у випадках, коли Сі Цзіньпін говорить про спільноту спільного майбутнього, маються на увазі претензії КНР на можливість розбудови нового світового порядку, який замінить устрій, що сформувався після закінчення Другої світової війни з провідною роллю США. Звідси випливає, що ініціатива «Один пояс, один шлях» використовується КПК як інструмент презентації та популяризації дискурсу про можливість існування альтернативного устрою міжнародної системи. Саме тому голова й інші перші особи КНР переважно згадують та наголошують у своїх промовах на таких основних образах, пов'язаних з ініціативною, як взаємовигідна співпраця, велика сім'я гармонійного співіснування, а також міст миру у співпраці між Сходом і Заходом [7, с. 92].

У ситуації, коли європейська країна підтримує та долучається до ініціативи «Один пояс, один шлях», вона визнає наратив та приймає образ, який популяризується китайськими лідерами та КПК. Наприклад, у Меморандумі про порозуміння щодо співпраці в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» Італія зазначила, що вона підтримує спільний розвиток, процвітання, формування спільної довіри та взаємовигідної співпраці. Зазвичай після оголошення про приєднання до ініціативи, політичні лідери та високопосадовці переймають провідну риторику, яку поширює китайська сторона, що демонструє вплив «м'якої сили» Китаю. Наприкінці 2019 р. на форумі «Один пояс, один шлях» у Пекіні країни-учасниці підписали комюніке, у якому згадано про те, що Шовковий шлях сприяв посиленню взаємозв'язків та розбудові світової економіки у дусі миру та співпраці, відкритості, інклюзивності, рівності й взаємних переваг [7, с. 92].

За період 2016–2017 рр. простежено тенденцію до зростання кількості європейців, які вважали, що Китай, а не США є провідною економічною силою. Для прикладу, якщо розглянути громадську думку у Великобританії, то у 2016 р. 43 % респондентів відповіли, що США є ключовою економічною потугою, у той час як 35 % опитаних висловили цю думку стосовно Китаю. У 2017 р. ситуація змінилася, оскільки 46 % респондентів підтримали КНР і лише 31 % США. Подібна зміна поглядів характерна й для Німеччини, де відбулося зростання із 30 % до 41 % на користь Китаю, Іспанії (із 39 % до 48 %) й Італії (із 32 % до 40 %), причому простежено зменшення кількості опитаних, які поділяли цю думку стосовно США [2].

Згідно з дослідження Pew Research Center, протягом 2012–2017 рр. серед п'яти країн Європи (Франції, Німеччини, Польщі, Іспанії та Великобританії) переважала думка про те, що Китай, а не США є країною з

провідною світовою економікою. Наприклад, у 2012 р. цей показник сягнув 57 %, у 2013 р. – 53 %, у 2014 р. – 49 %, 2015 р. – 41 %, 2016 р. – 35 %, 2017 – 46 %. За винятком 2016 р., коли підтримка США переважила та сягнула 40 %, в інші роки Китай вважали економічним лідером [2].

У 2017 р. середній показник схвального ставлення до КНР серед європейських країн становив 43 %, у той час як показник негативних відгуків – 44 %. Найвищі дані позитивного сприйняття КНР були характерні для Греції (50 %), Нідерландів (49 %), Великобританії (45 %) і Франції (44 %). На противагу цьому найвищі показники негативного відношення стосовно азійської країни зареєстровані в Італії (59 %), Німеччині (53 %) та Франції (52 %). Якщо ж звернутися до питання сприйняття голови КНР Сі Цзіньпіна, то середній показник по Європі сягнув 61 % опитаних, які висловили власну невпевненість у його лідерстві. Підтримку китайському президентові висловили лише 19 % досліджуваних. Найвищі показники недовіри характерні для Іспанії (78 %), Франції (76 %) та Німеччини (65 %). У Нідерландах, Швеції, та Італії рівень недовіри також перевищив 60 %. Найвищий показник схвального ставлення до Сі Цзіньпіна зареєстровано у Великобританії, однак відсоток опитаних із цією думкою не перевищив 31 %. Крім того, високим є середній показник громадської думки серед європейських країн (76 %) про те, що Китай не поважає особисті свободи власних громадян. Цю думку розділяє 90 % опитаних у Швеції, 88 % – у Німеччині та Франції, 87 % – у Нідерландах [2].

Можна простежити образ КНР серед країн Вишеградської групи до 2020 р. Незважаючи на інтенсифікацію співпраці між сторонами, образ країни в регіоні є нейтрально-негативним. Згідно з даними дослідження, проведеного в рамках проєкту «ChinfluenCE» протягом 2010–2018 рр., позитивне та нейтральне сприйняття КНР характерне лише для громадян Польщі [11, с. 2].

Протягом 2010–2017 рр. кількість статей щодо Китаю в провідних чеських ЗМІ значно зросла. Більшість із них стосувалися політичних та економічних тем щодо Китаю і його співпраці з іншими країнами й міжнародними організаціями. Другою за популярністю тематикою були статті про порушення прав людини, що фокусувалися на прикладах порушення прав національних меншин, смертній карі, затриманні дисидентів і торгівлі людьми. Іншими темами, які розкривались у ЗМІ, були комунізм, авторитаризм та цензура. Характерною рисою, притаманною образу КНР у Чехії, є те, що, незважаючи на спроби представлення Китаю в образі нової можливості для налагодження бізнес-зв'язків, більше уваги приділено висвітленню культурних обмінів між сторонами [1].

Незважаючи на зростання інтересу до КНР у Чехії, близько 40 % матеріалів у ЗМІ були негативними [9, 8]. Лише 14 % із них представляли Китай у позитивному світлі. І. Караскова зазначає, якщо враховувати під час аналізу не провідні ЗМІ, то загальна кількість позитивних матеріалів стосовно КНР становила лише 10 % [9, 15]. Звідси випливає, що, незважаючи на зростання політичного й економічного інтересу зі сторони Чехії до тематики Китаю, образ країни в медіа не зазнав суттєвих змін протягом 2010–2017 рр. Іншою характерною рисою формування образу КНР у Чехії є те, що протягом останніх років чеські ЗМІ схильні представляти країну у форматі, який не відповідає цінностям і настроям, котрі переважають у громадськості. Чеські медіа публікують інформацію про Китай, яка є занадто політизованою й стереотипною. Як наслідок, чехи не отримують актуальної інформації про сучасні тенденції розвитку КНР, як-от її внутрішню чи соціальну політику. У більшості випадків, інформація, яка формує образ КНР, є фрагментарною, непрозорою та емоційною, що не дає змоги сформуванню зваженої стратегії стосовно КНР, розуміти політику Китаю в регіоні чи навіть інтереси чеських політичних та економічних еліт [1].

Характерною рисою зображення КНР в угорських ЗМІ протягом 2013–2017 рр. є суттєве зменшення кількості публікацій із цієї тематики. Причиною цієї тенденції є те, що до 2013 р. в Угорщині поширились очікування про можливе зростання китайських інвестицій у країні, а після 2013 р. вона зіштовхнулася з реальністю, відмінною від очікувань [9, с. 23].

Більшість статей, які впливали на формування образу КНР в Угорщині, були прагматичними та стосувались економічної ситуації в Китаї, ролі країни у світовій політиці та економіці, а також розвитку угорсько-китайських відносин. Цікаво те, що такі теми, як-от: права людини, Тибет, а також захист прав інтелектуальної власності майже – не розкривалися [8]. Як наслідок, протягом 2010–2017 рр. середній показник новин стосовно КНР мав такий характер: майже 5 % новин були позитивними, 86 % – нейтральними й лише 9 % – негативними. Окремою тенденцією стосовно формування образу КНР стало те, що ті ЗМІ, які стосувались урядових структур, публікували більш позитивні матеріали про Китай, ніж незалежні медіа. Крім того, кількість негативних новин між 2010 та 2017 рр. почала зростати. Наприклад, у 2010 р. кількість негативних статей становила 6 %, а позитивних – 5 %. У 2017 р. ці показники були такі: 15 % та 5 % відповідно. Це свідчить про поступову поляризацію дискурсу стосовно КНР, що впливає на сприйняття країни в Угорщині [8].

Іншою державою ЦСЄ, у якій сформувався специфічний образ КНР, є Словаччина. Зважаючи на те, що вона є невеликою країною в регіоні,

у ній майже відсутні інтереси стосовно Китаю, що є актуальним і для інтересів КНР стосовно Словаччини. Як наслідок, лише незначна кількість політиків, китаєзнавців та науковців у галузі міжнародних відносин впливають на формування сприйняття азійського партнера. У словацьких ЗМІ переважають матеріали, які стосуються місця китайської економіки у світовій економіці, що зазвичай підготовлені журналістами й бізнес-аналітиками. Більшість експертів фокусуються на темах, що представляють цю країну в негативному світлі [9, с. 31].

Згідно з результатами дослідження, проведеного Р. Туксані, протягом 2010–2017 рр. 68 % статей, що стосувалися Китаю, були нейтральними, 6 % – позитивними та 26 % – негативними [12]. Головні теми, які розкривались у словацьких ЗМІ, стосувалися внутрішньої політики КНР та її глобального економічного впливу, що в більшості випадків були представлені в негативному світлі. Головними темами, які мали позитивний характер, стосувалися історії й культури Китаю, формату співпраці «16+1» та ініціативи «Один пояс, один шлях». Характерною рисою словацьких ЗМІ, що відрізняє їх від інших країн ЦСЄ, є те, що, незалежно від форми власності, будучи державними чи приватними, образ КНР залишався приблизно однаково нейтральним. Лише в таблоїдах відсоток негативних і позитивних матеріалів був загалом вищим, презентуючи більш поляризований образ Китаю [9, с. 33].

Можна виокремити характерні риси, які стосуються сприйняття КНР у Словаччині. На противагу Чехії та Угорщині, образ Китаю не є настільки поляризованим і політизованим, оскільки в країні відсутні активні та явні лобісти цієї азійської держави. Переважання нейтрального образу КНР уможливорює формування більш збалансованої й базованої на фактах дискусії. Негативною рисою образу КНР є те, що переважання нейтрального сприйняття країни суттєво свідчить про відсутність інтересу до Китаю та присутність недостатньої проінформованості про стан справ у цій країні. Підтвердженням цієї ситуації є те, що більшість словацьких новин, які стосуються КНР, посилаються на міжнародні новинні агенції. Крім того, тема словацько-китайських двосторонніх відносин часто ігнорується. Як наслідок, під час формування образу Китаю не приділяється достатньо уваги обговоренню питання збалансованої стратегії Словаччини щодо КНР, базованої на цьому сприйнятті. Ця ситуація може призвести до негативних наслідків, оскільки Словаччина може бути не готовою до співпраці з Китаєм та потенційних викликів, які вона може в собі містити через відсутність збалансованого образу КНР [15].

Показовою також є тематика, яка піднімалась у ЗМІ й формувала образ КНР серед країн ЦСЄ. У чеських медіа основна увага приділялась

економічним та політичним відносинам Китаю з іншими країнами. Угорські ЗМІ фокусувалися на аналізі загального економічного розвитку КНР та ролі цієї азійської країни в політиці й економіці. У словацьких медіа основну увагу приділено спорадичним словацько-китайським відносинам. На відміну від інших країн ЦСЄ, у польських ЗМІ висвітлювалися питання економічної співпраці між Польщею та Китаєм, де особливу увагу приділяли співпраці в міжнародних форматах й ініціативі «Один пояс, один шлях». Окрему увагу приділяли китайській економічній та інвестиційній присутності в Польщі. Зауважимо, що характерною рисою польських новин стосовно Китаю були очікування від потенціалу співпраці між цими двома країнами, а також можливого впливу Китаю на економіку Польщі [11, с. 14].

Аналізуючи новини в польських ЗМІ протягом 2010–2018 рр., А. Островська зазначає, що 58 % новин були нейтральними, 39 % – позитивними і лише 3 % – негативними [15]. Серед тем, яким не приділено достатньо уваги, були стан прав людини у КНР і можливість загроз безпеці Польщі зі сторони Китаю [11, с. 16]. Цю тенденцію можна пояснити високою популярністю новин, що стосувалися потенціалу польсько-китайської економічної співпраці протягом зазначеного вище періоду. У контексті економічної співпраці між країнами найбільше уваги приділялося потенціалу ініціативи «Один пояс, один шлях». Очікувалося, що китайський капітал міг би сприяти розвитку польської інфраструктури й промисловості. Іншими очікуваннями було те, що китайські інвестиції можуть доповнити європейські інвестиції в зелені технології та сприяти розвитку вже наявної інфраструктури. Як наслідок, більшість матеріалів стосовно китайської ініціативи були позитивними чи нейтральними [15].

Можна зробити припущення про те, що в Польщі переважали перебільшені очікування стосовно співпраці з Китаєм, а також помилкові уявлення про вплив фактичної співпраці між Пекіном і Варшавою. Як наслідок, образ КНР у Польщі був занадто ідеалізованим, ґрунтованим на потенційних здобутках, які могли б реалізуватися від польсько-китайської співпраці. При цьому була відсутня інформація, основана на реальних фактах і даних, що підтверджували б ці сподівання [11, с. 2].

Згідно з опитуванням, проведеним Pew Research Center у 2018 р., серед європейських країн переважала відсутність довіри до Сі Цзіньпіна як політика, котрий робить правильний внесок у міжнародні відносини. Лише у Великобританії (39 %), Нідерландах (35 %) та Німеччині (30 %) відсоток впевненості в лідерстві китайського президента переважив 30 %. Найвищі показники недовіри зафіксовано в Іспанії (79 %), Франції (69 %),

Італії (64 %) й Греції (64 %). Середній показник довіри в європейських країнах становить 24 %, а недовіри – 62 % [3].

Поряд із цим тенденція, яка простежується в зміні образу КНР серед європейських країн за період 2016–2018 рр., – це зростання кількості європейців, які сприймають КНР краще за США. Наприклад, у 2018 р. 47 % опитаних нідерландців відгукнулися позитивно про Китай, а відсоток таких же відгуків про США становив 34 %. Схоже ставлення характерне для Німеччини (39 % на противагу 30 %), Греції (43% на противагу 36 %), Франції (41 % на противагу 38 %). В Іспанії позитивна думка про КНР і США зрівнялася на рівні 42 %. Водночас у Великобританії, Швеції, Угорщині, Італії та Польщі схвальні відгуки про США переважили над Китаєм. Цікавим є також бачення європейських країн щодо країни, яка є світовою економічною потугою. Серед громадськості Швеції, Нідерландів, Великобританії, Німеччини, Іспанії переважала думка про те, що саме КНР відзначається провідною економікою світу. Водночас на запитання про те, економічне лідерство якої країни буде краще для світу, європейські країни зійшлися на думці про переваги США над Китаєм [14].

У 2019 р. вийшла Комунікація Європейської комісії «ЄС-Китай, стратегічний погляд», у якій окреслено відносини з азійським партнером. Згідно з документом, КНР названо економічним конкурентом, який прагне технологічного лідерства. Крім того, Європейська комісія охарактеризувала Китай як системного ворога, який популяризує альтернативні моделі управління [5].

Громадська думка в більшості країн Західної Європи у 2019 р. була також негативною. Найвищий відсоток негативних поглядів зафіксовано у Швеції, де 70 % опитаних поділяли цю думку. У Франції (62 %), Нідерландах (58 %), Німеччині (56 %), Італії (57 %), Великобританії (55 %) й Іспанії (53 %) переважали також негативне сприйняття КНР. Лише в Греції зафіксовано 51 % позитивних відгуків про Китай. Сприйняття азійської країни серед держав ЦСЄ дещо інша. У Болгарії (55 %), Польщі (47 %), Литві (45 %) й Угорщині (40 %) переважали позитивні відгуки над негативними. Водночас в Словаччині (48 %) та Чехії (57 %) домінували негативні сентименти. Станом на 2019 р. в Україні 57 % респондентів позитивно відгукувалися про КНР і лише 14 % негативно [13].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, характерними рисами образу КНР серед країн Заходу є наявність суперечностей у сприйнятті азійської країни та негативні

асоціації, пов'язані з її керівництвом. Наприклад, більшість країн Західної Європи сприймають азійську країну-партнера радше негативно, у той час як у державах ЦСЄ переважає нейтральне сприйняття. Крім того, усі європейські країни мають низький рівень довіри до голови КНР Сі Цзіньпіна. Ситуація почала змінюватись у 2019 р., коли азійську країну дедалі частіше ідентифікували як економічного конкурента та ворога. Незважаючи на це, усе більш усталеним стає образ КНР як провідної економічної сили, що частково пов'язано з популяризацією ініціативи «Один пояс, один шлях».

У подальших дослідженнях актуальним є розгляд публічної дипломатії та іміджу Китаю після 2019 р. Крім того, актуально здійснити порівняльний аналіз образу КНР, починаючи з 2012 р. до сучасності, та відповідну зміну в сприйнятті країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Czech media analysis. ChinfluenCE. URL: <https://www.chinfluence.eu/media-analysis>
2. Delvin, K. (2018, 19 October). 5 charts on global views of China. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/19/5-charts-on-global-views-of-china>
3. Delvin, K., & Huang C. (2019, 22 March). Few Europeans confident in Xi as he seeks to extend Chinese economic influence in the regions. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/03/22/few-europeans-confident-in-xi-as-he-seeks-to-extend-chinese-economic-influence-in-the-region>.
4. Drake, B. (2015, 23 June). Key takeaways on how the world views the U.S. and China. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/23/key-takeaways-on-how-the-world-views-the-u-s-and-china>.
5. European Commission (2019, 12 March). EU-China strategic outlook: commission and HR/VP contribution to the European Council. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.
6. European Commission & European External Action Service (2016, 22 June). Joint communication to the European Parliament and the Council – elements for a new EU strategy on China. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52016JC0030>.
7. Hamilton, C., & Ohlberg, M. (2020). Hidden hand: exposing how the Chinese Communist Party is reshaping the world. Oneworld Publications.
8. Hungarian media analysis. ChinfluenCE. URL: <https://www.chinfluence.eu/hungarian-media-analysis>.
9. Karaskova, I., Matura, T., Turcsanyi, R. Q., Simalcik, M. (2018). Central Europe for sale: the politics of China's influence. Amo.
10. Kohut, A. (2013). Attitudes toward China. America's global image remains more positive than China's but many see China becoming world's leading power, p. 24–34. Pew Research Center.

11. Ostrowska, A. (2018). Great expectations: China's image on Polish mainstream media and among elites. Centre for International Relations.
12. Silver, L. (2021, 30 June). China's international image remains broadly negative as views of the U.S. rebound. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/30/chinas-international-image-remains-broadly-negative-as-views-of-the-u-s-rebound>.
13. Silver L., Delvin K., & Huang C. (2020, 6 October). Negative views of both U.S. and China about across advanced economies amid COVID-19. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/10/06/negative-views-of-both-us-and-china-amid-covid-19>.
14. Silver, L., Delvin, K., & Huang, C. (2019, 5 December). People around the globe are divided in their opinions of China. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/12/05/people-around-the-globe-are-divided-in-their-opinions-of-china>.
15. Slovak media analysis. ChinfluenCE. <https://www.chinfluence.eu/slovak-media-analysis>.
16. Stokes, B. (2015, 18 February). European millennials more likely than older generation to view China favorably. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/02/18/european-millennials-more-likely-than-older-generations-to-view-china-favorably>.
17. Wang, Y. (2008). Public diplomacy and the rise of Chinese soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 257–273.

REFERENCES

1. Czech media analysis. ChinfluenCE. <https://www.chinfluence.eu/media-analysis>
2. Delvin, K. (2018, 19 October). 5 charts on global views of China. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/19/5-charts-on-global-views-of-china>
3. Delvin, K., & Huang C. (22 March 2019). Few Europeans confident in Xi as he seeks to extend Chinese economic influence in the regions. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/03/22/few-europeans-confident-in-xi-as-he-seeks-to-extend-chinese-economic-influence-in-the-region>.
4. Drake, B. (2015, 23 June). Key takeaways on how the world views the U.S. and China. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/06/23/key-takeaways-on-how-the-world-views-the-u-s-and-china>.
5. European Commission (2019, 12 March). EU-China strategic outlook: commission and HR/VP contribution to the European Council. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.
6. European Commission & European External Action Service (2016, 22 June). Joint communication to the European Parliament and the Council – elements for a new EU strategy on China. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52016JC0030>.

7. Hamilton, C., & Ohlberg, M. (2020). *Hidden hand: exposing how the Chinese Communist Party is reshaping the world*. Oneworld Publications.

8. Hungarian media analysis. ChinfluenCE. URL: <https://www.chinfluence.eu/hungarian-media-analysis>.

9. Karaskova, I., Matura, T., Turcsanyi, R. Q., Simalcik, M. (2018). *Central Europe for sale: the politics of China's influence*. Amo.

10. Kohut, A. (2013). Attitudes toward China. *America's global image remains more positive than China's but many see China becoming world's leading power*, p. 24–34. Pew Research Center.

11. Ostrowska, A. (2018). *Great expectations: China's image on Polish mainstream media and among elites*. Centre for International Relations.

12. Silver, L. (2021, 30 June). *China's international image remains broadly negative as views of the U.S. rebound*. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/30/chinas-international-image-remains-broadly-negative-as-views-of-the-u-s-rebound>.

13. Silver L., Delvin K., & Huang C. (2020, 6 October). *Negative views of both U.S. and China about across advanced economies amid COVID-19*. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/10/06/negative-views-of-both-us-and-china-amid-covid-19>.

14. Silver, L., Delvin, K., & Huang, C. (2019, 5 December). *People around the globe are divided in their opinions of China*. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/12/05/people-around-the-globe-are-divided-in-their-opinions-of-china>.

15. Slovak media analysis. ChinfluenCE. URL: <https://www.chinfluence.eu/slovak-media-analysis>.

16. Stokes, B. (2015, 18 February). *European millennials more likely than older generation to view China favorably*. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/02/18/european-millennials-more-likely-than-older-generations-to-view-china-favorably>.

17. Wang, Y. (2008). *Public diplomacy and the rise of Chinese soft power*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 257–273.

Матеріал надійшов до редакції 05.01.2023 р.

УДК: 327

Наталія Піпченко,

доктор політичних наук, професор,

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

nataliyapo@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3759-7085;

Ярослав Лепеха,

студент 2 курсу магістратури освітньої програми

«Міжнародні комунікації»,

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

yaroslav.universal@gmail.com

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-75-90

ПІДТРИМКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НІМЕЧЧИНИ ІНСТРУМЕНТАМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ*

Німеччина обрала для себе збалансовану модель розвитку довірливих відносин із ключовими партнерами та спонукання до співпраці інших міжнародних акторів. З огляду на це, керівництво країни зосередилося на просуванні цінностей культурної політики Німеччини, що поєдналося з активною фінансово-економічною діяльністю та боротьбою з негативними наративами про країну. Ключовими завданнями стратегічних комунікацій Німеччини стали формування позитивного образу держави, трансформація міжнародно-політичного статусу та збереження передової ролі в ЄС. Установлено, що стратегічні комунікації Німеччини мають внутрішню й зовнішню спрямованість, а їх ефективність пов'язана зі свободою та вмотивованою діяльністю німецьких недержавних інституцій. Унаслідок повномасштабної війни Росії проти України зовнішньополітична діяльність Німеччини була зосереджена на підтримці територіальної цілісності та суверенітету України, сприянні розвитку демократії та економіки країни, а також боротьбі з російськими дезінформаційними кампаніями, спрямова-

*Дослідження присвячене 30-річчю заснування в Україні освітньо-наукового напрямку «Міжнародна інформація/комунікації»

ними на дискредитацію політичних, економічних, безпекових і соціально-гуманітарних здобутків Німеччини. При цьому в процесі просування загальноєвропейських інтересів та захисту від гібридних загроз провідна роль ФРН дедалі більше досягається за допомогою використання жорстких методів управління й фінансово-економічної міці. Хоча зовнішньополітичне відомство Німеччини та активізувало наявні комунікаційні інструменти, щоб покращити якість власної комунікації й протидіяти поширенню неправдивої інформації про зовнішньо- та внутрішньополітичні ініціативи держави. Упродовж наступних років спостерігатиметься зміна зовнішньополітичних пріоритетів як Німеччини, так і інших міжнародних акторів, а також посилення спільних міжнародних дій щодо протидії поширенню неправдивої інформації та об'єднання міжнародних зусиль щодо вдосконалення правового й технічного регулювання засобів спілкування із зовнішньою та внутрішньою аудиторіями.

Ключові слова: зовнішньополітична діяльність, стратегічні комунікації, дезінформація, Німеччина.

Nataliia Pipchenko,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
ORCID ID 0000-0003-3759-7085;

Yaroslav Lepekha,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SUPPORT OF GERMANY'S FOREIGN POLICY ACTIVITIES WITH STRATEGIC COMMUNICATIONS INSTRUMENTS

Germany has chosen for itself a balanced model of developing trusting relations with key partners and encouraging the cooperation of other international actors. As a result, the country's leadership focused on promoting the values of Germany's cultural policy, which was combined with active financial and economic activity and the fight against negative narratives about the state. The formation of a positive state image, the transformation of international political status and the preservation of a leading role in the EU became the key tasks of Germany's strategic communications. It has been established that Germany's strategic communications have an internal and external orientation, and their efficiency is related to the freedom and motivated activity of German non-state institutions. As a result of Russia's full-scale war against Ukraine, Germany's foreign policy activities were focused on supporting the territorial integrity and sovereignty of Ukraine, promoting the development of the country's democracy and economy,

as well as combating Russian disinformation campaigns aimed at discrediting Germany's political, economic, security, social and humanitarian achievements. At the same time, in the process of promoting common European interests and protecting against hybrid threats, the leading role of Germany is increasingly achieved through the use of strict management methods, as well as financial and economic strength. Although the Federal Foreign Office of Germany activated the available communication tools in order to improve the quality of its own communication and counteract the spread of false information about the foreign and domestic political initiatives of the state. In the coming years, there will be a change in the foreign policy priorities of both Germany and other international actors, as well as the strengthening of joint international actions to counter the spread of false information and the unification of international efforts to improve the legal and technical regulation of the communication means with external and internal audiences.

Key words: foreign policy activity, strategic communications, disinformation, Germany.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Провідну роль у забезпеченні національних інтересів Німеччини відіграє Міністерство закордонних справ ФРН, яке за допомогою інструментів стратегічних комунікацій формує різнобічну цілісну картину про країну, що дає змогу роз'яснювати громадськості політику уряду, розповсюджувати інформацію про її інвестиційний стан і туристичні можливості, а також освітні програми. Сучасні стратегічні комунікації Німеччини трансформувалися із заходів, розроблених для медійного закордонного представництва в широкомасштабні іміджеві кампанії та стратегію боротьби з дезінформацією на регіональному й міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зовнішньої політики Німеччини та особливостей її взаємодії з міжнародними акторами займаються такі зарубіжні фахівці, як Дж. П. Г. Бах, Й. Хабермас, Р. Клемент, К. Хофхансель, М. Кемпфе, Т. Мейер, У. Сарчінеллі, В. Шульц, С. Вольфганг, Л. Вацаль, Г. Зеддіс та інші. Серед українських дослідників можна виокремити наукові праці О. Брусилівської, В. Гондюла, В. Копійки, Р. Кривоноса, М. Кухтіна, А. Мартинова, Є. Макаренко, Б. Приймака, С. Вилінського, О. Шевчука та інших, які досліджували питання як зовнішньополітичної діяльності Німеччини загалом, так і регіонально-секторальну політику держави, спрямовану на підтримку глобальних взаємозв'язків.

Мета дослідження – з'ясувати сутність і потенційні можливості використання стратегічних комунікацій у структурі зовнішньої політики Німеччини, а також виявити рівень їх ефективності під час просування національних інтересів держави.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення особливостей розвитку стратегічних комунікацій ФРН становить особливий інтерес, оскільки завдяки використанню стратегій несилових дій країні вдалося відновити міжнародно-політичний та економічний вплив у світі. Після об'єднання в 1990 р. країна стала нарощувати ресурси й інструменти м'якого впливу для виконання як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних завдань. З огляду на це, Німеччина перетворилася на локомотив європейської інтеграції, до чийої думки прислухаються під час виникнення кризових явищ як у межах європейських, так і багатосторонніх інституцій, у яких вона прагне займати лідируючі позиції. Із кінця ХХ ст. спостерігаємо оновлення геополітичного статусу Німеччини, яка розпочала активну трансформацію сприйняття власного міжнародно-політичного образу світовою спільнотою.

Відзначимо, що політична еліта Німеччини з обережністю підходить до вибору зовнішньополітичної стратегії, що містить суперечливі положення. Тому використання інструментів м'якої взаємодії дає змогу збалансовано виконувати зовнішньополітичну діяльність, що ґрунтується на морально-етичних аспектах міжнародно-політичного життя й ресурсах, які застосовувалися ФРН із часу післявоєнного відновлення країни.

Більшість зовнішньополітичних завдань держави, які можуть бути реалізовані в межах м'якої взаємодії з партнерами, розраховані на довгострокову перспективу просування німецьких економічних інтересів, покращення міжнародно-політичного образу, зростання політико-безпекового впливу у світі, запобігання негативним соціально-політичним змінам в інших країнах, які викликають неконтрольовані міграційні потоки та економічну стагнацію. Тому в короткостроковій перспективі керівництво країни зосереджене на підтримці провідного міжнародно-економічного статусу Німеччини зі збереженням політичного впливу в межах ЄС та його розширенням на інші регіони.

Першу спробу трансформації сприйняття Німеччини у світі було здійснено за каденції канцлера Х. Коля, який оголосив про перехід Німеччини до повноцінної міжнародної активності, що передбачала незалежний зовнішньополітичний курс і відмову від самообмежень, а

з приходом А. Меркель такий підхід переріс у готовність Німеччини взяти на себе відповідальність за просування європейських пріоритетів у світі. Для того щоб домогтися лідерства, керівництво країни розпочало несилowymi засобами досягати таких завдань, як зміна міжнародно-правового статусу ФРН і перетворення держави на демократичну державу; поліпшення міжнародного образу країни через поширення німецької мови та культури; закріплення лідируючих позицій у ЄС через фінансово-економічні ініціативи, які спрямовані на соціальну, екологічну, енергетичну та технологічну модернізацію всіх держав-членів.

Зміни концепції просування національних інтересів ФРН відбулися після представлення урядом у травні 2002 р. доповіді про «Стан розвитку та заходи реформування у сфері медійного закордонного представництва» [1]. У документі проаналізовано стан інструментів, спрямованих на позиціонування федеральних органів влади та запропоновано рекомендації щодо ефективності інформаційно-комунікаційних засобів. Наступним кроком стало оновлення засад дипломатичної роботи на рівні зовнішньополітичного відомства ФРН, коли відбулося створення мережі для оперативного зв'язку МЗС із дипломатичними представництвами за кордоном; започаткування функціонування онлайн-порталів дипломатичного відомства та місій за кордоном; розробка тематичних вебсайтів із питань двосторонніх відносин, економічних і культурних зв'язків; проведення цільових іміджевих кампаній; інформування зовнішньої аудиторії з різних питань зовнішньої політики ФРН. Утіленням проєктів у сфері використання цифрових технологій із метою забезпечення національних інтересів активно почали займатися МЗС ФРН і дипломатичні представництва, а також інші федеральні міністерства, структурні підрозділи яких брали участь у комунікативних кампаніях, організації та реалізації культурних й освітніх програм.

Із початку 2004 р. німецькі посольства й генеральні консульства об'єднано з міністерством закордонних справ та між собою за допомогою спільної захищеної мережі для конфіденційного спілкування, що уможливило прямий та одночасний доступ дипломатичних представників до оперативної, тактичної й стратегічної інформації, а саме: до бази даних міністерства закордонних справ; матеріалів про стан справ, заміток і документації про перемовини, підготовлених для міністра; контенту іноземних і німецьких онлайн-газет, журналів; баз даних; телевізійних програм; поточної діяльності членів німецького уряду, їхніх виступів та інтерв'ю. Через виділений урядовий канал співробітники зовнішньополітичного відомства отримали можливість обмінюватись інфор-

мацією й даними зі співробітниками інших відомств. Для інформаційної підтримки дипломатів МЗС ФРН забезпечує посольства повним списком посилань на важливі заяви членів федерального уряду, ЄС, НАТО та ООН, а також надає доступ до конфіденційних документів, розміщених у локальній мережі міністерства. Із 2005 р. електронний потік урегульовано за допомогою створення інтернет-порталу зовнішньополітичного відомства [2].

Міністерство закордонних справ ФРН і закордонні представництва створюють, безпосередньо або опосередковано фінансують онлайн-ресурси, призначені для інформування світової громадськості. Вебсайт Міністерства закордонних справ ФРН (auswaertiges-amt.de) створено в 1995 р., і тодішній міністр закордонних справ К. Кінкель був першим, який відповідав у режимі онлайн на запитання, що стосувалися ролі ФРН у процесах європейської інтеграції. Інформаційно-організаційними функціями онлайн-порталу МЗС ФРН, а також інших дипломатичних представництв у країнах перебування передбачено супровід зовнішньої політики держави; роз'яснення її пріоритетів; інформування; представлення документації; позиціонування.

Інформаційні ресурси МЗС ФРН і дипломатичних представництв розраховані на такі цільові групи, як [2]:

- журналісти, які можуть отримати актуальні новини, виступи та інтерв'ю, графік роботи міністра закордонних справ, а також компетентну інформацію щодо складних питань зовнішньої політики; тематичні брошури, фото, статистику, підготовлені репортажі;

- особи, котрі цікавляться питаннями зовнішньої політики й можуть отримати документацію щодо трансатлантичних відносин, німецької політики на Близькому Сході, прав людини, роззброєння, захисту навколишнього середовища, двосторонніх відносин, культурного обміну;

- особи, які цікавляться політикою держави на рівні ЄС;

- німецькі туристи, для яких актуальною є інформація щодо подорожей у різні країни, безпека туризму та медичне обслуговування;

- молодь, для якої призначена інформація щодо освіти в Німеччині й за кордоном;

Потрібно враховувати, що онлайн-ресурси переважно розраховані на закордонну аудиторію, тому інформація подається англійською, французькою, іспанською та арабською мовами. Це дає змогу зовнішньополітичному відомству охоплювати в декілька разів більшу аудиторію, ніж іншим європейським дипломатичним установам, які переважно працюють з англійською мовою.

Отже, створені тематичні онлайн-ресурси та акаунти в соціальних медіа стали інструментами стратегічних комунікацій, до завдань яких віднесено різнобічне інформування зарубіжної громадськості про події в Німеччині, пропагування політичних й економічних програм держави для залучення інвестицій і встановлення взаємовигідного співробітництва. Крім базової інформації про Німеччину, вони містять тематичні сторінки щодо подорожей до країни, освіти, обміну студентами між навчальними закладами, а також відео- та фотогалереї про країну. Для підтримки діалогу з різними цільовим групами створено офіційні акаунти в соціальних медіа, які розділені за регіональним (азійська, африканська, європейська чи східна політика) і тематичним принципами – гуманітарна допомога, енергетика, економіка, ООН, зовнішня культурна та освітня політика, безпечні подорожі тощо.

Серед практичних інструментів стратегічних комунікацій можна виокремити регіональні інформаційні центри МЗС ФРН [3], які поширюють актуальну інформацію про політику, економіку та культуру Німеччини в країнах перебування. Зокрема, функціонує Німецький інформаційний центр (germany.info) при Посольстві ФРН у США; Центр інформації та документації (cidal.diplo.de) при німецькому Посольстві у Франції, що разом із французьким Посольством у Німеччині випускає огляд німецької преси французькою мовою. Із 2005 р. відкрито Німецько-арабський інформаційний центр (almania-info.diplo.de) при Посольстві ФРН у Єгипті, щоб інформувати арабський світ про Німеччину арабською мовою й поширювати інформацію про події з арабського світу у власній країні. Із 2002 р. МЗС фінансує онлайн-платформу «Діалог з ісламом» (qantara.de), на якому інформаційні ресурси подаються німецькою, англійською та арабською мовами. Роботу ресурсу підтримують інформаційне агентство ФРН «Deutsche Welle», Федеративне управління політичної освіти, мережа культурно-інформаційних центрів дипломатичних установ Гете-Інститут та Інститут міжнародних відносин. Окремо відкрито регіональні інформаційні центри в Бразилії (brasil.diplo.de) та інших країнах Латинської Америки (alemaniaparati.diplo.de), а також в африканських державах (germanyinafrica.diplo.de).

Ефективність інструментів публічної дипломатії, яка наразі трансформувалась у стратегічні комунікації, була доведена ще на початку 2000 рр. Так, для проведення року ФРН у Японії у 2005–2006 рр. на вебсайті зовнішньополітичного відомства з'явилися презентаційні матеріали щодо різних подій німецько-японського співробітництва за експертною участю колишніх прем'єр-міністрів, міністрів закордонних справ та міністрів

із питань економіки ФРН [2]. Головним завданням такого ресурсу було залучення німецьких ділових кіл до фінансової підтримки події, тому на вебсторінках розміщувалась інформація про переваги й перспективи участі в заходах такого рівня. Після відкриття року ФРН в Японії на вебсторінках розміщено матеріали про проведені заходи та повідомлення для преси про реакцію на події, фотогалерею, відео- й аудіоінформацію. Під час проведення року ФРН у Японії активно функціонували онлайн-ресурси для молодіжної аудиторії, де розміщено матеріали про Німеччину, символіку країни, культурні традиції та звичаї, надано послуги завантаження національних мелодій. Для висвітлення двосторонніх відносин між країнами й розв'язання проблем створено двосторонні онлайн-ресурси, зокрема тривалий час функціонували двосторонні вебсайти Франція-ФРН і Польща-ФРН, що містили інформацію про особливі політичні та історичні зв'язки між країнами, документи про співробітництво на всіх рівнях, а також посилання на вебресурси стосовно цієї тематики.

Наразі роль таких двосторонніх онлайн-ресурсів виконує портал Deutschland (deutschland.de), розроблений управлінням із питань преси та інформації при Федеральному уряді, на якому розміщено десятма мовами підбірку тематичної інформації, що також є додатковим джерелом матеріалів для наповнення й оновлення онлайн-ресурсів дипломатичних представництв у країнах перебування. Дотичними до названого онлайн-порталу можна вважати інший вебресурс управління з питань преси та інформації Федерального уряду, що 2002 р. передано Міністерству закордонних справ ФРН. Зокрема, ідеться про початкове довідникове друковане видання, а з 2004 р. – про повноцінну онлайн-версію «Факти про Німеччину», що подає інформацію 14 мовами (tatsachen-ueber-deutschland.de).

Подібну роль відіграли й онлайн-ресурси щодо проведення в Німеччині чемпіонату світу з футболу 2006 р. Онлайн-ресурси під слоганом «Німеччина – країна ідей та футбольних пристрастей» функціонували англійською, німецькою, китайською, японською, арабською, іспанською, французькою та португальською мовами й подавали інформацію про перебіг чемпіонату, результати ігор та інші події в межах змагань. На сайтах представлено офіційну інформацію щодо організації та проведення світового чемпіонату з футболу, тематичні матеріали про німецькі футбольні клуби, розвиток спорту у ФРН, подано підбірку тематичних сайтів із футбольної тематики, а також вебсторінки під рубриками «Знаєте Ви, що...», «Сайти для гостей ФРН», «Головні міста країни», «Кулінарні та туристичні особливості Німеччини» тощо.

Елементи стратегічних комунікацій закладено й у реалізацію іміджевої програми «Німеччина – країна ідей» (Land der Ideen, land-der-ideen.de), метою якої було репутаційне інформування світової громадськості про важливі події в країні, досягнення в науці та економіці, мистецтві й культурі. Основні положення програми були пов'язані з ключовими гаслами «Німеччина – країна ідей», «зроблено в Німеччині» та «країна поетів і мислителів», які підкреслювали досягнення, потужність й інноваційні здобутки країни та формували позитивний імідж держави на міжнародній арені. Розробником програми виступив уряд ФРН за підтримки президента ФРН Х. Кьолера, Федерального союзу розвитку німецької промисловості (BDI) та ділових кіл країни, а партнерами стали Міністерство закордонних справ ФРН, дипломатичні представництва країни за кордоном, Гете-Інститут, інформаційне агентство «Deutsche Welle» та Агентство німецької преси (DPA).

Продовженням іміджевої програми «Німеччина – країна ідей» стала міжнародна кампанія з просування країни як місця для навчання, що, починаючи з 2006 р., пройшла декілька трансформацій від Germany – Land of Ideas, Hi! Potentials – International Careers Made in Germany до Study in Germany – Land of Ideas, і для якої наразі розроблено окремий онлайн-портал study-in-germany.de та відкрито акаунти в соціальних медіа – Facebook, Instagram та YouTube; а також портал Make it in Germany (make-it-in-germany.com), який розміщує інформацію 14 мовами для тих, хто бажає переїхати до Німеччини.

Відзначимо, що з 2005 р. зовнішня культурна політика Німеччини отримала додатковий імпульс через трансформацію її стратегії на основі культурних та освітніх надбань держави, які спрямовані на подолання міжкультурних бар'єрів, налагодження діалогу, а також запобігання та вирішення конфліктів. З огляду на це, зовнішня культурна політика стала розглядатися як привабливе інвестування в майбутнє, що сприяє створенню позитивного образу Німеччини за кордоном.

Ефективність м'якої взаємодії в межах реалізації зовнішньополітичних ініціатив ФРН проявляється через посилення культурного й мовного впливу, розширення економічної співпраці та підвищення конкурентоспроможності німецької науки за рахунок притоку іноземного інтелектуального ресурсу. Використання м'яких впливів у всіх сферах зовнішньополітичної взаємодії формує цілісний образ привабливості країни на основі культурних досягнень, економічних здобутків і різноманітних партнерських ініціатив у різних регіонах світу. Додатковим інструментом стратегічних комунікацій ФРН стали

підтримка й розвиток просвітницьких організацій, які є прикладом ефективного розподілу повноважень у сфері розвитку культурних зв'язків між державними та недержавними інституціями. Чинні проєкти Міністерства закордонних справ ФРН спрямовані на активізацію просвітницької діяльності за кордоном, налагодження діалогу, розвиток обміну та співробітництва з іншими країнами, поширення ідей демократії в країнах перебування. Реалізація цих завдань зумовила появу широкої мережі німецьких культурних інституцій, серед яких можна виокремити мовно-культурну діяльність Гете-Інституту; фонд О. Гумбольта, який фінансує дослідницькі гранти висококваліфікованим іноземним та німецьким науковцям; інформаційний ресурс Німецької служби академічних обмінів (daad.de) у сфері співробітництва із закордонними вищими навчальними закладами; фонди Ф. Еберта, Ф. Науманна, К. Аденауера, Х. Зайделя, Х. Белля або Р. Люксембург, які через зв'язки з різними політичними партіями Німеччини також сприяють просуванню національних інтересів держави за кордоном.

У сфері культури широко відома діяльність Гете-Інституту, створеного для відновлення образу країни через популяризацію вивчення німецької мови як мови високої літератури, поезії, театру та сучасного кіно. Інститут через численні філії по всьому світу сприяє поширенню німецької культури з урахуванням національних особливостей країни перебування. Наприклад, у країнах, що розвиваються, діяльність інституту спрямована на модернізацію суспільства або відновлення національної інфраструктури. Зокрема, через реалізацію проєктів в африканських країнах започатковано процеси становлення громадянського суспільства, проведення майстер-класів і тренінгів для людей, які працюють у сфері культури. Отже, за допомогою культури Німеччині вдається просувати у світі власні ціннісні уявлення про демократію, громадянське суспільство та права людини [4; 5]. Зауважимо, що згадані вище фонди займаються також формуванням політичного порядку денного, публікуючи експертні коментарі щодо внутрішньої та зовнішньої політики ФРН й оновленої ролі Німеччини у світі.

Значний внесок у формування зовнішньополітичного образу держави здійснює Німецька служба академічних обмінів (DAAD), що надає гранти та стипендії для молодих людей, які шукають можливості навчання в Німеччині. Отже, країна намагається використовувати освіту як м'який інструмент просування національних інтересів, оскільки іноземні студенти «разом із наукою вбирають політичні ідеї, а академічний обмін впливає на формування політичної еліти, коли один чи два ключові контакти можуть

мати вагоме політичне продовження» [6]. Молоді люди, відвідавши Німеччину й отримавши натхнення від німецької культури, можуть стати провідниками німецьких ідей і політичної культури в країні їх походження й, можливо, зможуть зайняти високе становище у політичних колах. Отже, сучасна діяльність просвітницьких інституцій за кордоном здійснює вагомий вплив на просування привабливого образу Німеччини за кордоном та стала своєрідною візитною карткою держави.

Публічна дипломатія, яка трансформувалась у стратегічні комунікації, стали важливим інструментом роботи німецьких дипломатичних представництв, оскільки посольства заохочують до діалогу урядові, ділові, наукові кола, сприяють міждержавним контактам, культурним обмінам і двостороннім політичним й економічним відносинам. Відзначимо, що сучасна діяльність дипломатичних установ безпосередньо пов'язана з різноматичною онлайн-діяльністю, тому проявом активності Німеччини в інтернет-просторі стало формування зовнішньої політики в кіберсфері [7]. Суть такої стратегії від МЗС ФРН полягає в забезпеченні безпеки кіберпростору та стримуванні загроз від зростаючої цифровізації, гарантуванні основоположних прав людини щодо захисту конфіденційності, свободи думки та слова. Зовнішня політика держави у кіберсфері покликана координувати та просувати німецькі інтереси й ініціативи про кібербезпеку в таких міжнародних організаціях, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, ОЕСР та НАТО, а також пропагувати німецькі і європейські підходи до стандартизації й формування світового цифрового порядку денного. З огляду на це, із 2016 р. МЗС ФРН сформувало відділ стратегічних комунікацій, який здійснює активний діалог із внутрішньою та зовнішньою аудиторією з метою протидії російській пропаганді, боротьби з діяльністю ДАЄШ і подолання чуток про країну серед потенційних мігрантів [8].

Німецькі дипломати також долучилися до створення подкасту з питань зовнішньої політики Podcast vom Posten, що доступний на різних платформах – SoundCloud, Spotify, iTunes, RSS-канал, а також підтримують інтерактивний діалог з аудиторією за допомогою різних медіаплатформ, діяльність на яких об'єднана під єдиним заголовком Außenpolitik Live. Зокрема, проводяться громадські семінари Bürgerwerkstatt Außenpolitik [9], щорічні зустрічі щодо вивчення можливостей вирішити гострі кризові ситуації Open Situation Rooms та зустрічі дипломатів із населенням країни Außenpolitik Live – Diplomaten im Dialog [10] для пояснення зовнішньополітичної позиції Німеччини.

Із 2015 р. Міністерство закордонних справ Німеччини підтримує заходи в Естонії, Латвії та Литві, спрямовані на посилення стійкості

місцевих громад до цілеспрямованої дезінформації через організацію транскордонних семінарів, під час яких журналісти отримують практичний досвід роботи в державних медіаінституціях Німеччини. Із метою подолання чуток про країну серед нелегальних мігрантів до Європи розроблено онлайн-ресурс Rumours about Germany: facts for migrants (rumoursaboutgermany.info). У межах протидії діяльність ДАЄШ Німеччина бере участь у підтримці європейських зусиль для боротьби з неправдивими наративами, сприяє поглибленню міжнародної взаємодії в Близькосхідному регіоні та наголошує на успіхах міжнародної співпраці з урядом Іраку [8].

Тому Федеральне міністерство закордонних справ інтенсивно зосереджується на стратегічних комунікаціях і з середини 2016 р. доповнює щоденну пресу та взаємодію з громадськістю середньо- й довгостроковою комунікацією в країні та за кордоном. Сутність діяльності полягає в тому, щоб пояснити й поширити правдиву інформацію про Німеччину, зробити цінності та інтереси німецької зовнішньої політики видимими, а позицію зрозумілою як у цифровому просторі, так за безпосереднього контакту з власними громадянами та міжнародною спільнотою [11].

Особливість німецьких стратегічних комунікацій полягає в тому, що вони спрямовані не лише на зовнішню аудиторію, а й на взаємодію з німецькими громадянами. Внутрішня спрямованість визначається тим, що для просування зовнішньополітичних інтересів державі потрібна довіра громадян, що проявляється в слідуванні однаковим принципам як усередині країни, так і за кордоном, а також легітимність, яка полягає в ухваленні рішень, погоджених із власними громадянами. Тому діалог із громадянами у таких форматах як «Школа дипломатії» або «Ратуша-Дискусій» дає змогу співробітникам МЗС обговорювати актуальні теми й важливі події, щоб зміцнити базове розуміння зовнішньої політики та водночас створити обізнаність про складність і різноманітність дискусій про міжнародні питання. Крім того, започатковано формат YouTube-інтерв'ю «Дипломатія в діалозі» [12], коли відомі блогери ставлять запитання німецьким дипломатам щодо актуальних зовнішньополітичних тем. Взаємодія з різними цільовими групами відбувається також за допомогою інтерв'ю в чаті Let's Play на Twitch або Discord або спільного коментування подій CIV Summit на Rocketbeans TV [11; 13].

Із метою подолання викликів і загроз у сучасному медіапросторі з 2021 р. було започатковано стратегію цифровізації міністерства закордонних справ Німеччини [14], у межах якої до 2027 р. передбачається здійснити трансформацію комунікаційних робочих інструментів, які мають використовувати всі співробітники зовнішньополітичного відомства;

оновлення апаратного та програмного забезпечення для підтримки технологічного суверенітету, суверенітету даних, ІТ-безпеки й стійкості до кіберзагроз; удосконалення дипломатичної роботи через спрощення, стандартизацію, оптимізацію та автоматизацію діяльності; забезпечення належного доступу співробітників, а також внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін до відповідних баз даних та знань; регулярний моніторинг для запровадження подальших технологічних, організаційних і соціальних інновацій у роботі МЗС Німеччини.

Щодо необхідності вдосконалення інструментів стратегічних комунікацій на рівні Німеччини свідчать також розпочата війна Росії проти України й безпекова нестабільність, яка охопила Європу та інші країни світу. Зокрема, за даними опитування, проведеного Центром військової історії та соціальних наук збройних сил Німеччини (ZMSBw), встановлено, що неоднозначне сприйняття відносин Німеччини з Росією в останні роки поступилося усвідомленню того, що Росія становить загрозу безпеці країни з 2022 р. Більшість вважає, що загрозу безпеці Німеччини становить модернізація російських збройних сил (67 %; +28 % у порівнянні з 2021 р.), зовнішня політика й політика безпеки Росії (66 %; +31 %), військові дії Росії в Україні (65 %; +31 %) і кібератаки з боку Росії (60 %; +10 %). На відміну від минулого року, більшість німецьких громадян виступає за обмеження економічних відносин з Росією (67 %; +40 %) і лише 12 % проти таких обмежень. Загарбницька війна Росії проти України також негативно впливає на відчуття особистої безпеки громадян у Німеччині, зокрема частка тих, хто відчуває особисту загрозу через війну в Європі, зросла втричі в порівнянні з попереднім роком – із 15 до 45 % [15].

У 2023 р. за ефективністю стратегічних комунікацій (Global Soft Power Index) Німеччина посіла третє місце у світі. Отже, Німеччина демонструє високу політико-економічну та безпекову стійкість і стабільність. Країна отримала найвищий бал за показниками майбутнього сталого розвитку, покращила показники урядування та підтримки людських цінностей. Результати показують, що Німеччина входить до трійки найкращих країн за показниками міжнародної активності й у сфері медіа та комунікацій. Німеччина є четвертою країною за якістю оцінки репутації у сфері ведення бізнесу й торгівлі та п'ятою – за показниками поширення власного впливу. Здатність Німеччини зберігати високий вплив м'якої сили, незважаючи на виклики, із якими вона зіткнулася, демонструє її надійність і стабільність. У порівнянні з іншими країнами, такими як США, Китай, Японія та Велика Британія, які можуть реагувати більш непередбачувано під час кризи, Німеччина довела, що є послідовним і надійним лідером у межах використання м'яких інструментів впливу [16].

На думку експертів Brand Finance, у середньостроковій перспективі Німеччина поступово може повернутися до вирішення кризових ситуацій інструментами жорсткої сили, тому що після початку російської війни проти України для Німеччини завершився період міжблокової поміркованості та пасивного нейтралітету. Серед чинників, які впливають на такі трансформації, називають енергетичну кризу, спричинену відмовою від російської нафти та газу з одночасним переходом від вугілля та атомної енергетики до відновлюваних джерел; економічну кризу внаслідок інфляції й санкцій проти Росії та Китаю; міграційну кризу, спричинену війною проти України в поєднанні з проблемами інтеграції біженців 2015–2016 рр.; соціальну кризу, що виникла внаслідок дефіциту соціального житла та браку робочої сили, що перешкоджає економічному зростанню й загострює соціальні конфлікти; посилення мілітаризації Німеччини на тлі військової підтримки разом зі США й Великою Британією постачання зброї Україні [16].

Відзначимо, що Німеччина має значний запас ресурсів м'якого впливу внаслідок усвідомлення значимості їх використання для виконання зовнішньополітичних завдань. Стратегічні комунікації Німеччини мають внутрішню й зовнішню спрямованість, а їх ефективність пов'язана зі свободою та вмотивованою діяльністю німецьких недержавних інституцій. Проте в процесі просування загальноєвропейських інтересів і захисту від гібридних загроз провідна роль ФРН дедалі більше досягається за допомогою використання жорстких методів управління й фінансово-економічної міці. Крім того, зовнішньополітичне відомство активізувало наявні комунікаційні інструменти, щоб покращити якість власної комунікації та протидіяти дезінформаційним кампаніям. Німеччина намагається балансувати між національними, загальноєвропейськими та міжнародними інтересами, що іноді призводить до зовнішньополітичних поступок і неоднозначного сприйняття позиції держави.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наразі простежуємо тенденцію до посилення поєднання м'яких і жорстких методів реалізації зовнішньополітичних інтересів різних міжнародних акторів. За допомогою інструментів стратегічних комунікацій провідні держави намагаються підтримувати власний позитивний образ у різних регіонах світу, а також посилювати соціально-культурну взаємодію, що забезпечує високий рівень партнерства, якісне зростання економічних, політичних і гуманітарних зв'язків. Німеччина обрала для

себе збалансовану модель розвитку довірливих відносин із ключовими партнерами та спонукання до співпраці інших міжнародних акторів. З огляду на це, керівництво країни зосередилося на просуванні цінностей культурної політики Німеччини, що поєдналося з активною фінансово-економічною діяльністю та боротьбою з негативними наративами про країну. Німецькі просвітницько-культурні та експертні фонди сприяють формуванню позитивного сприйняття зовнішньої політики держави та поширенню національних політичних цінностей. Інституції, що займаються науковим співробітництвом і програмами обміну, розширюють кордони вивчення німецької мови та культури, зберігаючи незалежний характер щодо обрання засобів міжнародної популяризації країни. Важливою рисою стратегічних комунікацій ФРН стало те, що вони спрямовані не лише на зовнішню аудиторію, а й на німецьких громадян.

Одним із ключових випробувань для зовнішньої політики Німеччини з 2022 р. стала повномасштабна війна Росії проти України. Упродовж 2022 та 2023 рр. зовнішньополітична діяльність Німеччини зосереджена на підтримці територіальної цілісності та суверенітету України, сприянні розвитку демократії та економіки країни, а також боротьбі з російськими дезінформаційними кампаніями, спрямованими на дискредитацію політичних, економічних, безпекових та соціально-гуманітарних здобутків Німеччини. До повномасштабної війни Німеччина виступала за збільшення міжнародно-політичного тиску на Росію й активно сприяла розвитку політико-економічних відносин з Україною через ініціювання проєктів щодо використання відновлювальних джерел енергії або модернізації української економіки. Упродовж наступних років можна буде спостерігати зміну зовнішньополітичних пріоритетів як Німеччини, так і інших міжнародних акторів, а також посилення спільних міжнародних дій щодо протидії поширенню неправдивої інформації й об'єднання міжнародних зусиль щодо вдосконалення правового та технічного регулювання засобів спілкування зі зовнішньою й внутрішньою аудиторією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Deutscher Bundestag (2002). Unterrichtung durch die Bundesregierung: *Bericht über den Stand der Entwicklung und Reformmassnahmen bei der medialen Aussenrepräsentanz*, №14/9502. URL: <https://dserver.bundestag.de/btd/14/095/1409502.pdf>
2. Bilgeri, A., Wolf A. (2004). *Diplomatie digital. Neue Kommunikationswege der internationalen Politik*, Barbara Budrich, Opladen, 124 p.

3. Auswärtiges Amt (2023). Eröffnung des regionalen Deutschlandzentrums. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/kultur-und-gesellschaft/strategische-kommunikation/rdz>
4. Goethe-Institut (2023). History of the Goethe-Institute. URL: <https://www.goethe.de/en/uun/org/ges.html>
5. Bundesregierung (2008). Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel beim Besuch der Zentrale des Goethe-Instituts in München, *Bulletin*, 88–1. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-796488>
6. Nye J. (2005). Soft Power and Higher Education. Forum for the Future of Higher Education. URL: <https://library.educase.edu/-/media/files/library/2005/1/ffp0502s-pdf.pdf>
7. Auswärtiges Amt (2022). Cyber-Außenpolitik. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/cyber-aussenpolitik/cyber-aussenpolitik/216500>
8. Auswärtiges Amt (2018). Fake News, Bots und Provokationen – gezielte Desinformation im Internet. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/desinformation-im-internet/2124796>
9. Auswärtiges Amt (2022). Bürgerinnen- und Bürgerdialoge: Die Veranstaltungen im Einzelnen mit Schwerpunktthemen. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/sicherheitspolitik/nationale-sicherheitsstrategie/sicherheitspolitische-deutschlandreise/2537586>
10. Auswärtiges Amt (2021). Außenpolitik Live. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/aussenpolitiklive>
11. Auswärtiges Amt (2023). Geheimdiplomatie? Nein, Strategische Kommunikation! URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/kultur-und-gesellschaft/-/2238958>
12. Auswärtiges Amt (2021). Diplomatie im Dialog. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/aussenpolitiklive/03-diplomaten-im-dialog>
13. Auswärtiges Amt (2020). Von Bots, Trollen und Elfen – Desinformation als gesamtgesellschaftliche Herausforderung. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/kultur-und-gesellschaft/desinformation/2238984>
14. Auswärtiges Amt (2021). Digitalisierung im Auswärtigen Amt. Unsere Strategie bis 2027. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2504934/b3c1bcb0e194ae750edcd-c90ae4497e9/digitalisierungsstrategie-data.pdf>
15. Bundeswehr (2022). Zeitenwende im verteidigungspolitischen Meinungsbild: Bevölkerungsbefragung. URL: <https://zms.bundeswehr.de/de/zeitenwende-im-verteidigungspolitischen-meinungsbild-5497508>
16. Brand Finance (2023). Global Soft Power Index. URL: https://brandirectory-live-public.s3.eu-west-2.amazonaws.com/reports_free/brand-finance-soft-power-index-2023.pdf

Матеріал надійшов до редакції 30.01.2023 р.

УДК 355.48(477:470):316.776.23:355.451(061.1ЄС)

Євгенія Тихомирова,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,

Волинський національний університет імені Лесі Українки;

yevgenia.tyhomirova@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-91-105

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЄС ПРО ТЕНДЕНЦІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ РФ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Досліджено основні наративи рф під час повномасштабної російсько-української війни та їхні оцінки структурами стратегічних комунікацій ЄС, що допомагає Україні протистояти як військовому вторгненню, так і інформаційним наступам росії. До них відносимо Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force), зокрема вебсайт EUvsDisinfo, та Європейську обсерваторію цифрових медіа (The European Digital Media Observatory). Особливу увагу приділено дезінформаційним меседжам рф щодо трактування причин повномасштабного протистояння в перший рік російсько-української війни: Україна не бажає виконувати Мінські й Нормандські угоди, її позиція є єдиною перешкодою для мирного процесу на Донбасі; Україна – це є суверенна держава; українські землі є історично російськими; українська влада є маріонеткою англосаксів; вона стала розсадником нацизму, який становить загрозу всьому російському тощо.

Ключові слова: дезінформація, Євросоюз, Європейська обсерваторія цифрових медіа, російсько-українська війна, стратегічні комунікації, EUvsDisinfo.

Yevheniia Tykhomyrova,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-5017-5875

EU STRATEGIC COMMUNICATIONS ON THE RF

DISINFORMATION TRENDS IN THE FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article focuses on the top narratives of the Russian Federation during the full-scale Russian-Ukrainian war and their assessments by the EU's strategic communications structures which helps Ukraine to resist both military invasion and Russia's information offensives. These include the East StratCom Task Force, including the EUvsDisinfo website, and The European Digital Media Observatory. Particular attention is paid to Russia's disinformation messages on the interpretation of the reasons for the full-scale confrontation in the first year of the Russian-Ukrainian war, namely, Ukraine does not want to implement the Minsk and Normandy agreements, its position is the only obstacle to the peace process in the Donbas; Ukraine is rather an artificial entity than a sovereign state; Ukrainian lands are historically Russian; the Ukrainian authorities are presented as puppets of the Anglo-Saxons; Ukraine has become a hotbed of Nazism, which poses a threat to everything Russian, etc.

Key words: disinformation, EUvsDisinfo, the European Union, The European Digital Media Observatory, the Russian-Ukrainian war, strategic communications.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Уторгнення Росії в Україну – найсерйозніша безпекова криза в Європі сьогодні. У цій війні ЄС разом з іншими західними союзниками Києва допомагає Україні протистояти як військовому вторгненню, так і інформаційним наступам Росії. У контексті останнього можна говорити про інтенсивний розвиток стратегічних комунікацій Європейського Союзу в протистоянні рашистській дезінформації. Прийняття Глобальної стратегії зовнішньої політики й безпеки ЄС змусило інституції ЄС ще у 2015 р. здійснити низку заходів, реалізація яких відбувалась у формі стратегічних комунікацій. Доповненням до цього документа став прийнятий у 2022 р. Стратегічний компас для безпеки та оборони. «Сила нашого Союзу, – записано в ньому, – полягає в єдності, солідарності та рішучості. Цей Стратегічний компас посилить стратегічну автономію ЄС, його здатність співпрацювати з партнерами для захисту своїх цінностей та інтересів» [1].

Ще на перших етапах російсько-української війни (2014 – 24 лютого

2022 рр.) рф активно застосовувала дезінформацію для спотворення реальних подій у Криму й на Донбасі та звинувачення України в шкідливих намірах і діях. Саме тому переростання воєнних дій у повномасштабну російсько-українську війну призвело до актуалізації такого інструменту діяльності Європейського Союзу, як стратегічні комунікації, що є важливим засобом у боротьбі з дезінформацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях щодо стратегічних комунікацій під час повномасштабної російсько-української війни передусім постала проблема України. Потрібно звернути увагу на статтю Л. П. Макаренко «Стратегічні комунікації як засіб запобігання та протидії інформаційним війнам» [2], де аналізуються сутність й особливості інформаційної війни, яка є актуальною проблемою для України в умовах повномасштабної війни з рф, та праці Хорішко Л. С. «Стратегічні комунікації Міністерства оборони України в умовах війни», де розглядається стратегічна комунікація, зокрема представників Міністерства оборони України, що спрямована на формування конструктивного діалогу й співробітництва з представниками світової спільноти щодо отримання військової допомоги, необхідної для адекватного реагування на дії держави-агресора в умовах війни [3], «Стратегічні комунікації України в умовах російсько-української війни» – аналізується комплексне використання Україною інструментарію стратегічних комунікацій, що сприяє налагодженню постійної комунікації з представниками світової спільноти щодо розширення можливостей нашої країни в отриманні додаткових ресурсів, необхідних для завершення війни й відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави [4].

Дезінформаційні білоруські меседжі, які ідентичні російським, часто ґрунтуються на цитуванні представників влади рф або ж залучають російських експертів, були проаналізовані в статті А. Нестеренко «Страх та міф про стабільність: основні наративи білоруської пропаганди». У ній підкреслювалося, що до початку повномасштабної війни «білоруські державні інформресурси та телеканали вдавали, ніби нічого не відбувається», а після 24 лютого почали «активно працювати над демонізацією та дегуманізацією українців і звинувачувати Захід у “кровожерливості”, говорячи про постачання зброї Україні як про буцімто перешкоду для утвердження миру» [5].

У контексті нашого дослідження особливу увагу також привернув препринт бразильського науковця В. Ферраро (Vicente Ferraro) «Протиріччя у “справедливій війні” володимира путіна проти України: міфи про

стримування НАТО, захист меншин і денацифікацію», який аналізує найбільш поширений дезінформаційний наратив рф. Він зазначив, що після повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. путін застосовував різні аргументи, щоб виправдати свою войовничу позицію: стримування НАТО, захист етнічних росіян і російськомовних меншин та «денацифікацію» України [6].

Мета статті – дослідити підходи ЄС до російської дезінформації щодо України в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Методика дослідження. Використано описовий метод, який переважно ґрунтується на аналізі джерел якісного аналізу Disinformation Review – інформаційного бюлетеню EUvsDisinfo, що охопив випуски за лютий 2022 р. – березень 2023 р. Нами виявлено кілька основних трендів протидії російській дезінформації, що стосуються діяльності ЄС у сфері стратегічних комунікацій у ході російсько-української війни.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

а. Інституціональні структури, котрі сприятимуть виконанню завдань стратегічних комунікацій ЄС щодо дезінформації

Європейська служба зовнішніх зв'язків, орієнтуючись на діяльність створених раніше центрів стратегічних комунікацій, актуалізувала діяльність Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force). Вона сьогодні стала одним із потужних засобів боротьби ЄС із дезінформацією, що справедливо розглядається як один із напрямів стратегічних комунікацій Європейського Союзу. В умовах війни сайт EUvsDisinfo здійснює щоденний моніторинг дезінформації рф щодо України, ЄС, США та ходу військових дій на фронті російсько-української війни. Як зазначається в одному з випусків Disinformation Review, російський медіарегулятор роскомнадзор, заблокував вебсайт EUvsDisinfo 8 жовтня 2022 р., зробивши його недоступним із росії. Таке рішення є частиною спроби російського уряду приховати факти про загарбницьку війну проти України, утаїти від громадян росії правду про свої незаконні дії в Україні та попередити викриття дезінформаційної діяльності рф перед власним населенням [7].

Stratcom у першому в історії звіті зазначив, що дезінформація – це «достовірно неправдива або оманлива інформація, створена, представлена та поширена з метою отримання економічної вигоди чи навмисного обману громадськості та може завдати шкоди суспільству. Суспільна шкода включає загрози демократичним політичним процесам

і процесам формування політики, а також суспільним благам, таким як захист здоров'я громадян ЄС, довілля чи безпеки» [8]. В англomовній літературі вживається й інший термін «мізінформація» («misinformation»), який перекладається українською мовою як ненавмисно поширена неправдива дезінформація. У звіті він перекладається як «неправдива або оманлива інформація, яка надається без шкідливих намірів, хоча наслідки все одно можуть бути шкідливими» [8].

Будемо вживати ці терміни в нашому дослідженні як тотожні, оскільки рашистські наративи практично завжди є навмисним обманом громадськості й загрозою для демократичного суспільства.

Певну роль у протистоянні дезінформації рф щодо України та інших держав відіграє й така інституціональна структура ЄС, як Європейська обсерваторія цифрових медіа (European Digital Media Observatory, EDMO) – проєкт, який підтримує незалежну спільноту, що веде боротьбу з дезінформацією. У її рамках співпрацюють науковці та інші зацікавлені сторони. Діяльність EDMO ґрунтується на різних напрямках. У грудні 2022 р. офіційно оголошено про шість новостворених центрів EDMO, які приєдналися до восьми наявних, запущених раніше.

Тема нашої статті стосується центру EDMO Task Force on Disinformation on the War in Ukraine – оперативної групи з дезінформації про війну в Україні, яка була створена тому, що дезінформаційні наративи відіграють активну роль у цьому конфлікті. Незалежно від політичних, фінансових чи суспільних стимулів, поширення дезінформації про війну впливає на суспільство та осіб, які приймають рішення, і створює інформаційний безлад навколо конфлікту. Домінуючі наративи дезінформації, моделі та методи показують, що дезінформація прагне одночасно порушити міжнародний мир і заснований на правилах порядок, громадське здоров'я, демократичні процеси та інститути. «Дезінформація є системною проблемою, яка вимагає системних рішень, що передбачають колективну відповідальність як усередині, так і між країнами» [9].

Ця робоча група керуватиме та збиратиме матеріали, щоб допомогти зрозуміти тенденції дезінформації під час війни в Україні. Вона зосереджуватиметься на дезінформації в країнах ЄС, збираючи та сортуючи відповідні матеріали, що охоплюють різні аспекти, такі як перевірка фактів, розслідування, швидкий аналіз і дослідження кампаній із дезінформації, а також конкретних ініціатив із медіаграмотності. Як зазначає голова робочої групи К. Вордл (Claire Wardle), «цільова група EDMO прагне максимізувати вплив доброї роботи, яку вже виконують незалежні актори по всій Європі, шляхом збору, каталогізації перевіреної

інформації та обміну нею, а також аналізу й розслідування наративів і кампаній дезінформації. Швидке виявлення та розуміння тенденцій дезінформації під час поточної кризи допомагає підвищити стійкість суспільства та інформувати про політику» [10].

в. Дезінформаційні наративи щодо України до початку повномасштабної російсько-української війни

Ще до початку повномасштабної російсько-української війни рф активно поширювала дезінформаційні наративи щодо нашої країни. Серед них найбільш популярними були такі:

- Напередодні вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. рф наполягала на тому, що *Україна не бажає виконувати Мінські та Нормандські угоди, а позиція України є єдиною перешкодою для мирного процесу на Донбасі*. Без сумніву, ці заяви були частиною кампанії з дезінформації про нарощування російської військової сили на кордоні з Україною перед уторгненням. Перекладаючи провину на Україну, ця дезінформація мала на меті заперечити будь-яку відповідальність росії за війну путіна [11].

- Однією з безпідставних заяв став наратив про те, що *Україна стала розсадником нацизму, що становить загрозу всьому російському*. Мусування нацизму в прокремлівській дезінформації не нове. За кілька тижнів до війни прокремлівська дезінформації буквально заповонила рашистські ЗМІ наративами про «нацистську Україну», що сприяло широкій і досить гарячій підтримці населенням рф кремлівських ідей «денацифікації». (рис. 1).

У Disinformation Review за вересень 2022 р. зазначалося, що база даних EUvsDisinfo нараховує близько 500 прикладів прокремлівських

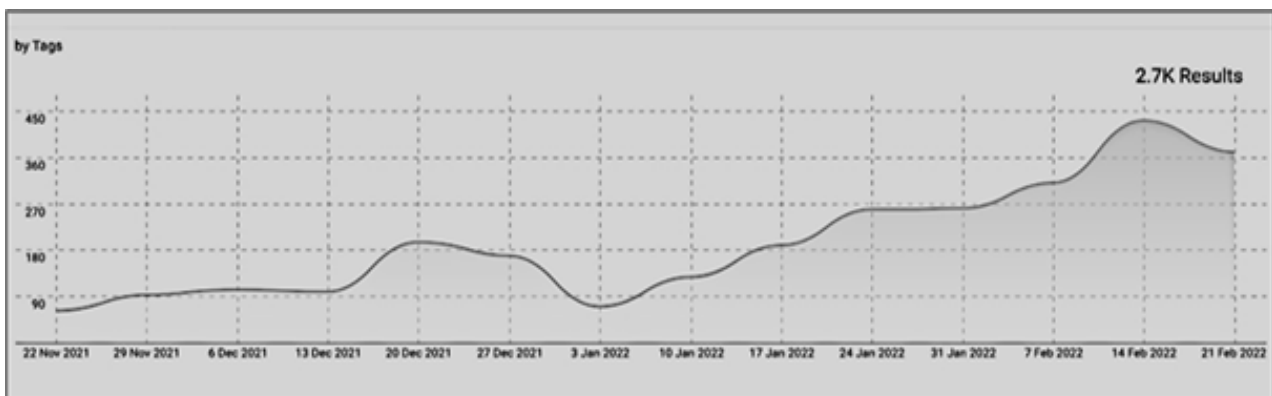

Рис. 1. Ключове слово «нацисти» в російських державних ЗМІ напередодні повномасштабної війни

дезінформаційних заяв про «нацистську/фашистську Україну». Це стало наріжним каменем кремлівської пропаганди з часів протестів Євромайдану у 2013–2014 рр., коли кремль намагався дискредитувати проєвропейські протести в Києві, а згодом і більш масштабні прозахідні зміни в зовнішній політиці України як «нацистський закат» [12]. «Денацифікація» була однією з центральних тем промови путіна і 24 лютого, у якій він виклав виправдання російської «спецоперації». Протягом десятиліть перемога над нацизмом у Другій світовій війні вимальовувалася з величезним благоговінням. Тому брехня про відродження нацистської загрози в Україні мала потужну психоемоційну мобілізаційну дію на російське суспільство [13].

Щодо аргументу боротьби з нацистами, зазначає В. Ферраро, то, «незважаючи на поблажливість із боку української влади до певних радикальних груп, немає доказів того, що неонацисти користуються значною підтримкою в українському суспільстві та політиці». Крім того, – підкреслює дослідник, – сама російська держава має зв'язки з крайніми правими групами (деякі – із членами неонацистів) і парамілітарними організаціями, відомими історією порушень прав людини в росії та за її межами. «Дискурс «боротьби з нацизмом» відповідає стратегії демонізації супротивника з потенційно згубними наслідками у війні шляхом заохочення та виправдання надмірного насильства, спрямованого для легітимізації розчленування й знищення України як держави та нації» [6].

• Аргументи проти розширення НАТО як небезпеки для росії, що стали вживатися рф також задовго до початку повномасштабної війни й, на думку В. Ферраро, мали ефект, протилежний тому, про що заявляла рф. Війна зміцнила НАТО та посилила його військову присутність не лише біля західних кордонів росії, але й на півночі росії. Держави з історичною позицією нейтралітету тепер прагнуть приєднатися до альянсу, оскільки аргумент про «російську загрозу» тепер виглядає правдоподібним, надаючи організації законний сенс існування в період після холодної війни. Крім того, із початку 2000-х представники української еліти висловлювали намір приєднатися до НАТО, але не було жодних доказів того, що це буде реалізовано в коротко- чи середньостроковій перспективі. «Якби стримування альянсу справді було його наміром, путін міг би вдатися до менш дорогих альтернатив із більшим потенціалом ефективності, таких як ультиматуми, військові союзи та економічні угоди. Коротше кажучи, європейський баланс сил зараз набагато сприятливіший для НАТО, ніж до лютневого вторгнення 2022 р.» [6].

с. Наративи рашистів щодо обґрунтування причин розв'язання повномасштабної російсько-української війни

Після початку повномасштабної російсько-української війни особливо багато уваги приділялось обґрунтуванню причин її розв'язання.

• Одним із головних питань, яке рашисти поклали в основу свого бачення причин війни з Україною, стало досить своєрідне трактування українського суверенітету. Рашисти активно поширювали з початком повномасштабної війни такий міф: *Україна не є суверенною державою. Українські землі є історично російськими. Народ цих земель вільно висловив свою політичну волю повернутися до росії, і патріотичний обов'язок росії – звільнити й захистити цей народ.* Варто звернути увагу, що заперечення державності й суверенітету України прокремлівські експерти поширювали роками. Повторювані наративи про Україну як «недодержаву» ставили під сумнів українську державність і представляли її владу маріонетками англосаксів. Вони стали одним із виправдань російського вторгнення в Україну, вигаданим приводом кремля для нападу [14].

Disinformation Review протиставляє російським наративам те, що Україна – це суверенна держава зі своєю ідентичністю та давньою історією, що вільно визначає свою політичну орієнтацію, уключаючи міжнародні організації й військові союзи. А знову підняти свій улюблений міф росії стало потрібно, щоб виправдати незаконне захоплення земель шляхом організації фіктивних референдумів на тимчасово окупованих територіях України. У них, як і у попередніх референдумів у Криму та Донбасі, не було свободи чи демократичності. Світова спільнота засудила проведення референдумів, про що свідчать резолюції ООН щодо анексії, які демонструють імперіалістичний характер війни росії: у березні 2022 р. Генасамблея ООН ухвалила резолюцію, що засудила жорстоке вторгнення рф в Україну й вимагала від росії негайного виведення військ та дотримання норм міжнародного права, у жовтні 2022 р. вона ж засудила спроби росії анексувати чотири тимчасово окуповані регіони України після проведення фіктивних референдумів [14].

• Ще один міф, органічно пов'язаний із попереднім наративом, виглядав так: *росія бореться в Україні проти західного імперіалізму й неоколоніалізму за створення багатополярного світового порядку, де країни не втручатимуться у внутрішні справи одна одної.* Кремлівський режим давно намагався публічно називати себе антиімперіалістичним й антиколонізаторським. Однак жорстока загарбницька війна росії проти України оголила власні імперські та колоніальні амбіції росії не тільки

в становленні до України, але й до її сусідів у Європі та інших регіонах світу [14].

- Популярна у рф думка, що *Україна використовується США, її найближчими союзниками як полігон для розробки біологічної зброї та випробування нових зразків ліків* [15] поширювався досить давно в різних варіантах (2016: США будують секретні біологічні лабораторії в Грузії, Казахстані, Азербайджані та Україні для нападу на росію; 2017: Американська лабораторія в Грузії створює біологічну зброю; 2018: Лабораторія США в Грузії схожа на нацистський табір смерті й люди, що живуть поруч, як пацієнти Менгеле) [16] і після 24.02.22 р. розгортався як трактування однієї з причин для виправдання вторгнення росії в Україну.

- Спробою перекласти відповідальність за початок війни на Україну став такий наратив рашистів: *до початку спецоперації росія не пропонувала військову допомогу Донбасу. Але москва помітила мілітаризацію України та настрої на силове вирішення конфлікту*. Насправді, з 2014 р. російські військові незаконно перебували на території України, хоча їх присутність росіяни заперечували. Правда, путін визнавав присутність там російських «людей, які займаються певними справами, у тому числі у військовій сфері» [тобто солдатів] і в грудні 2015 р., і в жовтні 2016 р. Він навіть нагородив російських військових, які воювали на Донбасі, а міністр оборони рф шойгу нагородив російського солдата за бої під Дебальцевим [17].

- На тлі безперервної військової ескалації на кордонах України російські державні ЗМІ продовжували культивувати дезінформаційні наративи про *неминучі чи навіть триваючі звірства проти населення Донбасу, намагаючись створити «casus belli», привід для вторгнення та залишити відкритим варіант поновлення прямої військової агресії проти України*. Протягом багатьох років прокремлівські ЗМІ постійно заявляли про наступальні плани Києва на Донбас, малюючи Україну як неблаганного агресора [18]. Як зазначають дослідники, що стосується гуманітарних намірів захисту російськомовних громад на сході України, російське вторгнення призвело до протилежного результату: повномасштабна російсько-українська війна спричинила більше смертей серед цивільного населення, ніж вісім років війни на Донбасі, а російськомовне населення – найбільш постраждала жертва [6].

Аналізуючи кремлівські наративи щодо причин повномасштабної війни, В. Ферраро всі їх поставив під сумнів. Справжніми мотивами він справедливо назвав тільки три основні чинники, які сприяли початку війни, розпочатої путінім: «(1) ідеологічна легітимація його автократії

(внутрішній фактор), використання зовнішніх і внутрішніх загроз для посилення націоналізму, авторитарного режиму та підтримки його репресивного правління, як це роблять деякі авторитарні режими. Ворожий Захід путіну потрібен для самолегітимації; (2) його ідеологічна, націоналістична й неоколоніальна позиція щодо України, яка ставить під сумнів її право на існування як суверенної держави та представляє його як нового «Петра Першого» (ідейний фактор); і (3) збереження російської гегемонії на пострадянському просторі» [6].

d. Дезінформація рф щодо окремих фактів ведення повномасштабної російсько-української війни

Дезінформація рф щодо окремих фактів ведення повномасштабної російсько-української війни мала й деякі інші прояви.

- Із початку війни прокремлівська дезінформація поширювала інформацію про те, що *росія уникає жертв серед мирного населення*, проте вже через рік після початку російсько-української війни з'явилося досить багато достовірних повідомлень про жертви серед цивільного населення внаслідок нападів росії. На думку В. Ферраро, «нинішня війна оголила політику подвійних стандартів кремля: загибель цивільного населення внаслідок спроб України відновити контроль над своєю територією є доказом «геноциду»; тоді як загибель цивільного населення внаслідок російського вторгнення є лише «побічними ефектами» «законної» боротьби проти «нацистів» і НАТО [6]. Українські дослідники наводять такі факти: війна росії проти України завдала шкоди всім сферам життя в Україні, але найбільше постраждала інфраструктура. За підрахунками, станом на грудень 2022 р. загальна сума збитків інфраструктури України з боку росії сягнула 137,8 млрд дол. Значну частину цієї шкоди завдано безпосередньо цивільній інфраструктурі. Отже, збитки житловому фонду України становлять 54 млрд дол. Зруйновано або пошкоджено 149,3 тис. житлових будинків. Навчальні заклади зазнали збитків у 8,6 млрд дол. Зруйновано або пошкоджено понад 3 тис. навчальних закладів. Значної шкоди зазнали й інші типи об'єктів цивільної інфраструктури, зокрема культурні, спортивні та релігійні заклади (2,2 млрд дол.), заклади охорони здоров'я (1,7 млрд дол.), об'єкти соціальної сфери (0,2 млрд дол.) [19].

- Останні твердження, що містять численні прокремлівські наративи дезінформації, стосуються таких наративів: *утягування Європи в збройний конфлікт в Україні виглядає життєво необхідним для Києва, який для цього вдається до різних провокацій: направив зенітну ракету на Польщу; досі бомбить Запорізьку АЕС і працює над «брудною бомбою»; зараз, очевидно, готується провокація з хімічною атакою [20].*

Щодо ракетної катастрофи в Польщі, коли ракета увійшла в її повітряний простір із території України й загинули двоє польських цивільних, за даними офіційних осіб США та Польщі, ракету випустили українські війська ППО, які намагалися відбити масштабний ракетний обстріл росії. «Вибух у Польщі стався, коли рф запустила хвилю ракетних атак по Україні. Розслідування інциденту триває й ми повинні дочекатися завершення. Але ми не маємо жодних ознак того, що це була навмисна атака. Немає жодних ознак, що росія готувала напад по території НАТО. І в нас немає даних про те, що росія планує наступальні військові дії проти союзників НАТО. Це демонструє, що є небезпека, пов'язана з війною в Україні. Але це не змінило нашу фундаментальну оцінку щодо загрози для союзників НАТО», – сказав Є. Столтенберг [22].

Щодо того, що Україна намагається використати ядерні матеріали у війні проти росії й Запорізьку АЕС, Disinformation Review стверджує, що відсутні докази того, що Україна намагається використати ядерні матеріали у війні проти росії. У нашій країні відсутня ядерна зброя, зокрема з брудними бомбами. Україна підписала Будапештський меморандум про відмову від свого ядерного арсеналу, а також приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Українська влада також неодноразово заперечувала факт обстрілу Запорізької АЕС, звинувачуючи Росію в небезпечних діях, які можуть спричинити ядерну катастрофу. Насправді багато звітів підтверджують, що саме росія використовує ядерний майданчик як «захищене» сховище зброї, «використовуючи об'єкти для обстрілу українських позицій, вважаючи, що Україна не буде стріляти у відповідь і матиме ризик ядерної аварії» [21].

• Одним із найбільш поширених меседжів рф наприкінці першого року війни став наступний: *Захід не буде дбати про Україну, але цінує стосунки з росією. ЄС / Захід забуде про Україну* [23]. Проте дослідження громадської думки Євробарометром, проведені у 2022–2023 рр., свідчать про протилежне: європейці продовжують демонструвати непохитну солідарність з Україною. 91 % респондентів погоджуються з наданням гуманітарної допомоги, 88 % – виступають за прийом у ЄС людей, які тікають від війни. Надання фінансової підтримки Україні схвалюють 77 % опитаних, тоді як запровадження економічних санкцій проти російського уряду, компаній і фізичних осіб підтримують 74 % респондентів. Європейці також продовжують переважно виступати за заборону мовлення російських державних ЗМІ (67 %) і за фінансування Європейським Союзом закупівлі та постачання військової техніки в Україну (65 %). Загалом більшість європейців (56 %) залишаються

задоволеними реакцією Європейського Союзу на російське вторгнення в Україну [24].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, досліджено низку наративів рф щодо повномасштабної російсько-української війни. Ми не мали на меті здійснити повний аналіз цих дезінформаційних наративів. Натомість окреслили основні тренди російської дезінформації та мізінформації, які потребували реагування протягом першого року її здійснення і їхні оцінки структурами стратегічних комунікацій ЄС, що допомагає Україні протистояти як військовому вторгненню, так і інформаційним наступам росії. До них відносимо Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій (East StratCom Task Force), зокрема вебсайт EUvsDisinfo, та Європейську обсерваторію цифрових медіа (The European Digital Media Observatory). Особливу увагу приділено дезінформаційним меседжам щодо трактування причин повномасштабного протистояння в перший рік російсько-української війни: Україна не бажає виконувати Мінські та Нормандські угоди, її позиція є єдиною перешкодою для мирного процесу на Донбасі; Україна – це штучне утворення, а не суверенна держава; українські землі є історично російськими; трактування української влади як маріонеток англосаксів; Україна стала розсадником нацизму, який становить загрозу всьому російському тощо.

Подальшого аналізу потребують нові дезінформаційні меседжі рашистів, які почали з'являтися на початку другого року повномасштабної російсько-української війни; питання вивчення дезінформаційних повідомлень на окупованих територіях росії, зокрема відвертої брехні про «росіян-визволителів», наративів, що «українська влада вас «кинула»/здала», «Захід майже не підтримує Україну» й «Росія тут назавжди» тощо. Певний інтерес для дослідження стратегічних комунікацій ЄС можуть мати також матеріали Європейської обсерваторії цифрових медіа (European Digital Media Observatory, EDMO), яким у цій статті не була приділена належна увага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Strategic Compass for a stronger EU security and defence in the next decade. *Council of the European Union*, 21 March 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/>

en/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/

2. Макаренко, Л. П. (2022). Стратегічні комунікації як засіб запобігання та протидії інформаційним війнам. *Регіональні студії*, 2022/9, вип. 30, с. 75–81.

3. Хорішко, Л. С. (2022). Стратегічні комунікації Міністерства оборони України в умовах війни. *Регіональні студії*, 2022/8, вип. 29, с. 105–109.

4. Khorishko, Liliia Serhiivna. Strategic communications of Ukraine in the context of the russian-ukrainian war. *Publishing House «Baltija Publishing»*, 2022/8/11. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6352/13388-1>

5. Нестеренко, Альона. Страх та міф про стабільність: основні наративи білоруської пропаганди. 14.11.2022. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/strah-ta-mif-pro-stabilnist-osnovni-naratyvy-biloruskoyi-propagandy-i48965>

6. Ferraro, V. (2023). The Contradictions in Vladimir Putin’s “Just War” against Ukraine: The Myths of NATO’s Containment, Minority Protection and Denazification. In *SciELO Preprints*. URL: <https://preprints.scielo.org/index.php/scielo/preprint/view/5486/contradictions-in-putin-arguments-war-in-ukraine-nato-enlargemen>

7. EUvsdisinfo website blocked in Russia. October 10, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/euvsdisinfo-website-blocked-in-russia/>

8. 1st EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats Towards a framework for networked defence. February 2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/uploads/2023/02/EEAS-ThreatReport-February2023-02.pdf>

9. European Digital Media Observatory (EDMO). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-digital-media-observatory>

10. EDMO establishes a taskforce on disinformation about the war in Ukraine. March 4, 2022. URL: <https://edmo.eu/2022/03/04/ledmo-establishes-a-taskforce-on-disinformation-about-the-war-in-ukraine/>

11. Kyiv is refusing to implement the Minsk agreements. 02.02.2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/kyiv-is-refusing-to-implement-the-minsk-agreements>

12. Key narratives in pro-kremlin disinformation. September 20, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/key-narratives-in-pro-kremlin-disinformation/>

13. Reality built on lies: 100 days of Russia’s war of aggression IN Ukraine? June 03, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/reality-built-on-lies-100-days-of-russias-war-of-aggression-in-ukraine/>

14. Twelve myths about russia’s war in Ukraine exposed, February 09, 2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/twelve-myths-about-russias-war-in-ukraine-exposed/>

15. Ukraine is a testing ground for us bioweapons. 28.11.2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-is-a-testing-ground-for-us-bioweapons>

16. Tailored for disinformation heavy users: conspiracy theories on biological weapons. October 04, 2018. URL: <https://euvsdisinfo.eu/tailored-for-disinformation-heavy-users-conspiracy-theories-on-biological-weapons/>

17. Before 23 february 2022 there were no russian troop on ukrainian territory. 31.01.2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/before-23-february-2022-there-were-no-russian-troop-on-ukrainian-territory>

18. The kremlin’s playbook: fabricating pretext to invade Ukraine – more myths. February 19, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/the-kremlins-playbook-fabricating-pretext-to-invade-ukraine-more-myths/>

19. When Buildings Can Talk: Real Face of Civilian Infrastructure Ruined by Russian Invaders. February 2, 2023. URL: <https://ukraineworld.org/articles/stories/infrastructure-ruined>

20. Ukraine resorts to provocations to drag Europe into an armed conflict. 29.11.2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-resorts-to-provocations-to-drag-europe-into-an-armed-conflict>

21. Ukraine resorts to provocations to drag Europe into an armed conflict. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-resorts-to-provocations-to-drag-europe-into-an-armed-conflict>

22. Удар по Польщі: РФ несе повну відповідальність, ППО буде розгорнута на східному фланзі НАТО – Столтенберг. URL: <https://www.unian.ua/war/udar-po-polshe-rossiya-neset-polnuyu-otvetstvennost-nato-12047421.html>

23. What did not happen. February 22, 2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/what-did-not-happen/>

24. Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022–2023. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>

REFERENCES

1. A Strategic Compass for a stronger EU security and defence in the next decade. Council of the European Union, 21 March 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/>

2. Makarenko, L. P. (2022). Strategic communications as a means of preventing and countering information wars. *Rehionalni studii*, p. 75–81 (in Ukrainian).

3. Khorishko, L. S. (2022). Stratehichni komunikatsii Ministerstva oborony Ukrainy v umovakh viiny. *Rehionalni studii*, p. 105–133 (in Ukrainian).

4. Khorishko, Liliia Serhiivna. «Strategic communications of Ukraine in the context of the russian-ukrainian war. *Publishing House “Baltija Publishing”*, 2022. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6352/13388-1>

5. Nesterenko, Alona. Strakh ta mif pro stabilnist: osnovni naratyvy biloruskoi propahandy. 14.11.2022. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/strah-ta-mif-pro-stabilnist-osnovni-naratyvy-biloruskoyi-propagandy-i48965> (in Ukrainian)

6. Ferraro, V. (2023). The Contradictions in Vladimir Putin’s “Just War” against Ukraine: The Myths of NATO’s Containment, Minority Protection and Denazification. In *SciELO Preprints*. URL: <https://preprints.scielo.org/index.php/scielo/preprint/view/5486/contradictions-in-putin-arguments-war-in-ukraine-nato-enlargemen>

7. EUvsDisinfo website blocked in Russia. October 10, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/euvsdisinfo-website-blocked-in-russia/>

8. 1st EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats Towards a framework for networked defence. February 2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/uploads/2023/02/EEAS-ThreatReport-February2023-02.pdf>

9. European Digital Media Observatory (EDMO). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-digital-media-observatory>

10. EDMO establishes a taskforce on disinformation about the war in Ukraine. March

- 4, 2022. URL: <https://edmo.eu/2022/03/04/ledmo-establishes-a-taskforce-on-disinformation-about-the-war-in-ukraine/>
11. Kyiv is refusing to implement the Minsk agreements, 02.02.2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/kyiv-is-refusing-to-implement-the-minsk-agreements>
12. Key narratives in pro-kremlin disinformation. September 20, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/key-narratives-in-pro-kremlin-disinformation/>
13. Reality built on lies: 100 days of Russia's war of aggression IN Ukraine. June 03, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/reality-built-on-lies-100-days-of-russias-war-of-aggression-in-ukraine/>
14. Twelve myths about russia's war in Ukraine exposed, February 09, 2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/twelve-myths-about-russias-war-in-ukraine-exposed/>
15. Ukraine is a testing ground for us bioweapons, 28.11.2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-is-a-testing-ground-for-us-bioweapons>
16. Tailored for disinformation heavy users: conspiracy theories on biological weapons. October 04, 2018. URL: <https://euvsdisinfo.eu/tailored-for-disinformation-heavy-users-conspiracy-theories-on-biological-weapons/>
17. Before 23 February 2022 there were no russian troop on ukrainian territory. 31.01.2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/before-23-february-2022-there-were-no-russian-troop-on-ukrainian-territory>
18. The kremlin's playbook: fabricating pretext to invade Ukraine – more myths. February 19, 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/the-kremlins-playbook-fabricating-pretext-to-invade-ukraine-more-myths/>
19. When Buildings Can Talk: Real Face of Civilian Infrastructure Ruined by Russian Invaders February 2, 2023. URL: <https://ukraineworld.org/articles/stories/infrastructure-ruined>
20. Ukraine resorts to provocations to drag Europe into an armed conflict. 29.11.2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-resorts-to-provocations-to-drag-europe-into-an-armed-conflict>
21. Ukraine resorts to provocations to drag Europe into an armed conflict. URL: <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-resorts-to-provocations-to-drag-europe-into-an-armed-conflict>
22. Udar po Polshchi: RF nese povnu vidpovidalnist, PPO bude rozghornuta na skhidnomu flanzi NATO – Stoltenberh. URL: <https://www.unian.ua/war/udar-po-polshe-rossiya-neset-polnuyu-otvetstvennost-nato-12047421.html> (in Ukrainian)
23. What did not happen. February 22, 2023. URL: <https://euvsdisinfo.eu/what-did-not-happen/>
24. Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022–2023. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>

Матеріал надійшов до редакції 10.03.2023 р.

УДК 327:316.32

Олена Шевченко,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних медіакомунікацій

і комунікативних технологій

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

shevchenko_olena@knu.ua

ORCID ID: 0000-0001-8899-1248;

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-106-123

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН КЛІМАТУ

Комунікації про глобальні зміни клімату (ГЗК), наслідки та можливі адаптаційні реакції є відносно новим напрямом сучасної комунікативістики. Це значною мірою зумовлено тим, що наслідки та відповіді на кліматичну політику лише останнім часом стали предметом осмислення в суспільній свідомості, а отже, і в науковому дискурсі. Комунікаційна складова частина кліматичної політики сприяє формуванню обізнаності серед світової спільноти щодо причин та способів урегулювання кліматичних викликів, форм кліматично-дружньої поведінки, полегшує впровадження кліматичних програм, професійного навчання, допомагає зменшувати порушення та загострення соціально-економічної нерівності під час переходу до низьковуглецевої економіки. Способи реагування окремих людей, суспільств і політичних структур на зміну клімату в багатьох випадках залежать від обізнаності та сприйняття широкою громадськістю й осіб, котрі приймають рішення, їх причин, коротко- та довгострокових наслідків. Тому особливого значення набуває проблема інформування цільових аудиторій для формування кліматичної громадської думки, вивчення як внутрішніх, так і зовнішніх факторів впливу на неї, з'ясування причин розбіжності ставлення та переконання щодо глобальних змін клімату на глобальному й національному рівнях, вивчення взаємозв'язку установок людини, різних соціокультурних та політичних чинників. У статті визначено прояви й наслідки ГЗК,

охарактеризовано динаміку усвідомлення проблеми ГЗК із боку міжнародної громадськості з кінця 80-х років ХХ ст., запропоновано періодизацію еволюції ставлення до ГЗК, виокремлено загальний світовий тренд щодо кліматичних комунікацій. Глобальна зміна клімату розглядається як виклик для міжнародних комунікацій, оскільки це нова проблема, для якої сьогодні ще не вироблено універсального рішення.

Ключові слова: глобальна зміна клімату, кліматичні комунікації, громадська думка, кліматична політика, адаптація, пом'якшення наслідків..

Olena Shevchenko,

Educational and scientific institute of international relations,
ORCID ID: 0000-0001-8899-1248

EVOLUTION OF INTERNATIONAL PUBLIC OPINION REGARDING GLOBAL CLIMATE CHANGE

Communication about global climate change, its consequences and possible adaptive responses is a relatively new area of contemporary communication studies. This, to a large extent, is due to the fact that the consequences and responses to climate policy have only recently become the subject of consideration in public consciousness, and in scientific discourse. The communication component of climate policy contributes to the formation of awareness among the world community about the causes and methods of solving climate challenges, forms of climate-friendly behavior, facilitates the implementation of climate programs, professional training, helps to reduce violations and exacerbation of socio-economic inequality during the transition to a low-carbon economy. The ways in which individuals, societies and political structures respond to climate change in many cases depend on the awareness and perception of the general public and decision-makers of its causes, short-term and long-term consequences. Therefore, the problem of informing target audiences for the formation of climate public opinion, studying both internal and external factors influencing it, clarifying the reasons for the divergence of attitudes and beliefs regarding global climate change at the global and national levels, and studying the interrelationship of human attitudes is of particular importance. The article defines the manifestations and consequences of global climate change, characterizes the dynamics of awareness of the problem of climate change by international pub-

lic since the end of the 80s of the 20th century, suggests the periodization of the evolution of attitudes towards climate change, and point out the general world trend regarding climate communications. Global climate change is seen as a challenge for international communications, as it is a new problem for which a universal solution has not yet been developed.

Key words: global climate change, climate communications, public opinion, climate policy, adaptation, mitigation.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сьогодні існує чітке усвідомлення того, що зміни клімату в глобальному масштабі відбуваються більш швидкими темпами, ніж прогнозувалося декілька років тому. Кліматичні зміни проявляються в підвищенні температури на планеті, збільшенні інтенсивності та частоти стихійних лих, таких як урагани, посухи, пожежі, шторми; пришвидшенні темпів танення полярного льоду тощо. У доповіді Всесвітнього економічного форуму «Global Risks Report» серед глобальних кліматичних ризиків визначено, зокрема [1, с. 8], утрату життя, стрес для екосистем, продовольчу та водну кризи, кліматичну міграцію, загострення геополітичної напруженості, економічні втрати, ризики ринку капіталу, перебої в торгівлі та ланцюгах поставок тощо. Означені вище факти логічно посилять кліматичну міграцію, зростатиме кількість потенційних політичних суперечок щодо доступу до природних ресурсів спільної власності, таких як рибальські води, видобуток ресурсів, що може посилити напруженість між країнами, які вже сьогодні мають суперечки щодо визначення морських і сухопутні кордони. Опитування Світового економічного форуму, проведене серед бізнес-лідерів, виявило залежність між усвідомленням кліматичних ризиків і наслідків зі схильністю до обговорень глобальних кліматичних викликів, а отже, більш високу схильність до дій [1, с. 12]. Обізнаність, усвідомлення, стурбованість екологічними ризиками та бажання впроваджувати екологічно-дружні проєкти формується, зокрема, шляхом проведення послідовних інформаційно-комунікативних кампаній. У 2019 р. Європейська комісія, очолювана Урсулою фон дер Ляйен, оголосила «Європейський зелений курс», який має на меті «переорієнтувати європейську економіку з урахуванням екологічних ризиків» [2]. У довгостроковій перспективі кліматично обізнана й мотивована громадськість стане каталізатором нових «зелених соціальних контрактів», тобто ініціатив, що впорядковують політичне та ділове життя в «кліматично дружній» спосіб.

Отже, нова політична та соціальна динаміка, зумовлена глобальними кліматичними викликами, стимулює політичних та бізнес-лідерів упроваджувати нові глобальні екологічні проекти для подолання кліматичних наслідків та адаптації до змін клімату. Це, зі свого боку, означає реалізацію потужної інформаційної кампанії для формування розуміння та широкої громадської підтримки нової кліматичної політики з боку міжнародної громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення громадської думки щодо глобальних змін клімату представлена в таких дослідженнях, як зокрема, звіти міжнародних організацій, аналітичні огляди дослідницьких центрів, роботи з вивчення причин глобальних змін клімату та окремих комунікативних складників міжнародної кліматичної політики. Так, звіти ООН, програми ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП), Всесвітнього економічного форуму (WEF), EuroBarometer, Gallup, Pew Research стали джерелом глобальної інформації, аналітичних даних щодо усвідомлення актуальності глобальних кліматичних загроз і визначення пріоритетів міжнародного кліматичного порядку денного на найближчу та довгострокову перспективи. Результати досліджень аналітичних центрів, зокрема Римського клубу, Міжнародної групи експертів зі зміни клімату дають уявлення про причини й сценарії розвитку клімату на планеті, а отже, і стратегії адаптації та пом'якшення наслідків. Аналіз причин глобальних кліматичних змін, представлений у роботах Д. Стюард, Л. Хед, В. Естерлі, У. Бек, В. Грей, Д. Травіс, Н. Скафетта, Е. Малон, А. Белоруса, Ю. Сабодаш показав, що в сучасному науковому дискурсі існує декілька теорій щодо причин глобальних змін клімату. Окрема група досліджень, представлена науковими розвідками А. Лейсеровича, С. Левандовські, М. Нісбет, Р. Данлап, М. Бойкоф, Е. Майбах, Є. Тихомирової, Я. Турчин, О. Івасечко, стосується вивчення окремих складових частин кліматичних комунікацій на глобальному та національному рівнях. Наприклад, Є.Тихомирова одна з перших у вітчизняному політологічному дискурсі почала розглядати стратегію комунікацій кліматичної дипломатії, що включає чітко спланований стратегічний підхід до здійснення кліматичних комунікацій [3, с. 50]. Водночас зазначимо, що питання глобальних кліматичних викликів, кліматичних комунікацій, взаємодії з громадською думкою як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі, представлено фрагментарно, що визначає актуальність і перспективність обраного напрямку.

Мета статті – проаналізувати еволюцію й динаміку зміни обізнаності та ставлення до глобальних змін клімату, оскільки це проявляється на різних рівнях, зокрема на міжнародному й національному рівнях – як готовність

приймати відповідні політичні та економічні рішення, на індивідуальному – підтримувати ці рішення шляхом зміни поведінки. Крім того, зростання обізнаності, стурбованості та готовності змінювати поведінку може розглядатися як один із критеріїв ефективності кліматичних комунікацій.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ставлення громадськості є дуже важливим фактором у розв'язанні проблеми зміни клімату. Про важливість кліматичних комунікацій ідеться в Рамковій конвенції ООН про зміну клімату (РКЗКООН). Документ покладає відповідальність на сторони Конвенції за проведення просвітницьких кампаній та кампаній із підвищення громадської обізнаності з проблеми зміни клімату з метою, зокрема, інформування людей про зміну клімату. Просвітництво спроможне спонукати людей змінювати свої установки й поведінку на кліматично-дружню, допомагає їм приймати обґрунтовані рішення, розуміти наслідки впливу глобального потепління та способи адаптації до зміни клімату. Це можна пояснити тим, що знання фактів дає змогу усунути страх перед проблемою й покращити негативні прогнози.

Кліматична обізнаність почала трансформуватись у занепокоєння громадськості та розглядатися як основне екологічне питання ще з 1980-х рр. Це збіглося із моделюванням кліматичних змін, новими науковими розробками щодо майбутнього клімату і його впливів на глобальному рівні, зростанням присутності кліматичної теми у світовому інформаційному просторі. Такі кліматичні комунікації сприяли формуванню поляризованого ставлення до глобальної зміни клімату – від цілком проактивної позиції до абсолютного скептицизму щодо оцінок кліматичних наслідків та кліматичних дій.

Перший етап. Кінець 1980 – початок 1990-х. Наприкінці 80-х тема глобального потепління була відносно новою у світовому медіапросторі. У цей період у Радянському Союзі, США та інших країнах дослідження з вивчення ставлення громадської думки до ГЗК не проводились або ж були фрагментарними. Найбільша техногенна катастрофа – аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. – розглядалася переважно щодо її впливу на екологію регіону та здоров'я населення в коротко-, середньо- й довгостроковій перспективі. Однак за окремими дослідженнями можна визначити такі тенденції щодо висвітлення в медіа та формування ставлення до ГЗК серед світової громадськості в цей час.

Дослідники М. Нісбет та Т. Майєрс показали, що обізнаність громадськості про зміну клімату стрімко зростала протягом другої половини 1980-х [4, с. 451]. Автори представили висновки окремо проведених національних опитувань, які засвідчили, що в 1986 р. менше половини респондентів (39–45 %) повідомили, що чули або читали щось про зміну клімату, тоді, як частка обізнаних респондентів у 1990 р. збільшилася приблизно до трьох чвертей (74 %). Хоча розуміння респондентами причин кліматичних змін усе ще були обмеженими, з'ясовано, що кліматичні зміни асоціюються з локалізованим забрудненням повітря, викидами вуглецю та виснаженням озону. Утім, навіть у цей період респонденти з різних країн світу чітко усвідомлювали, що «кліматичні зміни почали відбуватися» [5, с. 482].

Також, незважаючи на обмежений рівень розуміння громадськості причин наслідків кліматичних змін у цей ранній період, опитування демонструють швидко зростаючу стурбованість громадськості з цього питання. В одному з перших опитувань, яке проведене в 1982 р. в США, лише 43 % респондентів сприймали зміну клімату як «дуже» або «дещо» серйозну проблему. Протягом трьох наступних хвиль опитувань цей показник досягнув 75 % у 1989 р. [6, с. 659]. Американський дослідник В. Кемптон зробив висновок, що саме з цього часу тема зміни клімату почала інтегруватися в наявні концепції екологічних ризиків. Його дослідження також засвідчило, що серед громадськості домінувала думка про те, що погода (клімат) вже змінилася [7, с. 140].

Якщо розглядати дослідження цього періоду за країнами Європи, то тенденція зберігатиметься. Так, опитування Євробарометр у 1988 р. показало, що більше ніж три чверті респондентів на той момент уже були обізнані з кліматичними викликами та стурбовані зміною клімату. Наступний етап опитування Євробарометр 1992 р. засвідчив, що частка європейців, котрі належать до «стурбованої» категорії, зросла майже до 90 %, при цьому 62 % були «дуже стурбовані» [8]. Зокрема, у Швеції більшість (92 %) учасників опитування чули про зміну клімату, але не знали про його причини та наслідки, вплив використання енергії й антропогенного чинника заперечувався. Можна погодитись із П. Рудяк-Голдом, що розуміння значення «клімату» й «зміни клімату» різняться залежно від культури та місцевих традицій [9, с. 49].

Другий етап. Середина 1990 – середина 2000-х років. Із середини 1990-х років відбувалося постійне зростання занепокоєння суспільства кліматичними проблемами загалом. Згідно з опитуваннями стосовно вивчення ставлення до глобальної зміни клімату, значне зростання

рівня обізнаності та розуміння кліматичних проблеми серед різних груп світової громадськості відбулося лише на початку 2000-х років [10, с. 1525]. Водночас проявилися суттєві розбіжності на міжнародному та національному рівнях. Загальне зростання занепокоєння логічно привернуло увагу ЗМІ до глобальних кліматичних змін. М. Бойкоф справедливо пов'язує це зі «збільшенням наукових доказів та політичної уваги до кліматичного питання» [11, с. 365]. Т. Брюер здійснив огляд понад 40 досліджень громадської думки в США, проведених на початку 2000-х років, і прийшов до висновку, що «вивчення громадської думки у 2001–2004 рр. щодо глобальних кліматичних змін значно активізувало участь США в Кіотському протоколі та стимулювало рішучі дії американських громадських організацій щодо зміни клімату, що часто суперечили національній політиці того періоду» [12, с. 361]. У 2004 р., наприклад, майже три чверті (71 %) респондентів США підтримували участь країни в Кіотському протоколі, проти чого виступали лише 19 % громадян.

У першій декаді ХХІ ст., орієнтовно до 2007 р. міжнародна громадська думка виступала за рішучі дії щодо вживання заходів із пом'якшення кліматичних наслідків. Американський дослідник С. Бречін стверджував, що «дані кількох транснаціональних опитувань указують на зростаюче занепокоєння громадськості з приводу кліматичних змін у всьому світі у 2000-х роках, а також на сильну громадську підтримку національних політик щодо пом'якшення наслідків глобальних змін клімату» [13, с. 196]. Наприклад, згідно з дослідженням WorldPublicOpinion.org, найбільш кліматично стурбованими країнами у 2007 р. були Бразилія, Венесуела, Чилі, Болівія, Аргентина, Перу, Іспанія, Франція, Словенія, Швеція, Чехія, Словаччина, Німеччина, Болгарія, Туреччина, Кувейт, Мороко, Бангладеш, Японія, Південна Корея, де понад 60 % населення визначали зміну клімату як «дуже серйозну» проблему [14]. У цей період фіксується збільшення стурбованості серед міжнародної громадськості глобальними кліматичними викликами на всіх континентах.

Третій етап. Кінець 2000 – середина 2010-х. У середині першої декади ХХІ ст. деякі дослідники фіксували парадокс: зменшення стурбованості глобальними кліматичними змінами в країнах, що раніше демонстрували високий рівень занепокоєння, відбувалося на тлі зростаючого наукового консенсусу про антропогенний чинник як основну причину глобальної зміни клімату. Так, у США в період 2006–2009 рр. зменшилася кількість тих, хто вважав, що глобальне потепління відбувається й що погода в їхніх населених пунктах змінюється. А. Лейсерович пояснює цей факт тим, що «серед американської громадськості відбулося різке падіння

частки тих респондентів, хто вірив в антропогенний чинник кліматичних змін та поділяв відповідний науковий консенсус» [15, с.19].

Наприкінці першої декади 2000-х рр. вивчення уявлень громадськості про глобальну зміну клімату виявили, що спонтанні асоціації про кліматичні зміни змістилися в бік скептицизму. У США зміна клімату асоціювалася переважно із конспірологією та природними циклічними факторами як причинами глобальних кліматичних змін. Якщо у 2002 р. кількість «кліматичних скептиків» становила менше 10 %, то у 2010 р. цей показник збільшився до 23 % [16, с. 1025]. Подібні тенденції спостерігалися й в інших розвинутих країнах світу. Наприклад, у країнах ЄС три дослідження Eurobarometer, проведені протягом 2008 та 2009 рр., виявили зниження серйозності сприйняття кліматичних змін [17]. У Великобританії результати опитування вказували на збільшення сумнівів у суспільстві щодо факту реальності зміни клімату. У 2005 р. лише 4 % населення країни вважали, що клімат світу не змінюється, а у 2010 р. цей показник зріс до 15 %, при чому очікувані ризики від зміни клімату також зменшувалися протягом періоду. А. Спенс та Д. Венейблс зробили висновок, що «найбільш значущою складовою зростаючого скептицизму серед британської громадськості у 2003–2008 рр. було сприйняття того, що серйозність кліматичних змін у медіапросторі перебільшена» [18]. У Німеччині також спостерігали зменшення стурбованості кліматичними загрозами. Наприклад, кількість тих, хто вважав зміну клімату «серйозною загрозою», зменшилася вдвічі із 17 % у 2008 р. до 9 % у 2011 р. [19, с. 5]. В Австралії протягом періоду 2008–2011 рр. також зростає кількість тих, хто сприймає кліматичні зміни як перебільшені, а політику адаптації та пом'якшення наслідків, спрямовану на вирішення кліматичних викликів, – як невідповідну [20, р. 1855]. Однією з причин зниження стурбованості щодо глобальних змін клімату, на нашу думку, можна вважати світову фінансову кризу 2008–2009 рр., коли в медіа простежували переключення уваги від кліматичних викликів до політико-економічних тем.

Саме в цей період питання глобальної зміни клімату переходить із наукової площини в політичну й проявляється в кліматичній поляризації громадської думки. Особливо це проявилось після перемоги на президентських виборах у 2008 р. Барака Обами, коли зміна клімату розділила позиції консервативних республіканців як кліматичних скептиків від демократів, які виступали за активні кліматичні дії. Подібні зміни громадської думки до кліматичних викликів були характерними для інших країн світу. Це підтверджує спеціальне дослідження, проведене фахівцями Геллап у 2007–2010 рр. в 119 країнах світу [21].

Результати аналізу свідчать, що протягом цього періоду існували значні регіональні та глобальні коливання в тенденціях громадської думки як щодо сприйняв ризику, який виникає внаслідок зміни клімату, так і щодо визнання антропогенного складника як причини кліматичних змін. Виявлено обернену закономірність між рівнем обізнаності та сприйняттям кліматичного ризику: у більшості країн, що розвиваються, кліматичні зміни сприймалися як значно більша загроза, ніж серед громадськості розвинених країн. Зміна клімату сприймалася як «серйозна загроза» в більшості країн Південної Америки та в багатьох державах Африки та Азії, зокрема в Еквадорі (99 %), Бангладеш (98 %) і Тринідаді й Тобаго (98 %). Країнами, які найменше визначали зміну клімату як загрозу, були Китай (36 %), Ісландія (37 %) та Естонія (39 %). Незважаючи на те, що в цей час виявляються тенденції, котрі свідчать про зростаючий скептицизм щодо зміни клімату, більшість населення в багатьох державах продовжувала висловлювати високий рівень занепокоєння та визнання глобальної кліматичної проблеми.

Четвертий етап. Середина – кінець 10-х. Розбіжності щодо сприйняття міжнародною громадською думкою серйозності кліматичних загроз і їх антропогенних причин спостерігаю й у цей період. У деяких країнах і регіонах світу громадськість залишається більш кліматично-занепокоєна, а в інших простежуємо зниження занепокоєння. Дослідження «Євробарометр», проведені в країнах-членах ЄС у 2009–2013 рр., дають змогу припустити, що відносна важливість змін клімату для європейської спільноти залишається значною мірою незмінною протягом цього періоду [22]. У цей час лише 16 % респондентів у Європі вважали кліматичні «зміни єдиною найсерйознішою проблемою», із якою стикається світ загалом. Із 2009 р. на глобальному рівні в цілому кліматична стурбованість зменшується. Якщо аналізувати за країнами, то в багатьох розвинених державах, наприклад, Великобританії, США, Канаді й Франції, кліматична стурбованість стабілізувалася протягом 2010-х, країни, що розвиваються, демонстрували різну тенденцію щодо кліматичної стурбованості, зокрема в Китаї, Мексиці та Кенії простежено зниження занепокоєності глобальними кліматичними змінами [23]. Опитування, проведені серед населення Великої Британії до 2013 р., демонструють, що частка тих, хто висловлював занепокоєння змінами клімату, знижувалась із 82 % у 2005 р., 71 % у 2010 р. до 60 % у 2013 р. Водночас зростала кількість тих у Британії, хто мав сумніви в реальності кліматичних змін – 19 % у 2013 р. у порівнянні з лише 9 % у 2005 р. У звіті проєкту Єльського університету з кліматичних комунікацій зазначалося,

що у 2014 р. 64 % американських громадян визнавали факт глобальної зміни клімату [24, р. 71].

П'ятий етап – сучасний етап – 20-ті роки ХХІ. 15-й Звіт Climate Scorecard Report, оприлюднений у кінці 2017 р., виявив нові тенденції в зміні ставлення до клімату серед громадськості країн-найбільших емітентів парникових газів. Громадяни більшості досліджуваних країн (Аргентина, Франція, Індія, Італія, Нігерія, Росія, Південна Африка) у 2017 р. вважали, що причина кліматичних змін – антропогенний чинник і діяльність людини є основною загрозою національній безпеці та добробуту країн. Громадяни Німеччини й Іспанії виступали за те, щоб їхні уряди вживали більш рішучіших заходів щодо зменшення викидів парникових газів. У Китаї, Канаді та США підтримували Паризьку угоду, зокрема 84 % респондентів із Канади вважали рішення США щодо виходу з Паризької угоди про зміну клімату неправильним. Водночас більшість респондентів визнавала необхідність посилення зусиль у всіх країнах із метою кращого інформування громадян про природу кліматичних змін та важливість як урядів, так і окремих осіб уживати більш рішучих заходів для пом'якшення впливу глобального потепління [25, с. 21–24].

Із 2019 р. проблема ГЗК стала розглядатися переважно як політична. Можна погодитись із думкою аналітиків Bloomberg, що «врегулювання ГЗК, представляє дилему для політичних лідерів» [26]. З одного боку, багато політиків стикаються з бажанням покращити свої рейтингові показники, оскільки кліматичні дії стають пріоритетом як для виборців, так і для бізнесових кіл. З іншого боку, опоненти звинувачують чинних політиків у тому, що вони розглядають ГЗК як віддалену загрозу в порівнянні з такими екзистенційними проблемами, як охорона здоров'я та підтримка економічного зростання. Відповідно, у 2019 р. в багатьох країнах проблема клімату та покращення стану навколишнього середовища стали головними складниками перевиборчих кампаній. Так, у травні 2019 р. на виборах до Європейського парламенту відбувся сплеск підтримки зелених партій, у той же час голосування за екологічні ініціативи в Австралії виявило, що Лейбористська партія, яка була скептично налаштована щодо вугільної промисловості, утратила голоси в сільській місцевості й програла вибори, навіть за підтримки виборців у великих містах. Осінні парламентські вибори в Канаді показали, що перемогу здобули ті політичні сили, які виступали за введення чи посилення податків на вуглець, що стягуються з видобутку викопного палива.

У США, незважаючи на кліматичний скептицизм Дональда Трампа, вихід країни з Паризької угоди та підтримку вугільної промисловості, рівень занепокоєння ГЗК залишався високим. Так, згідно з опитуванням Університету Квінсіп'яка (Quinnipiac), 69 % респондентів були «дещо або дуже стурбовані зміною клімату» [27]. Хоча саме США є країною, де питання ГЗК гіперполітизоване: 92 % демократів визнавали факт ГЗК та необхідність дій з адаптації й пом'якшення наслідків, проти 36 % республіканців. Наприклад, у 2019 р. в США зареєстровано 1171 повідомлення про стихійні лиха, зокрема масштабні повені на Середньому Заході та Півдні, нищівні пожежі в Каліфорнії, смерчі й інші, що значно перевищує норму. Навіть подібні природні лиха, згідно з опитуванням Quinnipiac, лише 24 % республіканців пов'язували із ГЗК, проти 90 % демократів, які відносять такі екстремальні погодні явища до проявів зміни клімату. Так само і в Канаді, проблема ГЗК стала однією з центральних тем на осінніх парламентських виборах.

У країнах Латинської Америки Бразилія стала тією країною, де у 2019 р. прояви ГЗК стали найбільш помітними через масове вирубування лісів Амазонки, сильні повені та посухи, від яких постраждали сільське господарство та енергозабезпечення країни. Проте це питання не є центральним у політичному дискурсі або головною проблемою в опитуваннях громадськості. Президент країни Джаїр Болсонаро не приховував свого наміру використовувати природні ресурси зараз, а не зберігати їх для наступних поколінь. В Азійському регіоні найбільшими забруднювачами повітря є Японія, Індія, Австралія, Індонезія та Китай. Майже всі політичні партії Японії мають у своїх програмах кліматичну складову частину й підтримують скорочення на 80 % викидів парникових газів до 2050 р. В Індії, навпаки, лише у 2019 р. заходи боротьби із забрудненням повітря вперше увійшли до програм політичних партій під час парламентських виборів. Реакцією уряду країни на кліматичні виклики стала ініціатива прем'єр-міністра Нарендра Моді зі створення окремого міністерства водних ресурсів Джал Шакті. В Австралії кількість громадян, котрі визнають ГЗК «найбільшим занепокоєнням», у 2019 р. становила 21 % у порівнянні із 10 % у 2015 р. Індонезія є одним зі світових лідерів-експортерів вугілля та одним із найбільших виробників пальмової олії, що досягається шляхом значного вирубування лісів та розширення плантацій. Незважаючи на те, що столиця країни Джакарта тоне через підвищення рівня моря, а міжнародний тиск змушує впроваджувати нові, менш шкідливі програми з виробництва біодизеля для пальмової олії, основними положеннями програм партій-учасників

парламентських виборів були продовольче питання, безробіття, інфляція, розподіл багатства та політика релігійної ідентичності. У Китаї, навпаки, уряд країни усвідомлює серйозність наслідків ГЗК. Для покращення якості повітря прийнято рішення щодо зменшення частки вугільних електростанцій в енергетичному секторі, а Сі Цзіньпін підписав Паризькі кліматичні угоди. Опитування також демонструють рівень обізнаності щодо зміни клімату й тотальну підтримку громадянською Китаю (90 %) імплементацію Паризької угоди [28, р. 38]. Країни Близькосхідного регіону також потерпають від штормів, посух та інших стихійних погодних явищ. При цьому питання ГЗК для таких держав, як Туреччина та Ізраїль, не є пріоритетними. Проблеми клімату майже не розглядаються як пріоритетні й серед громадян країн Африки, незважаючи на опустелювання й зменшення басейну річок та озер.

В Україні громадяни обізнані й стурбовані ГЗК. Так, згідно з дослідженням, ставлення українців до екологічної загрози та готовності демонструвати екологічно дружню поведінку, майже 58 % українців вважають найбільш загрозливою проблемою для майбутніх поколінь забруднення навколишнього середовища, і лише чверть (24,6 %) опитаних погоджуються з тим, що ГЗК є також важливою [29]. Головними екологічними проблемами для України були названі, зокрема, проблеми зі сміттям – 57,5 %, вирубка лісів – 56,4 %, забруднення річок – 54,4 %, забруднення повітря – 45,4 %, забруднення ґрунту – 25,3 %. Майже три чверті опитаних вважають, що зміна клімату певною мірою є результатом економічної діяльності людини, а не природним явищем. Українська громадська думка за рівнем екологічної й кліматичної свідомості дуже подібна до європейської. Зокрема, з'ясовано, що «українці та громадяни ЄС поділяють основні екологічні цінності, але по-різному бачать основну екологічну проблему: в Україні – це часті посухи та повені, а в ЄС – зміна клімату. Українці вище за громадян ЄС оцінюють вплив екологічних проблем на життя й здоров'я. Суттєво відрізняється погляд громадян ЄС та України на шляхи розв'язання екологічних проблем: українці – через посилення ролі контролюючих органів, громадяни ЄС – через інвестиції в науку та дослідження. На відміну від європейців, українці демонструють значні розриви між екологічними цінностями й практикою. Загальна кількість екологічних практик громадян України є значно нижчою, ніж у ЄС, і переважно пов'язана з економічною мотивацією (наприклад зменшення споживання енергії та води)» [30, с. 28–29]. Водночас, на нашу думку, незважаючи на певні розбіжності в поглядах і ставленні до ГЗК, громадяни України та ЄС перебувають у

єдиному ціннісному екологічному просторі: охорона довкілля є для них особливо важливою. Повномасштабне російське вторгнення загострило питання стану довкілля в Україні. Нанесена екологічна шкода лише за рік активних бойових дій оцінюється в десятки мільярдів доларів, причому деякі екологічні системи вважаються невідновлюваними. Сьогодні важко оцінити довгострокові наслідки війни для екології країни, але вчені стверджують, що війна матиме прямі наслідки для клімату й довкілля як країни, так і європейського регіону.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розуміння обізнаності та ставлення міжнародної громадськості до зміни клімату й підтримки заходів щодо їх вирішення є критично важливим з огляду на необхідність глибоких суспільних змін, пов'язаних із пом'якшенням наслідків та адаптацією. Аналіз обізнаності й стурбованості громадської думки уможливив виокремити та охарактеризувати п'ять етапів еволюції сприйняття міжнародною спільнотою проблеми ГЗК. Так, під час першого етапу спостерігаємо демонстрацію збільшення знань про кліматичні виклики та рівень кліматичної обізнаності, активізацію й зростання громадського екологічного руху. Другий період позначений зростаючим занепокоєнням громадськості, але також мінливістю думок. У цей час відбулася зміна ставлення щодо ролі викопного палива й використання енергії загалом як причини кліматичних змін, зменшилась асоціація про зв'язок потепління та виснаження озону. Третій етап демонструє зниження занепокоєння громадськості й зростаючий скептицизм у деяких країнах та поляризацію проблеми ГЗК усередині й між державами. Дослідження більше уваги приділяють вивченню причин зниження кліматичного занепокоєння в розвинених країнах, ніж причинам зростання рівня занепокоєння в інших регіонах світу. У цей час розвивається громадський скептицизм щодо зміни клімату як глобального виклику, диференціюються поняття «обізнаність» і «стурбованість» щодо ГЗК. У США тема ГЗК переходить у політичну площину та стає невід'ємною складовою частиною політичних платформ республіканців та демократів. Четвертий період характеризується стабілізацією занепокоєння громадськості змінами клімату. Причиною зменшення кліматичної стурбованості на глобальному рівні можна вважати «втому», тобто відчуття того, що громадськість могла втратити інтерес до теми через її «застарівання»; відсутність наукового консенсусу; індивідуальне та колективне заперечення проблеми; переведення проблеми з наукової в

політичну площину. Сучасний (п'ятий) етап характеризується найбільш динамічними змінами в громадській свідомості щодо глобальних кліматичних проблем. ГЗК домінують у політичних стратегіях та, відповідно, у політичних комунікаціях. Водночас визнання кліматичних викликів як політичних пріоритетів є нерівномірним у різних країнах по всіх континентах. У цей час виникає парадокс – чим більше розвинена держава, тим менш важливе питання ГЗК для її громадськості. Цьому також сприяло переключення уваги громадськості на інший глобальний виклик – пандемію коронавірусу 2020 р. В Україні на сучасному етапі громадяни погоджуються, що домінуючою причиною зміни клімату є антропогенний чинник, але сприймають зміну клімату як умовну загрозу невизначеного майбутнього. Водночас в Україні високий рівень екологічної свідомості та кліматичної стурбованості. На нашу думку, одним із найпотужніших факторів формування громадської думки щодо ГЗК є тональність представлення та висвітлення проблеми засобами масової інформації. Хоча сьогодні немає універсальної позиції щодо основних тенденцій та закономірностей, котрі визначають громадське ставлення до ГЗК, це означає необхідність проведення подальших досліджень для вивчення динаміки й особливостей формування кліматичної громадської думки та відповідної поведінки на міжнародному й національному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Global Risks Survey. Insight report (2023). The World Economic Forum, 98 p.
2. Harvey, F., J. Rankin and Boffey, D. (2019). European Green Deal Will Change Economy to Solve Climate Crisis, Says EU. *The Guardian*, 11 December 2019. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2019/dec/11/european-green-deal-will-change-economy-to-solve-climate-crisis-says-eu>
3. Тихомирова, Є. Б. (2022). Концепт кліматичної дипломатії у сучасному науковому дискурсі. *Innovation in der modernen Wissenschaft: Wirtschaft, Management, Tourismus, Jurisprudenz, Pädagogik, Philologie. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»*, Buch 12, teil 2. ScientificWorld-NetAkhatAVKarlsruhe, Germany, 2022, 185 p., p. 49–69.
4. Nisbet, M. C., Myers, T. (2007). The polls-trends twenty yearsof public opinion about global warming. *Public OpinQ*, p. 444–470.
5. Dunlap, R. E. (1998). Lay perceptions of global risk public viewsof global warming in cross-national context. *Int Sociol*, p. 473–498.
6. Dunlap, R. E., Scarce, R. (1991). Poll trends: environmentalproblems and protection. *Public Opin Q*, p. 651–672.
7. Goebbert, K., Jenkins-Smith, H. C., Klockow, K., Nowlin, M. C., Silva, C. L. (2012). Weather, climate, and worldviews: thesources and consequences of public perceptions of changes in local weather patterns. *Wea Clim Soc*, p. 132–144.

8. EUROBAROMETER (1992). Europeans and the Environment in 1992. Brussels, Belgium: European Commission; URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_066_en.pdf.

9. Rudiak-Gould P. (2012) Promiscuous corroboration and climate change translation: a case study from the Marshall Islands. *Glob Environ Chang*, p. 46–54.

10. Reynolds, T. W., Bostrom, A., Read, D., Morgan, M. G. (2010). What do people know about global climate change? Survey studies of educated lay people. *Risk Anal.* p.1520–1538.

11. Boykoff, M. T., Yulsman, T. (2013). Political economy, media, and climate change: sinews of modern life. *WIREs Clim Change*, p. 359–371.

12. Brewer, T. L. (2005). US public opinion on climate change issues: implications for consensus-building and policy-making. *Clim Policy*, p. 359–376.

13. Brechin, S. R. (2010). Chapter 10: public opinion: across-national view. In: Lever-Tracey, C, ed. *Routledge Handbook of Climate Change and Society*. London: Routledge; p. 179–209

14. A WorldPublicOpinion.org Analysis. International Polling on Climate Change, 2007. URL: https://worldpublicopinion.net/wp-content/uploads/2017/12/CCDigest_Dec07_rpt.pdf.

15. Leiserowitz, A., Maibach, E., Roser-Renouf, C., Feinberg, G., Rosenthal, S., Marlon, J. (2013). *Climate Change in the American Mind: Americans' Global Warming Beliefs and Attitudes*. New Haven, CT: Yale University and George Mason University; 46 p.

16. Smith, N, Leiserowitz, A. (2012). The rise of global warming skepticism: exploring affective image associations in the United States over time, p. 1021–1032.

17. EUROBAROMETER (2009). Europeans' Attitudes Towards Climate Change, EUROBAROMETER 69. Brussels, Belgium: European Commission; URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_322_en.pdf.

18. Spence, A., Venables, D., Pidgeon, N. F., Poortinga, W., Demski, C. (2010). Public Perceptions of Climate Change and Energy Futures in Britain: Summary findings of a survey. Understanding Risk Group. Cardiff University; URL: http://psych.cf.ac.uk/understandingrisk/docs/final_report.pdf

19. Ratter, B. M., Philipp, K. H., von Storch, H. (2012). Between hype and decline: recent trends in public perception of climate change. *Environ Sci Pol*, p. 3–8.

20. Connor, L. H., Higginbotham, N. (2013). «Natural cycles» in lay understandings of climate change. *Glob Environ Chang*, p. 1852–1861.

21. Gallup (2012). Fewer Americans, Europeans view global warming as a threat. URL: <https://news.gallup.com/poll/147203/fewer-americans-europeans-view-global-warming-threat.aspx>

22. Eurobarometer (2014). Climate Change, Special Euro-barometer 409. Brussels, Belgium: European Commission; URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_409_en.pdf.

23. Globescan (2013) Environmental concerns «at record lows»: global poll. URL: <http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases-2013/261-environmental-concerns-at-record-lows-global-poll.html>

24. Leiserowitz, A., Maibach, E., Roser-Renouf, C., Feinberg, G., Rosenthal, S. (2014). *Climate Change in the American Mind*. Yale University and George Mason University, 164 p.

25. Climate Scorecard Report #15 (2018). Edited by: Lois Barber and Ron Shean, climatescorecard.org, 35 p.
26. Crawford, A. (2019). Here's How Climate Change Is Viewed Around the World: The crisis might be global, but glaring disparities make a united response more complicated. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2019-06-26/here-s-how-climate-change-is-viewed-around-the-world>
27. U. S. Voters Say No Wall And Don't Shut Down Government (2020). URL: <https://poll.qu.edu/search-releases/search-results/release-detail?What=&strArea=6;0;&strTime=28&ReleaseID=2590#Question018>
28. Climate Change in Chinese Mind. Survey. (2017). Energy Foundation China, 48 p.
29. Отношение украинцев к проблеме изменения климата (2019). URL: <http://rb.com.ua/blog/otnoshenie-ukraincev-k-probleme-izmeneniya-klimata/>
30. Екологічний портрет громадянина України: порівняння з ЄС та рекомендації. (2018). Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 42 с.

REFERENCES

1. Global Risks Survey. Insight report (2023), The World Economic Forum, 98 p.
2. Harvey, F., J. Rankin and D. Boffey (2019). European Green Deal Will Change Economy to Solve Climate Crisis, Says EU. *The Guardian*, 11 December 2019. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2019/dec/11/european-green-deal-will-change-economy-to-solve-climate-crisis-says-eu>
3. Tykhomyrova, Y. (2022). Concept klimatychnoi dyplomatii u suchasnomu naukovomy diskursi. Innovation in der modernen Wissenschaft: Wirtschaft, Management, Tourismus, Jurisprudenz, Pädagogik, Philologie. *Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»*, Buch 12, teil 2, Scientific World-Net Akhat AV Karlsruhe, Germany, 2022, 185 p., p. 49–69.
4. Nisbet, M. C., Myers, T. (2007). The polls-trends twenty yearsof public opinion about global warming. *Public Opin Q*, p. 444–470.
5. Dunlap, R. E. (1998). Lay perceptions of global risk public views of global warming in cross-national context. *Int Sociol*, p. 473–498.
6. Dunlap, R. E., Scarce, R. (1991). Poll trends: environmental problems and protection. *Public Opin Q*, p. 651–672.
7. Goebbert, K., Jenkins-Smith, H. C., Klockow, K., Nowlin, M. C., Silva, C. L. (2012). Weather, climate, and worldviews: the sources and consequences of public perceptions of changes in local weather patterns. *Wea Clim Soc*, p. 132–144.
8. EUROBAROMETER. (1992) Europeans and the Environment in 1992. Brussels, Belgium: European Commission. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_066_en.pdf.
9. Rudiak-Gould, P. (2012). Promiscuous corroboration and climate change translation: a case study from the Marshall Islands. *Glob Environ Chang*, p. 46–54.
10. Reynolds, T. W., Bostrom, A., Read, D., Morgan, M. G. (2010) What do people know about global climate change? *Survey studies of educated lay people. Risk Anal*, p. 1520–1538.
11. Boykoff, M. T., Yulsman, T. (2013). Political economy, media, and climate change: sinews of modern life. *WIREsClim Change*, p. 359–371.

12. Brewer, T. L. (2005). US public opinion on climate change issues: implications for consensus-building and policy-making. *Clim Policy*, p. 359–376.

13. Brechin, S. R. (2010). Chapter 10: public opinion: across-national view. In: Lever-Tracey C, ed. *Routledge Handbook of Climate Change and Society*. London: Routledge; p. 179–209.

14. A World Public Opinion.org Analysis. International Polling on Climate Change, 2007. URL: https://worldpublicopinion.net/wp-content/uploads/2017/12/CCDigest_Dec07_rpt.pdf.

15. Leiserowitz, A., Maibach, E., Roser-Renouf, C., Feinberg, G., Rosenthal, S., Marlon, J. (2013). *Climate Change in the American Mind: Americans' Global Warming Beliefs and Attitudes*. New Haven, CT: Yale University and George Mason University, 46 p.

16. Smith, N., Leiserowitz, A. (2012). The rise of global warming skepticism: exploring affective image associations in the United States over time, p. 1021–1032.

17. EUROBAROMETER (2009) Europeans' Attitudes Towards Climate Change, EUROBAROMETER 69. Brussels, Belgium: European Commission; URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_322_en.pdf.

18. Spence, A., Venables, D., Pidgeon, N. F., Poortinga, W., Demski, C. (2010). Public Perceptions of Climate Change and Energy Futures in Britain: Summary findings of a survey. Understanding Risk Group. Cardiff University. URL: http://psych.cf.ac.uk/understandingrisk/docs/final_report.pdf

19. Ratter, B. M., Philipp, K. H., von Storch, H. (2012). Between hype and decline: recent trends in public perception of climate change. *Environ Sci Pol*, p. 3–8.

20. Connor, L. H., Higginbotham, N. (2013). «Natural cycles» in lay understandings of climate change. *Glob Environ Chang*, p. 1852–1861.

21. Gallup (2012). Fewer Americans, Europeans view global warming as a threat. URL: <https://news.gallup.com/poll/147203/fewer-americans-europeans-view-global-warming-threat.aspx>

22. Eurobarometer (2014). Climate Change, Special Euro-barometer 409. Brussels, Belgium: European Commission; URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_409_en.pdf.

23. Globescan (2013) Environmental concerns «at record lows»: global poll. URL: <http://www.globescan.com/news-and-analysis/press-releases/press-releases-2013/261-environmental-concerns-at-record-lows-global-poll.html>

24. Leiserowitz, A., Maibach, E., Roser-Renouf, C., Feinberg, G., Rosenthal, S. (2014). *Climate Change in the American Mind*. Yale University and George Mason University, 164 p.

25. Climate Scorecard Report #15 (2018). *Edited by: Lois Barber and Ron Shean*, climatescorecard.org, 35 p.

26. Crawford, A. (2019). Here's How Climate Change Is Viewed Around the World: The crisis might be global, but glaring disparities make a united response more complicated. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2019-06-26/here-s-how-climate-change-is-viewed-around-the-world>

27. U.S. Voters Say No Wall And Don't Shut Down Government (2020). URL: <https://poll.qu.edu/search-releases/search-results/release-detail?What=&strArea=6;0;&strTime=28&ReleaseID=2590#Question018>

28. Climate Change in Chinese Mind. Survey (2017). *Energy Foundation China*, 48 p.
29. Otnoshenieukraintsev k probleme ismenenia klimata (2019). URL: <http://rb.com.ua/blog/otnoshenie-ukraincev-k-probleme-izmenenija-klimata/>
30. Ekologichny portret gromagyanyna Ukrainy: porivnyannya z ES ta rekomendatsii (2018). *Analitychny dokument. Resursno-analychny tsestr «Suspilstvo I dovkillya»*, 42 p.

Матеріал надійшов до редакції 02.03.2023 р.

РОЗДІЛ III. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

УДК 327.8(510)

Антоніна Шуляк,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,

antonina.mytko@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-5234-0758;

Сергій Кулик,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Kulyk.Serhij@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-7520-7426

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-124-158

**«СТАДІОННА ДИПЛОМАТІЯ» КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ**

Мета статті – підтвердити гіпотезу, що «стадіонна дипломатія» КНР, а саме будівництво Національного футбольного стадіону та басейну в Мінську, є продовженням глобальної політичної, економічної й гуманітарної експансії Китаю у світі. Це зумовило виконання таких завдань: простежити історію побудови стадіонів у Білорусі; з'ясувати особливості будівництва цих спортивних об'єктів крізь призму внутрішньополітичних процесів у Білорусі та двосторонніх відносин держав на сучасному етапі; охарактеризувати геополітичні інтереси Китаю в Республіці Білорусь та регіоні Східної Європи.

Проаналізовано національні інтереси Китаю в Білорусі у сфері політики, економіки, природо-ресурсного потенціалу, військово-технічного співробітництва, демографії, ідеології, культури, інформації, спорту та державного іміджу. Доведено, що свої геополітичні інтереси КНР успішно просуває шляхом «стадіонної дипломатії». Акцентовано увагу на змінах геополітичних орієнтирів Китаю в ході російсько-української

війни 2022 р. Використано системний підхід і низку методів (історичний, узагальнення, компаративний, статистичний, івент- та контент-аналіз, поведінковий, прогнозування). Усе це дало можливість дійти висновку про те, що на тлі внутрішньополітичної кризи (силове придушення мирних демонстрацій громадян після президентських виборів у серпні 2020 р.) Пекін знизив активність білорусько-китайських контактів. Зовнішньополітична криза, зумовлена підтримкою самопроголошеним президентом Білорусі А. Лукашенком збройного вторгнення РФ до України в лютому 2022 р., і, як наслідок, накладення санкцій ЄС і НАТО призвели до того, що Пекін дистанціювався від білоруського лідера та його країни. Відповідно, «стадіонна дипломатія» втратила свою актуальність.

Ключові слова: О. Лукашенко, Сі Цзіньпін, «стадіонна дипломатія», національні інтереси, «Один пояс – один шлях», Олімпійські ігри, бойкот.

Antonina Shuliak,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0002-5234-0758;

Serhii Kulyk,

Lesya Ukrainka Volyn National University,
ORCID ID: 0000-0001-7520-7426

«STADIUM DIPLOMACY» OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE CONTEXT OF ITS GEOPOLITICAL INTERESTS

The purpose of the article is to confirm the hypothesis that the «stadium diplomacy» of the People's Republic of China, namely the construction of the National Football Stadium and swimming pool in Minsk, is a continuation of China's global political, economic and humanitarian expansion in the world. This led to solving the following tasks: trace the history of the construction of stadiums in Belarus; to find out the specifics of the construction of these sports facilities through the prism of internal political processes in Belarus and the bilateral relations of the states at the current stage; characterize China's geopolitical interests in the Republic of Belarus and the region of Eastern Europe.

The national interests of China in Belarus in the sphere of politics, economy, natural resource potential, military-technical cooperation, demography, ideology, culture, information, sports and state image are analyzed. It has been proven that the PRC successfully promotes its geopolitical interests through «stadium diplomacy». Attention is focused on changes in China's geopolitical orientations during the Russian-Ukrainian war of 2022. The authors of the study used a systematic approach and a number of methods – historical, generalization, com-

parison, statistical, event and content analysis, behavioral, forecasting. All this made it possible to conclude that against the background of the internal political crisis – the violent suppression of peaceful demonstrations by citizens after the presidential elections in August 2020 – Beijing has reduced the activity of Belarusian-Chinese contacts. The foreign policy crisis caused by the support of the self-proclaimed president of Belarus A. Lukashenko for the armed invasion of Ukraine by the Russian Federation in February 2022 and, as a result, the imposition of EU and NATO sanctions, led to the fact that Beijing distanced itself from the Belarusian leader and his country. Thus, «stadium diplomacy» lost its relevance.

Key words: O. Lukashenko, Xi Jinping, «stadium diplomacy», national interests, «One belt – One Road», Olympic Games, boycott.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. КНР відстоює свої геополітичні інтереси шляхом «стадіонної дипломатії». Традиційна форма присутності КНР у країнах світу, така як будівництво стадіонів, відома давно. Географія спорудження стадіонів охоплює країни Африки, Азії, Латинської Америки, Карибського басейну та Океанії. Спільним для цих держав є невисокий рівень життя населення, нестабільна економіка й недемократичні політичні режими. Цей вид співробітництва розпочався в 1958 р., коли уряд Китаю допоміг у фінансуванні будівництва Національного спортивного стадіону в Монголії. За даними 2009 р., починаючи із 1956 р., на ці цілі Китай уже витратив 38,54 млрд дол. США [1]. Починаючи з 1969 р., китайськими фірмами побудовано або реконструйовано за гранти КНР 60 футбольних і спортивних стадіонів, більшість із яких розміщені в Африці на південь від Сахари [2]. За іншою інформацією, у 1956–2009 рр. в країнах Африки побудували 53 спортивні споруди загальною місткістю 780 тис. глядачів [3, с. 6].

У міжнародних відносинах такі інструменти «м'якої сили» називають «стадіонною» дипломатією. Будівництво безплатних стадіонів часто супроводжують політичні, дипломатичні та економічні угоди між урядами країн. Політологи розглядають це явище як нову форму колоніалізму або просування Китаєм своїх національних інтересів для отримання значної вигоди в перспективі. Мета дороговартісних «подарунків» у цьому регіоні насамперед економічна – отримати право на реалізацію проєктів із видобутку корисних копалин. Так, після побудови декількох спортивних об'єктів в Анголі Китай став найбільшим світовим імпортером сировини нафти з цієї країни. Також китайські «подарунки» передбачають чіткі

дипломатичні кроки. Наприклад, Коста-Ріка припинила співпрацю з Тайванем.

Геополітичні інтереси держави. В англomовній літературі під терміном «геополітичний інтерес» розуміють національні інтереси, які безпосередньо пов'язані з геополітичними позиціями держави. Термін «національні інтереси» уперше включений в Оксфордську енциклопедію соціальних наук у 1935 р. Відтоді дослідження цієї проблематики актуальне. Питання національних інтересів розробляли такі автори, як Р. Арон [4], В. Вільсон [5], Дж. Кеннан [6], Г. Моргентау [7], Р. Нібур [8], Дж. Розенау [9], Н. Дж. Спайкмен [10]. Серед українських науковців виокремимо праці М. Дністрянського [11], О. Воронянського [12], Р. Ковалюка [13], В. Ліпкана [14], М. Шульги [15], Н. Москальової [16].

Під «геополітичними інтересами» держави ми розуміємо групи інтересів, кінцева мета яких передбачає досягнення стійкого стану домінування, гегемонії, експансії над іншими державами, а також створення системи захисту від геополітичних інтересів інших держав. Геополітичні інтереси визначають геополітичні фактори, до яких належать географічні (територіальне положення, наявність корисних копалин, транспортні маршрути), культурно-демографічні (чисельність населення, культурні особливості, мова, спортивні досягнення); політичні (політична стабільність, нормативно-правове забезпечення, рівень корупції, політичні лідери); економічні (фінансовий стан, розвиток бізнес-процесів, конкурентоспроможність); військово-оборонні (потенціал ВПК; потужність збройних сил); інформаційно-комунікаційні та технологічні (розвиток інформаційних технологій, розповсюдження інформаційної продукції); екологічні (загальний рівень забруднення, показники доступності екологічно чистих товарів); освітньо-інноваційні фактори (доступність освітніх послуг, інноваційність економіки) [17]. До них потрібно включити історичні: використання історичних подій, фактів та політичні фактори («вага» політичної системи держави на світовій арені, дипломатія, проведення переговорів, візитів, підкуп еліти) [18]. Також ми додали іміджеві фактори, тобто пропагування національної культури, цінностей і традицій певної держави. Геополітичні інтереси спираються на національні інтереси й полягають у забезпеченні національної й державної безпеки, внутрішньополітичної стабільності та добробуту громадян, утвердженні місця й впливу держави в системі міжнародних відносин та її цивілізаційного підйому. Геополітичні інтереси є головним фактором, який визначає єдиний геополітичний простір. Автори статті вважають, що геополітичний вплив – це вміння

артикулювати свої геополітичні інтереси й реалізовувати, поширювати їх на територію іншої держави.

Аналіз останніх досліджень із окресленої теми. Розвиток «стадіонної» дипломатії КНР досліджує Simon Chadwick – професор зі спортивного маркетингу й менеджменту в спорті Університету Салфорда у Великобританії, де він також є членом Центру спортивного бізнесу, один із найвідоміших спортивних економістів. Він аналізував розвиток «стадіонної дипломатії» Китаю в країнах Африки [2]. В ілюстрованому фотографіями стадіонів матеріалі Вейна Фаррі проаналізовано, що саме отримує Китай від влади деяких країн Африки за будівництво в них стадіонів [19]. Російські дослідники розглядають стадіонну дипломатію переважно в контексті «м'якої сили», культурної дипломатії КНР [20], виклику США та країнам Заходу [21]. С. Алтухов поєднує реалізацію стадіонної дипломатії з реформами у сфері спорту в КНР [22]. Українські автори згадують про практику стадіонної дипломатії в контексті стратегії «м'якої сили» [23, с. 96–100] у зовнішній політиці Китаю в країнах Африки [24].

Питання особливостей геополітичних інтересів КНР на сучасному етапі й чим це загрожує економіці Білорусі розглянуто в інтерв'ю з академічним директором центру економічних досліджень «Верос» К. Борнуковою. Вона вважає, що «за рахунок цього подарунка Китай розвиває «soft power», і припускає, що на кожному кріслі цього стадіону буде написано щось на кшталт: «Подарунок китайського народу білоруському». Це іміджеве вкладення, яке допоможе Китаю змінити настроєне ставлення до китайських інвестицій та туристів. Експертка стверджує, що в цьому немає нічого поганого [25]. Досягнення, проблеми й перспективи стратегічного партнерства Білорусі та Китаю на глобальному й регіональному рівнях, зокрема в контексті подій після 2014 р. в Україні з'ясовано у виданні Ю. Царика, А. Сівіцького, Н. Савкова [26]. Журналіст «Радіо «Свобода» Р. Стендіш простежив кризу в Білорусі, викликану жорстким придушенням О. Лукашенком мирних демонстрацій після президентських виборів у серпні 2020 р., які опозиція та міжнародні спостерігачі визнали сфальсифікованими. Він переконаний, що на тлі цих подій «Китай, який дуже активно вкладався в економіку Білорусі, із 2019 р. не пропонує Мінську нових проєктів чи кредитів» і дистанціюється від О. Лукашенка [27]. Політизація вітчизняного й міжнародного спорту президентом Білорусі, особливості його участі в урочистих церемоніях відкриття Олімпійських ігор простежено в публікаціях Т. Мельничук [28], В. Матвєєва [29; 30; 31; 32; 33]. Геополітичне значення Олімпійських

ігор 2022 р. у Пекіні для КНР, Росії та України подано в інтерв'ю з держсекретарем США Е. Блінкеном [34] та матеріалі А. Loyd [35 Anthony Loyd]. Позиція КНР щодо війни РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., можливого вторгнення військ Білорусі на територію України й взаємовплив усіх цих подій на геополітичні інтереси країн регіону аналізували Ю. Панченко [36], Ю. Пойта [37]. Вони вважають, що Китай не зможе довго утримувати нейтральну позицію в цій війні.

Матеріали про будівництво національного футбольного стадіону й басейну в Мінську знаходимо переважно в російськомовних білоруських (belsat, belta.by) та російських виданнях – «Sputnik», «Комсомольская правда», «Euroradio.fm.ru» на офіційних сайтах президента Білорусі

О. Лукашенко (president.gov.by), МЗС Китаю та Білорусі (china.mfa.gov.by, mfa.gov.by). Про побудову спортивних об'єктів у Мінську в контексті «стадіонної» дипломатії Китаю в Білорусі критично висловилися журналісти редакцій: Радіо «Свабода» – А. Дашчынскі [38], «Tribuna.com» [39]; «charter'97.org» [40]. Вони трактують китайські «подарунки» як політичну та економічну експансію КНР, жорстке дотримання ним своїх національних інтересів. А. Гордеев, Л. Мережковський у матеріалі «Великий камінь» на шії Білорусі і Китаю» стверджують, що влада Китаю «свідомо працює зі слабкими економіками, бо знає, що ті не зможуть розрахуватись. І тоді віддадуть ключові для нового «Шовкового шляху» ресурси» [41]. Усе це додає актуальності темі статті та визначає її новизну. Адже автори більшості публікацій про «стадіонну дипломатію» КНР не охоплюють усієї повноти геополітичних інтересів Китаю в Білорусі.

Мета статті – з'ясувати особливості реалізації геополітичних інтересів КНР шляхом «стадіонної дипломатії», а саме будівництва Національного футбольного стадіону та басейну в столиці Республіки Білорусь.

Методика дослідження. У ході дослідження автори використали низку методів: системний – для цілісного розгляду геополітичних інтересів Китаю у світовій політиці; історичний – для конкретизації умов формування двосторонніх відносин Республіки Білорусь і КНР. Метод узагальнення використали для розкриття позитивних та негативних аспектів «стадіонної дипломатії» для КНР і РБ, компаративний – застосований для порівняння проєктів будівництва КНР спортивних об'єктів у Білорусі й країнах Африки, Азії, Латинської Америки, а саме: вартість, технічні характеристики, архітектурні рішення, причини їх побудови та вимоги влади КНР до влади країни-реципієнта. Статистичний метод використали для характеристики сучасного стану стадіонів у Республіці Білорусь – їх

чисельності, відповідності певним категоріям, кількості глядацьких місць, для оцінки вартості проєктів техніко-економічної допомоги КНР Білорусі. Івент-аналіз застосували у встановленні особливостей візитів, зустрічей лідерів двох країн, під час яких обговорювали питання будівництва спортивних об'єктів міжнародного класу в Мінську, проведенні владою Білорусі офіційних заходів із нагоди відкриття новозбудованого стадіону, початку будівництва КНР Національного футбольного стадіону. Контент-аналіз використано для з'ясування кількостей візитів президента Білорусі до КНР, їхніх програм, аналізу нормативно-правової бази двосторонніх відносин. За допомогою біхевіористичного методу простежено поведінку, заяви й висловлювання О. Лукашенка, офіційних осіб Білорусі під час їх контактів із представниками державної влади КНР, проведення ними виробничих нарад, зустрічей із виборцями. Метод прогнозування дав можливість окреслити перспективи розвитку двостороннього співробітництва Білорусі та КНР у контексті подій російсько-української війни 2022 р.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПОЛІТИЗАЦІЯ БУДІВНИЦТВА СТАДІОНІВ У СУЧАСНІЙ БІЛОРУСІ

Стадіони футбольної першості Білорусі, у якій виступає 16 команд, порівняно невеликі, лише чотири з них уміщують понад десять тисяч уболівальників. Два з них – відкрита у 2014 р. «Борисов-Арена» (Борисов) – 13.121 глядачів, і Національний Олімпійський стадіон «Динамо» (Мінськ) – 22.324 глядачів, відкритий після реконструкції у 2018 р., отримали четверту категорію за класифікацією УЕФА. Стадіонам «Центральний» (Гомель) – 14.307 глядачів, Державний обласний спортивний комплекс «Брестський» – 10.169 глядачів і Гродненський обласний комплексний центр олімпійського резерву «Неман» (8479 глядачів) присвоєно третю категорію [42].

Незважаючи на те, що будівництво стадіонів у Білорусі влада перетворила на довгобуду, воно слугувало елементом піару для вищого політичного керівництва країни. Так, у 2009 р у м. Борисов (60 км від Мінського аеропорту) власник заводу «БАТЕ» і президент (спонсор) однойменного найтитулованішого футбольного клубу Республіки Білорусь А. Капський, ініціював спорудження футбольного стадіону четвертої категорії за класифікацією УЄФА, щоб команда могла приймати чвертьфінальні матчі Кубка європейських чемпіонів. За словами провідного архітектора бюро

«Ofis Arhitekti» (Словенія), яке проектувало стадіон, та її представника в РФ К. Богославського, протягом двох років влада країни змінила чотири варіанти місцезнаходження стадіону. Оскільки проєкт курирували «зверху», на урочистій церемонії закладання капсули на місці майбутнього будівництва був присутній президент Білорусі О. Лукашенко (жовтень 2010 р.). У листопаді 2010 р. будівельники вийшли на майданчик, а закінчення будівництва було заявлено на літо 2012 р., до 910-ї річниці заснування Борисова. Однак реалізації проєкту завадили особливості роботи вітчизняної будівельної галузі. Так, з моменту передачі документації архітектурне бюро «усунули» від авторського нагляду, воно отримувало лише мінімум інформації про виконання робіт. Будівництво спочатку було припинено внаслідок кризи, що виникла після президентських виборів у грудні 2010 р., ще пізніше далось визнаки таке явище білоруської дійсності, як «дожинки». Це коли всі ресурси будівельної галузі перекидають на один конкретний обласний центр, щороку – новий, у результаті чого там оперативно будують об'єкти інфраструктури, нові спортивні комплекси й льодові палаци [43]. Отож внутрішньополітична ситуація суттєво вплинула на хід будівництва, його терміни були змінені на 2014 р.

Потреба в новому багатотисячному стадіоні в Білорусі назріла давно. Епопея з будівництвом Національного футбольного стадіону почалась у 2010 р. У той час планували за пів мільярда доларів США побудувати стадіон на тридцять тисяч місць в агромістечку Щомислиці Мінського району. У 2012 р. виникла ідея перетворити в Національний футбольний стадіон – інший стадіон «Динамо» [44], який реконструювали до початку Європейських ігор-2019. У кінці 2012 р. почали розбирати старі трибуни, а роботи фінансували з бюджету столиці. Тоді ж О. Лукашенко поставив завдання щодо термінів прийому об'єкта в експлуатацію – кінець 2014 р., а ще краще – до 7 листопада¹. Але реконструкція тривала повільно, тому терміни багаторазово переносили. Поступово відмовилися від попередньої концепції: нове «Динамо» буде не футбольним, а легкоатлетичним стадіоном [45]. У 2014 р. задумали перетворити в Національний стадіон уже стадіон «Трактор».

¹7 листопада – День Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917 р.), державне свято колишнього СРСР, після розпаду якого більшість колишніх республік його скасували. Натомість у Білорусі це державне свято запроваджено Указом президента Республіки Білорусь О. Лукашенко від 26 березня 1998 р. № 157 «Про державні свята, святкові дні та пам'ятні дати в Республіці Білорусь» і є вихідним днем у країні. Часто до свята здають в експлуатацію або урочисто відкривають важливі об'єкти в соціально-культурній, спортивних сферах, інфраструктурні проєкти Білорусі.

Доказом політизації спорту як складової частини суспільного життя Білорусії є той факт, що офіційна влада Білорусі ігнорує рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (фізичне дистанціювання, запровадження карантину) щодо стримування поширення пандемії COVID-2019. Республіка Білорусь – єдина країна в Європі, у якій, незважаючи на пандемію, проводять масові спортивні заходи, тривають ігри національних футбольної й хокейної першості. У березні та квітні 2020 р. права на трансляцію ігор білоруських чемпіонатів купили телеканали з одинадцяти країн. Тоді як до коронавірусу ці матчі показували лише в Білорусі [46]. Отже, у Білорусі відчувався брак сучасних спортивних арен, реконструкцію наявних і будівництво нових затягнули, тому влада Білорусі намагалася вирішити це питання на міжнародному рівні. Президент Білорусі О. Лукашенко із цим питанням звертався до керівників багатьох країн. «Але там грошей не знайшлося або бажання. КНР і її керівник відгукнулись», – відзначав пізніше О. Лукашенко [47]. Ідею про те, що в рамках китайської технічної допомоги у Мінську можуть побудувати стадіон і басейн, уперше озвучили у 2016 р. на зустрічі президента Білорусі й голови КНР. Домовленість закріплено у 2017 р. під час переговорів двох лідерів на форумі «Пояс і шлях» у Пекіні. Принципової домовленості про будівництво Національного футбольного стадіону досягнуто 10 червня 2018 р. під час зустрічі лідерів РБ та КНР на полях саміту Шанхайської організації співробітництва (м. Ціндао). Через чотири місяці уряди підписали спеціальну угоду. 25 квітня 2019 р. під час двосторонньої зустрічі на Другому форумі міжнародного співробітництва «Пояс і шлях» у Домі народних зборів Китаю генеральний секретар ЦК КПК Сі Цзіньпін і президент Білорусі О. Лукашенко разом представили макети двох спортивних споруд. Глава Білорусі особисто брав участь у виборі концепції просторово-планувальних рішень обох спортивних об'єктів [47]. Влада Китаю заявила, що побудує їх у подарунок Білорусі за можливість реалізувати масштабні проекти на її території.

Технічні характеристики об'єктів будівництва масштабні. Місткість стадіону – 33 тис. глядачів; розмір поля – 105 на 68 м із допоміжною зоною – 1125 на 85 м, двоярусні трибуни. Національний футбольний стадіон відповідатиме критеріям четвертої категорії УЕФА, тут планують проводити відбіркові матчі чемпіонату Європи й світу, Ліги чемпіонів і Ліги Європи, суперкубка УЄФА. Також передбачено використання об'єкта для проведення концертів, виставок. Басейн розрахований на шість тисяч глядацьких місць, уключає п'ять чаш для плавання довжиною 150 м, зможе приймати змагання міжнародного рівня та Олімпійські ігри. Проектування й будівництво стадіону та басейна здійснюють за китайськими стандартами,

із дотриманням технічних вимог і рекомендацій міжнародних футбольних федерацій та Міжнародної федерації плавання.

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ «СТАДІОННОЇ ДИПЛОМАТІЇ» КНР У БІЛОРУСІ

У китайсько-білоруських відносинах важливу роль відіграють особисті відносини глав держав. Тому будівництво спортивних об'єктів перебуває **під особистим контролем президентів**. Новий стадіон планують збудувати поряд зі стадіоном «Трактор» у парку 50-річчя Жовтня, а басейн – поблизу станції метро «Молодіжна». Білоруська сторона зобов'язана підготувати майданчики для будівництва, а також відповідальна за суміжну інфраструктуру – трубопроводи, дороги, водопостачання, каналізацію, електропостачання й зв'язок. За твердженням китайських фахівців, об'єкти в Мінську – це своєрідна візитна картка КНР, багато будівельних і технологічних рішень у їх проектуванні та спорудженні унікальні й не мають аналогів.

Відповідно до підписаного О. Лукашенко указом (№ 224 від 7 червня 2018 р.) у Мінську розпочали будівництво футбольного стадіону й басейну [48]. 6 серпня 2019 р. на нараді з О. Лукашенко обговорювали підготовку до будівництва з представниками різних міністерств. Він вимагав створити всі необхідні умови, щоб побудувати об'єкти в найкоротші терміни: «щоб ми “тягнули” китайців. Це вони будуватимуть цей об'єкт. Із наших матеріалів, наші люди будуть там працювати в основному. Але щоб у китайців не було скарг, що у нас там якісь незрозумілі стандарти» [47]. Глава Білорусі наголосив, що басейн і стадіон будуть побудовані до 31 грудня 2023 р. На розгляд також винесено проекти указів про будівництво стадіону й басейну. 13 серпня 2019 р. їх підписано президентом («Про реалізацію проекту техніко-економічної допомоги «Національний футбольний стадіон» і «Про реалізацію проекту техніко-економічної допомоги “Басейн міжнародного стандарту”») [49]. Укази підготовлено на основі міжурядових білорусько-китайських угод про реалізацію проектів техніко-економічної допомоги. На нараді з будівництва стадіону й басейну президент заявив, що будівництво розпочнуть у першій половині 2020 р. Представники державної влади Білорусі відкрито заявляють, що «стадіон і басейн – це особистий проект президента» та свідчення його «дипломатичного генія» [50].

Важливість побудови нових спортивних об'єктів у столиці підтверджують **кадрові рішення** О. Лукашенка. Дипломатичні представництва Республіки Білорусь у КНР очолювали досвідчені чиновники з Адміністрації Президента, наприклад, К. Рудий (2016–2020 р.), М. Снопков (30 січня – 4 червня 2020 рр.), Ю. Сенько (із 19

листопада 2020 р.). Саме останній вів перемовини з владою КНР про побудову спортивних об'єктів, а в червні 2020 р. він був призначений першим заступником прем'єр-міністра Білорусі. Обійнявши цей пост, обіцяв продовжити особисто контролювати будівництво цих об'єктів. 30 червня 2020 р. на столичному стадіоні «Динамо» М. Снопков разом із послом КНР у Мінську Цуй Ціміном (2014–2020 рр.), міністром спорту і туризму Білорусі, замголови Мінського міськвиконкому, представниками китайських генпідрядників брав участь в офіційній церемонії старту будівництва Національного футбольного стадіону й басейну [51].

За словами журналіста, який хотів сфотографувати будівництво та поспілкуватись з робітниками, у нього виникло таке **відчуття, що споруджують військові об'єкти**. Фотографувати будівельні містечка цілодобового перебування заборонено, на майданчики можна потрапити лише з тим, хто відповідає за будівництво з білоруського боку. Робітники з Китаю посилаються на незнання мови, а білоруси стверджують, що вони нічого не знають, бо за все відповідають фахівці Піднебесної [52]. На думку авторів, мовна проблема надумана. У Білорусі діє шість Інститутів Конфусія й Китайський культурний центр у столиці, у Мінському державному лінгвістичному університеті діє факультет китайської мови і культури, в університеті імені Янки Купали (Гродно) навчаються кількасот студентів із Китаю, функціонує Школа російської мови для китайських спеціалістів, які приїжджають у Гродно [53]. Очевидно, що певну секретність щодо спорудження спортивних арен спостерігаємо не лише на найвищому політичному, а й виконавчому рівнях.

Будівництво стадіонів – **важливий елемент «м'якої сили» та піару в президентській виборчій кампанії О. Лукашенка**. Офіційна церемонія старту будівництва спортивних об'єктів міжнародного стандарту відбулася 30 червня 2020 р. на столичному стадіоні «Динамо». Вважаємо, що це було частиною передвиборчої програми О. Лукашенка напередодні президентських виборів 9 серпня. Хоча особисто він не був присутній на ній, але подія «символізувала» економічний поступ країни, міжнародне визнання. Укази, видані О. Лукашенком, про які йшлося вище, видані задля створення умов для проведення спортивних змагань міжнародного рівня, привернення населення до занять фізичною культурою й спортом. Зазначалося, що поява нових спортивних споруд у Білорусі сприятиме розвитку вітчизняного футболу та водних видів спорту, дасть можливість білоруським спортсменам більше тренуватись і проводити змагання міжнародного рівня, приїжджати спортсменам з інших країн перед змаганнями на навчально-тренувальні збори. Просування ідеї «великого

спорту» Білорусі простежуємо у висловлюваннях О. Лукашенка про те, що «це не держава, яка не має таких національних об'єктів», адже «футбол – це народний вид спорту», а «плавання – це медалеємний вид спорту» для Білорусі [54]. Отже, внутрішньополітичні особливості будівництва Китаєм у Білорусі спортивних об'єктів охоплюють дипломатичні, політичні, економічні, спортивні аспекти та елементи агітації під час проведення президентських виборчих кампаній.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ «СТАДІОННОЇ ДИПЛОМАТІЇ»

Успішно апробувавши «стадіонну дипломатію» в країнах «третього» світу, Китай розширив її географію на країни Європи. Він на умовах дарування погодився спорудити в Мінську Національний футбольний стадіон і басейн міжнародного класу. Особливості проведення й відстоювання Китаєм своїх національних інтересів шляхом «стадіонної дипломатії» в різних країнах світу узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Просування КНР своїх національних інтересів шляхом «стадіонної дипломатії»

Інтереси
просування інтересів
<i>Політичні</i>
<p>Збільшення кількості візитів представників влади Китаю до країн, укладення нових договорів і контрактів, що гарантують доступ до кабінетів влади й бізнесу, перемоги в тендерах. Обов'язкова умова для країн-реципієнтів – дотримання політики «єдиного Китаю».</p> <p>Розширення впливу КНР після виходу держав Заходу, США із зон ризику або дезінтеграції країн, конфлікт інтересів Китаю з провідними країнами світу за політичне й економічне домінування у регіонах.</p> <p>Конструювання нових союзів на міжнародній арені, пошук підтримки «третіх» країн у реалізації своїх зовнішньополітичних цілей</p>
<i>Економічні</i>
<p>КНР споруджує, здійснює технічне обслуговування й реконструкцію арен. Для цього виділяє довготермінові позики під низькі відсотки, «зв'язані» кредити або дарує їх. Використання кредитів для підкупу управлінської еліти. Китайські товари витісняють місцевих виробників</p>

та їх продукцію з ринку, що призводить до зміни товарного виробництва країн
<i>Військові</i>
Військово-технічне співробітництво, проникнення у ВПК, збройні сили країн
<i>Природні ресурси</i>
Співпраця з країнами, які багаті природними ресурсами, просування глобальної ініціативи «Один пояс – один шлях»
<i>Етнічні</i>
Демографічна агресія: на будівництві спорткомплексів працюють китайські робітники. Це призводить до змін у складі населення цих країн, збільшення кількості етнічних китайців, зростання чисельності китайської діаспори, закріплення китайців в органах влади цих країн
<i>Ідеологічні</i>
Влада КНР трактує «стадіонну» дипломатію як надання допомоги країнам світу відповідно до принципів рівності та взаємної вигоди як «жест доброї волі» й свідчення непорушної дружби. Стадіони – це символи й нагадування участі Піднебесної в розвитку конкретної країни та взаємозв'язку «китайської мрії» з інтересами розвитку інших країн і народів
<i>Культурні</i>
КНР будує стадіони з національним колоритом, поєднуючи це з поширенням мови, освіти, Інститутів Конфуція
<i>Інформаційні та іміджеві</i>
Співпраця з місцевими інформаційними агентствами для формування іміджу КНР як відповідальної світової держави й подолання страху про «китайську загрозу» в громадській думці країн світу
<i>Спортивні</i>
Влада КНР демонстративно дотримується гасла: спорт – поза політикою, спорт – посол миру. Інколи стадіони будують спеціально для проведення міжнародних змагань. Будівництво футбольних стадіонів узгоджено з державними програмами КНР, що передбачають її трансформацію у «світову футбольну силу» до 2050 р.

* Складено автором.

Географічне положення є важливою геополітичною перевагою Білорусі, на якій ґрунтується зовнішньополітична й економічна стратегія її керівництва. Геополітичні інтереси КНР щодо будівництва нею спортивних об'єктів національного рівня в Білорусі автори умовно розділили на такі:

- політичне співробітництво, а також дипломатична ізоляція Тайваню;
- гео економічні, екологічні аспекти співробітництва Білорусі й КНР;
- ідеологічний та медійно-інформаційний резонанс навколо спорудження Китаєм об'єктів спортивної інфраструктури в Білорусі і їх вплив на імідж країн;
- геополітичні аспекти проведення Олімпійських ігор сучасності;
- можливість створення нових військово-політичних союзів у контексті відносин Білорусі й Китаю з Російською Федерацією на сучасному етапі;
- успішна «стадіонна» дипломатія КНР у Білорусі як приклад для наслідування країнами пострадянського простору.

Політичне співробітництво. Дипломатичні відносини між РФ і КНР встановлено 20 січня 1992 р. Нинішня договірно-правова база двосторонніх відносин нараховує понад 250 документів. Дві країни підтримують інтенсивні контакти на вищому й високих рівнях. Поїздка у КНР (17–19 січня 1995 р.) стала першим офіційним візитом О. Лукашенка за межі території колишнього ССРСР на посту Президента Республіки Білорусь [55]. Президент О. Лукашенко дванадцять разів здійснював візити в Китай протягом 1995–2019 рр. У Білорусі побували з візитами Голови КНР Цзян Цземінь (2001 р.), Сі Цзіпін (2015 р.), прем'єри Держради КНР Лі Пен (1995 р.) і Вень Цзябао (2007 р.) та інші посадовці. Під час візиту Голови КНР Сі Цзіньпіна в Мінськ у травні 2015 р. президент О. Лукашенко заявив: «Ми зробимо все необхідне, щоб Китай міг ефективно просувати свої інтереси в Європі» [56]. Із 2014 р. Білорусь і Китай реалізовували Програму розвитку всестороннього стратегічного партнерства на 2014–2018 рр. Із 31 серпня 2015 р. діє Директива президента Республіки Білорусь № 5 «Про розвиток двосторонніх відносин Республіки Білорусь з Китайською Народною Республікою». Вона визначила пріоритетність розвитку всестороннього стратегічного партнерства з Китаєм. У вересні 2016 р. набрав чинності «Договір про дружбу і співробітництво», підписаний у травні 2015 р. під час державного візиту в Білорусь Голови КНР Сі Цзіньпіна [57]. Голова КНР став першим, кого О. Лукашенко нагородив орденом «За зміцнення миру і дружби» (під час державного візиту в КНР 29–30 вересня 2016 р.) за великий особистий внесок у

розвиток торгово-економічних, науково-технічних, гуманітарних зв'язків між Білоруссю та Китаєм, виняткові заслуги в зміцненні дружніх відносин і співробітництва між державами [58]. «Великим другом» Білорусі також був Цуй Цімін – посол КНР у Республіці Білорусь. За час його роботи країни почали багато спільних проєктів і значно збільшили товарообіг. Саме він оголосив про подарунок – будівництво стадіону й басейну. Діяльність Цуй Ціміна дуже подобалась О. Лукашенку, який у 2020 р. нагородив посла орденом Пошани [40]. Важливий і той факт, що Сі Цзіньпін першим серед закордонних лідерів привітав О. Лукашенка з перемогою на президентських виборах у серпні 2020 р. Отже, злагоджені політичні контакти й політична воля представників влади обох країн сприяли поглибленню всесторонніх відносин між країнами.

Винятково позитивна риторика на офіційному рівні пояснюється відсутністю спірних питань та єдністю позицій цих держав на міжнародній арені. Однією з вимог Китаю в обмін на допомогу іншим країнам є невизнання ними незалежності Тайваню. КНР робить спроби приєднати острівну державу, тому посилено працює над позбавленням Тайваню, що тісно співпрацює зі США і визнана лише двадцятьма державами, економічних союзників. Історія білорусько-тайванських відносин розпочалась у 1992 р. Тоді заступник міністра закордонних справ Китайської Республіки Д. Чжан відвідав Білорусь під час своєї приватної поїздки країнами Співдружності незалежних держав (СНД). Після перемоги на президентських виборах О. Лукашенка 1 липня 1996 р. у Мінську відкрито неофіційне тайванське представництво – Тайбейська торгово-економічна місія [59]. Але білоруська сторона не виконала свою частину двосторонньої угоди й не відкрила представництва на острові. Керівництво Республіки Білорусь постійно підкреслювало, що відносини з Тайванем мають лише економічну складову. Тайбейська торгово-економічна місія в Мінську припинила свою роботу 3 січня 2006 р. [60]. Офіційний Мінськ постійно підтверджував незмінність своїх зобов'язань стосовно уряду КНР, зафіксованих у двосторонніх білорусько-китайських документах. А саме підтримує принципову позицію КНР, направлену проти «незалежності Тайваню» й будь-яких спроб створення «двох Китаїв» або «одного Китаю, одного Тайваню» [61]. Отже, можемо стверджувати, що Китай отримав політичні та дипломатичні дивіденди щодо підтримки його дій на міжнародній арені.

Економічне партнерство. Одним із важливих напрямів зміцнення двостороннього стратегічного співробітництва є перетворення Республіки Білорусь у провідного регіонального учасника ініціативи «Пояс і Шлях»

вздовж континентального мосту між Європою й Азією. У травні 2017 р. президент Білорусі брав участь у Першому міжнародному форумі «Один пояс, один шлях» у Пекіні. У квітні 2019 р. О. Лукашенко здійснив візит у Китай, у рамках якого брав участь у Другому форумі міжнародного співробітництва «Пояс і Шлях» [57]. Білорусь одна з перших підтримала ініціативу «Пояс і шлях». Насправді Мінськ не є важливим торговельним партнером для Пекіна, але геополітичне партнерство з Білоруссю важливе для КНР. Піднебесна вважає Мінськ базою для виходу китайських товарів у Європу і закріплення на ринках країн – членів Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) – Білорусь, Казахстан, Росія, Вірменія, Киргизстан. Тому глави двох держав приділяють велику увагу реалізації спільних проєктів. Незважаючи на пандемію COVID-2019, сторони вже перебувають на етапі будівництва. Його мета – створити зразкові об'єкти для Білорусі. Як заявив у своєму виступі під час урочистої церемонії запуску проєктів (30 червня 2020 р.) перший заступник прем'єр-міністра Білорусі М. Снопков, будівництво двох проєктів «значно посилить єдність і дружбу між народами двох країн і продемонструє світові економічну й технічну могутність Китаю» [62].

Виступаючи 28 січня 2022 р. з посланням до білоруського народу та Національних зборів, президент Білорусі О. Лукашенко заявив, що Китай став одним із найважливіших торговельних партнерів Білорусі, а «реалізацію ініціативи «Один пояс, один шлях» означив як пріоритетне завдання Білорусі на ближчу перспективу. Він відзначив, що річний обсяг товарообороту між Білоруссю й Китаєм становить понад 5,5 млрд дол. США, реалізовано 23 проєкти загальною вартістю декілька млрд дол. США» [63]. Китай почав надавати техніко-економічну допомогу Білорусі у 2007 р. Із 2015 р. вона щорічно отримує 130 млн дол. допомоги, а з урахуванням проєктів, що проєктують на найближчі три-чотири роки, вона становитиме 800 млн дол. США [51]. Техніко-економічна допомога соціально орієнтована: діє великий проєкт «Будівництво соціального житла», особисто затверджений главами двох держав (студентські гуртожитки, лікарні); побудовано готельно-діловий комплекс «Шантер Хілл», готель «Пекін». Також за участю КНР реалізовані проєкти – автомобільний завод «БелДжі», індустриальний парк «Великий камінь», електрифіковано залізницю. Хоча не всі китайські проєкти були успішно завершені, обидві сторони трактують їх як «символ дружби народів» [64].

Будівництво спортивних споруд є частиною економічного співробітництва двох країн. Так, 14 липня 2017 р., за підсумками зустрічі міністра економіки Білорусі В. Зіновського з делегацією Міністерства

комерції Китаю на чолі з начальником відділу Департаменту з надання допомоги, підписано угоди про надання техніко-економічної допомоги з будівництва стадіону й басейну за міжнародними стандартами шляхом обміну листами про початок фінансового обґрунтування цих проєктів. Із цією метою передбачали виділити 1,2 млрд юанів (180 млн дол. США) [65]. Єдина умова китайської сторони – угода повинна бути ратифікована парламентами, тобто набути силу закону. Таким чином, КНР вимагає законодавчо закріплених урядових гарантій щодо будівництва спортивних об'єктів. Це передбачає, що влада країни – реципієнта допомоги – зобов'язана жорстко дотримуватись усіх регламентів і термінів, надавати пільги. Так, до 31 грудня 2023 р. від ПДВ звільнені обороти з реалізації учасниками будівництва товарів (робіт, послуг), майнових прав на території Республіки Білорусь із метою проєктування, будівництва й оснащення стадіону та басейну [49]. 6 серпня 2019 р. міністр економіки Білорусі Д. Крутой повідомив, що будівництво обійдеться у 235 млн дол. США [47]. Це один із найдорожчих для КНР «подарунків», адже спортивні арени в африканських країнах коштували для Китаю в середньому 60–80 млн дол. США й не відрізнялись ексклюзивним дизайном. Генеральними підрядниками будівництва в Мінську Національного футбольного стадіону в червні 2020 р. визначені Пекінська міська будівельна корпорація, басейну – Пекінська інженерно-будівельна корпорація [66]. Ці компанії мають досвід у створенні масштабних національних об'єктів у Китаї й за кордоном. Це суперечить словам О. Лукашенка про будівництво об'єктів власними силами. За інформацією Telegram-каналу «Ник и Майк», 235 млн дол. США є не подарунком, а «зв'язаним» кредитом. За договором із китайською стороною, його можна витратити лише на стадіон та басейн [40]. Отже, вартість будівництва об'єктів, що її називають білоруські чиновники, щораз збільшується. Тому, зважаючи на особливості будівництва Китаєм таких об'єктів у країнах Африки, остаточна сума витрачених коштів двома сторонами буде завищена.

Ідеологія та культурний колорит. В архітектурній концепції стадіону й приміщення басейну закладено тему дружби Білорусі та Китаю. Червоно-білий колір і зелена територія стадіону відображають національний стиль та природні особливості Білорусі, плаваючі лінії фасаду поєднують дві дружні держави й символізують ініціативу «Один пояс – один шлях» [45]. В оформленні басейну будуть використані кольори державних прапорів й елементи орнаментів двох країн. Фасад буде виконано у вигляді п'яти з'єднаних ромбів, які символізують білоруський орнамент. Прикметно, що на паркані будівельного майданчика закріплені плакати з ієрогліфами

й написом російською «Допомога з Китаю для спільного майбутнього» [52]. Поки що не відомо, яку назву отримає стадіон – припускаємо, що вона відобразатиме білорусько-китайську дружбу. Отже, ці новозбудовані об'єкти і надалі матимуть ідеологічне «навантаження».

Медійно-інформаційний резонанс. Спорудження об'єктів активно висвітлюють білоруські й російські ЗМК, у своїх публікаціях вони подають фото з будівельних майданчиків. Регулярно розміщують інформаційні матеріали про це на сайтах МЗС Білорусі, посольства КНР у Білорусі – посол КНР у Білорусі Цуй Цімін часто давав коментарі офіційним е-ресурсам. Також влада Білорусі організовує прес-тури по лінії культурного обміну з метою популяризації білоруських товарів і послуг у КНР, розвитку економічних відносин між державами. Зазвичай, їх проводять напередодні міжнародних форумів «Один пояс, один шлях».

Екологічні ризики. Виконання китайською стороною більшості проєктів у Білорусі характерне ігноруванням європейських і вітчизняних екологічних стандартів. Громадські активісти Мінська, зокрема координатор ініціативи «Місто для громадян» Д. Кобрусев, сподівалися, що «новий стадіон побудують на місці старого стадіону «Трактор», а не поруч». Це дало б змогу зберегти зелену зону й не призвело б до погіршення екологічної ситуації в Заводському районі міста. За його словами, громадських обговорень проєкту детального планування не було [38]. П'ять років тому у відповідь на знищення частини лісопаркової зони місцеві жителі зробили сайт, який розповідає про важливість збереження Парку 50-річчя Жовтня в оточенні численних заводів. Вони також створили петицію, яка адресована голові Мінського міського виконавчого комітету. У ній вони висловили сподівання, що «влада міста прислухається до думки мешканців і не допустить вирубки парку, а будівництво нового стадіону буде скасовано або перенесено у відповідне місце» [67]. Станом на березень 2022 р. її вже підписали понад 3500 осіб – найбільше з усіх на цей момент. Це підтверджує, що бережливого ставлення до природи в міському ландшафті Minsk – дуже актуальна тема. Водночас влада столиці на це ніяк не відреагувала.

Геополітика проведення Олімпійських ігор сучасності. Будівництво КНР спортивних споруд безпосередньо пов'язане з національними інтересами Білорусі та її держав-сусідів щодо проведення Олімпійських ігор на її території. Білорусь має досвід проведення масштабних спортивних змагань: улітку 2019 р. країна прийняла Другі європейські ігри, у вересні 2019 р. – легкоатлетичний матч Європа – США. Свого часу Президент України В. Зеленський пропонував президенту Білорусі разом провести

Олімпійські ігри [68]. А 6 вересня 2019 р. у Бресті О. Лукашенко заявив журналістам, що «Білорусь могла б спільно з Росією чи Україною провести Олімпіаду. «Об'єкти під Олімпійські ігри у нас готові. Зараз Національний футбольний стадіон побудуємо і для водних видів спорту, залишиться футбол. У Росії вся інфраструктура створена під футбол. Можемо запросто з ними прийняти Олімпіаду. І тут переважно літню провести – в Білорусі – за допомогою росіян або українців. У них є об'єкти, яких нам не вистачає», – сказав О. Лукашенко [29]. Таким чином, президент визнав недостатність спортивної інфраструктури в Білорусі й наголосив на важливості побудови Національного футбольного стадіону та басейну.

Зважаючи на стратегічний характер двосторонніх відносин, білоруський лідер не підтримав дипломатичний бойкот Зимових Олімпійських Ігор 2022 р. у Пекіні. Під час свого звернення до народу й Національних зборів Республіки 28 січня 2022 р. О. Лукашенко сказав, що «бойкот майбутньої Олімпіади повертає світ у реалії холодної війни», а «спорт високих досягнень сьогодні отруєний політикою» [63]. Президент Білорусі не потрапив до списку почесних гостей, запрошених на бенкет із приводу початку Олімпійських ігор у Пекіні (4–20 лютого). 7 грудня 2020 р. МОК прийняв рішення про відсторонення представників НОК Білорусі (13 із членів виконкому НОК цей виняток не стосується лише Т. Дроздовської), а саме: колишнього й нинішнього голів (Олександра Лукашенка і його сина Віктора) від усіх заходів олімпійського рівня, у т. ч. Олімпійських ігор [33]. Санкції запроваджені у зв'язку з тим, що НОК Білорусі не зміг захистити своїх спортсменів від політичних переслідувань. Це пов'язано з висловленням спортсменами своєї громадянської позиції, проведенням маршу «Спортсмени з народом» у Мінську, їх активною участю в акціях протесту громадян проти невизнання результатів президентських виборів 2020 р. в Білорусі. Президент МОК зазначив, що дії чинного керівництва НОК Білорусі суперечать основоположним принципам Олімпійської хартії й «серйозно підривають репутацію олімпійського руху». У відповідь на санкції МОК, О. Лукашенко назвав президента і членів МОК «бандою» і заявив про свій намір звернутися до суду [32].

Багато країн Заходу з ініціативи США – Велика Британія, Канада, Японія, Індія, Австралія, Нідерланди, Бельгія, Данія, Литва, Косово, Нова Зеландія, – відмовилися прислати свої дипломатичні делегації в знак протесту проти порушень прав людини, а саме, утисків уйгурів Сіньцзян-Уйгурському автономному районі та інших мусульманських меншин. Як відомо, МЗС Республіки Білорусь підтримало КНР у зв'язку з безладами в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі влітку 2009 р. Загалом,

Білорусь твердо підтримує позицію Китаю в ключових питаннях щодо Сінцзян-Уйгурського автономного району, Тибетського автономного району, САР Сянган і Тайваню.

На церемонії відкриття Зимових Олімпійських ігор-2022 у Пекіні були присутні лише двадцять глав держав, при цьому п'ять із них – із Центральної Азії [69]. МОК «жорстко» поставив питання про присутність О. Лукашенка перед владою Пекіна. Однак Білорусь не висувала претензій «своїм друзям», щоб не створювати незручностей» [33]. Для О. Лукашенка перебування на церемонії відкриття Олімпійських ігор уже давно є показником того, як його сприймають у цивілізованому світі. Уперше на Іграх він був присутній у 1998 р. в Нагано (Японія), відвідав також Олімпійські ігри 2008 р. в Пекіні, зимову Олімпіаду 2014 р. у Сочі (РФ). Натомість, влада Великої Британії відмовила О. Лукашенку у відвідуванні Лондону під час Олімпійських ігор 2012 р., хоча він очолював НОК, а очільники таких національних структур отримують акредитацію на Ігри автоматично. Це дало підстави О. Лукашенку заявити: «Олімпійські ігри – це не спорт, а політика. Брудна політика» [28]. У той час президенту Білорусі й низці чиновників (усього 249 осіб) було заборонено в'їзд до країн Європи, бо ЄС оголосив їх нев'їзними у зв'язку з репресіями проти політичних опонентів і порушенням прав людини [30]. Незважаючи на те, що країни-члени ЄС, США продовжують звинувачувати керівництво Білорусі й Китаю в порушенні прав людини, влада Білорусі солідарна з діями китайської влади щодо недоцільності бойкоту проведення Олімпійських ігор. Саме тому О. Лукашенко надав інформаційну підтримку голові КНР Сі Цзіньпіну – надіслав вітання з приводу відкриття Олімпіади. Він з особливою теплотою пригадав свій перший візит у Китай під час проведення ХХІХ Літніх Олімпійських ігор 2008 р. Відзначимо, що тоді Китай виграв медальний залік, а Білорусь показала один із найкращих результатів [31]. Отже, Білорусь відчуваючи свою залежність від китайської допомоги, не наважилась «ускладнювати» двосторонні відносини, пов'язані з проведенням КНР Зимових Олімпійських ігор 2022 р.

Нові військово-політичні дилеми. Наголосимо на важливому геополітичному аспекті китайсько-білоруських відносин, який безпосередньо пов'язаний із вторгненням збройних сил Російської Федерації на територію України. Активізація співпраці між Мінськом і Пекіном збіглася з початком російсько-українського конфлікту у 2014 р. Анексія Криму й війна на Донбасі були серед з причин посилення стратегічної уваги до Білорусі з боку КНР. Це змусило Пекін переглянути

свої початкові плани просування ініціативи «Пояс і шлях» у Сх. Європі, у яких особливу роль відводили Україні. В умовах дестабілізації військово-політичної ситуації в Україні увагу Китаю було перенесено на Білорусь як більш передбачувану й стабільну державу. Із цієї ж причини РБ і КНР активно взаємодіяли у військово-політичній та військово-технічній сферах [26, с. 5, 6]. Так, Пекін допоміг створити реактивну систему залпового вогню «Полонез» і підтримав прискорений вступ Мінська до Шанхайської організації співробітництва (ШОС), заявку до якої подав у 2022 р.

Після проблемної для О. Лукашенка президентських виборчої кампанії 2020 р. Пекін стримував економічну й політичну підтримку Мінська. У червні 2020 р. міністр спорту та туризму Білорусі С. Ковальчук заявив, що проєкт Національного футбольного стадіону вкотре буде переглянуто, зміни стосуватимуться термінів зведення об'єкта через пандемію коронавірусу. Також китайська сторона відклала візит Сі Цзіньпіня до Білорусі, під час якого планували підписати Договір про торгівлю послугами й здійснення інвестицій. Імовірно, геополітично вмотивованим було призначення у листопаді 2020 р. новим послом КНР у РБ Се Сяюня, який раніше працював у дипломатичних місіях на територіях Росії та України [70]. Це дає нам підстави стверджувати, що вище керівництво КНР було добре поінформоване про військово-політичну ситуацію в Україні й РФ.

Щодо збройного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 р., то, як писало напередодні агентство «Bloomberg», із посиланням на неназваного китайського дипломата, під час телефонної розмови очільник КНР Сі Цзіньпін, імовірно, попросив В. Путіна відкласти можливе вторгнення в Україну на час проведення Олімпійських ігор у Пекіні. Для Китаю Олімпіада – важлива подія, і Сі Цзіньпін не хоче, щоб Росія «затъмарила її, спровокувавши глобальну кризу» [71]. Ще раніше МЗС КНР наголосило на важливості дотримання резолюції ООН про олімпійське перемир'я «із семи днів до початку Олімпійських ігор і до семи днів після закінчення Паралімпійських ігор». Водночас державний секретар США Е. Блінкен заявив, що Олімпіада в Пекіні не завадить планам В. Путіна розпочати вторгнення в Україну [34]. Проведення Олімпійських ігор як інформаційного прикриття для початку анексії території держав-сусідів Росія вже неодноразово використала: Літні Олімпійські ігри в Пекіні 2008 р. – це початок окупації Абхазії й Пд. Осетії (Грузія), відомої як «війна 08.08», та Зимові Олімпійські ігри в Сочі 2014 р. – початок окупації Донецької й Луганської областей та Криму (Україна). 10–20 лютого 2022 р. Росія та Білорусь провели військові навчання «Союзна рішучість-2022» поблизу

кордонів України та ЄС із метою, за словами президента О. Лукашенка, відпрацьовування «протистояння силам заходу й півдня». Водночас командувач Операції об'єднаних сил О. Павлюк в інтерв'ю «The Times» заявив, що кінець Олімпіади і спільних навчань Білорусі та РФ припадає на 20 лютого – ця дата в командування викликає занепокоєння. Імовірно, тоді війська РФ можуть атакувати» [35]. Зважаючи на те, що Сі Цзіньпін має вагомий вплив на В. Путіна, а РФ і РБ є стратегічними партнерами КНР, і вони підтримують одна одну на світовій арені, займають нейтральну позицію щодо гострих питань, таких як окупація Криму або репресії проти китайських уйгурів, автори дослідження припускають, що КНР мала всі підстави відмовляти президента Росії від збройного втручання в Україну.

Уторгнення російських військ із метою «демілітаризації та денацифікації України» відбулося зі сходу, півдня й півночі, зокрема з території Білорусі. Президент Білорусі О. Лукашенко повністю підтримав агресію РФ, жодним чином не виступив проти ракетних ударів по Україні з території Білорусі, а ймовірність безпосередньої участі білоруської армії в бойових діях проти України на стороні РФ зберігається [36]. Під час голосування в РадБезі та ГА ООН щодо вторгнення Росії в Україну Китай утримався від голосування, зазначивши, що резолюції не враховують «принцип неподільності безпеки» та «історію і складність кризи» [37], а уряд КНР відмовився назвати те, що відбувається, вторгненням і засудити його. Автори статті вважають, що в такій ситуації спорудження КНР спортивних об'єктів у Мінську буде призупинено до подальшого напрацювання чітких позицій КНР щодо війни РФ в Україні. Також Білорусь як країна-посібник РФ утратила міжнародну привабливість для проведення міжнародних спортивних змагань, що позбавило актуальності спорудження на її території великих спортивних об'єктів.

Будівництво стадіону й басейну в Мінську не обговорювали під час державного візиту (тринадцятого за рахунком) 28 лютого – 1 березня 2023 р. президента Білорусі до Китаю. Однак у прийнятій спільній декларації «Про подальший розвиток зразкових відносин усепогодного та всебічного стратегічного партнерства Білорусі й КНР у нову епоху» згадано різні аспекти партнерства, у т. ч. будівництво та спорт [72]. Ця зустріч, що відбулася в умовах гібридної агресії РФ і РБ проти України, на думку авторів, мала переважно економічне й пропагандистське значення. У О. Лукашенка та Сі Цзіньпіна є давні особисті стосунки й домовленості, а Китай є другим торговим партнером для Білорусі після РФ. Тому саме Пекін прийняв О. Лукашенка, який останні два роки перебував у міжнародній ізоляції. Це вчергове підтверджує, що погляди сторін щодо міжнародного порядку

денного й ситуації в Україні збігаються. Китай успішно адаптується під нинішню ситуацію та переслідує свої інтереси в Білорусі, виходячи з нових геополітичних умов. 14 березня 2022 р. влада Китаю виступила проти необґрунтованих санкцій країн Заходу щодо Білорусі. Очевидно, що на тлі останніх подій, санкції США і ЄС щодо Білорусі будуть розширені, і влада Китаю буде змушена їх дотримуватись. В іншому випадку вона ризикує опинитись у міжнародній ізоляції. А це призупинить «європеїзацію» Китаю. Символічно, що Росія вже двічі продемонструвала неповагу до свого стратегічного союзника – КНР та особисто її лідера, коли під час проведення Олімпійських ігор у цій країні розпочала війни проти країн-сусідів. Збройне вторгнення РФ до України відбулося під час проведення Зимових Паралімпійських ігор-2022, тому це відволікло увагу світової спільноти від цього «спортивного свята», певним чином «пониживши» економічні, організаційні, медійні досягнення КНР. Тому підтримуємо міркування Ю. Пойти про те, що «оскільки Китай позиціонує себе як країна, для якої міжнародне право є ключовим фактором, останні дії Росії створили дилему для китайської дипломатії щодо того, яким чином на це реагувати» [37].

Імідж країн. О. Лукашенко неодноразово наголошував, що Білорусі вигідно проводити великі спортивні змагання, адже «це не на збиток, це обличчя країни, імідж». Експерти стверджують, що будівництво стадіону й басейну – це «іміджеве вкладання, що допоможуть Китаю змінити настроєне ставлення до китайських інвестицій і туристів». Доказом цього є те, що КНР намагається подати й зробити ці проекти як шедевр проектів допомоги іноземним державам. Білорусь узяла зобов'язання встановити біля стадіону й басейну пам'ятні таблички із зазначенням інформації про надану Китаєм допомогу.

Водночас критично налаштовані громадяни Білорусі називають це «китайськими подарунками» «міжнародного стандарту» (у лапках) [73], «Китай-Ареною» [74]. Підставою для цього вважають те, що китайські безкоштовні стадіони нагадують шаблонні побудови [19]. Тому не виключено, що в Мінську збудують «бездушні плоскі корпуси». Громадські активісти Мінська, зокрема координатор ініціативи «Місто для громадян» Д. Кобрусев, сподівалися, що «новий стадіон побудують на місці старого «Трактор», а не поруч». Це дало б змогу зберегти зелену зону й не призвело б до погіршення екологічної ситуації в цьому районі міста. За його словами, громадських обговорень проекту детального планування не було [38]. Білоруси усвідомлюють значення такого подарунку, і шукають відповідь на питання, що «влада КНР вимагає натомість?», «що влада

Білорусі продала КНР без згоди білорусів?». Серед можливих варіантів: Китай «виб'є» зняття ліміту на «Аліекспрес», нові торговельні контракти, приватизація та модернізація підприємств, «розпродаж Білорусі», а також постачання калійних добрив. Є й геополітичні варіації: «Соромно, країна в центрі Європи чекає стадіон-подарунок від Китаю разом із Габоном, Малаві, Коста-Ріка»; «вусатий маразматик віддає китайцям задарма землі й економічні преференції за цю дурничку» [39], «скоро станемо європейською провінцією Китаю – якоюсь “Білоянь”» [75].

Приклад для наслідування іншим країнам. А. Лукашенко неодноразово підкреслював, що будівництво таких спортивних об'єктів у Мінську в рамках співробітництва Білорусі й Китаю є безпрецедентним і повинно стати прикладом для інших проєктів, які планують реалізувати в майбутньому. Ці намагання можна вважати успішними й резонансними на території экс-СРСР. Так, у травні 2021 р. президент Футбольного союзу Киргизстану К. Маматов обговорив із послом Китаю Ду Девєнь можливість будівництва нового сучасного стадіону в Киргизстані та інші проєкти з розвитку футболу. Під час зустрічі К. Маматов навів у приклад Республіку Білорусь, у якій на гроші від КНР будують Національний стадіон і басейн. Посол додала, якщо будівництво сучасного стадіону буде в пріоритеті Киргизстану, тоді проєкт має шанс на реалізацію [76].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Виокремлено такі спільні елементи функціонування для двох держав: недемократичні політичні режими; установлення культу особи й партії; непрозорість ведення внутрішньої та зовнішньої політики; особиста зацікавленість лідерів країн у співпраці; слабкість демократичних інститутів політичної системи; порушення прав людини; стратегічне партнерство між країнами; накладання санкцій на ці країни міжнародним співтовариством.

Водночас «стадіонна дипломатія» КНР є інструментом «м'якої сили» для Республіки Білорусь щодо розбудови спортивної інфраструктури – можливість проведення Літніх Олімпійських ігор спільно з країнами-сусідами, поліпшення транспортної мережі Мінська; особистого піару президента Білорусі О. Лукашенка та урядовців; подальшого розвитку та зміцнення двосторонніх відносин; китайський «подарунок» Білорусі слугуватиме прикладом для наслідування іншими слаборозвиненими країнами. «Стадіонна дипломатія» дасть позитивні результати для КНР – це «європеїзація» Китаю; розширення його впливу в Білорусі; підтримка владою Республіки Білорусь дій влади КНР на міжнародній

арені. Негативними сторонами «стадіонної» дипломатії для Республіки Білорусь вважаємо поглинання економіки КНР; збільшення дисбалансу в товарообороті Білорусі з КНР [77]; зростання фінансового боргу Білорусі перед Китаєм. Водночас для КНР є такі загрози як непередбачуваність політичного режиму «останнього диктатора Європи» й зумовлена цим внутрішньополітична криза та «фактор Росії» як незручного союзника Республіки Білорусь у нових геополітичних умовах.

«Стадіонна дипломатія» КНР у Білорусі сприяє набуттю нових союзників у Європі, та зміцненню відносин зі старими, ставить за мету їх економічну експансію. Безкоштовні спортивні об'єкти супроводжують політичні та економічні угоди між урядами держав, попри відсутність достовірної інформації про ці угоди й хід будівництва. Надання допомоги Китаєм Білорусі, будівництво ним спортивних об'єктів у Мінську, на нашу думку, має на меті «європеїзацію» Китаю, його «цивілізаційне» просування до кордонів країн Заходу, намагання дотримуватись європейських норм і стандартів. Тому розгляд практики «стадіонної дипломатії» Китаю у контексті просування його геополітичних інтересів буде предметом подальших наукових досліджень авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заяц, А., Лойко, О. Почему Китай расщедрится и подарит Беларуси стадион и бассейн за 180 млн. долларов. URL: <https://news.tut.by/economics/554580.html>.
2. Chadwick, S. (2017). How China is fuelling the African Cup of Nations through stadium diplomacy. URL: <https://www.scmp.com/sport/soccer/article/2061186/how-china-fuelling-african-cup-nations-through-stadium-diplomacy>.
3. Чжунго юй фэйчжоу цзин мао гуаньси баогао 2010 (Доклад о торгово-экономических отношениях Китая и Африки 2010 г.) / Сост. колл. Центра Китай – Африка АМТЭС Минкоммерции КНР, Пекин, 2010.
4. Raymond, Aron's (2003). *Peace and War. A Theory of International Relations*, 846 p.
5. Wilson, W. (1970). *College and State Educational, Literary and Political Papers (1875–1913)*. R. S. Ed Baker, W. E. Dodd, vol. 2, New York, Columbia University Press, 402 p.
6. Кеннан, Дж. (2002). *Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана* / пер. с англ. Л. А. Игоревского, Ю. Д. Чупрова, Москва: Центрполиграф, 479 с.
7. Morgenthau, Hans, J. (1982). *In Defense of the National Interest*. University Press of America, 306 p.
8. Niebuhr R. (1964). *A Nation So Conceived: Reflections on the History of America From Its Early Visions to its Present Power*. Alan Heimert, Faber & Faber, 155 p.
9. Rosenau, J. (1968). *National Interest*. International Encyclopedia of the Social Sciences. Ed. by Sills D. L., Washington, *The Macmillan Company and The Free Press*, vol. 11, p. 34–40.

10. Spykman, N. J. (2007). *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*. New Brunswick, NJ, Transaction Publishers, 500 p.
11. Дністрянський, М. С. (2003). *Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології*. Львів, Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 114 с.; Дністрянський, М. С. (2021). *Загострення геополітичних взаємин у період постмодерну та становище України*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 154 с.
12. Воронянський, О. В. (2011). «Національні інтереси» як категорія політичної науки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, № 10. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/P8_doc.pdf.
13. Ковалюк, Р. Т. Національні інтереси України в новій геополітичній ситуації. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/06/kovaluk.htm>.
14. Ліпкан, В. А. (2006). *Теоретичні основи та елементи національної безпеки України*, Київ: Текст, 600 с.
15. Шульга, М. А. (2006). *Російський дискурс геополітики*, Київ, ПАРАПАН, 524 с.
16. Москальова, Н. П. (2016). Концепції національного інтересу в науковій літературі. *Вісник Донецького національного університету, Серія: Політичні науки*, № 1, с. 29–32.
17. Дашевська, О. В. (2015). Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*, № 9 (125), вересень, с. 33–37.
18. Мазуренко, І. М. (2019). Геополітичні характеристики як форма реалізації геополітики. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*, № 2, с. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2019_2_4.
19. Farry, W. (2015). *China's long game of Stadium Diplomacy in Africa*. URL: <https://findchina.info/chinas-long-game-stadium-diplomacy-africa>.
20. Дейч, Т. Л. (2018). Китай в Африке: «неоколоніалізм» или «win-win» стратегия? *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*, т. 11, № 5, с. 119–141.
21. Необычные дипломатические приёмы, в которые трудно поверить (2019). URL: <https://megalife.net.ua/2019/02/15/neobychnye-diplomaticheskie-priyomy-v-kotorye-trudno-poverit/>
22. Алтухов, С. В. (2021). Спортивная реформа в Китае: от государственной идеологии до изменения сознания людей. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/87067653/>.
23. Шевчук, О. В. (2011). Стратегія «м'якої сили» КНР на початку XXI ст. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили, Серія: Політологія*, вип. 150, т. 162, с. 96–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_162_150_21.
24. Волович, О. (2019). Африканська політика Китаю. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/afrykanska-polityka-kytayu/>.
25. Михно, И. (2019). «Нас захватит Китай?» Эксперт объясняет, как КНР влияет на экономику Беларуси и чем ей грозит. URL: <https://kyky.org/money/kak-kitay-vliyaet-na-ekonomiku-belarusi-i-chem-ey-ugrozhayet-govorit-ekspert>.
26. Царик, Ю. (2020). Глобальный и региональный порядок. Беларусь – Китай: достижения, проблемы и перспективы стратегического партнерства / А. Сивицкий,

Н. Савков. Фонд имени Фридриха Эберта. Представительство в Украине / Проект Беларусь, сентябрь, 22 с.

27. Стэндиш, Р. (2021). Китай остыл к Лукашенко? Минск, его партнеры и геополитика. URL: <https://rus.azattyq.org/a/belarus-china-cooling-on-lukashenka-investment-leverage-eu-moscow/31141180.html>.

28. Мельничук, Т. (2012). Лукашенко не хотят видеть на Олимпиаде в Лондоне. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2012/07/120725_lukashenko_olympics_london.

29. Матвеев, В. (2019). Лукашенко: Беларусь могла бы совместно с Россией или Украиной провести и Олимпиаду. URL: <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-belarus-mogla-by-sovmestno-s-rossiej-ili-ukrainoj-provesti-i-olimpiadu-361053-2019/>.

30. Лукашенко не пустили на Олимпиаду в Лондоне (2012). URL: https://zn.ua/OLIMPIADA2012/lukashenko_ne_pustili_na_olimpiadu_v_londone.html.

31. Лукашенко поздравил Си Цзиньпина с открытием Олимпиады в Пекине (2022). URL: <https://mediabrest.by/news/politika/lukashenko-pozdravil-si-tszinpinga-s-otkrytiem-olimpiady-v-pekine>.

32. Лукашэнка назваў кіраўніцтва Міжнароднага алімпійскага камітэту «бандай», прыгразіў судом (2020). URL: <https://www.svaboda.org/a/30989802.html>.

33. Стало известно, почему Александр Лукашенко не поехал на Олимпиаду в Пекин (2022). URL: https://sportkr.ru/olimpiada-2022/stalo-izvestno-pochemu-aleksandr-lukashenko-ne-poekhal-na-olimpiadu-v-pekini_nid235481_au27au_cr27cr.

34. Transcript: Secretary of State Antony Blinken on «Face the Nation». January 23, 2022. URL: <https://www.cbsnews.com/news/transcript-antony-blinken-face-the-nation-01-23-2022/>.

35. Anthony Loyd (2022). «Ukrainians are ready to tear apart Russians with their bare hands». *The Times*, January 22. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/people-are-ready-to-tear-apart-russians-with-their-bare-hands-z9k6w50k8>.

36. Панченко, Ю. (2022). Ваганья Лукашенка: як Білорусь намагається уникнути відправлення військ в Україну. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/8/7135447/>.

37. Пойта, Ю. (2022). Союзник, якого боїться Путін: як Китай може допомогти стримати агресію РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/4/7134499/>.

38. Дашчынскі, А. (2019). У Менску рыхтуюць пляцоўкі пад будоўлю стадыёну і басэйна коштам 180 млн даляраў. URL: <https://www.svaboda.org/a/29792148.html>.

39. Носко, В. (2019). Китай подарит Беларуси стадион. Он любит делать такие подарки, но обычно просит что-то взамен. URL: <https://by.tribuna.com/tribuna/blogs/whatyougot/2367729.html>.

40. Хартыя'97 % (2020). Китайский стадион, который Лукашенко называл «подарком», оказался взятым в кредит? URL: <https://charter97.org/ru/news/2020/11/3/399313/>.

41. Гордеев, А., Мережковский, Л. «Великий камень» на шее Беларуси и Китая. URL: <https://4esnok.by/mneniya/velikij-kamen-na-shee-belarusi-i-kitaja/>.

42. Стадионы футбольных клубов Беларуси. URL: <https://www.pressball.by/footballstat/stadiums/>.

43. Богославский, К. (2012). Стадион для лучших футболистов Беларуси. URL: <https://archi.ru/world/40682/stadion-dlya-luchshih-futbolistov-belarusi>.

44. Каким будет новый Национальный футбольный стадион в Минске, деньги на который дают китайцы (2020). URL: <https://zavodfoto.livejournal.com/6604422.html>.

45. Можейко, Г. (2020). Смотрите, каким будет Национальный футбольный стадион, который Минску подарили китайцы. URL: <https://www.kp.ru/daily/27132/4219944/>.

46. Головкин, К. (2020). Посмотрите на футбольные стадионы Белоруссии. Там продолжается чемпионат, несмотря на коронавирус. URL: <https://strelkamag.com/ru/article/posmotrite-na-futbolnye-stadiony-belorussii-tam-prodolzhaetsya-chempionat-nesmotrya-na-koronavirus>.

47. Антонов, А. (2019). Китай подарит Беларуси стадион и бассейн за \$235 млн. URL: <https://belmarket.by/news/2019/08/06/news-40387.html?sid=a0erok63urhnab22pjq85c3af6>.

48. Хомичев, Т. (2018). В Минске построят футбольный стадион и бассейн за китайские деньги. URL: <https://www.belnovosti.by/obshchestvo/v-minske-postroyat-futbolnyu-stadion-i-basseyn-za-kitayskie-dengi>.

49. О реализации проекта технико-экономической помощи «Национальный футбольный стадион» (2019), Указ Президент РБ 306 13.08.2019 (2019). URL: https://kodeksy-by.com/norm_akt/source-%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D0%A0%D0%91/type-%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7/306-13.08.2019.htm.

50. Первый зампремьер-министра Беларуси Снопков: «Мы свидетели дипломатического гения нашего президента. Стадион и бассейн – это его личный проект» (2020). URL: <https://bytribuna.global.ssl.fastly.net/football/1086540318.html>.

51. Балакирева, Ю. (2020). Как будет выглядеть подаренный Китаем бассейн. URL: <https://sputnik.by/20200630/Kak-budet-vyglyadet-podarennyu-Kitaem-basseyn-1045056739.html>.

52. Солонкевич, С. (2021). Как идет строительство национального стадиона и бассейна в Минске? URL: <https://blizko.by/notes/kak-idet-stroitelstvo-natsionalnogo-stadiona-i-basseyna-minske>.

53. Представители ведущих китайских СМИ посетили Беларусь (2019). URL: <http://mininform.gov.by/news/all/predstaviteli-vedushchikh-kitayskikh-smi-posetili-belarus/>.

54. Доклад о реализации проектов технико-экономической помощи «Бассейн международного стандарта» и «Национальный футбольный стадион». URL: <https://president.gov.by/ru/events/doklad-o-realizatsii-proektov-texniko-ekonomicheskoy-pomoshchi-bassejn-mezhdunarodnogo-standarta-i-21724>.

55. Президент Беларуси А. Лукашенко 28-30 сентября совершит государственный визит в Китайскую Народную Республику (2016). URL: https://www.belarus.by/ru/press-center/news/prezident-belarusi-aleksandr-lukashenko-28-30-sentjabrja-sovershit-gosudarstvennyj-vizit-v-kitajskuju-narodnuju-respubliku_i_0000046269.html.

56. Государственный визит Председателя КНР Си Цзиньпина в Беларусь. 12 мая 2015 г. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/gosudarstvennyj-vizitpredsedatelja-knr-si-tszinpinga-v-belarus-11366/.

57. О политических отношениях Беларуси и Китая. Посольство Республики Беларусь в Китайской Народной Республике. URL: <https://china.mfa.gov.by/ru/bilateral/>.

58. Государственный визит в Китайскую Народную Республику. URL: <https://president.gov.by/ru/events/vstrecha-s-predsdatelem-vsekitajskogo-komiteta-narodnogo-politicheskogo-konsultativnogo-soveta-kitaja-juj-14530>.

59. Синицын, Л. (2008). Беларусь и Тайвань: смогут ли аист и дракон лететь вместе? URL: <https://taipanorama.tw/news.php?post=108938&unit=388>.

60. Пресс-секретарь МИД Тайваня: Беларусь так и не стала дружественным для нас государством (2006). URL: <http://afn.by/news/i/69338>.

61. О заявлении пресс службы МИД Беларуси по тайваньской проблеме. Министерство иностранных дел Республики Беларусь (2006). URL: <https://mfa.gov.by/press/statements/b4efe8be98f8114f.html>; Заявление пресс-службы МИД Республики Беларусь в связи со вступлением в должность нового руководства местной администрации на Тайване. Министерство иностранных дел Республики Беларусь (2016). URL: <https://mfa.gov.by/press/statements/f0d4480d702ccddf.html>.

62. В ближайшее время планируется строительство проекта Белорусского Национального футбольного стадиона технико-экономической помощи Китая, разработанного компанией IPPR (2020). URL: http://www.camce.com.cn/ru/enNews/enEN/202007/t20200705_249865.html.

63. Развивать отношения с Китаем и поддерживать зимние Олимпийские игры в Пекине – президент Беларуси (2022). URL: http://russian.news.cn/2022-01/29/c_1310445747.htm.

64. Бабин, В. (2019). Почему Китай построит футбольный стадион в Минске бесплатно? URL: <https://belsat.eu/ru/in-focus/pochemu-kitaj-postroit-futbolnyj-stadion-v-minske-besplatno/>.

65. Китай поможет построить национальный футбольный стадион в Минске (2017). URL: <https://zviazda.by/ru/news/20170714/1500031407-kitaj-pomozhet-postroit-nacionalnyu-futbolnyu-stadion-v-minske>.

66. Гришкевич, А. (2020). Две корпорации из Пекина стали генподрядчиками строительства стадиона и бассейна за счет помощи КНР. URL: <https://www.belta.by/economics/view/dve-korporatsii-iz-pekina-stali-genpodrjadchikami-stroitelstva-stadiona-i-bassejna-za-schet-pomoschi-393946-2020/>.

67. Мисюкевич, А. Против вырубки парка 50-летия Октября и строительства нового стадиона! URL: <https://www.change.org/p/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%>.

68. Зеленський запропонував Лукашенку разом провести Олімпійські Ігри (2019). URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/10/05/zelenskyj-zaproponuvav-lukashenku-razom-provesty-olimpijski-igry/>.

69. Лидеры стран ЦА выстроились в очередь на прием к Си в Пекине (2022). URL: <https://russian.eurasianet.org/%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%8B-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD-%D1%86%D0%B0->.

70. Биография г-на Се Сяюнь (2020). Посольство Китайской Народной Республики в Республике Беларусь. URL: http://by.china-embassy.org/rus/DS/jianli/202010/t20201028_2414856.htm.

71. Nardelli, A., Pismennaya, E. (2022). Putin Could Burst Xi's Olympic Dream with a War in Ukraine. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-22/ukraine->

crisis-beijing-olympics-may-affect-russia-s-vladimir-putin-s-thinking?srnd=premium-europe&sref=Y0jVLcFo.

72. Завершился государственный визит Александра Лукашенко в Китайскую Народную Республику (2023). URL: <https://president.gov.by/ru/events/zavershilsya-gosudarstvennyu-vizit-aleksandra-lukashenko-v-kitayskuuyu-narodnuuyu-respubliku>.

73. Матузова, Ю. (2020). В Минске начали строить «китайские подарки»: стадион и бассейн. Зачем это Китаю? URL: <https://euroradio.fm/ru/v-minske-nachali-stroit-kitayskie-podarki-stadion-i-basseyn-zachem-eto-kitayu>.

74. Платонов, З. (2017). «Китайская сторона построит Национальный стадион в дар нашей республике». URL: <https://www.kp.by/daily/26710/3735429/>.

75. Сергей Румас: «Национальный стадион? Ждем предложение от китайской стороны. Это будет своего рода дружеский жест для нашей страны» (2017). URL: <https://by.tribuna.com/football/1052126190.html>.

76. Футбольный союз Кыргызстана попросил деньги у Китая на стадион (2021). URL: <https://www.akchabar.kg/ru/news/futbolnyj-soyuz-kr-poprosil-dengi-u-kitaya-na-stadion/>.

77. Нежданов, В. (2019). «В поисках Шелкового пути». Что происходит в торговле Беларуси и Китая. URL: <https://eurasia.expert/chto-proiskhodit-v-torgovle-belarusi-i-kitaya/>.

REFERENCES

1. Zajac, A., Lojko, O. Pochemu Kitaj rasshedritsja i podarit Belarusi stadion i bassejn za 180 mln. dollarov. URL: <https://news.tut.by/economics/554580.html>.

2. Chadwick, S. (2017). How China is fuelling the African Cup of Nations through stadium diplomacy. URL: <https://www.scmp.com/sport/soccer/article/2061186/how-china-fuelling-african-cup-nations-through-stadium-diplomacy>.

3. Chzhungo juj fjejchzhou cin mao guan'si baogao 2010 (Doklad o torgovo-jekonomicheskikh otnoshenijah Kitaja i Afriki 2010 g.) / Sost. koll. Centra Kitaj – Afrika AM-TJeS Minkommercii KNR, Pekin, 2010.

4. Raymond, Aron's (2003). Peace and War. A Theory of International Relations, 846 p.

5. Wilson, W. (1970). College and State Educational, Literary and Political Papers (1875–1913). R. S. Ed Baker, W. E. Dodd, vol. 2, New York^ Columbia University Press, 402 p.

6. Kennan, Dzh. (2002). Diplomatiya Vtoroj mirovoj vojny glazami amerikanskogo posla v SSSR Dzhordzha Kennana. Per. s angl. L. A. Igorevskogo, Ju. D. Chuprova, M., Centrpoligraf, 479 p.

7. Morgenthau, Hans J. (1982). In Defense of the National Interest. University Press of America, 306 p.

8. Niebuhr, R. (1964). A Nation So Conceived: Reflections on the History of America From Its Early Visions to its Present Power. Alan Heimert, Faber & Faber, 155 p.

9. Rosenau, J. (1968). National Interest. International Encyclopedia of the Social Sciences. Ed. by Sills D. L., Washington, *The Macmillan Company and The Free Press*, vol. 11, p. 34–40.

10. Spykman, N. J. (2007). *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 500 p.

11. Dnistrianskyi, M. S. (2003). *Heopolitychni doktryny i pidkhody: krytychnyi analiz metodolohii*. Lviv, Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 114 p.; Dnistrianskyi, M. S. (2021). *Zahostrennia heopolitychnykh vzaiemyn u period postmodernu ta stanovyshe Ukrainy*, Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 154 p.

12. Voronianskyi, O. V. (2011). «Natsionalni interesy» yak katehoriia politychnoi nauky. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, № 10. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/P8_doc.pdf.

13. Kovaliuk, R. T. *Natsionalni interesy Ukrainy v novii heopolitychnii sytuatsii*. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/06/kovaluk.htm>.

14. Lipkan, V. A. (2006). *Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy*, Kyiv: Tekst, 600 p.

15. Shulha, M. A. (2006). *Rosiiskyi dyskurs heopolityky*, Kyiv: PARAPAN, 524 p.

16. Moskalova, N. P. (2016). Kontseptsii natsionalnogo interesu v naukovi literaturi. *Visnyk Donetskoho natsionalnogo universytetu, Seriia: Politychni nauky*, № 1, p. 29–32.

17. Dashevska, O. V. (2015). Heopolitychnyi status derzhavy: sutnist, faktory ta funktsii. *Hrani*, № 9 (125), veresen, p. 33–37.

18. Mazurenko, I. M. (2019). Heopolitychni kharakterystyky yak forma realizatsii heopolityky. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*, № 2, p. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvds_2019_2_4.

19. Farry, W. (2015). *China's long game of Stadium Diplomacy in Africa*. URL: <https://findchina.info/chinas-long-game-stadium-diplomacy-africa>.

20. Deich, T. L. (2018). Kitaj v Afrike: «neokolonializm» ili «win-win» strategija? *Kontury global'nyh transformacij: politika, jekonomika, pravo*, t. 11, № 5, p. 119–141.

21. *Neobychnye diplomaticheskie prijomy, v kotorye trudno poverit'* (2019). URL: <https://megalife.net.ua/2019/02/15/neobychnye-diplomaticheskie-priyomy-v-kotorye-trudno-poverit/>.

22. Altuhov, S. V. (2021). Sportivnaja reforma v Kitae: ot gosudarstvennoj ideologii do izmenenija soznaniia ljudej. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/87067653/>.

23. Shevchuk, O. V. (2011). Stratehiia «miakoi syly» KNR na pochatku KhKhI st. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly, Seriia: Politolohiia*, vyp. 150, t. 162, p. 96–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_162_150_21.

24. Volovych, O. (2019). Afrykanska polityka Kytai. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/afrykanska-polityka-kytayu/>.

25. Mihno, I. (2019). «Nas zahvatit Kitaj?» Jekspert ob"jasnjaet, kak KNR vlijaet na jekonomiku Belarusi i chem ej grozit. URL: <https://kyky.org/money/kak-kitay-vlijaet-na-ekonomiku-belarusi-i-chem-ey-ugrozhaet-govorit-ekspert>.

26. Carik, Ju. (2020). Global'nyj i regional'nyj porjadok. Belarus' – Kitaj: dostizhenija, problemy i perspektivy strategicheskogo partnerstva. A. Sivickij, N. Savkov. Fond imeni Fridriha Jeberta. *Predstavitel'stvo v Ukraine / Proekt Belarus', sentjabr'*, 22 p.

27. Stjendish, R. (2021). *Kitaj ostyl k Lukashenko? Minsk, ego partnery i geopolitika*.

URL: <https://rus.azattyq.org/a/belarus-china-cooling-on-lukashenka-investment-leverage-eu-moscow/31141180.html>.

28. Mel'nichuk, T. (2012). Lukashenko ne hotjat videt' na Olimpiade v Londone. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2012/07/120725_lukashenko_olympics_london.

29. Matveev, V. (2019). Lukashenko: Belarus' mogla by sovместno s Rossiej ili Ukrainoj provesti i Olimpiadu. URL: <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-belarus-mogla-by-sovместno-s-rossiej-ili-ukrainoj-provesti-i-olimpiadu-361053-2019/>.

30. Lukashenko ne pustili na Olimpiadu v Londone (2012). URL: https://zn.ua/OLIMPIADA2012/lukashenko_ne_pustili_na_olimpiadu_v_londone.html.

31. Lukashenko pozdravil Si Czin'pina s otkrytiem Olimpiady v Pekine (2022). URL: <https://mediabrest.by/news/politika/lukashenko-pozdravil-si-tszin-pina-s-otkrytiem-olimpiady-v-pekine>.

32. Lukashjenka nazvaŭ kiraŭnictva Mizhnarodnaga alimpijskaga kamitjetu «bandaj», prygraziŭ sudom (2020). URL: <https://www.svaboda.org/a/30989802.html>.

33. Stalo izvestno, pochemu Aleksandr Lukashenko ne poehal na Olimpiadu v Pekin (2022). URL: https://sportkp.ru/olimpiada-2022/stalo-izvestno-pochemu-aleksandr-lukashenko-ne-poekhal-na-olimpiadu-v-pekina_nid235481_au27au_cr27cr.

34. Transcript: Secretary of State Antony Blinken on «Face the Nation». January 23, 2022. URL: <https://www.cbsnews.com/news/transcript-antony-blinken-face-the-nation-01-23-2022/>.

35. Anthony, Loyd (2022). «Ukrainians are ready to tear apart Russians with their bare hands». *The Times*, January 22. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/people-are-ready-to-tear-apart-russians-with-their-bare-hands-z9k6w50k8>.

36. Panchenko, Yu. (2022). Vahannia Lukashenka: yak Bilorus namahaietsia unyknyty vidpravlennia viisk v Ukrainu. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/8/7135447/>.

37. Poita, Yu. (2022). Soiuznyk, yakoho boitsia Putin: yak Kytai mozhe dopomohty strymaty ahresiiu RF. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/4/7134499/>.

38. Dashchynski, A. (2019). U Mensku ryhtujuc' pljacoŭki pad budoŭlju stadyjonu i basjejna koshtam 180 mln daljaraŭ. URL: <https://www.svaboda.org/a/29792148.html>.

39. Nosko, V. (2019). Kitaj podarit Belarusi stadion. On ljubit delat' takie podarki, no obychno prosit chto-to vzamen. URL: <https://by.tribuna.com/tribuna/blogs/whatyougot/2367729.html>.

40. Hartyja'97 % (2020). Kitajskij stadion, kotoryj Lukashenko nazyval «podarkom», okazalsja vzjatym v kredit? URL: <https://charter97.org/ru/news/2020/11/3/399313/>.

41. Gordeev, A., Merezhkovskij, L. «Velikij kamen'» na shee Belarusi i Kitaja. URL: <https://4esnok.by/mneniya/velikij-kamen-na-shee-belarusi-i-kitaja/>.

42. Stadiony futbol'nyh klubov Belarusi. URL: <https://www.pressball.by/footballstat/stadiums/>.

43. Bogoslavskij, K. (2012). Stadion dlja luchshih futbolistov Belarusi. URL: <https://archi.ru/world/40682/stadion-dlja-luchshih-futbolistov-belarusi>.

44. Kakim budet novyj Nacional'nyj futbol'nyj stadion v Minske, den'gi na kotoryj dajut kitajcy (2020). URL: <https://zavodfoto.livejournal.com/6604422.html>.

45. Mozhejko, G. (2020). Smotrite, kakim budet Nacional'nyj futbol'nyj stadion, kotoryj Minsku podarili kitajcy. URL: <https://www.kp.ru/daily/27132/4219944/>.

46. Golovkin, K. (2020). Posmotrite na futbol'nye stadiony Belorussii. Tam prodolzhaetsja chempionat, nesmotrja na koronavirus. URL: <https://strelkamag.com/ru/article/>

posmotrite-na-futbolnye-stadiony-belorussii-tam-prodolzhaetsya-chempionat-nesmotrya-na-koronavirus.

47. Antonov, A. (2019). Kitaj podarit Belarusi stadion i bassejn za \$235 mln. URL: <https://belmarket.by/news/2019/08/06/news-40387.html?sid=a0erok63urhnab22pq85c3af6>.

48. Homichev, T. (2018). V Minske postroyat futbol'nyj stadion i bassejn za kitajskie den'gi. URL: <https://www.belnovosti.by/obshchestvo/v-minske-postroyat-futbolnyy-stadion-i-basseyn-za-kitajskie-dengi>.

49. O realizacii proekta tehniko-jekonomicheskoy pomoshhi «Nacional'nyj futbol'nyj stadion» (2019), Ukaz Prezident RB 306 13.08.2019 (2019). URL: https://kodeksy-by.com/norm_akt/source-%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D0%A0%D0%91/type-%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7/306-13.08.2019.htm.

50. Pervyj zamprem'er-ministra Belarusi Snopkov: «My svideteli diplomacheskogo genija nashego prezidenta. Stadion i bassejn – jeto ego lichnyj proekt» (2020). URL: <https://bytribuna.global.ssl.fastly.net/football/1086540318.html>.

51. Balakireva, Ju. (2020). Kak budet vyglyadet' podarenyj Kitaem bassejn. URL: <https://sputnik.by/20200630/Kak-budet-vyglyadet-podarenyy-Kitaem-basseyn-1045056739.html>.

52. Solonkevich, S. (2021). Kak idet stroitel'stvo nacional'nogo stadiona i bassejna v Minske? URL: <https://blizko.by/notes/kak-idet-stroitelstvo-natsionalnogo-stadiona-i-basseyna-minske>.

53. Predstaviteli vedushhikh kitajskih SMI posetili Belarus' (2019). URL: <http://mininform.gov.by/news/all/predstaviteli-vedushchikh-kitajskikh-smi-posetili-belarus/>.

54. Doklad o realizacii proektov tehniko-jekonomicheskoy pomoshhi «Bassejn mezh-dunarodnogo standarta» i «Nacional'nyj futbol'nyj stadion». URL: <https://president.gov.by/ru/events/doklad-o-realizatsii-proektov-texniko-ekonomicheskoy-pomoschi-bassejn-mezh-dunarodnogo-standarta-i-21724>.

55. Prezident Belarusi A. Lukashenko 28-30 sentjabrja sovershit gosudarstvennyj vizit v Kitajskuju Narodnuju Respubliku (2016). URL: https://www.belarus.by/ru/press-center/news/prezident-belarusi-aleksandr-lukashenko-28-30-sentjabrja-sovershit-gosudarstvennyj-vizit-v-kitajskuju-narodnuju-respubliku_i_0000046269.html.

56. Gosudarstvennyj vizit Predsedatelja KNR Si Czin'pina v Belarus'. 12 maja 2015 g. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/gosudarstvennyj-vizitpredsedatelja-knr-sitszinpina-v-belarus-11366/.

57. O politicheskikh otnoshenijah Belarusi i Kitaja. Posol'stvo Respubliki Belarus' v Kitajskoj Narodnoj Respublike. URL: <https://china.mfa.gov.by/ru/bilateral/>.

58. Государственный визит в Китайскую Народную Республику. URL: <https://president.gov.by/ru/events/vstrecha-s-predsedatelem-vsekitajskogo-komiteta-narodnogo-politicheskogo-konsultativnogo-soveta-kitaja-juj-14530>.

59. Sinicyn, L. (2008). Belarus' i Tajvan': smogut li aist i drakon letet' vmeste? URL: <https://taipanorama.tw/news.php?post=108938&unit=388>.

60. Press-sekretar' MID Tajvanja: Belarus' tak i ne stala družhestvennym dlja nas gosudarstvom (2006). URL: <http://afn.by/news/i/69338>.

61. O zajavlenii press sluzhby MID Belarusi po tajvan'skoj probleme. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Belarus' (2006). URL: <https://mfa.gov.by/press/statements/b4e->

fe8be98f8114f.html; Zajavlenie press-služby MID Respubliki Belarus' v svjazi so vstu-
pleniem v dolzhnost' novogo rukovodstva mestnoj administracii na Tajvane. Ministerstvo
inostrannyh del Respubliki Belarus' (2016). URL: <https://mfa.gov.by/press/statements/f0d-4480d702ccddf.html>.

62. V blizhajshee vremja planiruetsja stroitel'stvo proekta Belorusskogo Nacional'nogo
futbol'nogo stadiona tehniko-jekonomicheskoj pomoshhi Kitaja, razrabotannogo kompaniej IPPR
(2020). URL: http://www.camce.com.cn/ru/enNews/enEN/202007/t20200705_249865.html.

63. Razvivat' otnoshenija s Kitaem i podderzhivat' zimnie Olimpijskie igry v Pekine
– prezident Belarusi (2022). URL: http://russian.news.cn/2022-01/29/c_1310445747.htm.

64. Babin, V. (2019). Pochemu Kitaj postroit futbol'nyj stadion v Minske besplatno?
URL: <https://belsat.eu/ru/in-focus/pochemu-kitaj-postroit-futbolnyj-stadion-v-minske-besplatno/>.

65. Kitaj pomozhet postroit' nacional'nyj futbol'nyj stadion v Minske (2017). URL:
<https://zviazda.by/ru/news/20170714/1500031407-kitay-pomozhet-postroit-nacionalnyy-futbolnyj-stadion-v-minske>.

66. Grishkevich, A. (2020). Dve korporacii iz Pekina stali genpodrjadchikami
stroitel'stva stadiona i bassejna za schet pomoshhi KNR. URL: <https://www.belta.by/economics/view/dve-korporatsii-iz-pekina-stali-genpodrjadchikami-stroitel'stva-stadiona-i-bassejna-za-schet-pomoschi-393946-2020/>.

67. Misjukevich, A. Protiv vyrubki parka 50-letija Oktjabrja i stroitel'stva novogo sta-
diona! URL: <https://www.change.org/p/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%>.

68. Zelenskyi zaproponuvav Lukashenku razom provesty Olimpijski Ihry (2019).
URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/10/05/zelenskyj-zaproponuvav-lukashenku-razom-provesty-olimpijski-igry/>.

69. Lidery stran CA vystroilis' v ochered' na priem k Si v Pekine (2022). URL: <https://russian.eurasianet.org/%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%8B-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD-%D1%86%D0%B0->

70. Biografija g-na Se Sjaojun (2020). Posol'stvo Kitajskoj Narodnoj Respub-
liki v Respublike Belarus'. URL: http://by.china-embassy.org/rus/DS/jianli/202010/t20201028_2414856.htm.

71. Nardelli, A., Pismennaya, E. (2022). Putin Could Burst Xi's Olympic Dream With
a War in Ukraine. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-22/ukraine-crisis-beijing-olympics-may-affect-russia-s-vladimir-putin-s-thinking?srnd=premium-europe&sref=Y0jVLcFo>.

72. Zavershilsja gosudarstvennyj vizit Aleksandra Lukashenko v Kitajskuju Narodnuju
Respubliku (2023). URL: <https://president.gov.by/ru/events/zavershilsya-gosudarstvennyy-vizit-aleksandra-lukashenko-v-kitajskuyu-narodnuyu-respubliku>.

73. Matuzova, Ju. (2020). V Minske nachali stroit' «kitajskie podarki»: stadion i basse-
jn. Zachem jeto Kitaju? URL: <https://euroradio.fm/ru/v-minske-nachali-stroit-kitajskie-podarki-stadion-i-bassejn-zachem-eto-kitaju>.

74. Platonov, Z. (2017). «Kitajskaja storona postroit Nacional'nyj stadion v dar nashej
respublike». URL: <https://www.kp.by/daily/26710/3735429/>.

75. Sergej Rumas: «Nacional'nyj stadion? Zhdem predlozhenie ot kitajskoj storony. Jeto budet svoego roda družeskij zhest dlja nashej strany» (2017). URL: <https://by.tribuna.com/football/1052126190.html>.

76. Futbol'nyj sojuz Kyrgyzstana poprosil den'gi u Kitaja na stadion (2021). URL: <https://www.akchabar.kg/ru/news/futbolnyj-soyuz-kr-poprosil-dengi-u-kitaya-na-stadion/>.

77. Nezhdanov, V. (2019). «V poiskah Shelkovogo puti». Chto proishodit v torgovle Belarusi i Kitaja. URL: <https://eurasia.expert/chto-proishodit-v-torgovle-belarusi-i-kitaya/>

Матеріал надійшов до редакції 05.02.2023 р.

УДК 327.82

Артем Сапсай,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій,

Національний авіаційний університет,

artem.sapsai@npp.nau.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-9857-5272

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-158-169

ПЕРЕГОВОРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕСПУБЛІКИ НІГЕР У НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ЗАГРОЗИ ТЕРОРИЗМУ ДЕРЖАВАМ ЦЕНТРАЛЬНОГО САХЕЛЮ

Пропонована наукова розвідка належить до перетину трьох напрямів досліджень міжнародних відносин, як-от: 1) вивчення сучасних транснаціональних збройних конфліктів; 2) розгляд переговорів як ключового інструменту в розв'язанні конфліктів; 3) аналіз сучасного потенціалу державної дипломатії в нейтралізації проявів тероризму. Безпосередньою метою роботи є встановлення ключових характеристик та загальної якості дипломатичного переговорного потенціалу Республіки Нігер у нейтралізації загрози тероризму країнам Центрального Сахелю, що проєктується у формі транснаціонального конфлікту. Характеризуючи місце й роль переговорів у будь-якому конфлікті, виходимо із трьох ключових тверджень, що вказують на безпосередній взаємозв'язок відповідних понять та стали усталеними в галузі конфліктології: 1) переговори змінюють стимули й можливості для насильства в рамках конфлікту; 2) переговори є

взаємопов'язаними з іншими засобами впливу на перебіг конфлікту та його припинення, як-от миротворча діяльність чи посередництво; 3) переговори безпосередньо впливають на згуртованість учасників конфлікту. За результатами дослідження підтверджується високий рівень актуальності та життєздатності державоцентричної моделі дипломатії як такої загалом. Дипломатія Республіки Нігер демонструє достатню адаптивність і гнучкість, що позначено готовністю уряду використовувати різні інструменти задля врегулювання транснаціональних конфліктів та нейтралізації терористичної загрози власній національній безпеці. З іншого боку, отримані результати свідчать про низку недоліків державної стратегії ведення переговорів із терористичними угрупованнями. Серед них – проблеми інституційного характеру (взаємодія між центральними органами влади та квазідержавними установами з ведення переговорів); недосконалість інструментів ведення переговорів в умовах конфлікту (безпосередньо засобів посередництва); відсутність переконливого внутрішнього суспільно-політичного діалогу (неефективність переговорів через брак довіри по лінії «центральна влада – місцева влада/громада»); диференціація інтересів, мети й засобів її досягнення у відносинах та співробітництві Нігеру з його західними державами-партнерами, безпосередньо з Францією та США.

Ключові слова: дипломатія; переговори; тероризм; розв'язання конфліктів; Західна Африка; Республіка Нігер.

Artem Sapsai,

National Aviation University,

ORCID ID: 0000-0001-9857-5272

THE NEGOTIATING POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF NIGER IN NEUTRALIZING THE THREAT OF TERRORISM TO THE STATES OF THE CENTRAL SAHEL

The proposed scientific research lies at the intersection of three directions of international relations: 1) the study of modern transnational armed conflicts; 2) consideration of negotiations as a key tool in conflict resolution; 3) analysis of the modern potential of state diplomacy in neutralizing manifestations of terrorism. The immediate goal of the work is to establish the key characteristics and general quality of the diplomatic negotiation potential of the Republic of Niger in neutralizing the threat of terrorism to the countries of the Central Sahel, which is projected in the format of a transnational conflict. Characterizing the place and role of negotiations in any conflict, the author proceeds from three key statements that indicate the direct relationship between the two concepts (negotiations and

conflict) and have become established in the field of conflict studies: 1) negotiations change the incentives and opportunities for violence within the conflict; 2) negotiations are interconnected with other means of influencing the course of the conflict and ending it, (for example, peacekeeping or mediation); 3) negotiations have a direct impact on the cohesion of the conflict participants. The results of the study confirm the high level of relevance and viability of the state-centric model of diplomacy. The diplomacy of the Republic of Niger demonstrates sufficient adaptability and flexibility, which is indicated by the readiness of the government to use various tools to resolve transnational conflicts and neutralize the terrorist threats towards its national security. On the other hand, the obtained results indicate a number of shortcomings of the state strategy in conducting negotiations with terrorist groups. They are: the institutional problems (interaction between central authorities and quasi-state institutions for conducting negotiations); imperfection of tools for conducting negotiations in conflict situation (means of mediation); lack of convincing internal socio-political dialogue (ineffectiveness of negotiations due to the lack of trust between the central government and local government or community); differentiation of interests, goals and means of its achievement within the inter-state cooperation of Niger and its western partner states, directly France and the USA.

Key words: diplomacy; negotiations; terrorism; conflict resolution; West Africa; Republic of Niger.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Пропонована наукова розвідка перебуває на перетині трьох напрямів дослідження **актуальних проблем міжнародних відносин**, як-от: 1) вивчення сучасних транснаціональних збройних конфліктів; 2) розгляд переговорів як ключового інструменту в розв'язанні конфліктів; 3) аналіз сучасного потенціалу державної (офіційної) дипломатії в нейтралізації проявів тероризму. Утім, основну увагу приділятимемо другому й третьому із зазначених вище напрямів. У цьому сенсі **метою роботи** є встановлення ключових характеристик та загальної якості дипломатичного переговорного потенціалу Республіки Нігер у нейтралізації загрози тероризму країнам Центрального Сахелю, що проєктується у формі транснаціонального конфлікту.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Окремих аспектів зовнішньої та безпекової політики, а також і дипломатії Республіки Нігер стосуються праці таких дослідників, як С. Елішер [1; 2]; Д. Сідібе [3]; М. Умате та А. Ідріс [4]. Проблеми транснаціонального тероризму в субрегіоні Західної Африки розглядають науковців, як: А. Якубу та

Р. Ідехен [5]; Бассу Абдельхак й Амаль ель Асіф [6]; Обі Сіріл [7].

Торкаючись проблеми переговорів у сучасних міжнародних відносинах, розглянемо їх не відокремлено, а безпосередньо в контексті теорії та практики розв'язання конфліктів (як у рамках управління, так і самого врегулювання). Характеризуючи при цьому *місце й роль переговорів у будь-якому конфлікті*, виходимо з трьох ключових тверджень, що вказують на безпосередній взаємозв'язок цих понять та стали усталеними в галузі конфліктології, а саме: 1) переговори змінюють стимули та можливості для насильства в рамках конфлікту [8]; 2) переговори є міцно взаємопов'язаними з іншими засобами впливу на перебіг конфлікту та його припинення, як-от миротворча діяльність чи посередництво [9]; 3) переговори мають безпосередній вплив на згуртованість учасників конфлікту [10].

Розглядаючи переговори як безпосередній прояв дипломатії, у методологічному плані спираємося на *реалістичний* або так званий *державоцентричний* підхід ведення дипломатії, відповідно до якого основну увагу приділятимемо саме державі, її основним органам й інструментам у розв'язанні конфліктів. Термін «дипломатія» використовуватиметься у вузькій інтерпретації останньої як виразу винятково переговорної практики чи переговорного потенціалу конкретних сторін або учасників [11; 12]. Отже, у пропонованому дослідженні йтиметься про переговори як вираз офіційної дипломатії держави, що у своєму вузькому й безпосередньому спрямуванні орієнтована на недопущення супротиву до себе та насильства до власного населення, а загалом – на протидію поширенню джихадизму як такого в країнах Центрального Сахелю (Буркіна-Фасо, Малі та Нігері).

Розглядаючи практичні аспекти переговорної дипломатії Республіки Нігер, попередньо окреслимо ключові характеристики в її теоретичному розумінні. Зокрема, встановлено, що державоцентричній дипломатії і її підходам до розв'язання конфліктів притаманна низка особливостей, а саме: 1) сьогодні така дипломатія може реалізовуватися в різних форматах-рівнях: «держава–держава», «держава–міжнародна організація», «держава–місцева влада» [13]; 2) держава та її уповноважені органи не обов'язково можуть чи повинні бути монополістом у забезпеченні дипломатичних методів урегулювання конфліктів. Вони можуть удаватися до послуг чи допомоги (але винятково їм підпорядкованих!) інших учасників, уключаючи недержавних [14]; 3) державна дипломатія може мати різний свій прояв і спрямування й, отже, відображати собою як силовий примус чи

санкції, здійснення шантажу та висування ультиматумів, так і пошук компромісів, надання добрих послуг і безпосередньої допомоги [15].

Водночас, оперуючи терміном «транснаціональний конфлікт», ми маємо на увазі конфлікт між державами й недержавними збройними формуваннями, що розгортаються на прикордонних територіях декількох суміжних держав. Саме в такому розумінні торкатимемося транскордонної проблеми, що охоплює сьогодні регіон Менака в Малі, регіон Тіллабері в Нігері та східні регіони Буркіна-Фасо. При цьому основну увагу зосереджено саме на дипломатичних (переговорних) діях офіційної влади Республіки Нігер у протистоянні терористичній загрозі з боку транснаціональних збройних угруповань у регіоні Тіллабері.

Методика дослідження. У ході підготовки дослідження використовували такі наукові методи, як аналітичний, метод порівняння та інтерпретаційний підхід. *Аналітичний метод* фігурує у вигляді загального емпірично-аналітичного процесу дослідження, за якого науковець удався до заходів із декомпозиції цілого, а саме розбиття предмета дослідження на декілька його складових частин із метою належного розуміння й інтерпретації причин, сутності та наслідків тих процесів, подій і явищ, що вивчалися в конкретному випадку. *Метод порівняння* полягає в порівнянні ключових концептуально-теоретичних характеристик і параметрів офіційної дипломатії сучасної держави з одночасним накладанням їх на практичну площину дипломатичної активності уряду, урядових інституцій і президента Республіки Нігер із нейтралізації терористичних викликів та загроз у субрегіоні Західної Африки. *Інтерпретаційний підхід* полягає в поясненні контексту переговорів, їх динаміки й характеру взаємодії ключових учасників.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Республіка Нігер сьогодні є найбільш бідною країною світу, яка, згідно з індексом людського розвитку ПРООН, станом на 2020–2021 рр. посідала 189 місце зі 193 держав-членів ООН [16]. Серед ключових викликів національній безпеці, яким сьогодні доводиться протистояти офіційній владі Республіки Нігер, є виклики тероризму й екстремізму. Особливо напруженим залишається становище на території західного Нігеру – території, яка з 2017 р. є постійним об'єктом інтересу ісламістських угруповань, незважаючи на введення там надзвичайного стану та розгортання контингенту антиджихадистських військ. На особливу увагу безпосередньо заслуговує нестабільний регіон Тіллабері, площею

близько 100 (точно 97,5) тис. кв. кілометрів [17], що лежить у так званій зоні «трьох кордонів» Нігеру, Буркіна Фасо та Малі й у якому діють терористичні групи джихадистів, що пов'язані з Аль-Каїдою та Ісламською державою у Великій Сахарі. Північний Тіллабері який у минулому сприймався центральною владою Нігеру як територія з поширенням дрібного бандитизму, що охоплює переважно меншість кочових груп, тепер є простором багатомірної транснаціональної загрози державі, а також субрегіональній безпеці країн Західної Африки, яку Ісламська держава використовує дедалі активніше.

У північній частині Тіллабері, як і в інших сусідніх на заході до Нігеру країнах Сахелю, зосередженість на боротьбі з тероризмом характеризується надмірним використанням військових інструментів. Як наслідок, наявні сьогодні стратегії боротьби з тероризмом прискорили мілітаризацію прикордонних громад і сприяли стигматизації членів напівкочової групи Пеул, яких інші місцеві громади почали вважати найбільш імовірними прихильниками чи колаборантами Ісламської держави на місцях. Зокрема, наявні сьогодні антитерористичні інструменти у вигляді урядових військових операцій не лише спричинили десятки смертей серед цивільного населення, але й також позначились інформаційною кампанією з боку держави, результатом якої стало звинувачення місцевих груп у прямій співпраці з представниками Ісламської держави.

Проблему створює й сам транснаціональний вираз конфлікту. Як така транснаціональність (взаємодія на рівні «державні–недержавні» суб'єкти) робить конфлікт асиметричним і заздалегідь складним у розв'язанні. Асиметрія постає головною перешкодою для дипломатичної роботи з розв'язання конфліктів, оскільки схиляє представників держави як сторону конфлікту до категоричної відмови вести переговори зі збройними противниками (особливо внутрішніми), навіть у тій ситуації, коли переговори є необхідними для досягнення миру. Не бажаючи визнавати легітимність представників недержавних збройних угруповань (що є цілком логічним та виправданим із погляду державоцентристського підходу), уряди держав, зазвичай, ідентифікують таких представників як бандитів, злочинців чи терористів і, як наслідок, відмовляються вступати з останніми в переговори, схиляючись передусім до силових засобів та методів боротьби.

Зі свого боку, зіткнувшись зі зростанням кількості загиблих серед цивільного населення, влада Республіки Нігер у липні 2018 р. припинила військові операції за участю малійських ополченців, усвідомлюючи, що

відкрита співпраця з ними спричиняє більше додаткових проблем, ніж розв'язує основну. Здійснюючи рейди проти цивільних осіб, малійські ополченці створили хибний ефект щодо посилення влади й контролю з боку нігерійської держави на проблемній території. Відтак місцеві громади пеулів почали навіть ототожнювати Ніамей як співучасника масових убивств [18]. Зі свого боку, осередок Ісламської держави в Нігері намагається отримати більше позицій та легітимізації в очах населення Тіллабері як сила, що спроможна краще, ніж держава, захищати своїх місцевих союзників і надавати основні послуги, уключаючи безпеку.

Загалом, незважаючи на перегляд владою Нігеру власних підходів і засобів протидії транснаціональному тероризму у вигляді більшого акцентування уваги на вдосконаленні державної стратегії ведення переговорів із терористичними угрупованнями, остання не позбавлена низки своїх недоліків.

Передусім, потрібно виокремити проблему розвитку внутрішнього діалогу, а саме проблему *ефективності засобів із розширення довіри* між громадами Пеул і Вищим органом зі зміцнення миру (ВОЗМ) Республіки Нігер. Вищий орган із розбудови миру був створений ще в 1994 р. як квазідержавний орган для спостереження за мирними переговорами з повстанцями-туарегами. У регіоні Тіллабері в Нігері ВОЗМ почав організовувати діалоги з громадою, щоб оцінити поточні місцеві проекти самоврядування та усунути їх недоліки. Також увагу цього органу зосереджено на інтеграції репатріантів. Однак від самого початку громади Пеула сприймали ВОЗМ, що був очолений представником від туарегів (Ібрагім Букарі Абду) близьким до президента Іссуфу, як замаскованого союзника збройних формувань туарегів і даосахаків, які здійснювали на них збройні напади [19]. Оскільки Ніамей не зміг досягти прогресу в тому, щоб завоювати лояльність місцевих громад, а також серед самих бойовиків, що пов'язані з джихадистами, Ісламська держава отримала можливості перегрупуватися та відновити свої повстання.

Вагомим недоліком і слабким місцем уряду Республіки Нігер наразі є і його *неефективна політика гуртування місцевих громад*. Для просування переговорів та досягнення стабільного миру важливим залишається розв'язання різноманітних соціально-побутових проблем та претензій місцевих влад і населення, зокрема щодо землекористування, використання безпосередньо пасовиськ [20]. Через власну ретельно продуману політику гуртування місцевих спільнот уряд Нігеру міг би продуктивніше працювати над відновленням переговорів із більш широким цільовим фокусом, як-от: вирішення міжобщинної

напруги, відновлення державної присутності на півночі Тіллабері, а також стабілізації становища на кордоні із сусідніми державами.

Проблема довіри тісно переплітається й з іншою проблемою – *забезпеченням високоякісного та безпечного посередництва* в переговорному процесі конфлікуючих сторін. Ключовим недоліком тут виступає досягнення абсолютного нейтралітету та неупередженості самого посередника. Зокрема, показовим інцидентом стало викрадення 11 квітня 2019 р. провідного посередника й радника прем'єр-міністра Нігеру, Умару Руа, на прізвище «Кіро», який із 2016 р. сприяв діалогу між офіційними представниками держави Нігер, лідерами Ісламської держави та очільниками озброєних груп Пеул. Його зникнення фактично підкреслює проблему держави, яка, з одного боку, намагається вести мирні переговори з джихадистами, а частина її служб безпеки, з іншого боку, одночасно виконує планування військових операцій проти «Ісламської держави» та її союзників. Посередника звинувачено в зраді бойовиків-джихадистів, а також у його змові з органами державної влади з метою вбивства місцевих лідерів Ісламської держави [21]. Зазначена подія свідчить про те, що Ісламська держава та її філії залишаються глибоко підозрілими щодо підтримуваних державою ініціатив діалогу, інтерпретуючи їх як частину військової кампанії, спрямованої на ліквідацію лідерів джихадистів. З іншого боку, для деяких представників в уряді й сил безпеки Нігеру повідомлення про страту Кіро також стало причиною для протидії подальшому розвитку переговорного процесу [19].

Наступним із негативних факторів для ефективності переговорного процесу є *відсутність координації між різними державними інституціями* Республіки Нігер, що намагаються сьогодні завоювати лояльність постраждалих громад. З одного боку, є наочні спроби стабілізувати північний Тіллабері за допомогою досвіду й ресурсів ВОЗМ як унікальної інституції в Центральному Сахелі, що відповідає за запобігання та управління кризами й конфліктами в усіх регіонах Нігеру. У випадку Тіллабері підхід ВОЗМ полягає в запуску програми роззброєння, демобілізації та реабілітації шляхом співпраці з лідерами місцевих громад. Останні мають переконувати місцевих рядових повстанців-джихадистів здаватися в обмін на імунітет і, як варіант, нову роботу в силах безпеки й оборони. Передбачалося, що ці посади також будуть доступні для молодих чоловіків із місцевих громад уздовж кордону [20].

З іншого боку, нескоординовані процеси за участю ВОЗМ та інших інституційних учасників (іншими урядовими відомствами, силовими й безпековими структурами держави) призвели до збігів

і плутанини в діалогових зусиллях, що підриває зусилля з розробки чітких стратегій взаємодії держави з громадами. Одночасно ВОЗМ зіштовхнувся й із проблемою власної легітимності на півночі Тіллабері, де він сприймається як позбавлений абсолютної нейтральності в тому сенсі, що для багатьох Пеулів туарегське керівництво ВОЗМ асоціюється з близькістю до малійських ополченців.

Від самого початку державна політика діалогу з польовими командирами «Ісламської держави» позначена помітними міжвідомчими розбіжностями в Нігері, де розрізнені силові структури з національної безпеки держави віддають перевагу різним підходам і методам боротьби. Зокрема, Міністерство внутрішніх справ Нігеру було особливо активним у налагодженні зв'язків із командуванням Ісламської держави для подальшого діалогу [22]. Зі свого боку, представники військового керівництва держави виступали проти такого підходу [23]. На засіданні Ради національної безпеки Нігеру в лютому 2017 р. воно наклало вето на спроби тодішнього міністра внутрішніх справ Базума вступити в переговори з бойовиками Ісламської держави.

Оскільки вплив груп джихадистів на малійсько-нігерському кордоні зростає, представники уряду Нігеру вивчали можливості для переговорів із ними. Але перші можливості для діалогу поступово зникали, що пов'язано з двома причинами. Першою причиною стало розширення кількості урядових учасників із нейтралізації конфлікту. Це відбулось у вигляді долучення Франції як зовнішнього гравця, що виявився більшою мірою подразником, аніж миротворцем у сприйнятті місцевих терористичних груп. Іншою причиною виявилися різні підходи держав-партнерів у врегулюванні кризи: переважно дипломатичний із боку офіційної влади Нігеру та більш мілітаризований – із боку офіційних кіл Франції. Як наслідок, політичні та військові органи Франції й Нігеру часто розділялися між собою щодо переваг діалогу (переговорів) як способу боротьби з Ісламською державою.

Останнє вказує на наявні недоліки переговорної дипломатії Республіки Нігер, що пов'язані винятково з чинником зовнішньополітичного оточення, а саме з політикою та інтересами західних держав-партнерів Нігеру, таких як Франція та Сполучені Штати. Політичні й дипломатичні представники останніх більшою мірою схилилися чи продовжують і сьогодні віддавати перевагу військовому підходу в протидії джихадистам, аніж переговорному. Деякі нігерські офіційні особи та дипломати зазначають, що офіційний Париж і Вашингтон навіть сприяли зриву зусиль Ніаменя вступити в діалог із бойовиками для досягнення своїх

власних цілей [18]. Це було вчинено з метою перемогти або стримати угруповання джихадистів саме військовим шляхом. Загалом, такі інтерпретації мають цілком логічні пояснення й підґрунтя, оскільки для Франції, як і для США, поширення та зростання впливу радикальних версій ісламу сприймаються не лише як пряма загроза геополітичній присутності держав Заходу в регіоні Сахелю, але і як безпосередня загроза їх внутрішній безпеці [24]. Показовими в цьому відношенні є нанесення Францією авіаударів по зосередженню джихадистів у той період, коли уряд Нігеру проводив з представниками останніх переговори, як це було в лютому 2017 р., а також політика фінансових винагород із боку Вашингтону за інформацію про місце перебування лідерів джихадистів (із метою їх фізичної ліквідації) у жовтні 2019 р. [25].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи викладене вище, можемо зробити низку висновків як теоретичного, так і практичного плану.

Перший висновок теоретичного плану вказує на високий рівень актуальності та життєздатності державоцентричної моделі дипломатії як такої загалом. Це стосується як проблеми врегулювання транснаціональних конфліктів, так і нейтралізації інших нетрадиційних загроз безпеці сучасної держави. Безпосередній приклад дипломатії Республіки Нігер демонструє загалом її достатню адаптивність і гнучкість, що позначена готовністю уряду використовувати різні інструменти задля врегулювання транснаціонального конфлікту на кордонах із суміжними державами, а також нейтралізації терористичної загрози власній національній безпеці.

Другий висновок теоретичного плану зводиться до того, що переговорна дипломатія Республіки Нігер загалом відповідає ключовим характеристикам і параметрам, які окреслюються сьогодні теоретиками державоцентричної моделі дипломатії. Обраний для розгляду приклад розв'язання транснаціонального конфлікту в північній частині Тіллабері та прикордонних на заході до Нігеру територіях держав Центрального Сахелю підтверджує тезу про поліформатність і полірівневість відповідної дипломатії, суб'єктами якої наразі виступають не лише державні, але й квазідержавні установи, а сама взаємодія відбувається на рівні «держава–недержавні учасники».

Говорячи про висновки практичного виміру, можемо стверджувати, що, незважаючи на наявні сильні сторони, переговорна дипломатія Республіки Нігер характеризується наразі низкою власних недоліків як

внутрішнього, так і зовнішнього вимірів. До недоліків внутрішнього виміру віднесемо проблеми інституційного характеру (взаємодію між центральними органами влади, а також між ними та квазідержавними установами з ведення переговорів), недосконалість самих інструментів ведення переговорів в умовах конфлікту (безпосередньо засобів посередництва), відсутність переконливого внутрішнього суспільно-політичного діалогу (неефективність переговорів через брак довіри по лінії «центральна влада–місцева влада/громада»). Серед недоліків зовнішнього виміру потрібно виокремити диференціацію інтересів, мети та засобів її досягнення, що є характерною для поточного співробітництва Нігеру з його західними державами-партнерами, безпосередньо із Францією й США.

Серед **перспектив подальших досліджень** актуальним убачається вивчення наявного потенціалу Республіки Нігер у використанні багатосторонніх міжурядових та неурядових переговорних платформ й інститутів співробітництва. На окрему та поглиблену увагу заслуговує питання тристоронньої міжурядової взаємодії Нігеру із сусідніми державами, а саме з Малі й Буркіна-Фасо, які мають безпосередній стосунок до розв'язання окресленого конфлікту та нейтралізації загрози тероризму в субрегіоні Центрального Сахелю.

REFERENCES

1. Elischer, S. (2018, January). Defying the odds? Nigerien responses to foreign and domestic security challenges. *West African Papers*, 11, 18 p.
2. Elischer, S. (2021). The Republic of Niger: The military as a security and political actor. *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations*, p. 76–88, Routledge.
3. Sidibe, D. (2017). Business diplomacy: asymmetry and symmetry of power in negotiations between multi-nationals and governments in the case of Areva and Niger. *International Journal of Diplomacy and Economy*, 3 (3), p. 219–242.
4. Umate, M. D., & Idris, A. (2021). Hausaland. A Nation in Nations: The Hausanization of Nigeria-Niger Republic Diplomatic Relations. *Social Science Research*, 7 (1).
5. Abbas Yakubu & Dr. Roosevelt Idehen (2021, Jan.-Mar.) Border Patrol And Surveillance in The Control of Transnational Terrorism in Nigeria and Niger. *International Journal of Innovative Legal & Political Studies*, 9 (1), p. 81–94.
6. Abdelhak Bassou & Amal el Ouassif (2019). Understanding Terrorism and Organized Crime in Light of Fragile States: Case Study on Niger, Mali and Chad. In Abdelhak Bassou & Amal El Ouassif. *Evolving Human Security Challenges in the Atlantic Space*, p. 23–40. Jean Monnet Network on Atlantic Studies.
7. Obi, C. I. (2006). Terrorism in West Africa: Real, emerging or imagined threats? *African Security Studies*, 15 (3), p. 87–101.
8. Höglund, K. (2008). *Peace Negotiations in the Shadow of Violence*. Martinus Nijhoff Publishers.

9. DeRouen, K. & Chowdhury, I. (2018). Mediation, Peacekeeping and Civil War Peace Agreements. *Defence and Peace Economics*, 29 (2), p. 130–146.
10. Duursma, A. & Fliervoet, F. (2021). Fueling Factionalism? The Impact of Peace Processes on Rebel Group Fragmentation in Civil Wars. *Journal of Conflict Resolution*, 65 (4), p. 788–812.
11. Watson, A. (1982). *Diplomacy: The Dialogue Between States*. London: Eyre Methuen.
12. Jönsson, Christer & Hall, Martin. (2003). Communication: An Essential Aspect of Diplomacy. *International Studies Perspectives*, 4 (2), p. 195–210.
13. Coolsaet, Rik (2004). The Transformation of Diplomacy at the Threshold of the New Millennium. *Diplomacy*, vol. III, p. 1–24.
14. Berridge, G. R. (2002). *Diplomacy: Theory and Practice*. London: Palgrave.
15. Nan, Susan Allen (2003). «Track I Diplomacy.» Beyond Intractability. In Guy, Burgess & Heidi, Burgess (Eds.), *Conflict Information Consortium*, University of Colorado, Boulder. Retrieved from <http://www.beyondintractability.org/essay/track1-diplomacy>.
16. Human Development Index (HDI) (2021). *UNDP Human Development Reports*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
17. Mappr. (2022). *Countries and Regions Maps. Regions of Niger*. Retrieved from <https://www.mappr.co/counties/niger/>
18. Frontière Niger-Mali: mettre l’outil militaire au service d’une approche politique (12 juin 2018). *Rapport Afrique*, № 261.
19. Court-circuiter l’Etat islamique dans la région de Tillabéri au Niger. (3 juin 2020). *Rapport Afrique*, № 289.
20. Morten Bøås, Abdoul Wakhab Cissé & Laouali Mahamane (2020). Explaining Violence in Tillabéri: Insurgent Appropriation of Local Grievances?, *The International Spectator*, 55 (4), p. 118–132.
21. Niger: qu'est-il arrivé à Oumarou Roua, disparu vers Tongo Tongo le 11 avril? (18 Mai 2019). *RFI*. Retrieved from <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20190517-niger-oumarou-roua-kiro-conseiller-primature-eigs-tongo-tongo-11-avril>.
22. Au Niger, la stratégie du dialogue avec les jihadistes pour retrouver la paix. (mars 18, 2022). *AFP*. Retrieved from <https://www.voaafrrique.com/a/au-niger-la-strat%C3%A9gie-du-dialogue-avec-les-jihadistes-pour-retrouver-la-paix/6490784.html>.
23. No room for dialogue’: How abuses by Niger’s foreign-funded army derail its anti-jihadist fight. (30 November 2021). *The New Humanitarian*. Retrieved from <https://www.thenewhumanitarian.org/analysis/2021/11/30/how-Niger-foreign-funded-army-derail-its-anti-jihadist-fight>.
24. Laurence Bindner. (February 2018). Jihadists’ Grievance Narratives against France. ICCT Policy Brief. *The Hague*, 8 (7).
25. Rewards for Justice – Reward Offer for Those Involved in the 2017 «Tongo Tongo» Ambush in Niger. Office of the Spokesperson. (October 4, 2019). *An official website of the United States government*. 2017–2021 Archived Content. Retrieved from <https://20172021.state.gov/rewards-for-justice-reward-offer-for-those-involved-in-the-2017-tongo-tongo-ambush-in-niger/index.html>.

Матеріал надійшов до редакції 05.03.2023 р.

УДК 327.8-027.555]:338.48-44

Сніжана Фіногенова,

магістрантка факультету міжнародних відносин,
Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Наталія Коцан,

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID ID: 0000-0002-8157-5070;

Вікторія Коцан,

кандидат політичних наук

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-170-180

ІСТОРИЧНІ ОСОБИСОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ ІСПАНІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

У статті розглянуто питання, що стосуються виникнення публічної дипломатії завдяки розвитку міжнародного туризму. Зосереджено увагу на функціональних можливостях міжнародного туризму як каналу публічної дипломатії. Визначено особливе місце туризму як зовнішньополітичного інструменту впливу на світові туристичні потоки, а також як основного інструменту публічної дипломатії, який гуманізує міжнародні відносини й зміцнює образ держави. Проаналізовано історичний досвід Іспанії з порушеного питання, виділено основні етапи розвитку, події, що сприяли зародженню міжнародного туризму, а в майбутньому – його функціонуванню як публічної дипломатії. Наведено детальний опис туристичної сфери Іспанії, оприлюднено статистичні дані туристичних потоків, найбільш популярних місць, кількості туристів та кількості прибутків від туризму. Особливу увагу надано розгляду туризму як інструменту «м'якої сили», оскільки нова публічна дипломатія дає змогу соціальним інститутам та процесам (серед яких – і туризм) бути активними й впливовими суб'єктами міжнародних відносин та публічної дипломатії. Виявлено, що суцільна глобалізація надає туризму політичної ваги, оскільки він є неформальним фактором міжнародних контактів, а також суттєвим

додатковим інструментом реалізації зовнішньополітичних інтересів держави. Проаналізовано функцію туризму в Іспанії як базової основи публічної дипломатії. Водночас дипломатію розглянуто як один зі способів реалізації оперативної стратегії задля розвитку національного туризму та укріплення його позицій в економіці країни.

Особливу увагу приділено розгляду питання та особливостей поняття «туристична дипломатія». Туристична дипломатія, будучи по суті економічною, нині здійснюється все більшою мірою методами публічної дипломатії. Зазначено, що одним із сучасних методів як конкуренції, так і реалізації концепції «м'якої сили», є розвиток бренду. Бренди території стають невід'ємними символи туристичної індустрії. Брендінг туристичних територій, будучи інструментом «м'якої сили», підвищує ефективність туристичної дипломатії зокрема, а публічної дипломатії загалом. Наголошено на ролі туризму в підтримці миру та взаєморозуміння між країнами. І, як висновок, визначено роль туризму як дієвої стратегії щодо успішної реалізації публічної дипломатії у світовому просторі.

Ключові слова: міжнародний туризм, Іспанія, публічна дипломатія, історичні передумови.

Snizhana Finohenova,

Lesya Ukrainka Volyn National University;

Nataliia Kotsan,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-8157-5070;

Viktoriia Kotsan

HISTORICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM AS A TOOL OF PUBLIC DIPLOMACY IN SPAIN

Anatoliy Tymoshchuk is one of the most titled and richest football players in the history of independent Ukraine. In Ukraine, in particular, the footballer's hometown – Lutsk, he was repeatedly criticized for the fact that in the context of Russia's armed aggression against Ukraine, which has lasted since 2014, he continued to play and work in the leading Russian club “Zenit”. In response, in his interviews A. Tymoshchuk tried to separate football and politics, avoiding commenting on events in Ukraine. Since the beginning of the full-scale military invasion of Russia into Ukraine in 2022, the footballer has remained cynically silent for a long time, not disclosing his civil position. This caused information publicity of

the “case of A. Tymoshchuk” at the regional (Lutsk and Volyn regions), Ukrainian and international levels. On the basis of local information publications, the author traced the peculiarities of A. Tymoshchuk’s gaining popularity in the region, conferring the title of “Honorary Citizen of Lutsk” and public discussions of attempts to deprive him of this title. In Ukraine the information publicity of “A. Tymoshchuk’s case” contained statements of football players and journalists about the formation of pro-Russian views of the athlete. The international information level covered the statements of former teammates, coaches, management of clubs in European countries, where A. Tymoshchuk had played, about his behavior during the 2022 war. The author claims that the «case of A. Tymoshchuk» in 2017–2022 continued the trend of politicization of domestic sports, its de-Russification. It has significantly increased international publicity about Russia’s armed invasion of Ukraine in the «football» countries of the world. This contributed to the establishment of a high positive international image of Ukraine.

Key words: public figure, publicity, fakes, National security, Russian military invasion, football clubs, sanctions.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Нині дедалі більшої актуальності набуває публічна дипломатія. Потрібно зазначити, що публічна дипломатія як система прямої взаємодії держав із товариствами зарубіжних країн існує стільки ж, скільки самі держави, але особливий інтерес до цієї сфери з’явився порівняно нещодавно.

Традиційно під публічною дипломатією розуміємо комплекс заходів, націлених на вивчення та інформування зарубіжної аудиторії, а також установалення контактів. Це дії, спрямовані на будівництво довгострокових відносин, захист цілей національної зовнішньої політики й кращого розуміння цінностей та інструментів власної держави за кордоном.

Роль і значення публічної дипломатії в розв’язанні глобальних проблем важко переоцінити. Серед основних інструментів публічної дипломатії значну увагу варто звернути на міжнародному туризмі, який усебічно сприяє зміцненню зв’язків між громадянами певних держав та між самими країнами.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідження міжнародного туризму знайшло відображення в численних працях вітчизняних та зарубіжних науковців, у яких розглянуто питання щодо загальних принципів організації індустрії туризму, висвітленні геопросторових особливостей розвитку туризму та його елементів.

Натомість розвитку та проблематиці міжнародного туризму в Іспанії стосується незначна кількість наукових публікацій. Потрібно назвати праці О. Анікеєвої, Л. Хуана, Л. Фельтиної, В. Чалого, Ю. Шашкова. У їх доробку викладено поетапний аналіз історичних передумов та етапів формування міжнародного туристичного бізнесу в Іспанії, його вплив на світову архітектуру, функціонування [1; 4].

Інший аспект нашого наукового пошуку – публічна дипломатія, її теоретичні й практичні особливості є розповсюдженою темою серед науковців, більшість яких є американцями чи британцями. Найґрунтовнішими працями є дослідження С. Анхольта, С. Вагнера, В. Штадена, Дж. Ная, В. Дізарда, М. Риньейська та інших. Автори виділяють такі інструменти посилення зовнішньополітичного впливу, як кіно, телебачення, музика, театр, спорт, відеоігри, соціальні мережі, а також туризм [4; 6; 7; 8; 9].

Важливими для усвідомлення інструментів публічної дипломатії стали концепція «м'якої сили» Дж. Ная, концепція «національного брендингу» С. Анхольта, концепція «культурної дипломатії» та інші. Зазначені інструменти публічної дипломатії та чинники впливовості «м'якої сили» досліджували також вітчизняні науковці, серед яких – П. Гай-Нижник, С. Гуцал, Д. Кулеба, Н. Нікулішина, І. Слісаренко, О. Тищенко-Тишковець, В. Ціватий, М. Цюрюпа, Г. Піскорська й ін.

У цьому масиві праць і досліджень стосовно публічної дипломатії й особливостей міжнародного туризму недостатньо уваги звертається на висвітлення поняття розуміння туризму як інструмента публічної дипломатії. Деякі праці побіжно згадують його як інструменту «м'якої сили», і зовсім відсутній аналіз історичних передумов виникнення такої взаємодії між міжнародним туризмом й публічною дипломатією. Тому саме цей аспект поставлено за мету дослідження на прикладі такої розвиненої європейської країни, як Іспанія.

Мета роботи – виявлення та аналіз основних історичних передумов розвитку міжнародного туризму і його особливостей, що сприяли утвердженню публічної дипломатії в Іспанії.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективним інструментом «м'якої сили» є туризм, який є неофіційною або ж законною діяльністю окремих громадян, комерційних структур, що спрямована на реалізацію національних і громадських інтересів держави на міжнародній арені.

Туризм сьогодні – найстабільніший вид економічної діяльності. Про це свідчать дані й прогнози Світової туристичної організації. Так, якщо 1999 р. у світі кількість туристів становила 663 млн (приріст 4,1 %), то у 2010 р. – 1 млрд, а 2020 р. – уже 1 млрд 600 млн. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO), 2007 р. сумарні доходи всіх країн світу від в'їзного туризму дорівнювали 850,4 млрд дол. США й у найближчі роки можуть досягти фантастичної суми – 1 трлн дол. США за рік, що (з урахуванням суттєвого падіння цін на нафту) перевищить доходи від експорту нафти всіх країн. Найпривабливішим регіоном світу, у тому числі й за доходами від іноземного туризму, є, звичайно, Європа – 415,6 млрд дол. США. Країни-лідери – Іспанія – 57,8 млрд дол. США, Франція – 54,2 млрд дол. США, Італія – 42,7 млрд дол. США, Великобританія – 37,7 млрд дол. США, Німеччина – 36 млрд дол. США. Регіон Азія та Океанія отримав від туристів 183,1 млрд дол. США (Китай – 37,2 млрд). Регіон Америка – 171,3 млрд дол. США (США – 96,7 млрд) [1, с. 57–58].

Це свідчить про те, що туризм є однією з умов формування глобального комунікативного простору, що дає змогу в певному сенсі реалізовувати концепцію «м'якої сили», орієнтовану на розвиток контактів на людському рівні.

Говорячи про туризм як інструмент публічної дипломатії, можемо констатувати активний інтерес до розвитку такого виду дипломатії, як туристична. Туристична дипломатія – це інструмент, за допомогою якого держава може розповісти світові себе. Процес, у якому задіюються всі наявні ресурси, – мова, освіта, туризм, національна кухня, кінематограф, бренди.

Кожна туристична територія (будь-то місто або країна) прагне зайняти своє унікальне місце у свідомості потенційних споживачів (інвесторів, туристів), сформувати конкурентні переваги й ідентичність, що дають змогу протягом тривалого часу бути інвестиційно та туристично привабливою.

Туристична дипломатія – це засіб у здійсненні зовнішньої політики щодо координування й надання послуг у галузі туризму, інформаційно-рекламного забезпечення, відповідно готельно-ресторанного сервісу міжнародним стандартам.

Дослідження особливостей туристичної дипломатії в Іспанії є багатоаспектним та складним. Країна довгий час входить до світової п'ятірки держав за показниками кількості туристів й отриманого доходу від туристичної діяльності.

Передумови розвитку туризму в сучасному понятті формувалися в Іспанії з кінця XV ст., із моменту об'єднання Королівств Кастилія та

Арагон, тобто з моменту укладення шлюбних зв'язків між католицьким королем Фердинандом й Ізабеллою. До цього острів був поділений на різні королівства, а Іспанія, як така, не існувала як єдина держава. Проте з епохи греко-римських поселень уже були відомі деякі термальні джерела на території сучасної Коста Брава, які часто відвідували місцева знать.

Тенденція до укладення шлюбів між представниками різних королівств сприяла розвитку публічної дипломатії, головними завданнями якої було створення й розвиток інструментів комунікації та переконання, прямі контакти між представниками королівств, групами людей та приватними особами з різних країн.

Іспанським королям подобалося подорожувати в літній період. Вони зазвичай залишали столицю та зупинялися на відпочинок або в монастирях, або в палацах у районах із менш жарким кліматом. Король Іспанії Карлос I (1516–1556), перший іспанський монарх, разом зі своєю дружиною, здійснили свою весільну подорож із Португалії до Гранади. Протягом одного місяця вони насолоджувалися чудовим кліматом, вишуканою їжею, запальним андалузьким фольклором та незабутньою архітектурою Альгамбри.

Однією з улюблених місць серед тогочасних мандрівників була гориста місцевість Монтес де Бабія, нині – провінція Леон. Філіпп II (1478–1506) побудував монастир Сан Лоренсо де Ель Ескоріал, щоб у спекотні літні місяці насолоджуватися його прохолодою.

Потрібно згадати, що в цей же час почали з'являтися перші спільноти, які стали пропонувати своїм клієнтам одноденні пізнавальні екскурсії цікавими районами, що розміщені недалеко від місця їх проживання, що включають у свою вартість також сніданок й обід.

Сучасні дослідники вважають, що початок сучасному широкому туризму до Іспанії поклали поїздки заможних англійців на континент із метою освіти, лікування та торгівлі. Продавці прокладали шлях туристам. Освоєння тих чи інших територій передбачало будівництво готелів для комерсантів, а часто й цілих кварталів їх проживання. Виникали осередки цивілізації з високим рівнем комфорту, що робило подорожі безпечнішими та зручнішими. Зазначимо, що туризм як вид відпочинку поширювався саме в міському середовищі.

У 30-х рр. XIX ст., коли зароджуються перші агентства подорожей, участь держави в розвитку туризму зростала, оскільки цей сектор привносить чималі кошти до державної скарбниці та поповнює міжнародний валютний резерв.

У 50–70-ті р. XIX ст. англійці становили більшість іноземних туристів, які подорожували Іспанією. Приплив заможних англійців змінив тради-

ційну культуру туристичних послуг, вони набули все більш уніфікованого й стандартизованого характеру [2, с. 25–28].

У ХХ ст. відбулися різкі зміни в розвинених країнах, стався новий виток у науково-технічній революції (різноманітна побутова техніка увійшла в побут людей, стало доступнішим придбання автомобіля, зросла купівельна спроможність, зміцнився середній клас). Це привело до того, що великі капітали стали інвестувати в прибережні зони, створюючи таким чином нові туристичні райони: Коста Брава в Каталонії, Коста Бланка в Леванті або Коста дель Соль у Малазі. Велику увагу приділяли будівництву автомобільних та залізничних доріг, відроджуються морські круїзи та вперше створюється Міністерство туризму та інформації.

Дата 4 січня 1999 р. стала важливою віхою в розвитку світової економіки: єдина загальноєвропейська валюта – євро – розпочала своє офіційне існування. На думку більшості експертів, уведення в обіг єдиної валюти позитивно позначилося на розвитку туристичного сектору Європи, з'явилися сприятливі умови для економічного зростання та робочої зайнятості. Серед основних переваг тут називають спрощений порядок здійснення банківських операцій, «прозорість ринку», підвищення конкуренції та якості туристичних послуг.

Усі вище описані події вимагали дипломатичних відносин та домовленостей, оскільки відбувалися взаємозв'язок та взаємодія між різними країнами та державами.

Публічна дипломатія будує міждержавні відносини на технологіях «м'якої сили», яку можна визначити таким чином: «Країна може досягти бажаних результатів у світовій політиці, коли інші держави хочуть слідувати за нею, захоплюючись її цінностями, наслідуючи її приклад, прагнучи досягти її рівня добробуту та відкритості. Така м'яка сила, завдяки якій інші хочуть того ж, що є ви, не примушує, а приваблює людей» [4, с. 107].

Туристичний ринок Іспанії сформувався переважно завдяки зовнішньому попиту, який орієнтований на прийом іноземних туристів. Іспанія має унікальну культуру, свої традиції, а природно-кліматичні умови сприяють її відвідуванню цілий рік. На тлі міжнародної статистики зростання загальної кількості туристів, які відвідали Іспанію, можна говорити, що зростає інтерес у туристів до Іспанії із країн, які не входять до ЄС.

У 2019 р. 39 % туристів відвідали Іспанію в особистих потребах, 30 % – для відпочинку та розваг, 21 % – для відвідування друзів і родичів, близько 5 % – для ведення бізнесу, близько 5 % – із метою лікування й паломництва.

Важливий чинник, що сприяє відвідуванню туристами Іспанії, – це розвинена транспортна інфраструктура. Зокрема, у країні є 152 аеропорти.

В Іспанії працює одна державна авіакомпанія – «Іберія», а також низка приватних авіакомпаній.

Іспанія має добре розвинений водний транспорт. Морський флот Іспанії складається з понад 1800 суден. Близько 80 % імпорту та 70 % експорту Іспанії проходить через її порти. Іспанські порти мають велике значення для розвитку туризму. Розвинений автомобільний і швидкісний залізничний транспорт також сприяє збільшенню припливу туристів до Іспанії [8, с. 87–88].

Туристів із Великобританії та Німеччини Іспанія приваблює насамперед кліматичним чинником і зручним транспортним сполученням (авіа та автомобільний тунель через протоку є зручним сполученням із Великобританією).

Курортно-пляжний туризм, який фактично відсутній у Німеччині, приваблює її мешканців до Іспанії. Іспанський туризм приваблює мешканців Португалії дешевизною, близькістю розташування та єдністю історичних і культурних коренів. Французькі туристи віддають перевагу Іспанії передусім через близькість та спорідненість мов, подібність кухні. Туристів з Італії Іспанія приваблює близькістю культурно-історичного розвитку. У туристів зі США, Японії, Канади, для яких Іспанія є територіально віддаленою країною, вона викликає інтерес як країна з багатим культурно-історичним спадщиною, зокрема періоду Ренесансу.

Отже, географічна близькість, клімат, відносно низькі ціни туристичного продукту є визначальними під час вибору Іспанії як країни для міжнародного туризму в її близьких сусідів.

Туризм вимагає від держави вкладення додаткових коштів на благоустрій міст, парків, скверів, місць історичної спадщини. Для збільшення кількості туристів на державному й регіональному рівнях потрібно розробляти та популяризувати низку нових туристичних проєктів, метою яких буде просування національного продукту на міжнародний туристичний ринок. У цьому контексті впровадження та розвиток різних програм на національному рівні зі стимулювання, відновлення та збереження природи вимагає посиленої публічної дипломатії з іншими країнами.

Іспанія виступає також центром надання освітніх послуг, завдяки яким додатково залучаються кошти в туристичну сферу. Розвитку туристичної сфери та підтримці публічної дипломатії в Іспанії сприяє те, що іспанська мова є другою за поширеністю мовою на планеті за кількістю людей, які розмовляють нею як рідною. Іспанською мовою говорять понад 500 млн населення планети, вона є офіційною мовою у 21 країні, також є однією із шести офіційних мов ООН поряд з англійською, арабською, китайською,

французькою, російською. Щороку кількість людей, які говорять іспанською, збільшується.

Туристична дипломатія, будучи по суті економічною, нині здійснюється все більшою мірою методами публічної дипломатії. Потрібно зазначити, що одним із сучасних методів як конкуренції, так і реалізації концепції «м'якої сили», є розвиток бренду. Бренди території стають невід'ємними символи туристичної індустрії. Вони емоційно залучають туристів. Як свідчить практика розвитку туризму, рекламні кампанії часто сприяють не тільки підвищенню впізнаваності місця, але й повної зміни його іміджу, що приваблює мільйони туристів, а також інвесторів [3, с. 17–19].

Брендинг туристичних територій, будучи інструментом «м'якої сили», підвищує ефективність туристичної дипломатії зокрема, а публічної дипломатії загалом.

Це виявляється в тому, що бренд території подає «сигнал» про відкритість суспільства для бізнесу та туризму, для Іспанії найяскравішим прикладом будуть Валенсія, Толедо, Барселона, Сан-Себастьян, Більбао.

Туризм сприяє підтримці миру та взаєморозуміння між країнами. Країни отримують доходи не тільки від туризму, а й за рахунок здійснення міжнародних перевезень. А це значна частина додатково залучених коштів до бюджету держави. Зараз Іспанія посідає друге місце в рейтингу світових туристичних держав за обсягом отримання доходів від туризму та третє – за кількістю відвідувань.

Незважаючи на економічні труднощі, цілеспрямована політика уряду дозволяє Іспанії бути лідером у туристичній сфері, отримуючи значні доходи в державний бюджет та робочі місця для місцевого населення. Тому одним із завдань уряду є розробка національної стратегії підтримки туристичної галузі.

Результати впровадження іспанської системи якості в туризмі говорять самі за себе. На сьогодні Іспанія є світовим лідером у сфері туризму. Це перша країна у світі за кількістю відпочивальників на пляжних курортах, друга країна у світі за витратами туристів та четверта – за кількістю самих туристів.

На індустрію туризму в Іспанії припадає понад 10 % ВВП країни, 11 % працездатного населення зайнято також у сфері туризму. Усе це є важливим активом для отримання доходів населенням та забезпечення зайнятості в країні навіть у період кризи, пандемії COVID та інших негараздів.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сучасному етапі розвитку міжнародного туризму спостерігаємо такі тенденції: по-перше, постійно посилюється конкуренція між геонаціональними туристичними продуктами на ринку міжнародного туризму; по-друге, глобалізація туристичного простору розширює конкурентне поле, включаючи й конкуренцію туристичних територій. Іспанія не є винятком та включена до цього процесу.

Іспанія відіграє важливу геополітичну роль, зокрема є членом багатьох міжнародних організацій – ООН, НАТО, ЄС. Вона є індустріально-аграрною країною, яка входить до перших 10 країн світу за обсягом виробництва промислової продукції, а туризм – одна з важливих складових частин її економіки. А отже, і публічна дипломатія посідає важливе місце в супутніх із туризмом процесах.

У сучасних умовах туристична галузь – одна з небагатьох, яка активно розвивається у світі. Завдяки туризму, Іспанія має можливість просувати свої міжнародні дипломатичні інтереси та реалізувати цілі за посередництвом публічної дипломатії. Така тенденція розпочалася наприкінці XV ст. й триває донині. Можна стверджувати, що туризм Іспанії відіграє три головних ролі – сфера, що забезпечує конкурентоспроможність країни, складова частина національного бренду та дієвий інструмент «м'якого впливу». У результаті це дає змогу вважати туризм успішною стратегією розвитку публічної дипломатії в міжнародному просторі, а також інструментом поширення національних інтересів Іспанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зайцева, В. М., Корнієнко, О. М. (2012). Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі. *Вісник Запорізького національного університету*, № 2 (8), с. 55–65.
2. Стойко, А. В., Драгомірова, Є. С., Ліньков, М. О. (2016) Туризм як лідер міжнародної дипломатії: транскордонний аспект. *Менеджер*, с. 15–23.
3. Чалий, В. Українсько-іспанський діалог. URL: <http://www.razumkov.org.ua/>
4. Anholt, S. (2006). Public Diplomacy and Place Branding: Where's the Link? *Place Branding*, vol. 2., p. 271–272.
5. Impact of tourism on national soft power. URL: https://www.researchgate.net/publication/341617105_IMPACT_OF_TOURISM_ON_NATIONAL_SOFT_POWER
6. Nye, Joseph S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power, *The analysis of the American Academy of Political and Social Science*, 616, p. 94–109
7. Nye, J. (2011). Power and foreign policy. *Journal of Political Power*, 4 (1), p. 9–24.
8. Ryniejska, M. (2009). Cultural Diplomacy as a Form of International Communication, p. 3–11.

9. Trends in the development of international tourism in the current context of globalization. Editors: Jadwiga Ratajczak, Victoriia Tsypko. *Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole*, 2020; ISBN 978-83-66567-07-8; p. 215, illus., tabs., bibls.

REFERENCES

1. Zaitseva, V. M., Korniienko, O. M. (2012). Mizhnarodnyi turizm ta hlobalizatsiia v suchasnomu sviti. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, № 2 (8), p. 55–65.

2. Stoiko, A. V., Drahomirova, Ye. S., Linkov, M. O. (2016). Turyzm yak lider mizhnarodnoi dyplomatii: transkordonnyi aspekt. *Menedzher*, p. 15–23.

3. Chalyi, V. Ukrainsko-ispanskyi dialoh URL: <http://www.razumkov.org.ua/>

4. Anholt, S. (2006). Public Diplomacy and Place Branding: Wheres the Link? *Place Branding*, vol. 2, p. 271–272.

5. Impact of tourism on national soft power. URL: https://www.researchgate.net/publication/341617105_IMPACT_OF_TOURISM_ON_NATIONAL_SOFT_POWER

6. Nye, Joseph S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power, *The analysis of the American Academy of Political and Social Science*, 616, p. 94–109.

7. Nye, J. (2011). Power and foreign policy. *Journal of Political Power*, 4 (1), p. 9–24.

8. Ryniejska, M. (2009). Cultural Diplomacy as a Form of International Communication, p. 3–11.

9. Trends in the development of international tourism in the current context of globalization. Editors: Jadwiga Ratajczak, Victoriia Tsypko. *Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole*, 2020; ISBN 978-83-66567-07-8; P. 215, illus., tabs., bibls.

Матеріал надійшов до редакції 11.01.2023 р.

РОЗДІЛ IV. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК “17/.18” : 070

Марія Павлюх,

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач
Національний університет «Львівська політехніка»,
mariia.v.pavliukh@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5502-8367;

Інна Пахолок,

кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»,
inna.r.pakholok@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9929-8166;
DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-181-195

**ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ
Й КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРЕСИ
В ГАЛИЧИНІ (1840–1939)**

У статті порушено важливу проблему – періодизацію та класифікацію польської жіночої періодики в Галичині, яка виходила водночас з українською жіночою періодикою. Загальні тенденції розвитку польської жіночої преси простежуються в еволюції жіночих часописів – від розважальних до політичних, ідейних та програмних. З’ясовано, що немає єдиної періодизації польської жіночої періодики. Важливою проблемою є класифікація жіночих видань за різними ознаками, видами та типами. Подано й проаналізовано кілька популярних періодизацій польської жіночої періодики до 1945 р., проте жодна з них не характеризує всі загальні тенденції розвитку періодики в Галичині (1840–1939). З’ясовано, що термінологія в багатьох науковців не має єдиного наукового погляду, що ускладнює вивчення цього поширеного й різноманітного виду періодики. Вихід польської жіночої періодики в Галичині, зокрема у Львові, поряд з українською жіночою періодикою вказує на велику подібність змістового наповнення видань. Польський та український жіночі рухи виникли та розвинулись у Галичині, що вказує на велику подібність у розвитку

польської й української жіночої періодики протягом століття виходу (1839–1940). Політичний характер багатьох видань, патріотичні й націоналістичні мотиви багатьох журналістських матеріалів у польській та українській жіночій періодиці вказує на те, що періодики розвивалися за подібними європейськими тенденціями феміністичних рухів. Розвиток польської жіночої періодики в Галичині поряд з українською вказує на те, що це окремих вид періодики, який дослідники нерідко зачисляють до національно-визвольних часописів, оскільки на шпальтах цих видань надруковані політичні та патріотичні матеріали. Досі актуальною залишається проблема використання дефініцій у дослідженнях про польську періодику, що виходила в Галичині протягом століття.

Ключові слова: польська жіноча періодика, польський жіночий рух, класифікація та періодизація польських часописів, фемінізм.

Maria Pavlyuh,

Lviv Polytechnic National University,
ORCID ID: 0000-0001-5502-8367;

Inna Pakholok,

Lviv Polytechnic National University,
ORCID ID: 0000-0001-9929-8166;

POLITICAL AND IDEOLOGICAL ASPECTS OF PERIODIZATION AND CLASSIFICATION OF THE POLISH WOMEN'S PRESS IN GALICIA (1840–1939)

The article raises an important issue – the periodization and classification of Polish women's periodicals in Galicia, which was published simultaneously with the Ukrainian women's periodicals. General trends in the development of the Polish women's press can be traced in the evolution of women's magazines: from entertainment to political, ideological and program. It was found that there is no single periodization of Polish women's periodicals. An important issue is the classification of women's publications by various characteristics, species and types. Several popular periodizations of Polish women's periodicals before 1945 are presented and analyzed, but none of them characterizes all the general trends in the development of periodicals in Galicia (1840–1939). It has been found that the terminology of many scholars does not have a single scientific view, which complicates the study of this common and diverse type of periodical.

The publication of Polish women's periodicals in Galicia, in particular in Lviv, along with Ukrainian women's periodicals, indicates a great similarity in the

content of publications. Polish and Ukrainian women's movements originated and developed in Galicia, which indicates a great similarity in the development of Polish and Ukrainian women's periodicals during the century of publication (1839–1940). The political nature of many publications, patriotic and nationalist motives of many journalistic materials in Polish and Ukrainian women's periodicals indicate that periodicals developed according to similar European tendencies of feminist movements. The development of Polish women's periodicals in Galicia, along with Ukrainian ones, indicates that this is a separate type of periodical that researchers often include in national liberation journals, as political and patriotic materials are published in the columns of these publications. The problem of using definitions in research on Polish periodicals published in Galicia for a century is still relevant.

Key words: Polish women's periodicals, Polish women's movement, classification and periodization of Polish magazines, feminism.

1. ВСТУП

У першій половині XIX ст. починає з'являтися політична польська жіноча преса у Львові. Сьогодні маємо велику кількість наукових праць і досліджень преси періоду 1840–1939 рр. Це дослідження преси трьох історичних етапів у польській історіографії: преси Австрійського панування, Галицької автономії та II Речі Посполитої (міжвоєнного двадцятиріччя) [1]. Великою проблемою в дослідженні польських жіночих часописів у Львові цього періоду є її періодизація та класифікація.

Постановка проблеми. Проблема класифікації та періодизації політичної польської жіночої періодики в Галичині (1840–1939) залишається актуальною. Тому важливо розглянути та проаналізувати популярні періодизації дослідників польської преси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про польську політичну жіночу періодику, зазвичай, пишуть польські історики та дослідники польської преси. Серед них – Катаржина Дормус, яка вивчає освітньо-виховну тематику жіночої періодики; Єжи Франке, який подав широке дослідження варшавських і львівських жіночих видань; Єжи Яровецький, котрий вивчає польську періодику до 1945 р., і Софія Сокул, яка є дослідницею першого польського часопису для жінок у Галичині – «Дзєннік муд парискіх».

Мета статті – проаналізувати наукові класифікації та періодизації польських дослідників жіночої періодики.

Методика дослідження. У науковій статті використано хронологічний та історичний науковий підходи, а також такі методи, як аналіз

(аналіз класифікацій та періодизації), синтез (тематичний контент польських жіночих видань), компаративний аналіз (порівняльні критерії класифікацій польських дослідників).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кілька істориків преси намагалися подати власну періодизацію преси. Серед них – Єжи Франке, який виокремлює кілька етапів преси [3, с. 87]: (1820–1860) – період повстання, розвиток часописів літературних, де адресованість до жінок не подається так виразно. Часописом цієї групи є «Дзеннік домови»; Другий етап починається з 1860 р. («Магазин муд парискіх»), з'являється «Блющ»; 1905–1917 – це закінчення революції, що мала вплив на пресу Польського королівства. Автор виокремлює періоди преси для всієї території Польщі. Але варто зазначити, що преса Галичини відрізняється від преси всієї території Польщі. Насамперед тим, що 1864 р. Галичина отримала автономію в Австро-Угорській імперії та сприятливі умови розвитку. Іншу періодику запроваджує Катаржина Дормус, виокремлюючи чотири етапи розвитку жіночої преси [1]: народження польської жіночої преси (1818–1830); важкий період (1830–1870); період розквіту (1870–1918); період війни (1914–1918).

Про перший період дослідниця пише як про період народження жіночої преси – спочатку це вбогі газетки з убогим змістом. Мали характер газет салонних, розважальних, призначених для жінок із вищого середовища. Тематика торкалася жінок аристократичних, шляхетних і міщанських. Періодом розквіту в Галичині можна назвати період Автономії Галичини, що збігається з другим етапом у періодизації Катаржини Дормус. А важкими роками авторка називає роки Австрійського панування, котрі збігаються з виходом першого польського жіночого часопису «Дзеннік муд парискіх» (1840–1848). У цей період переслідуються польські патріоти, преса зазнає масових конфіскацій, закриваються відомі польські тижневики, впливові видання. Період I світової війни значно вплинув на пресу для жінок – почали з'являтися пацифістські погляди в пресі, з'явилися господарські часописи із пропагандою миру [1, с. 15]. Останнім етапом, котрого нема в періодизації Є. Франке та К. Дормус, є період міжвоєнного двадцятиріччя, або II Речі Посполитої, – період, коли Польща здобуває незалежну державу. Ці події позитивно впливають на пресу, вона починає розвиватися шаленими темпами.

Проаналізувавши дві періодизації, виокремлюємо власну періодизацію польської жіночої львівської преси (1840–1939): 1) початок

політичної польської жіночої преси Галичини («Дзеннік муд парискіх») – (I половина XIX ст.–1864); 2) період розквіту (1864–1914); 3) період I світової війни (1914–1918); 4) період незалежності або міжвоєнного двадцятиріччя (1918–1939).

Перший період – зародження преси для жінок: календарики та листівки для прекрасної статі, альманахи й художні твори, присвячені жінкам. Передвісницею польської жіночої преси стала жіноча література, написана жінками, та література для жінок – короткі новели, написані для розваги. У суспільстві під впливом ідеї емансипації з'являються жіночі альманахи. Протягом першого періоду починає виходити перший польський жіночий часопис у Львові «Дзеннік муд парискіх», котрий спочатку був часописом моди, а потім перетворився у видання з великими політичною й літературною частинами. Перший номер мав характер часопису моди, але вже з другого номера запроваджено літературну сторінку. Пізніше «Дзеннік» став літературним і політичним часописом високого рівня. Зрештою, така трансформація в жіночих часописах від журналу до політико-літературного часопису стала тенденцією. Ця зміна в «Дзенніку» важлива тому, що він ніколи не був типовим жіночим журналом. Читали його міщанки та багаті селянки, але він обминав жіночі проблеми. «Дзеннік» відігравав значну роль: освітню, суспільну, патріотичну. Був інформатором та органом опінієтворчих кіл міщан, конкурентом часописам, французьким і німецьким [8, с. 73].

Другий період – період розквіту – характеризувався високим рівнем розвитку преси різного типу й характеру, зросла кількість нових видань. Новий цензурний закон 1852 р. значно послабив цензуру та фінансові пільги, котрі запровадили для преси, були невисокими. Тож преса отримала сприятливі умови розвитку. Крім жіночих видань розважального характеру (салонного), починають з'являтися ідейні часописи («Стер»). Відбувається поступовий перехід видань розважального характеру в серйозні часописи із багатим змістом. Третій період характеризується тим, що починають виходити часописи для селянок господарського характеру або так званого практичного. На шпальтах цих видань починають з'являтися теми війни, пацифістські погляди. Але, попри все, головною темою в пресі стає обговорення здобуття польською державою незалежності. Четвертий період приніс польській громадськості незалежність і рівноправність. Зі шпальт часописів зникають радикальні статті про жіночу рівність із чоловіками. Натомість з'являються статті патріотичного характеру, заклики до активної політичної діяльності, участі жінок у політичному житті своєї батьківщини.

Поряд із проблемою періодизації ще однією важливою проблемою для польської преси є бібліографія та класифікація польських жіночих видань Галичини (Львова). Досі нема відомостей про всі видання, які виходили в Галичині. Крім того, про деякі видання не знаходимо відомостей у бібліографіях польської преси різних історичних періодів. Серед бібліографій про польську жіночу пресу можна виокремити бібліографії Єжи Яровецького, Барбари Гури та Софії Залевської, у яких найповніше подано список жіночих часописів Львова.

Галицька польська жіноча періодика нараховує близько тридцяти жіночих видань різного типу (органів громадських, політичних організацій, «преса для селянок», «сільська преса», часописи моди, ідеологічні часописи, звітного типу, салоново-роважальні, практичні, суспільні). Досі нема єдиної класифікації цих жіночих видань. Класифікацію здійснюємо за такими ознаками:

За ознакою «періодичність»: а) часописи (переважно всі часописи ХІХ ст.), б) двотижневики («Дзеннік муд парискіх»), в) тижневики, г) місячники;

– за ознакою «*дефініція*»: а) часописьменство (перші часописи розважального характеру); б) преса для жінок (політико-ідеологічні часописи);

– за ознакою «*адресат*»: а) часописи «для прекрасної статі»; б) часописи «для наречених»; в) часописи для жінок;

– за ознакою «*присвяти й спрямованості*»: а) часописи, «присвячені виховній, фаховій, світоглядній освіті жінок»; б) часописи «присвячені жіночій молоді»; в) часописи, «призначені національно-суспільній праці молодих польок на кресах».

Єжи Яровецький, аналізуючи жіночі часописи у Львові, також здійснює класифікацію жіночих видань. Автор називає кілька типів преси: «Традиційну модель має видання “Гвезда”». Феміністичні часописи – «Пшедсвіт», «Зярно», «Стер». Просвітницькі часописи для селянок – «Зожа» та «Зожа ойчиста» [5, с. 238]. Ураховуючи детальний аналіз бібліографій, наукових досліджень, виокремлюємо такі групи (типи) преси:

- а) традиційно-виховні («Гвезда», «Віанкі»);
- б) феміністичні («Зярно», «Пшедсвіт», «Стер»);
- в) просвітницько-культурні («Зожа», «Зожа ойчиста»),
- г) селянська політична преса – преса людовців («Глос кобет польських», «Глос кобети», «Невяста польська», «Зожа», «Зожа ойчиста»);
- г) преса для сільських жінок («Зємянка польська», «Картка зємянек»);

- д) практичні часописи («Глос господинь вейскіх», «Практична господині»);
- е) суспільні видання («Кобета у праці обивательської», «Рух кобеци», «Малополянка»);
- є) часописи моди («Дзеннік муд парискіх», «Свят кобеци», «Кобета у дому і салонє», «Нове моди парискі», «Моди парискі»);
- ж) часописи звітного типу («Пшеводнік сполечни», «Справоздання...»);
- з) еротичний часопис («Вінніца»);
- и) салонів («Дзеннік муд парискіх»),

Таблиця 1

**КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРЕСИ
У ЛЬВОВІ (1840–1939)**

Назва видання	Класифікація видання
«Гвезда», «Віанкі»	Традиційно-виховні
«Зярно», «Пшедсьвіт», «Стер»	Феміністичні, ідеологічні
«Зожя», «Зожя ой чиста»	Просвітницько-культурні
«Глос кобет польських», «Глос кобети», «Невяста польська», «Зожя», «Зожя ойчиста»	Партійна селянська преса
«Зємянка польська», «Картка зємянек»	Преса для сільських господинь
«Глос господинь вейскіх», «Практична господині»	Практичні, господарські часописи
«Кобета в праці обивательської», «Рух кобеци», «Малополянка»	Патріотичні, суспільні видання
«Дзеннік муд парискіх», «Свят кобеци», «Кобета в дому і салонє», «Нове моди парискі»	Часописи моди
«Вінніца»	Еротичний часопис
«Дзеннік муд парискіх»	Салонно-роважальний часопис
«Млода полька»	Часопис для жіночої молоді
«Млода полька», «Малополянка», «Рух кобеци»	Патріотичні часописи
«Лєгунка»	Літографічний часопис

і) часописи для жіночої молоді («Млода полька»),
ї) патріотичні часописи («Млода полька», «Малополянка», «Рух кобеци»).

У класифікуванні важливою ознакою є характер часопису. Перші жіночі часописи ще не мали чіткого вираження, не мали чіткої програми. Трансформація видань від салонних і розважальних до поважних, ідеологічних – загальна тенденція польської жіночої преси. Також важливою ознакою преси є її нейтрально політичний характер, тобто преса розвивалася незалежно від політичних умов. Із наведених типів преси складаємо таблицю:

Із цієї таблиці видно, що деякі часописи для жінок мали змішаний тип, можемо їх віднести до кількох типів одночасно. Крім того, деякі часописи важко класифікувати тільки за однією ознакою; залишається проблема: чи можна вважати часописи моди жіночою періодикою, чи виокремлювати їх як вузькоспеціалізовані часописи моди.

В аналізі групи жіночої преси, досить чисельної, варто зазначити, що перші жіночі часописи, хоча й порушували жіноче питання, були адресовані не всім суспільним верствам жінок. Окрім того, звертаючись до польської історіографії, розмежовуємо кілька різних, хоча й, на перший погляд, подібних понять: «жіноча преса» та «преса для жінок». Для аналізу цих дефініцій з'ясуємо їх відмінність. У загальній Енциклопедії преси читаємо: «Prasa kobieca – (жіноча преса) – група часописів (тижневики), що займаються висвітленням жіночих тем, задоволенням жіночих потреб, порушують тему місця жінки в суспільстві. Публіцистика, вірші, літературні твори в жіночій пресі трапляються часто, а в деяких випадках суспільні чи політичні часописи, у яких наявні рубрики моди, виховання дітей, господарські поради зараховують до жіночої преси. У Польщі, як і в Європі, жіночі часописи були відокремлені від чоловічих, їхня редакторка є переважно жінкою» [2, с.172].

Зарахування деяких суспільних і політичних тижневиків, що порушували жіноче питання та мали сторінки моди, до жіночих видань свідчать про широку інтерпретацію поняття «жіноча преса». Доцільніше це явище розглядати як початок преси на території Галичини. Такий підхід до дефініції «жіноча преса» є надто широким, оскільки значна кількість часописів того часу дійсно порушувала проблеми, пов'язані з жінками. Вужчої дефініції в характеризванні «жіночої преси» дотримується дослідниця польської жіночої преси С. Сокул [8], котра «жіночою пресою» називає групу часописів (переважно тижневиків), що порушують проблеми читачок-жінок і їхнього актуального суспільного становища.

Поняття «жіноча преса» та «преса для жінок», які, здається, калькують одна одну, – абсолютно різні поняття. Саме С. Сокул подає два різновиди польської жіночої преси як «преси для жінок» та «жіночої преси» [8, с. 64]. У дослідженнях жіночої преси та виокремленні її в певний вид зіштовхуємось із кількома проблемами: 1. Які саме видання зараховувати до жіночих? За якими ознаками зараховуємо їх до жіночих? 2. Чи можна вважати календарики та альманахи (новорічники) для «прекрасної статі» «пресою для жінок»? 3. Чи можна розглядати часописи родинні, молодіжні та часописи моди як жіночі часописи?

Усі ці питання ставимо собі під час аналізу й дослідженні різних аспектів жіночої преси. Адже і родинні, і молодіжні, і навіть часописи моди можна певною мірою назвати жіночими виданнями. Окрім того, календарики й новорічники (видання альманахового типу), хоча не були періодичними виданнями, проте присвячувалися «прекрасній статі» і виходили щороку, а це певна регулярність. Серед часописів, що виходили в Польщі, популярні часописи із назвою: «родина», «родинний», «домашній». Ці часописи виходили в різний період й у різних місцевостях. Про ці часописи маємо мало досліджень, бо вони зараховані до «старої преси», хоча вказаний їх зв'язок із жіночими часописами [5].

Розгорнутий аналіз дефініцій «жіноча преса» чи «преса для жінок» подає Єжи Яровецький. Першими виданнями Яровецький називає «пресу для жінок», тобто таку, яка була адресована до «прекрасної статі»: «У другій половині ХІХ століття на польських землях розвинулася преса для жінок, котра проголошувала емансиповані гасла. На її шпальтах піднімалася проблема освіти та виховання жінок, їхнього місця в публічному та політичному житті. Наголошено на виборних правах жінок. Преса для жінок розвинулась у Варшаві, але Львів став початком жіночого руху. Початок галицької жіночої преси мав традиційну модель. До такої традиційної моделі зараховуємо видання: «Gwiazda» («Гвязду»), відповідальним редактором котрої був Гіполіт Ступніцький, ефемеричну «Rusalka. Gazeta damska» («Русалку. Газету дамску») (1870), також «Wanda – poworoczник dla rłci rieknej» («Ванду. Новорічник для прекрасної статі») (1871), котру редагував М. Шеліговський [6, с. 175].

Єжи Яровецький називає перші видання «пресою для жінок». За головний критерій у дефініціюванні подано адресата: не тільки «для жінок», але й «прекрасній статі» [6]. Варто зазначити, що адресат «прекрасна стать» була характерна не тільки першим жіночим виданням у Львові, – цей адресат зберігається в багатьох виданнях значно пізніше. Перші жіночі видання не порушували проблеми жіночої освіти, домашнього

виховання. Швидше за все новорічники були невеличкими збірками літературних творів, анекдотів, що мали на меті розважити прекрасну даму. Серед цієї жіночої аудиторії нерідко популярними були анекдоти.

У січні 1893 р. відома повістярка Яніна Седлячкова, діячка та педагог, заснувала часопис «Przedświt» («Пшедсвіт»), головним редактором котрого спочатку був Болеслав Фуленвельд, а потім – знову Я. Седлячкова. У підназві зазначено, що це часопис для жінок із педагогічними, науковими, історичними, літературними статтями, звітами театральними, мистецькими, біографіями відомих жінок, де наявні повісті, поезії та всячина, господарські статті, кореспонденція. Від редакції додано, що ціль видання – піднімати в жінок патріотичний дух, допомагати в праці виховній, бо це є найважливіше завдання; а в другому номері видання зазначено, що часопис є правдивим органом емансипації. Часопис розвивався в таких несприятливих обставинах, як «Пшедсвіт». Перший номер преса прийняла дуже неприхильно, осміюючи жіночі зусилля, стверджуючи, що громадськість не потребує жіночих часописів [7].

Редакція воювала за право дівчат учитись у гімназіях, за місце в університетах, атакуючи консервативні погляди на освіту в педагогічних часописах, доступі до медичних закладів і місць праці для жінок. Редакція велику увагу приділяла літературній частині, надруковано багато літературних творів. Часопис мав власні додатки: «Мода і узор», «Енциклопедія господарства та домашнього промислу», «Домашня школа для старших дітей», «Ангел-хоронитель, часопис для молоді та дітей польських». Власне, «Пшедсвіт» ставив собі за мету – не просто розважити жіночу аудиторію, але й також пропагувати національну ідею. Статті цього видання вказували на певні запити жіночої аудиторії, котра задовольнялася не простим читанням сентиментальних повістей, але й практичними навиками в педагогіці [7].

У справі емансипації жінок велику роль відіграв часопис «Стер: двотижневик для виховання жінок», який видавався в 1895–1897 рр. Леонтиною Єгерською. Важливою в часописі була активна публіцистика та громадська діячка Пауліна Кучальська-Реінсхмідт, котра брала участь у діяльності конспіративної жіночої організації у Варшаві. 1910 р. у Львові утворилась організація «Стер. Орган зв'язку рівноправності польських жінок», «Стер» редагований Пауліною Кучальською-Реінсхмідт і Юзефою Бояновською». Призначення часопису та визначення його як «преси для жінок» вказане в підтитолі самого видання. Зазначимо, що саме за підтитолом можна визначити вид чи тип жіночої преси й аудиторію.

Єжи Яровецький виокремлює пресу різних жіночих організацій в особливу групу, називаючи їх «іншою моделлю». Найімовірніше,

автор має на увазі інший вид – «жіночу пресу». Цей вид часописів також призначався для жінок, проте у своєму підtitулі не вказував адресата. Натомість у підtitулі вказана назва організації, яку це видання представляло. Наприклад, іншу модель мали часописи, котрі були видані деякими жіночими організаціями: «Ziemiańska» («Зем'янка»), видана 1911 року як місячник Спільноти малопольських селянок, «Ziemiańska polska» («Зем'янка польська. Орган Союзу польських кіл селянок у Галичині») під редакцією Яніни Карловичової. 1912–1918 роках виходить «Głos Kobiet Polskich» («Глос кобет польських: суспільний тижневик») – додаток до «Кроніки повшехней»; 1913–1914 рр. видається Польським союзом католицьких наречених «Kartka Ziemiańek». Також видавався «Głos kobiety» («Глос кобет» – додаток до «Кур'єра польського») 1911–1913 рр. Після закінчення I світової війни Комітет галицького господарчого товариства почав видавати «Господарство кобеце» – місячник, присвячений справам годівлі худоби, курей, домашнього господарства й освіти для жінок. Редагувала часопис Казимира Янишевська [6; 7].

Невеликий перелік видань польських жіночих організацій доцільно називати терміном «жіноча преса», бо майже в кожному підtitулі, де названі організації чи призначення часопису, вказано на його певне практичне значення, а не просвітницьке. Можна навіть припустити, що «преса для жінок» має в порівнянні з дефініцією «жіноча преса» якесь теоретичне, просвітницьке, культурне значення. Наступну групу часописів, адресованих до сільських жінок також можна віднести до виду «преси для жінок», адже вони мали просвітницький характер, навіть журнал моди «Świat kobiety» мав такий характер («Свят кобеци») [5].

З'являлися часописи, адресовані до сільських жінок. До таких належав часопис «Zorza» («Зожа. Місячник з картинками»), редагований Марією Вислоуховою як додаток до «Приятеля люду» та «Правди». Його продовженням можна вважати видання «Zorza Ojczyzna», віддруковане в 1906–1914 рр. зусиллями Комітету освітньої праці під редакцією Анни Августович. Адам Весолінський видавав і редагував «Нєвясту польську». У 1908–1909 рр. виходив poradnik «Кухня і здоров'я», названий єдиним у Польщі. Його видавцем і редактором була Цецилія Мюллерова. Для гарної статті засновано двотижневик із додатком «Свят кобеци» – часопис, присвячений жіночим справам (1913–1914 рр.) [3].

Після здобуття незалежності польської держави в 1918 р. змінився ринок жіночої преси, наступив її розвиток у самостійних виданнях, а не в додатках. Нові часописи змінили тематики, адресатів і суспільну

роль жінки. Надалі поставали часописи суспільно-культурні із широкою літературною частиною, де друкували публіцистичні статті, літературні твори, рубрики, присвячені культурі, статті про виховання дітей, родини, поради. З'явилися часописи, пов'язані з релігійними середовищами, а також політичні публікації, характерні для багатьох часописів із господарською тематикою. Часописи, котрі виходили після 1918 р., мали зовсім інший характер, аніж часописи до цього періоду. Швидше за все їх можна віднести до виду «жіноча преса» або «жіноча періодика» [2].

Але більш детально теми дефініції польської жіночої преси у Львові (1840–1939) торкається Катаржина Дормус, котра аналізує кілька праць історика польської жіночої преси С. Залевської. «С. Залевська вважає жіночими журналами часописи родинні, шкільні чи призначені для молоді. Але поза сферою її зацікавлень перебувають також щоденні часописи та періодика, що публікують хроніки і рубрики, присвячені жінкам, але не мають характеру жіночої преси»; «С. Залевська виступає за те, щоб у справі групування, скерованого до жінок вживати термін “часописьменство”, а не “преса”» [1, с. 32]. Це адекватне й претензійне визначення, бо преса має щоденники та часописи, а в ХІХ ст. майже не було, за двома невеликими винятками, жіночих щоденників. Журнали для жінок були, передусім, тижневиками й двотижневиками чи місячниками, тому в цьому випадку потрібно говорити про «часописьменство». Сьогодні можна застосувати термін «жіноча преса» як поширений термін, що вживається. Власне, у дефініціях «часописьменство» та «жіноча преса» (періодика) важливий момент регулярності, тобто періодичності, а не адресат, до котрого спрямовується видання. Критерієм аналізу стає періодичність видань, а не змістове наповнення, титул чи підтитул видання. «Преса для жінок» – тип та вид хронологічно старший і дуже поширений, що формально відрізняється вживанням у титулі чи підтитулі терміна «гарна стаття» або «наречена». Творцями цих журналів, авторами програм і більшості текстів були чоловіки, котрі намагалися нав'язати жінкам своє бачення, свою думку. Термін «преса для жінок» стосується адресата [1, с. 19].

Термін «жіноча преса» є поняттям значно ширшим, що стосується творців журналів: редакторів, видавців, журналістів (де насамперед повинні бути жінки). Ця група становить вищий ступінь еволюції жіночих журналів і, як можна здогадатися, найбільше виражає реальні погляди й ситуації жінок. Тон цих часописів менторний, але ближчий до реальності. Хронологічно, «жіноча преса» постала пізніше, а її виразним поняттям є термін «жінка» у титулі чи підтитулі. Потрібно пам'ятати, що обидві групи часописів у певний час співіснували. Тих, що відповідали дефініції «жіноча

преса», було небагато. Зарахувати до них можна авторський часопис «Віанкі» чи «Венец» Юлії Гочалковської та такі феміністичні часописи, як «Стер».

Беручи до уваги особу адресата як критерій, можемо поділити жіночі часописи з огляду їх суспільного походження, виконану працю чи життєву ситуацію. Це пов'язано з ідеологією та ціллю, котрим повинні ці часописи слугували. Наприклад, часописи, спрямовані селянам, пов'язані з католицьким середовищем чи із селянськими рухами; призначені для робітників – із соціалістичними симпатіями; феміністичні – до інтелігенток і селянок. Поряд із категорією жіночого адресата другим засадничим виразником є змістове наповнення. У часописах, котрі віднесені до жіночих, домінує, очевидно, проблематика, що порушує традиційні жіночі ролі – дружини, матері, домашньої господині, виховательки, а також діячки, суспільної та національної. У поточному розумінні, література чи преса для жінок трактувалася як нижчий рівень, бо жінка була особою нижчою в освіті та вихованні й не підготовленою інтелектуально до поважного змісту. Істотною рисою польської жіночої преси є піднесення культурного рівня, зростання жіночої участі й позиції в суспільному та національному житті.

На думку ще одного дослідника польської жіночої преси у Львові Мар'яна Тировіча [8], польська «преса, адресована до жінок», з'явилася пізно. Її початки припадають на першу четверть XIX ст. Розвинулася під впливом закордонних зразків, насамперед паризьких чи віденських. Отож, аналізуючи дослідження істориків польської жіночої преси, робимо висновок, що доцільно вживати кілька дефініцій для виокремлення груп польської жіночої галицької преси за ознаками:

І. «Адресат»:

1) «преса для жінок», котра з'являється раніше й характеризує жіночі видання, призначені для «прекрасної статі», «для наречених». Ця група спрямована на обмежену групу жінок і мала два підвиди: а) «преса для жінок» салонно-розважального характеру з підтитлом «прекрасна стаття» (сюди можна зарахувати не лише періодичні видання, але й новорічники, що виходили щороку); б) «преса для жінок» культурно-освітнього характеру (наприклад спрямованих до селянок, як «Зожа» чи «Зожа ойчиста»).

2) «жіноча преса», котра з'являється пізніше й характеризує видання: а) жіночих організацій (партійні), б) господарські, в) соціалістичні, г) ідеологічно-феміністичні, гзвітного типу («Пшеводнік сполечни»).

II. Ознака «періодичність»:

а) часописьменство: тижневики, двотижневики, місячники; б) жіноча періодика: щоденники, що виходили кілька разів на тиждень.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отож, проаналізувавши різні підходи до дефініцій «жіноча періодика», «жіноче часописьменство» та «преса для жінок», зазначимо, що жіноча польська періодика у Львові представлена зразками альманахової літератури на ранніх етапах, як і українська. Альманахова жіноча література була першим етапом розвитку жіночої преси. Розважальний характер перших часописів був подібним до видань С. Шеховича. Загальною тенденцією польської жіночої періодики став відхід від розважально-салонних часописів до часописів політичних, емансипаційних, серйозних.

Термін «жіноче часописьменство» застосовано до перших видань і є групою досить численною. Поняття «жіноча періодика» чи «преса для жінок» відрізняються періодичністю й адресатом. Пізніше з'являється політична преса для жінок та преса різних партійних організацій. Традиційними залишаються католицькі жіночі часописи. «Преса для жінок» – термін ширший і старший, об'єднує велику кількість часописів, а термін «жіноча періодика» – вужчий, що об'єднує партійні, політичні часописи, у яких відбувся перехід до серйозної публіцистики.

REFERENCES

1. Dormus, K. (2006). Problematyka wychowawczo-oświatowa w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826–1918. [Educational issues in the women's press of the Austrian partition in the years 1826–1918]. Warszawa, 453 p. (in Polish).
2. Encyklopedia wiedzy o prasie. Archiw ossolineum (1976). [Encyclopedia of knowledge about the press. Archives of ossolineum]. Kraków, Wrocław, Gdańsk, 172 p. (in Polish).
3. Franke, J. (1999). Polska prasa kobieca w latach 1820–1918. W kręgu ofiary i poświęcenia. [Polish women's press in the years 1820–1918. In the circle of sacrifice and sacrifice]. Warszawa, 192 p. (in Polish).
4. Franke, J. (2000). Warszawskie czasopisma kobiece w latach 1905–1918. [Warsaw women's magazines in the years 1905–1918]. Warszawa, 231 p. (in Polish).
5. Historia prasy polskiej. Prasa polska (1864–1918). T. 3. (1976). [History of the Polish press. Polish press]. Warszawa, 360 p. (in Polish).
6. Jarowiecki, J. (2008). Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku. [The history of the Polish press in Lviv until 1945]. Kraków-Wrocław, 502 p. (in Polish).
7. Jarowiecki, J. (2003). Prasa w Krakowie: Tradycja i współczesność (do roku 1918). [Press in Krakow: Tradition and the Present (until 1918)]. *Książki – czasopisma, biblioteki XIX i XX wiek*. T.VI. cz. 2. Kraków, p. 5–36. (in Polish).

8. Sokół, Z. (2003). «Dziennik Mód Paryskich» (1840–1848). Lwowski magazyn kulturalny. [«Dziennik Mód Paryskich» (1840–1848). Lviv cultural magazine]. *Książki – czasopisma, biblioteki XIX i XX wiek*, t. IV, cz. 2. p. 60–79 (in Polish).

Матеріал надійшов до редакції 22.03.2023 р.

УДК: 327

Ігор Поліщук,

доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
i_polischuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6864-4425;

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-195-204

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто базові дослідницькі підходи, фактори та характеристики глобалізації як провідної тенденції світового розвитку. Сформовано власну сучасну дефініцію глобалізації – це розповсюдження за кордони національних держав політичних, економічних і культурних процесів поза контролем суверенних урядів й утворення на цьому фундаменті принципово нової цілісності світового простору. Воєнне протистояння між коаліцією демократичних країн на підтримку України (група «Рамштайн») та союзом світових автократій, які сприяють фашистській росії, розглянуто як сутичку глобалістів й антиглобалістів. Зроблено висновок, що в першій декаді XXI ст. відбулася трансформація базової моделі глобалізації: конструкт «світового села», що має «центр» і «периферію», як уявляли собі світ у 70–80 роки XX ст., змінився уявленням про «мережеву павутину» на початку XXI ст. Серед базових факторів сучасного глобалізаційного процесу виокремлено такі, як революція в засобах масової інформації та комунікації, інтернаціоналізація економічного життя у світі, проблеми світової екологічної безпеки, проблеми міжнародної злочинності й тероризму, загроза ядерної війни, тенденція до формування багатопольярного світового порядку тощо.

Ключові слова: глобалізація, міжнародні відносини, світовий порядок, тенденції розвитку, світове співтовариство.

Ihor Polishchuk,
Yaroslav Mudryi National Law University,
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425;

GLOBALIZATION AS A LEADING TENDENCY IN THE DEVELOPMENT OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

The article examines basic research approaches, factors and characteristics of globalization as a leading trend of world development. The author formulates his own modern definition of globalization: it is the spread beyond the borders of national states of political, economic and cultural processes beyond the control of sovereign governments and the formation of a fundamentally new integrity of the world space on this foundation. The military confrontation between the coalition of democratic countries in support of Ukraine (the Ramstein group) and the alliance of world autocracies that support fascist Russia is seen as a clash of globalists and anti-globalists. It is concluded that in the first decade of the XXI century, a transformation of the basic model of globalization took place: the construct of the «world village», which has a «center» and a «periphery», as the world was imagined in the 70–80s of the 20th century, was replaced by the idea of a «network web» at the beginning of the 21st century. Among the basic factors of the modern globalization process, the following stand out: the revolution in the means of mass information and communication, the internationalization of economic life in the world, the problems of global environmental security, the problems of international crime and terrorism, the threat of nuclear war, the tendency to form a multipolar world order, etc.

Key words: globalization, international relations, world order, development trends, world community.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Глобалізація виступає однією з центральних тенденцій розвитку світового співтовариства, вона створила принципово нову якість міжнародної інтеграції та взаємодії. По суті, завдяки глобалізаційним процесам, світова спільнота стрімко рухається до нового світового порядку, у якому людська цивілізація виглядатиме більш цілісною, консолідованою і єдиною. Переплетіння геополітичних, геоекономічних, інформаційних, комунікаційних, технологічних та

соціальних трендів, які є похідними від глобалізації, створює перспективу тотальних трансформацій у суспільних практиках й індивідуальному способі життя. Це означає, що плоди глобалізації стосуватимуться більшості представників людської цивілізації.

Агресивна війна Росії проти України продемонструвала комплекс воєнних, політичних, економічних, фінансових, ментальних, культурно-ідентифікаційних та ідеологічних аспектів глобалізації. Цей начебто «регіональний конфлікт» у глобалізаційну епоху виявився, на думку багатьох спостерігачів, елементом III світової війни, яка з гібридної фази перейшла в гарячу. Воєнне протистояння між демократичною Україною та авторитарно-тоталітарною росією кристалізувало два основних табори держав – демократичну коаліцію на чолі зі США (група «Рамштайн» із понад 50 країн світу) і союз світових автократій, у якому першість посідає Китай, що розглядає РФ як свою проксідержаву для обкатування воєнних сценаріїв утвердження своїх геополітичних інтересів. За фактом до проросійського союзу авторитарних режимів увійшли Білорусь, Іран та Північна Корея. Таке гуртування країн навколо демократичної й авторитарної системи цінностей видається закономірним результатом глобалізації, адже окреслене протистояння між альянсами різних держав можна розглядати як конфлікт між глобалістами (демократична коаліція на чолі зі США) та антиглобалістами (союз автократій на чолі з КНР). У цьому контексті виникає об'єктивна пізнавальна потреба розглянути основні концептуальні підходи й характеристики глобалізації як провідної тенденції світового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Говорячи про фундаторів концепції глобалізації, насамперед згадаємо Т. Левітта, який увів у науковий дискурс поняття «глобалізація», а також М. Кастельса – автора інформаційної теорії глобалізації, значення якої важко переоцінити. Важливі методологічні підходи до сучасної інтерпретації феномену глобалізації запропонував Ф. Фукуяма. Глобалізацію в соціокультурному контексті розглядали А. Аппадурі, У. Бек, З. Бжезінський, М. Вотерс, Е. Гідденс, Р. Робертсон, Г. Терборн, М. Склер. Ці вчені розробили різноманітні моделі глобальної суспільної системи та визначили перспективи їх розвитку.

У вітчизняній політичній науці значний внесок в осмислення глобалізації, місця й ролі України в цьому процесі зробили В. Андрущенко, І. Бураковський, В. Горбатенко, В. Денисенко, Г. Зеленько, Б. Кухта, О. Литвиненко, М. Михальченко, Ю. Римаренко, Ф. Рудич та ін.

Серед останніх праць щодо вивчення різноманітних аспектів глобалізації потрібно назвати такі. У роботах В. Д. Базилевича розкрито

економічні наслідки глобалізації для світу та України. Вплив тенденцій глобалізації на умови забезпечення антикризової стратегії розвитку світової економічної системи розглядає Г. В. Ортіна. На неминучості концептуальних змін у теорії глобалізації наголошує Ю. Шайгородський. А. М. Сундук вивчає управління розвитком національної економіки в умовах глобальних викликів і загроз. Загалом потрібно зазначити, що комплекс проблем, пов'язаний із глобалізацією, залишається в центрі уваги сучасних учених.

Мета статті – розглянути основні концептуальні підходи, фактори та характеристики глобалізації як провідної тенденції світового розвитку, створити свою дефініцію цього поняття, яка б відповідала сучасним основам його змісту.

Методологічні основи дослідження. Реалізація мети статті передбачає застосування різноманітних наукових методів, основні серед яких – аналіз, синтез та індукція.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У науковому дискурсі глобалізацію визнано однією з головних тенденцій розвитку міжнародних відносин. Т. Левітт ще в 1984 р. уперше ввів у науковий лексикон поняття «глобалізація». На думку вченого, «глобалізація» – це феномен злиття ринків окремих продуктів, що виробляються транснаціональними корпораціями [1, с. 15].

Дж. Фрідман вважає, що процес глобалізації викликаний передусім економічними причинами: «це інтеграція ринків, націй-держав і технологій, що дає змогу індивідуумам, корпораціям, націям–державам досягати будь-якої точки світу швидше, глибше й дешевше, ніж раніше ... Глобалізація має свій власний набір економічних правил, які ґрунтуються на відкритті, дерегуляції та приватизації національних економік із метою зміцнення її конкурентоспроможності й збільшення привабливості для іноземного капіталу» [2, с. 9]. Тобто глобалізація є підсумком еволюції міжнародних економічних відносин.

Більш комплексний підхід передбачає розгляд не лише економічних причин глобалізації. Як зазначає В. Д. Базилевич, термін «глобалізація» є похідним від французького «global», тобто планетарний, усеосяжний та означає усеохопний, процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей [3, с. 126].

Приблизно така сама позиція Ю. Шайгородського, коли він наголошує на тому, що глобалізація є процесом суттєвих змін у світовій економіці, політиці, в інформаційній сфері, у галузі транспорту, у військовій сфері тощо. Отже, специфіка її сучасного етапу полягає, передусім, у тому, що це – багатоаспектний процес, який викликає кардинальні зміни не лише у всіх сферах людської діяльності, але й у способі життя людини [4, с. 68].

Узагальнюючи, можемо зауважити, сьогодні виокремлюють три базові інтерпретації глобалізації. По-перше, це відкритість кордонів національних держав, по-друге – перманентний історичний процес; по-третє – процес світової гомогенізації, універсалізації та уніфікації.

Розуміння глобалізації як прозорості або транспарентності національних кордонів віддзеркалює сутність її теперішньої стадії. Кордони сучасних національних держав отримали спочатку відкритість в економічній сфері. Головними провідниками економічної глобалізації стали ТНК – транснаціональні корпорації. Вони об'єктивно зацікавилися створенням сприятливих для своєї діяльності зовнішньо- й внутрішньополітичних норм та умов.

Щодо історичних підвалин глобалізації простежуємо, що в історії розвитку людської цивілізації проступає тенденція до все більш повного розширення простору, на якому відбуваються активне структурування й взаємодія в міжнародних відносинах – від певних поселень, міст, княжих утворень до національних держав і, нарешті, після епохи великих географічних відкриттів – до цілого світу. Давньогрецькі міста-держави, поліси зникають з історичної арени з утворенням імперії Олександра Македонського в IV ст. до н. е. Поряд зі згаданою імперією Римську та Візантійську імперії й інші мегадержавні утворення можна вважати передвісниками глобалізації. Європейський Союз сьогодні є одним із найпоказовіших історичних прикладів розвитку глобалізації, коли економічно-політична спілка європейських держав добровільно утворила наднаціональні інститути інтернаціонального менеджменту та успішно ними управляється.

У 60–70 роки ХХ ст. формується інтерпретація глобалізації процесом світової гомогенізації, універсалізації й уніфікації. Гомогенізація – це рух до однорідного за своєю побудовою світу. Універсалізація – це формування спільних рис у різних сферах людської життєдіяльності. Нарешті, уніфікація – це виникнення одноманітності та єдиної форми або системи. Усі ці аспекти глобалізації, взаємодоповнюючи один одного, передають сучасну сутність цієї складної соціальної тенденції.

Новітня технологічна революція відіграє роль рушійної сили глобалізації. Саме передові технології сприяють розширенню відкритості й прозорості кордонів між різними державами. Можливість застосування нових технологій істотно впливає на статус певної країни, а саме: інтегрована вона у світову спільноту чи, навпаки, перебуває в ізоляції та є міжнародним вигнанцем. Розвиток нових технологій можна вважати певним механізмом глобалізації.

Нові сучасні технології впливають на наше сприйняття нового світового порядку. Модель «світового села», яке має «центр» та «периферію», як уявляли собі світ у 70–80 рр. ХХ ст., змінилось уявленням про «мережеву павутину» на початку ХХІ ст.

Згідно з комплексним підходом, глобалізація – це сукупний геополітичний, геокультурний та гео економічний феномен, який має помітний ефект для всіх сфер соціальної життєдіяльності.

Узагальнюючи, можемо дати таке визначення: *глобалізація – це розповсюдження за кордони національних держав політичних, економічних і культурних процесів поза контролем суверенних урядів й утворення на цьому фундаменті принципово нової цілісності світового простору. Глобалізація – це процес усесвітньої політичної, економічної та культурної інтеграції, універсалізації й уніфікації, який формує новий світовий порядок.*

Головними результатами глобалізації є стандартизація законодавства, міграція капіталу та виробничих і людських ресурсів у масштабах усієї планети, формування світового розподілу праці, зближення та злиття культурних практик різних країн, уніфікація технологічних й економічних процесів. Це всеохопний процес, який має системний характер. Глобалізація формує більш взаємопов'язаний та цілісний світ, у якому кожний гравець відіграє відповідну своєму потенціалу унікальну роль.

Відомий теоретик глобалізації професор М. Кастельс висловив переконання, що головними агентами в становленні глобальної економіки були уряди, особливо уряди країн Великої сімки, і їх міжнародні інститути [5, с. 39]. Розширюючи цей список, підкреслимо, що найбільш значущими суб'єктами процесу глобалізації є провідні учасники розвитку світової економіки та політики. Серед них назвемо такі: головні транснаціональні корпорації; великі мегаполіси; найкрупніші міжнародні економічні організації СОТ, МВФ, Світовий банк; міжнародні політичні організації НАТО, ООН, ОБСЄ тощо. Усі вони разом і формують «усесвітню павутину».

Розвиток глобалізаційного процесу визначається багатьма чинниками, серед яких ключову роль відіграють такі.

1. Революція в засобах масової інформації та комунікації: виникнення всесвітньої мережі телебачення, розвиток інтернету, міжнародні культурні обміни, інтенсивний розвиток туризму тощо. Під впливом нових засобів інформації й комунікації кордони між національними державами стають прозорими та відкритими. Наприклад, провідні світові ЗМІ сприяють утворенню спільного всесвітнього інформаційного поля, у якому циркулює інформація про певні події в будь-якому куточку світового простору. Це впливає на формування світової громадської думки про події в тій чи іншій країні й про тих чи інших публічних осіб або політичних лідерів. Чого варті, наприклад, опитування громадської думки про популярність у певній країні іноземних державних діячів, представників шоу-бізнесу чи відомих на весь світ акторів.

2. Тенденція інтернаціоналізації економічного життя у світі, яка полягає в активізації взаємодії між національними економічними системами, вільному синтезі товарів і капіталів. Провідні міжнародні банки та інші фінансові структури, транснаціональні корпорації є основними суб'єктами цього процесу.

3. Екологічні проблеми, які стирають кордони між національними державами й об'єктивно формують єдність людства перед загрозами екологічних катастроф. Також простежено загострення конкуренції між різними країнами за енергетичні ресурси, прісну воду, мінерали тощо. Розв'язання цих проблем потребує координації зусиль світової спільноти.

4. Загострення проблем міжнародної злочинності й тероризму та загрози скочування до ядерної війни, що значно актуалізує питання формування нової архітектури колективної безпеки у світі.

5. Тенденція до формування багатопольярного світового порядку спричиняє консолідацію країн навколо різних центрів міжнародної сили. США традиційно відіграють роль лідера вільного демократичного світу, натомість Китай є центром тяжіння для світових автократій. Індія претендує на лідерство серед країн колишнього «руху неприєднання» тощо. Усе це викликає певне подрібнення глобального управління, але, з іншого боку – і певну централізацію менеджменту навколо вказаних центрів світового впливу.

Глобалізація продукує різні умови розвитку для різних країн та на сьогодні має неоднозначні результати. Наприклад, гомогенізація соціального життя вступає в протиріччя з універсалізацією, адже більшість народів світу, незважаючи на всі стрімкі зміни в міжнародних відносинах і світовому укладі, намагаються зберегти та захистити свою самобутність

й оригінальну національну культуру. Розповсюдження універсальної ринкової моделі економіки, демократичного способу управління, уніфікація стилю соціального життя та взірців масової культури далеко не в усіх країнах викликає суцільне сприйняття й захоплення. Це при тому, що більшість людей у сучасному світі виступає споживачами приблизно тої самої інформації та однієї групи товарів. Як зазначає Г. В. Ортіна, у середині ХХ ст. відтворювальна відкритість національної економіки, що визначається відношенням зовнішнього товарообігу до ВВП у відсотках, становила в середньому 16 %, у 2005 р. – 36 % (з урахуванням експорту та імпорту комерційних послуг – 48,2 %), а 2013 р. вона досягла 56,7 %. Це свідчення того, що в середньому понад половина товарів і послуг у світі повністю або частково виробляються за межами країн, де вони споживаються [6].

Більше позитивів, аніж негативів убачає в глобалізації Ф. Фукуяма. Він підкреслює: «Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, розвитку, який стимулює економічне зростання і створює основи для поширення демократії. Там, де розвивається економіка, неминуче поширюється демократія. Саме цей різновид прогресу дає шанс для бідних країн» [7, с. 36].

На думку А. М. Сундука, глобалізація неоднозначно впливає на економіку різних країн. З одного боку, глобалізація створює можливості для підвищення ефективності суспільного виробництва, які пов'язані з отриманням ефектів масштабу, підвищенням ефективності використання світового ресурсного й науково-технічного потенціалу, можливостей міжнародного поділу та кооперації праці, наявних у світовій господарській системі компетенцій тощо. Також цей процес сприяв виникненню глобального ринку, що стимулює подальше економічне зростання. З іншого боку, одержувані в результаті глобалізації ефекти більшою мірою перерозподіляються на користь розвинених країн. При цьому посилюється диференціація країн за рівнем розвитку [8 , с.157].

Отже, глобалізація в сучасному світі є доволі складною й суперечливою тенденцією, яка має свої позитиви та негативи. Очевидно, що позитивних результатів для всього людства від глобалізації значно більше, аніж утрат. Принаймні ситуація не стоїть на місці – вона розвивається, поступово створюючи нові реалії життя людської цивілізації.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянувши основні характерні особливості сучасного глобалізаційного процесу, можемо зробити такі висновки.

У сучасному науковому дискурсі виокремлюємо три основні інтерпретації глобалізації: 1) відкритість кордонів національних держав; 2) перманентний історичний процес; 3) процес світової гомогенізації, універсалізації та уніфікації.

Виходячи із сучасних реалій, глобалізацію можемо трактувати як розповсюдження за кордони національних держав політичних, економічних і культурних процесів поза контролем суверенних урядів та утворення на цьому фундаменті принципово нової цілісності світового простору.

У першій декаді ХХІ ст. відбулася трансформація базової моделі глобалізації. Конструкт «світового села», яке має «центр» і «периферію», як уявляли собі світ у 70–80 роки ХХ ст., змінився уявленням про «мережеву павутину» на початку ХХІ ст.

Серед базових факторів сучасного глобалізаційного процесу виокремлюємо революцію в засобах масової інформації та комунікації, інтернаціоналізацію економічного життя у світі, проблеми світової екологічної безпеки, проблеми міжнародної злочинності й тероризму, загрозу ядерної війни, тенденцію до формування багатопольярного світового порядку тощо.

Перспективи подальших досліджень можуть бути по'язані з розглядом впливу глобалізації на процес формування нового світового порядку та нової системи міжнародних відносин у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Levitt, T. (1984). Globalization of Markets. *McKenssey Quarterly*. Summer, p. 2–20.
2. Friedman, J. (1989). *Oligopoly Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 345 p.
3. Базилевич, В. Д. (2008). Ринкова економіка: основні поняття і категорії. Київ: Знання, 263 с.
4. Шайгородський, Ю. (2012). Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент*, № 3, с. 64–75.
5. Кастельс, М. (2000). Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 608 с.
6. Ортіна, Г. В. (2014). Вплив тенденцій глобалізації на умови забезпечення антикризової стратегії. *Ефективна економіка*, № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4179>.
7. Фукуяма, Ф. (2000). Глобалізація безконечна. *І*, № 19, с. 36–42.
8. Сундук, А. М. (2012). Управління розвитком національної економіки в умовах глобальних викликів і загроз. Київ: Логос, 302 с.

REFERENCES

1. Levitt, T. (1984). Globalization of Markets. *McKenssey Quarterly*. Summer, 1984, p. 2–20 (in English).

2. Friedman, J. (1989). *Oligopoly Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 345 p. (in English).
3. Bazylevych, V. D. (2008). *Rynkova ekonomika: osnovni ponyattya i katehoriyi*. Kyiv: Znannya, 263 p. (in Ukrainian).
4. Shayhorods'kyu, Y. (2012). Hlobalizatsiya: nemynuchist' kontseptual'nykh zmin. *Politychnyy menedzhment*, № 3, p. 64–75 (in Ukrainian).
5. Kastel's, M. (2000). Ynformatsyonnaya épokha: ékonomyka, obshchestvo y kul'tura. Moskva: HU VSHÉ, 608 p. (in Russian).
6. Ortina, H. V. (2014) Vplyv tendentsiy hlobalizatsiyi na umovy zabezpechennya antykrizovoyi stratehiyi. *Efektivna ekonomika*, № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4179> (in Ukrainian).
7. Fukuyama, F. (2000). Hlobalizatsiya bezkonechna. *YI*, № 19, p. 36–42 (in Ukrainian).
8. Sunduk, A. M. (2012) Upravlinnya rozvytkom natsional'noyi ekonomiky v umovakh hlobal'nykh vyklykiv i zahroz. Kyiv: Lohos, 302 p. (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 15.03.2023 р.

УДК 327.8

Олександр Соколовський,

аспірант кафедри політології та міжнародних відносин,

Національний університет «Львівська політехніка»,

sokolovskyylesyk95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0515-2367;

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-204-221

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНИ

У статті розглянуто роль національних меншин, які компактно проживають у прикордонних регіонах, у розвитку транскордонної співпраці України та Угорщини, визначено основні сфери, напрями, проблеми та перспективи співпраці. Транскордонна співпраця між Україною та Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин є важливим елементом відносин між двома країнами. Особливо така співпраця активізувалася після отримання Угорщиною статусу члена Європейського Союзу, що відкрило нові можливості для спільних проєктів й

ініціатив у галузі захисту прав національних меншин. Особлива увага автором приділяється дослідженню національних меншин як суб'єктів транскордонних відносин, впливу історичних, культурних і політичних чинників щодо діяльності національних меншин. Також розглянуто зовнішню політику Угорщини щодо підтримки угорців за кордоном, вплив національних меншин на характер міждержавних відносин у регіоні, функціонування організацій національних меншин на регіональному та міжнародному рівнях. Наголошено, що за останні роки Україна значно вдосконалила нормативну базу в розвитку транскордонного співробітництва з країнами Центральної Європи, однак на рівні політичних відносин з Угорщиною спостерігається багаторічна криза, Угорщина використовує питання захисту прав національних меншин як інструмент тиску на Україну на міжнародному рівні. Питання угорської національної меншини є проблемним питанням у двосторонніх відносинах України та Угорщини, оскільки остання намагається різноманітними способами, у тому числі й шантажем, досягнути максимальної автономії для своєї меншини. Національні меншини є важливою складовою частиною суспільства, яка має право на збереження своєї культури, мови та традицій. Однак, з іншого боку, національні меншини також повинні взаємодіяти з більшістю й дотримуватися законів і правил держави. Питання прав національних меншин є складним та потребує компромісів, а тому співпраця між Угорщиною й Україною може допомогти вирішити ці питання шляхом діалогу та взаєморозуміння. Належне виконання й розвиток наявних механізмів співпраці потребують більш ефективного залучення громадськості та залучення більш широкої участі місцевих органів влади. З'ясовано, що залучення до транскордонної співпраці угорської національної меншини є важливим елементом у двосторонніх стосунках України й Угорщини. Попри це, Угорщина нівелює інтереси України та розглядає лише інтереси угорської національної меншини, яка компактно проживає на території Закарпаття. Відкритість сторін, а також поглиблення залученості до співпраці представників угорської національної меншини надало б чудові можливості для ефективної транскордонної співпраці та розвитку Закарпатського регіону загалом.

Ключові слова: Україна, Угорщина, Європейський Союз, Закарпаття, прикордонний регіон, транскордонна співпраця, угорська національна меншина, організації національних меншин.

Oleksandr Sokolovskyi,
National University «Lviv Polytechnic»,
ORCID ID: 0000-0002-0515-2367

THE ROLE OF NATIONAL MINORITIES IN THE DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN HUNGARY AND UKRAINE

The article examines the role of national minorities living compactly in the border regions in the development of cross-border cooperation between Ukraine and Hungary, defines the main areas, directions, problems and prospects of cooperation. Cross-border cooperation between Ukraine and Hungary in the field of protection of the rights of national minorities is an important element of the relations between the two countries, and especially such cooperation intensified after Hungary received the status of a member of the European Union, which opened up new opportunities for joint projects and initiatives in the field of protection of the rights of national minorities. Special attention the author studies national minorities as subjects of cross-border relations, the influence of historical, cultural and political factors on the activities of national minorities.

The author also considers the foreign policy of Hungary regarding the support of Hungarians abroad, the influence of national minorities on the nature of interstate relations in the region, the functioning of organizations of national minorities at the regional and international levels. It is emphasized that in recent years Ukraine has significantly improved the regulatory framework in the development of cross-border cooperation with the countries of Central Europe, however, there is a multi-year crisis at the level of political relations with Hungary, Hungary uses the issue of protecting the rights of national minorities as a tool to pressure Ukraine at the international level. The issue of the Hungarian national minority is a problematic issue in bilateral relations between Ukraine and Hungary, as the latter is trying to achieve maximum autonomy for its minority in a variety of ways, including blackmail. National minorities are an important part of society, which has the right to preserve its culture, language and traditions. However, on the other hand, national minorities must also interact with the majority and follow the laws and regulations of the state. The issue of the rights of national minorities is complex and requires compromises, and therefore cooperation between Hungary and Ukraine can help resolve these issues through dialogue and mutual understanding. At the same time, the proper implementation and development of existing cooperation mechanisms requires more effective involvement of the public and wider participation of local authorities. It was found that the involvement of the Hungarian national minority in cross-border cooperation is an important element in bilateral relations between Ukraine and Hungary. Despite this, Hungary levels the interests of Ukraine and considers only the

interests of the Hungarian national minority, which lives compactly on the territory of Transcarpathia. The openness of the parties, as well as deepening the involvement of representatives of the Hungarian national minority in cooperation, would provide excellent opportunities for effective cross-border cooperation and the development of the Transcarpathian region as a whole.

Key words: Ukraine, Hungary, European Union, Transcarpathia, border region, cross-border cooperation, Hungarian national minority, organizations of national minorities.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Транскордонна співпраця в країнах ЄС перебуває на етапі системних якісних змін, відбувається зниження бар'єрів на внутрішніх кордонах ЄС, що є засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади, побудови інтегрованої «Європи регіонів». Після розширення ЄС на Схід транскордонне співробітництво України з країнами Центральної Європи вийшло на якісно новий етап розвитку. За останні роки значно вдосконалено нормативну базу розвитку транскордонного співробітництва України з країнами Центральної Європи. Важливе значення в розвитку міжнародно-правової й національної системи регулювання транскордонних відносин стала ратифікація Кабінетом Міністрів України Державної програми розвитку транскордонного співробітництва для 2016–2020 рр. [14].

Дослідження особливостей діяльності національних меншин, які компактно проживають у прикордонних регіонах, та їх роль у розвитку транскордонної співпраці є актуальними й маловивченими питаннями. Практика показує, що національні меншини часто є суб'єктами транскордонних відносин, беруть участь у виробленні, лобіюванні та реалізації транскордонної співпраці, впливають на характер міждержавних відносин.

Останні роки в політичних відносинах між Україною й Угорщиною простежено кризу, на міжнародному рівні Угорщина використовує питання захисту прав національних меншин як інструмент тиску на Україну, блокує рішення щодо підтримки ЄС для України, вступу України до НАТО, Угорщина не дозволила транзит зброї для України через свою територію. Також питання угорської меншини є предметом конфлікту Угорщини з іншими сусідніми державами, зокрема Хорватією та Румунією.

Транскордонна співпраця між Україною й Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин є однією з ключових проблем, що виникають у зв'язку з етнічною різноманітністю й прикордонним положенням цих країн. Зокрема, активна співпраця відбувається між прикордонними регіонами України та Угорщини: Закарпатською областю України та Саболч-Сатмар-Берегським регіоном Угорщини. Транскордонна співпраця між Закарпатською областю України та Саболч-Сатмар-Берегською областю Угорщини має довгу історію й глибокі культурні та економічні зв'язки. Обидві області мають спільний кордон і перебувають у непростих геополітичних умовах, що спричинює потребу в сильній співпраці. Зокрема, у Закарпатській області, окрім інфраструктурних проєктів, реалізовано низку проєктів із підтримки угорської меншини, зокрема ремонт шкіл, дошкільних навчальних закладів, охорони здоров'я та культури. Один із ключових напрямів співпраці полягає в розвитку транспортної інфраструктури, зокрема підвищенні якості доріг і забезпеченні безпеки на кордоні. Із метою поліпшення транспортної доступності в обох регіонах запроваджуються спільні проєкти з реконструкції та розвитку доріг і міст. Крім того, важливим напрямом співпраці є розвиток туризму. Обидві області мають великий туристичний потенціал, зокрема завдяки своїй природній красі, культурній спадщині та традиційному ремеслу. Спільні проєкти в галузі туризму сприяють підвищенню рівня туристичної інфраструктури та збільшенню потоку туристів в обидві сторони кордону [10].

Проблеми, що пов'язані з їхнім захистом прав і збереженням культурної спадщини, є актуальними як для України, так і для Угорщини. Однією з головних проблем, на думку Угорщини, є погана нормативно-правова база України, яка не дає змоги угорській національній меншині розвиватися, зокрема в освітній і культурній сферах. На думку угорського уряду, українське законодавство намагається асимілювати угорську національну меншину, а тому Угорщина активно надає всю фінансову допомогу в розвиток освіти та культури в регіоні аби згладити «негативний» ефект.

Іншою проблемою є неефективність співпраці між Україною й Угорщиною в цій сфері. Недостатній рівень обміну досвідом та інформацією між органами влади та громадськими організаціями може ускладнювати розв'язання проблем, пов'язаних із захистом прав національних меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням транскордонного співробітництва між Україною та Угорщиною приділяється

значна увага як українськими, так і угорськими науковцями, фахівцям у сфері міжнародних відносин. Серед українських науковців потрібно згадати таких, як В. Химинець [21], Ю. Євчак [22], Т. Кулчар [8], які займалися дослідженням транскордонної співпраці у сфері захисту прав національних меншин.

Як приклад, В. Химинець займається дослідженням транскордонної співпраці крізь призму місцевого та регіонального розвитку [21], а Ю. Євчак розглядає правові аспекти транскордонної співпраці [22].

Також відзначимо українську вчену Н. Мікулу, яка займається дослідженнями в галузі транскордонної співпраці та регіонального розвитку. Зокрема, Н. Мікула розглядає питання співпраці українських і польських місцевих органів влади, громадських організацій та експертів у сфері захисту прав національних меншин на прикордонній території.

Більшість праць досліджень українських учених стосуються питань європейської регіональної політики і її різних вимірів, аналізу кращих практик європейської регіональної політики, єврорегіонального розвитку та єврорегіональної інтеграції. Проте надто мало уваги приділено ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці, адже дуже часто на прикордонній території компактно проживають національні меншини. Також недостатньо вивчено діяльність національних меншин як суб'єктів транскордонних відносин, розвиток транскордонної співпраці в етнічно чутливих регіонах.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні функціонального та порівняльного аналізу, системних досліджень транскордонного співробітництва й ролі національних меншин. Системний метод дав змогу виокремити особливості транскордонної співпраці з питань діяльності національних меншин.

У статті детально проаналізовано документи, зокрема звіти урядових фондів Угорщини щодо фінансування програм для угорців України, програми в культурній сфері за фінансової підтримки фондів ЄС тощо. Зокрема, у статті досліджено такі документи: Закон про національні меншини (спільноти) України, що конкретизує права нацспільнот у нашій державі й забезпечує гарантії їхньому етнічному та культурному розвитку [3]. Про проекти співпраці з Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин йдеться на сайті МЗС України (2022) [15], у Спільній заяві Співголів змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин [18] тощо.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз місця та ролі національних меншин у розвитку транскордонної співпраці між

Україною й Угорщиною, визначити основні сфери, напрями, проблеми та перспективи співпраці.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Транскордонне співробітництво між Україною та Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин є важливим елементом відносин між двома країнами. Ця співпраця стала особливо актуальною після отримання Угорщиною статусу члена Європейського Союзу, адже це відкрило нові можливості для спільних проєктів й ініціатив у галузі захисту прав національних меншин. Зокрема, Україна та Угорщина мають спільну кордонну територію й численну угорську меншину на Закарпатті (12 % населення Закарпаття). Угорська меншина, яка проживає на території Закарпаття є в центрі уваги угорсько-українського транскордонного співробітництва.

Згідно з переписом населення в Україні, у 2001 р. українці становили більшість населення країни (77,8 %), угорці ж – 0,3 %, або 150 тисяч осіб. Зокрема, найбільша кількість угорців проживає в Закарпатській області, де вони становлять близько 12 % населення [1].

За даними перепису населення в Угорщині 2011 р., українці – це 0,3 % населення країни, або близько 27 тисяч осіб. Українці переважно проживають у прикордонних регіонах Закарпаття й Східної Словаччини, де вони є традиційною національною меншиною [12].

Угорці в Україні здебільшого мешкають у Закарпатській області, яка межує з Угорщиною. Зокрема, у районах Закарпаття, що межують з Угорщиною, таких як Берегово, Виноградів, Іршава, Мукачево та Ужгород, угорці є значною національною меншиною. Також угорці проживають у деяких інших районах Закарпатської області, наприклад у Хустському районі. Українці в Угорщині, зазвичай, проживають у прикордонних районах Закарпаття й Східної Словаччини. Зокрема, в Угорщині українці проживають у Закарпатській області (райони Чоп, Берегово, Мукачево, Ужгород), а також у районах Східної Словаччини, які межують з Україною (наприклад у районі Хуст у Словаччині).

Після прийняття нового Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» у грудні 2022 р. уряд Угорщини знову висловив своє невдоволення політикою України. Однак, попри тривалий міждержавний конфлікт на рівні центральної влади, на регіональному рівні підтримка угорської меншини в Україні є одним із ключових напрямів діяльності Угорщини [3].

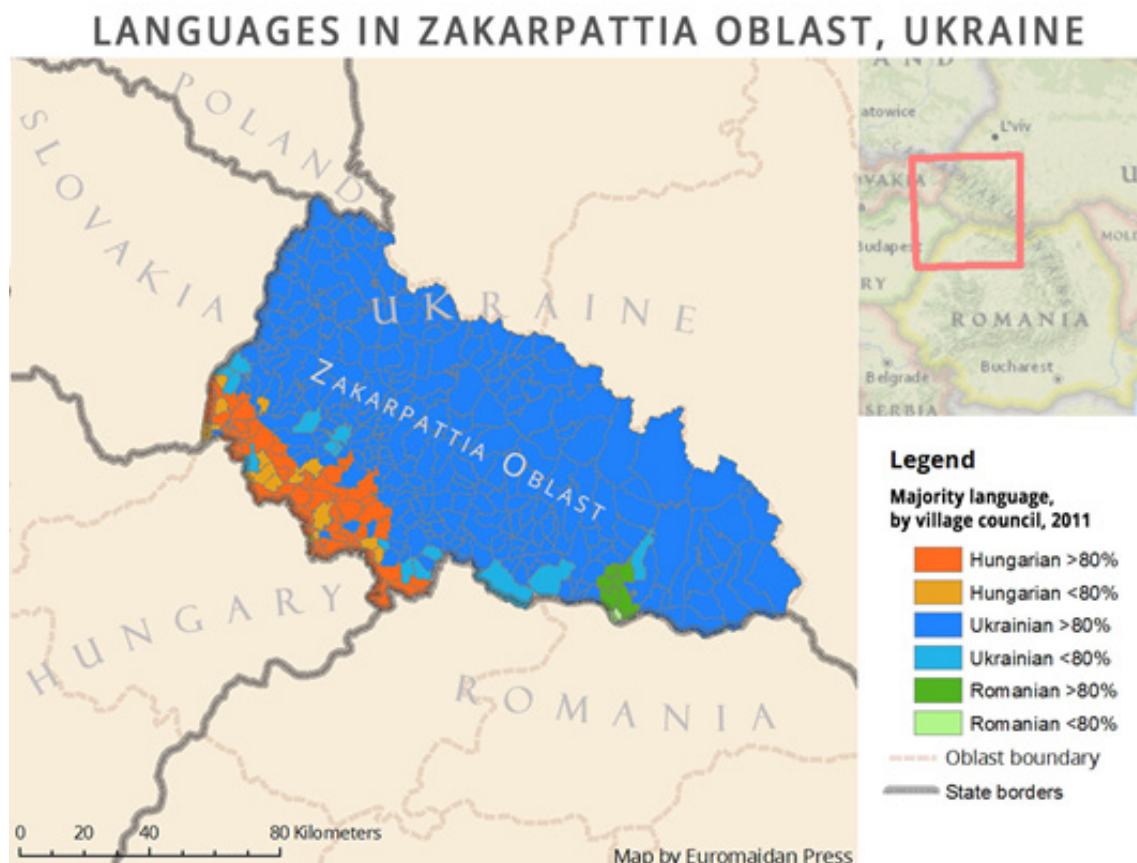

Рис. 1. Місця компактного проживання угорської меншини в Закарпатті [24]

Як позитивний приклад євроінтеграційного, транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України та Угорщини слід назвати розробку комплексної й науково обґрунтованої Концепції спільного розвитку прикордонних регіонів та транскордонного співробітництва України й Угорщини (Закарпатська область та Саболч-Сатмар-Угорщина). Концепція спільного розвитку прикордонних регіонів і транскордонного співробітництва між Україною та Угорщиною ґрунтується на ідеї, що за допомогою спільних зусиль і ресурсів можна підвищити економічний розвиток та покращити соціальні й культурні умови в прикордонних регіонах. На прикладі Закарпатської області та Сабольч-Сатмар-Берегської області Угорщини концепція спільного розвитку передбачає:

1. Розвиток транспортних зв'язків і зручного доступу до місцевих ринків праці, товарів та послуг.
2. Підтримку спільних проєктів із розвитку економіки й інфраструктури, таких як будівництво транспортних засобів, реконструкція наявних доріг та залізниць, розвиток енергетичного сектору.
3. Забезпечення вільного пересування населення й забезпечення безпеки на кордоні.

4. Підтримку культурного та освітнього співробітництва між регіонами.

5. Розвиток спільної ініціативи щодо захисту прав національних меншин, які проживають в обох регіонах.

Цієї мети можна досягти за допомогою спільних ініціатив і проєктів, що передбачають партнерство між українськими й угорськими підприємствами, місцевими органами влади, науковими та дослідницькими установами. Важлива частина концепції – підтримка соціально-економічного розвитку малих і середніх підприємств та розвиток галузей, що мають потенціал для створення нових робочих місць.

Наприклад, у 2022 р. реалізувалася програма надання фінансової допомоги різним групам етнічної угорської меншини в Закарпатській області України. Зокрема, етнічні угорці – учителі, медичний персонал, соціальні працівники, журналісти, актори й інші групи – отримали гранти (загальний бюджет програми підтримки угорців в Україні становив 2,4 мільярда форинтів). Чи не найбільшу підтримку у фінансуванні проєктів угорської меншини в Україні надає угорська державна агенція «Фонд Габора Бетлена» [11].

У цьому контексті потрібно відзначити кілька спільних проєктів й ініціатив. Передусім, співпраця між Україною та Угорщиною зосереджена на розвитку взаємодії між двома країнами на рівні регіонів і місцевих громад. Один із прикладів такої співпраці – ініціатива «Мости співпраці» (Bridge of Cooperation), яка має на меті підтримку співпраці між місцевими громадами Закарпаття та регіонами Угорщини. Цей проєкт уключає організацію різноманітних заходів, як-от культурні фестивалі, спортивні змагання, семінари та тренінги для молоді, що сприяє підвищенню співпраці й взаєморозумінню між громадами [23].

Крім того, Україна та Угорщина активно співпрацюють у рамках різних міжнародних організацій, зокрема Ради Європи. Обидві країни є членами Ради Європи і їх представники регулярно зустрічаються для дискусії й координації спільних ініціатив у галузі захисту прав національних меншин. Наприклад, у 2018 р. підписано Спільну заяву з питань національних меншин між МЗС України та Угорщини, у якій сторони підтвердили свою згоду з дотриманням прав людей національних меншин і зобов'язалися до співпраці в цій сфері [18].

Окрім того, Україна та Угорщина взаємодіють у рамках Європейської хартії регіональних та менших мов, що сприяє захисту прав угорської меншини в Україні. У рамках цієї хартії прийнято спільний проєкт «Мовне

різноманіття на заході України та східному заході Угорщини», метою якого є підтримка розвитку мовних меншин у цих регіонах і збільшення доступу до інформації на рідних мовах [5].

Водночас важливо зазначити, що захист прав національних меншин залишається актуальною проблемою для обох країн. В Україні існують проблеми із забезпеченням прав кримськотатарської меншини, а також ромської й інших меншин. Угорська меншина в Україні також стикається з проблемами щодо забезпечення своїх прав. Отже, транскордонне співробітництво в галузі захисту прав національних меншин є важливим елементом співпраці між Україною та Угорщиною. Важливий крок на шляху до покращення ситуації із захистом прав національних меншин – забезпечення прозорості й відкритості в діалозі між країнами. Серед ключових заходів, які можуть допомогти поліпшити стан речей, можна відзначити збільшення фінансування національних меншин і забезпечення їм доступу до освіти та рівних можливостей у працевлаштуванні. Також важливе виконання ефективної моніторингової діяльності зі сторони міжнародних та національних органів із метою виявлення порушень прав меншин.

Є кілька прикладів зміцнення транскордонної співпраці між Україною й Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин. Один із прикладів – це співпраця між Урядом Угорщини та Верховною Радою України в галузі захисту прав угорців Закарпаття. У 2020 р. під час візиту делегації Верховної Ради України до Угорщини підписано Меморандум про співпрацю між Верховною Радою України та урядом Угорщини з питань захисту прав національних меншин. У рамках цього Меморандуму планується співпраця між Україною й Угорщиною в питаннях розвитку національної культури, мовної політики та підтримки угорської меншини на Закарпатті [2].

Ще один приклад транскордонної співпраці – це створення Українсько-угорської міжурядової комісії з питань національних меншин. У рамках цієї комісії здійснюється моніторинг стану захисту прав меншин в обох країнах й обговорюються питання співпраці в галузі захисту прав національних меншин [12].

Також важливо зазначити, що Угорщина надає допомогу угорській меншині в Україні, зокрема фінансову підтримку угорським громадським організаціям і школам, що забезпечує збереження та розвиток угорської культури й мови в Україні. Отже, приклади транскордонної співпраці між Україною та Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин свідчать про позитивну динаміку відносин між двома країнами в галузі

захисту прав національних меншин. Ці заходи підтверджують готовність України та Угорщини до співпраці й діалогу в цій галузі [15].

Важливо зазначити, що співпраця в галузі захисту прав національних меншин – це складний і тривалий процес, що вимагає від країн великої уваги та зусиль. Транскордонна співпраця може бути ефективним інструментом для розвитку й зміцнення демократії, зокрема в контексті розвитку громадянського суспільства та національної інтеграції [6].

Згаданий вище Комітет із національних меншин України й Уповноважений уряду Угорщини з питань національної та етнічної груп уже реалізували кілька проєктів співпраці в галузі захисту прав національних меншин. Один із таких проєктів – «Взаємна інформаційна підтримка в галузі захисту прав національних меншин», який започатковано у 2019 р. Цей проєкт передбачає обмін інформацією між двома країнами щодо законодавства, правової практики та інших питань, пов'язаних із захистом прав національних меншин. У рамках проєкту проводяться зустрічі експертів, на яких обговорюють проблеми та шляхи їх розв'язання [20].

Ще один проєкт – «Підвищення кваліфікації журналістів з питань національних меншин». Він передбачає проведення тренінгів для журналістів, що працюють щодо питань національних меншин. Метою проєкту – забезпечення якісного та об'єктивного висвітлення питань, пов'язаних із правами національних меншин в мас-медіа. Крім того, у 2021 р. в Ужгороді підписано Угоду між Урядом Угорщини та Урядом України про співпрацю в галузі культури, освіти й науки. Вона передбачає співпрацю між країнами в багатьох галузях, зокрема в галузі захисту прав національних меншин. Описані проєкти та угода свідчать про активність України й Угорщини у сфері захисту прав національних меншин і їх готовність до співпраці та діалогу [16].

Також у Карпатському регіоні України та Угорщини започатковано проєкт «Культурний туризм як засіб зміцнення співпраці в галузі захисту прав національних меншин». Проєкт передбачає розвиток культурного туризму в регіоні та створення спільних туристичних маршрутів, що дасть змогу підвищити обізнаність про культурну спадщину національних меншин і сприяти їх інтеграції в суспільство [13].

Важливою складовою частиною співпраці в галузі захисту прав національних меншин є також співпраця громадських організацій. Наприклад, у рамках співпраці між Україною та Угорщиною підписано Меморандум про співпрацю між Українським центром міжнародного права та міжнародними організаціями з прав людини й Угорським центром міжнародного права [17].

Ця угода передбачає спільні дії з підвищення рівня свідомості про права національних меншин і взаємодії з міжнародними органами з прав людини. Наприклад, у 2021 р. Україна та Угорщина були оголошені переможцями конкурсу міжнародного проекту «Підвищення захисту прав національних меншин у країнах Європейського Союзу». У рамках проекту передбачено проведення низки семінарів і тренінгів для представників влади, громадських організацій та національних меншин. Особливу увагу приділено запобіганню дискримінації національних меншин і підвищенню рівня їх інтеграції в суспільство [19].

Українці в Угорщині не є настільки ж численною національною меншиною, як угорці в Україні, а тому проектів є значно менше. Один із прикладів транскордонних проектів, у яких беруть участь українці в Угорщині, – це проект «Культурні спільноти для розвитку регіонів» [9]. Цей проект спрямований на розвиток місцевих культурних ініціатив і співпраці між Україною та Угорщиною в цій сфері. У рамках проекту відбуваються різноманітні культурні заходи, наприклад фестивалі, концерти та виставки, які мають на меті підвищення свідомості про культурну спадщину й збільшення розвитку культурного туризму в регіоні. Ще один проект, до якого залучено українців в Угорщині, – це «Транскордонна мережа сприяння молодіжному підприємництву в західноукраїнському та західному угорському прикордонному регіонах». Мета проекту – сприяння розвитку молодіжного підприємництва й підтримка молоді в реалізації їхніх ідей і проектів. У рамках проекту проводяться навчальні семінари, тренінги, конференції й інші заходи, які сприяють розвитку підприємницьких навичок та знань [4].

Незважаючи на успіхи транскордонної співпраці у сфері захисту прав національних меншин між Україною й Угорщиною є деякі проблеми, які ще не були розв'язані. Однією з основних проблем є питання національної самоідентифікації. Наприклад, деякі українці в Угорщині не можуть отримати угорське громадянство, якщо вони не згодні відмовитися від своєї української національності. Це порушує їхні права на самовизначення й може призвести до втрати культурної ідентичності. Іншою проблемою є відсутність достатньої кількості білінгвальних шкіл та недостатня підтримка української й угорської мов у школах. Це може призвести до зниження рівня освіти та можливого виключення національних меншин із розвитку країни. Крім того, національні меншини часто стикаються з дискримінацією на ринку праці. Існує практика відмовляти в працевлаштуванні національним меншинам або пропонувати їм нижчу зарплату через їх національну приналежність. Однак, завдяки

транскордонній співпраці, між Україною й Угорщиною вже здійснюються заходи, спрямовані на розв'язання цих проблем. Наприклад, проводяться курси української та угорської мов, створюються білінгвальні школи, підвищується свідомість про національні меншини і їхні права та розробляються спільні проекти з розвитку регіонів [7].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз дослідження засвідчив, що в розвитку угорсько-української транскордонної співпраці ключова роль належить угорській етнічній меншині на Закарпатті, адже економічні, культурні зв'язки найчастіше формуються на основі етнічного принципу.

Транскордонне співробітництво України й Угорщини у сфері захисту прав національних меншин є важливим кроком на шляху до зміцнення взаємодії між державами та покращення стану речей для меншин в обох країнах.

Однак існують певні виклики, які потребують уваги й зусиль із боку обох сторін. Зокрема, потрібно більше уваги приділяти забезпеченню доступу до освіти та рівних можливостей у працевлаштуванні для національних меншин, а також забезпечити ефективну моніторингову діяльність зі сторони міжнародних і національних органів із метою виявлення порушень прав меншин.

Україна та Угорщина повинні продовжувати співпрацювати в галузі захисту прав національних меншин із метою покращення стану речей для меншин в обох країнах. Важливим є дотримання міжнародних норм і стандартів із захисту прав людини та національних меншин, а також принципів відносин між країнами. Лише в такий спосіб можливе досягнення успіху в цій галузі та зміцнення довіри між країнами.

На жаль, політичні проблеми стоять на шляху транскордонної співпраці між Україною й Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин. Одна з головних проблем – це політична напруженість у відносинах між двома країнами через питання національної ідентичності та територіальних претензій. Угорщина вважає, що українські закони про освіту обмежують права угорців на вивчення своєї мови та культури, а також на вищу освіту в угорській мові. Україна заперечує ці звинувачення й стверджує, що законодавство спрямоване на забезпечення якісної освіти для всіх українських громадян, уключаючи національні меншини.

Іншою проблемою є питання громадянства. Угорщина пропонує угорське громадянство угорцям, які проживають за кордоном, уключаючи

українських угорців. Україна вважає це порушенням своїх суверенних прав і суперечить міжнародному праву. Також важливою проблемою є сприйняття й реалізація зобов'язань за міжнародними конвенціями з прав людини. Україна та Угорщина обидві підписали й ратифікували Конвенцію про захист прав національних меншин та Європейську хартію про регіональні мови й мови меншин. Однак іноді їх не дотримуються або інтерпретують по-різному. Поки не будуть вирішені всі питання на вищому політичному рівні, транскордонне співробітництво не матиме значного впливу на загальний стан національних меншин в обох державах.

Що стосується подальших досліджень, то тут можна розглядати можливості створення спільних культурних і мовних проєктів, які сприятимуть підтримці співпраці між Угорщиною та Україною. Також можна досліджувати можливості розвитку міжнародних програм, спрямованих на збільшення мобільності національних меншин, що зможуть відкрити нові можливості для розвитку співпраці між країнами й підтримки їх культурної та мовної спадщини. Крім того, що не менш важливо, у подальшому потрібно дослідити питання правового статусу національних меншин в Україні та Угорщині й вивчати техніки та методи, які можуть бути використані для забезпечення повної рівноправності для всіх національних меншин.

На основі статті можна зробити такі висновки:

1. Національні меншини є важливим фактором взаємодії між Угорщиною та Україною. Обидві країни мають значну кількість національних меншин, що може бути як певним труднощами взаємодії, так і можливістю для спільної роботи.

2. Національні меншини можуть бути мостом для розвитку транскордонної співпраці. Якщо національні меншини з Угорщини й України співпрацюватимуть та діалогуватимуть між собою, то це може позитивно вплинути на відносини між державами.

3. Політика національної меншини в країні-партнері є важливим аспектом транскордонної співпраці. Наприклад, національні меншини в Україні часто стикаються з труднощами в здійсненні своїх прав, що може стати перешкодою для ефективної співпраці з Угорщиною.

4. Культурний обмін та співпраця між національними меншинами можуть підтримувати дружні відносини між Угорщиною й Україною. Якщо національні меншини мають можливість співпрацювати в галузі культури та мистецтва, то це може сприяти взаємному розумінню та зміцненню відносин між країнами.

Отже, національні меншини можуть відігравати важливу роль у зміцненні співпраці між країнами й регіонами. Це можливо через зближення на рівні культури, мови та історії, а також через спільні інтереси й проблеми, із якими стикаються меншини в обох країнах. Тому ефективна співпраця між національними меншинами потребує сприяння з боку держав. Уряди Угорщини та України повинні створити сприятливі умови для співпраці між національними меншинами та підтримувати їхні ініціативи, наприклад за допомогою фінансової підтримки й створення спеціальних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики (2023). URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
2. Договірно-правова база між Україною та Угорщиною (2019). Веб-сайт МЗС України. URL: <https://nyiregyhaza.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-ugorshchinoyu>
3. Закон про національні меншини (спільноти) України конкретизує права нацспільнот у нашій державі й забезпечує гарантії їхньому етнічному та культурному розвитку (2022). Верховна Рада України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/racom/231350.html>
4. Захист прав меншин в Україні та Угорщині: порівняльний аналіз. (2019). Інститут соціології НАН України. URL: http://socis.kiev.ua/files/files/monografii/Zahist_prav_menshin_mon.pdf
5. Звіт Європейської комісії з питань демократії через право (2022). Рада Європи. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Home&lang=uk
6. Звіт про реалізацію програми «Допомога загальнодержавним та регіональним ЗМІ України» (2019). Медійна ініціатива за права людини. URL: <https://www.mediainitiative.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Zvit2018-2019.pdf>
7. Звіт про стан захисту прав національних меншин в Україні (2020). Комісія з питань національних меншин та етнічних відносин. URL: https://minorityrights.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zvit_Komisiya_2020.pdf
8. Кулчар, Т. (2012). *Науковий вісник Ужгородського університету*, 29, с. 123–128. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/3195/1/ПРИН-ЦИПИ%2С%20МЕХАНІЗМИ%20ТА%20ФОРМИ%20ТРАНСКОРДОННОГО.pdf>
9. Культура корінних народів та унікальні етнічні культури Приазов'я і Причорномор'я (2023). *Український культурний фонд*. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/63c95a6bde873529294ebbea
10. Між Закарпатською облрадою та Загальними Зборами області Саболч-Сатмар-Берег Угорщини підписано Угоду про співпрацю (2021). Закарпатська обласна рада. URL: <https://zakarpat-rada.gov.ua/mizh-zakarpatskoiu-oblradoiu-ta-zahalnymy-zboramy-oblasti-sabolch-satmar-bereh-uhorshchyny-pidpysano-uhodu-pro-spivpratsiu/>
11. Мільярди для Закарпаття: угорський уряд через гранти роками нарощує вплив в Україні (2021). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemu-milyardy-dlya-zakarpattyu/31349180.html>

12. Політичне співробітництво між Україною та Угорщиною (2022). Вебсайт МЗС України. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/263-istorija-dvostoronnih-vidnosin>
13. Постанова №1415 Кабінету Міністрів України (2009). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243237288>
14. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки (2021). Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-rozvitku-transkordonnogo-s140421>
15. Про проекти співпраці з Угорщиною у сфері захисту прав національних меншин розповідає сайт МЗС України (2022). *Вебсайт МЗС України*. URL: <https://mfa.gov.ua/>
16. Рекомендація CM/Rec (2022). 4 Комітету Міністрів державам-членам щодо просування сприятливого середовища для якісної журналістики у цифрову еру. (2022). Національна Рада з питань телебачення та радіомовлення. URL: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Rekomendatsiya-shhodo-prosuvannya-spruyatlyvogo-seredovyshha-dlya-yakisnoyi-zhurnalistyky-u-tsyfrovi-eru.pdf>
17. Ситуація з правами угорців в Україні та українців в Угорщині (2021). Центром розвитку міжнародних відносин. URL: <https://cdr.gov.ua/situatsiya-z-pravami-ugortsiv-v-ukrayini-ta-ukrayintsiv-v-ugorshchini>
18. Спільна заява Співголів Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (2020). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zaayava-spivgoliv-zmishanoyi-ukrayinsko-ugorskoji-komisiyi-z-pitan-zabezpechennya-prav-nacionalnih-menshin>
19. Сучасний стан та проблеми розвитку транскордонної співпраці України та Угорщини (2016). *Трансформаційні процеси в економіці*. URL: http://www.transformacii.com/uploads/5/9/9/3/5993193/3_2016_ukr.pdf
20. Ткаченко, Є. (2018). Правовий захист прав етнічних та мовних меншин: навч. посіб. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_5_copу.pdf
21. Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку (2021). Національний інститут стратегічних досліджень, 47 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khymynets_Volodymyr/Transkordonne_spivrobotnytstvo_iak_instrument_mistsevoho_ta_rehionalnoho_rozvytku.pdf?PHPSESSID=0qakufplcbts8p93cfneckust3
22. Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики: посібник (2021). Рада Європи. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Posibnik_TKS.pdf
23. BRIDGE: brochure (2021). Publications Office of the European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/abf32809-143e-11ec-b4fe-01aa75ed71a1/language-en>
24. Separatism Transcarpathian style: is Hungary aiming to grab a part of Ukraine? (2017). *Euromaidan Press*. URL: <https://euromaidanpress.com/2017/10/17/separatism-transcarpathian-style-is-hungary-aiming-to-grab-a-part-of-ukraine/>

REFERENCES

1. Derzhavna sluzhbastatystyky (2023). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
2. Dohovirno-pravovabaza mizh Ukrainoiu ta Uhorshchynoiu (2019). Vebsait MZS Ukrainy. URL: <https://nyiregyhaza.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-ugorshchinoyu> (in Ukrainian).
3. Zakon pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy konkretyzuie prava natsspilnot u nashiiderzhavi y zabezpechuie harantiy i khnomuetnichnomu ta kulturnomu rozvytku (2022). Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/231350.html> (in Ukrainian).
4. Zakhyst pravmenshyn v Ukraini ta Uhorshchyni: porivnialnyi analiz, (2019). Instytutotsiolohii NAN Ukrainy. URL: http://socis.kiev.ua/files/files/monografii/Zahist_prav_menshin_mon.pdf (in Ukrainian).
5. Zvit Yevropeiskoikomisii z pytandemokratiicherezpravo (2022). Rada Yevropy. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_Home&lang=uk (in Ukrainian).
6. Zvit pro realizatsiiuprohramy «Dopomohazahalnoderzhavnym ta rehionalnym ZMI Ukrainy» (2019). Medii na initsiatyva za prava liudyny. URL: <https://www.mediainitiative.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Zvit2018-2019.pdf> (in Ukrainian).
7. Zvit pro stan zakhystu prav natsionalnykh menshyn v Ukraini (2020). Komisiia z pytan natsionalnykh menshyn ta etnichnykh vidnosyn. URL: https://minorityrights.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zvit_Komisiya_2020.pdf (in Ukrainian).
8. Kulchar, T. (2012). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 29, p. 123–128. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/3195/1/PRYN-TsYPY%2C%20ME-KhANIZMY%20TA%20FORMY%20TRANSKORDONNOHO.pdf> (in Ukrainian).
9. Kultura korinnykh narodiv ta unikalni etnichni kultury Pryazoviai Prychornomoria (2023). *Ukrainskyi kulturnyi fond*. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/63c95a6bde873529294ebbea (in Ukrainian).
10. Mizh Zakarpatskoiu oblradoiu ta Zahalnymy Zboramy oblasti Sabolch-Satmar-Bereh Uhorshchyny pidpysano Uhodu pro spivpratsiu (2021). Zakarpatska Oblasna Rada. URL: <https://zakarpatska-rada.gov.ua/mizh-zakarpatskoiu-oblradoiu-ta-zahalnymy-zboramy-oblasti-sabolch-satmar-bereh-uhorshchyny-pidpysano-uhodu-pro-spivpratsiu/> (in Ukrainian).
11. Miliardy dlia Zakarpattia: uhorskyi uriad cherez hranty rokamy naroshchuie vplyv v Ukraini (2021). *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemymilyardy-dlya-zakarpattia/31349180.html> (in Ukrainian).
12. Politychne spivrobotnytstvo mizhUkrainoiu ta Uhorshchynoiu (2022). *Vebsait MZS Ukrainy*. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/263-istorija-dvostoronnih-vidnosin> (in Ukrainian).
13. Postanova №1415 Kabinetu Ministriv Ukrainy (2009). *Uriadovi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243237288> (in Ukrainian).
14. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku transkordonnoho spivrobotnytstva na 2021—2027 roky (2021). Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnanyi-programi-rozvitku-transkordonnogo-s140421> (in Ukrainian).
15. Pro proektyspivpratsi z Uhorshchynoiu u sferi zakhystu prav natsionalnykh menshyn rozpovidaie sait MZS Ukrainy (2022). *Vebsait MZS Ukrainy*. URL: <https://mfa.gov.ua/> (in Ukrainian).

16. Rekomendatsiia CM/Rec (2022). 4 Komitetu Ministrivderzhavam-chlenam shchdo prosuvannia spryiatlyvoho seredovyshcha dlia yakisnoi zhurnalistyky u tsyfrovu eru. (2022). Natsionalna Rada z pytantelebachennia ta radiomovlennia. URL: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Rekomendatsiya-shhodo-prosuvannya-spryiatlyvogo-sere-dovyshha-dlya-yakisnoyi-zhurnalistyky-u-tyfrovu-eru.pdf> (in Ukrainian).

17. Sytuatsiia z pravamy uhortsiv v Ukraini ta ukraintsiv v Uhorschyni (2021). Tsen-trom rozvytku mizhnarodnykh vidnosyn. URL: <https://cdr.gov.ua/situatsiya-z-pravami-ugortsiv-v-ukrayini-ta-ukrayintsiv-v-ugorshchini> (in Ukrainian).

18. Spilna zaiava Spivholiv Zmishanoi ukrainsko-uhorskoї komisii z pytan zabezpech-ennia prav natsionalnykh menshyn. (2020). Uriadovi portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-spivgoliv-zmishanoyi-ukrayinsko-ugorskoyi-komisiyi-z-pitan-za-bezpechennya-prav-nacionalnih-menshin> (in Ukrainian).

19. Suchasnystan ta problemy rozvytku transkordonnoi spivpratsi Ukrainy ta Uhorsh-chyny (2016). Transformatsiini protsesy v ekonomitsi. URL: http://www.transformacii.com/uploads/5/9/9/3/5993193/3_2016_ukr.pdf (in Ukrainian).

20. Tkachenko, Ye. (2018). Pravavyizakhystpravetnichnykh ta movnykhmenshyn: navchalnyiposibnyk. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_5_copy.pdf (in Ukrainian).

21. Transkordonne spivrobitnytstvo yak instrument mistsevoho ta rehionalnoho roz-vytku (2021). Natsionalnyi Instytut Stratehichnykh Doslidzhen, 47 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khymynets_Volodymyr/Transkordonne_spivrobitnytstvo_iak_instrument_mistsevoho_ta_rehionalnoho_rozvytku.pdf?PHPSESSID=0qakufplcbts8p93cfneckust3 (in Ukrainian).

22. Transkordonne spivrobitnytstvo: pravovi osnovy ta uspihni praktyky: posibnyk (2021). Rada Yevropy. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Posi-bnuk_TKS.pdf (in Ukrainian).

23. BRIDGE: brochure (2021). Publications Office of the European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/abf32809-143e-11ec-b4fe-01aa75ed71a1/language-en> (in English).

24. Separatism Transcarpathian style: is Hungary aiming to grab a part of Ukraine? (2017). Euromaidan Press. URL: <https://euromaidanpress.com/2017/10/17/separatism-transcarpathian-style-is-hungary-aiming-to-grab-a-part-of-ukraine/> (in English).

Матеріал надійшов до редакції 17.02.2023 р.

323.2(477)

Владислав Стрелков,

доктор філософії (спеціальність 052 політологія),

асистент кафедри державної безпеки,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

strelkov.vladyslav@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-8436-3260;

Ярослав Ярош,

доктор політичних наук, професор,

декан факультету історії, політології та національної безпеки,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

yarosh.yaroslav@vnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-8795-8910;

Микола Примуш,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології та державного управління,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

m.prymush@donnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-5769-7345

DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-222-234

ДЕЛЕГІТИМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Застосовано процесуальний підхід для дослідження політичного процесу в темпоральному вимірі, що дало змогу простежувати зміну станів української політичної системи, динаміку її розвитку. Дослідники розглянули процес делегітимації державної влади крізь призму проблем забезпечення національної безпеки. У статті визначено, що процес делегітимації державної влади несе в собі загрози національній безпеці. Технології делегітимації державної влади охарактеризовано як різновид гібридного інструментарію для створення загроз національній безпеці. З'ясовано, що технології делегітимації державної влади можна розглядати як політичні практики, які негативно впливають на легітимність її представників, послаблюючи їх соціальну підтримку. Установлено, що чинниками делегітимації державної влади

можуть слугувати неефективність публічної політики, корумпованість представників публічної влади, утрата державою монополії на насильство, аксіологічні суперечності в суспільстві, міжнародна ізоляція. Також звернено увагу на те, що ініціатори процесу делегітимації державної влади мають на меті утворення та/або загострення в державі кризової ситуації. Кризу легітимності можна розглядати як різновид політичної кризи, унаслідок якої суб'єкт утрачає здатність впливати на об'єкт у відносинах панування чи підкорення. Характерними ознаками кризи легітимності державної влади є оскарження її правомірності, фрагментарність політичної влади та наявність численних «центрів сили». Підкреслено, що політична система, яка перебуває в стані кризи легітимності державної влади, стає сприятливим середовищем для виникнення численних загроз для національної безпеки. Виявлено деструктивний характер впливу делегітимації державної влади на фундаментальні національні інтереси й життєво важливі національні цінності українського народу.

Результатом наукового дослідження є висновки, які висвітлюють існування взаємозв'язку між делегітимацією державної влади та виникненням у політичному процесі явищ, що призводять до дестабілізації політичної системи й становлять загрозу для національної безпеки України.

Ключові слова: делегітимація, легітимність, державна влада, загроза, національна безпека.

Vladyslav Strelkov,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0001-8436-3260;

Yaroslav Yarosh,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

ORCID ID: 0000-0002-8795-8910;

Mykola Prymush,

Donetsk National University named after Vasyl Stus,

ORCID ID: 0000-0001-5769-7345

DELEGITIMIZATION OF STATE AUTHORITY AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The authors applied a procedural approach to the study of the political process in the temporal dimension, which made it possible to follow the changes in the state of the Ukrainian political system, the dynamics of its development. The

researchers examined the process of delegitimization of state power through the lens of national security issues. The article determines that the process of delegitimization of state power poses threats to national security. Technologies of delegitimization of state power are characterized as a kind of hybrid toolkit for creating threats to national security. It was found that the technologies of delegitimization of state power can be considered as political practices that negatively affect the legitimacy of its representatives, weakening their social support. It was established that the factors of delegitimization of state power can serve as: ineffectiveness of public policy, corruption of representatives of public power, loss of the state's monopoly on violence, axiological contradictions in society, international isolation.

Attention was also drawn to the fact that the initiators of the process of delegitimization of state power aim to create and/or exacerbate a crisis situation in the state. The crisis of legitimacy can be considered as a kind of political crisis, as a result of which the subject loses the ability to influence the object in the relations of domination and submission. Disputing its legitimacy, fragmentation of political power and the presence of numerous «power centers» are characteristic features of the crisis of the legitimacy of state power. It is emphasized that the political system, which is in a state of crisis of the legitimacy of state power, becomes a favorable environment for the emergence of numerous threats to national security. The destructive nature of the influence of the delegitimization of state power on the fundamental national interests and vital national values of the Ukrainian people has been revealed.

The result of the scientific research are conclusions that highlight the existence of a relationship between the delegitimization of state power and the emergence of phenomena in the political process that lead to the destabilization of the political system and pose a threat to the national security of Ukraine.

Key words: delegitimization, legitimacy, state authority, threat, national security.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Із метою реалізації своїх стратегічних цілей в Україні російська федерація нині не лише продовжує гібридну війну із застосуванням маніпулятивних інформаційно-психологічних, політико- та економічно-деструктивних засобів, але й розв'язала відкритий збройний конфлікт. Держава-агресор систематично намагається компрометувати саму ідею української державності, використовуючи інструменти пропаганди як у загальносвітовому, так і у внутрішньоукраїнському інформаційному просторі. Вона намагається грати на наявних усередині суспільства та між політичними елітами протиріччях, тим самим підриваючи єдність

українців, розпалює ворожнечу, яка за своїм задумом і метою має призводити до внутрішніх конфліктів та розбрату. Ускладнює протидію інформаційній експансії держави-агресора нерозвиненість системи стратегічних комунікацій, що призводить до суперечливості й реактивності державної інформаційної політики. Слабкість інформаційної структури за кордоном позбавляє нашу державу можливостей та змоги протидіяти просуванню стратегічних наративів держави-агресора на міжнародній арені. Іноземні спецслужби продовжують виконувати розвідувально-підривну діяльність на території нашої держави. Вони фінансують сепаратистські рухи та надають їм підтримку різного характеру, використовують корупцію як інструмент впливу на посадових осіб і зміцнюють таким чином свій вплив у владних структурах держави.

Інформаційно-психологічні операції спецслужб РФ тривалий період часу проводяться в українському інформаційному просторі. На меті в них – підрив української державності та руйнування системи національної безпеки України зсередини, перешкодження реалізації національних інтересів українців, знищення нашої національної ідентичності й занепад культури, дестабілізація соціально-політичної ситуації в Україні шляхом застосування екстремістських і сепаратистських технологій делегітимації державної влади. Глобальні дезінформаційні кампанії, що інспіруються країною-агресором із метою проведення інформаційно-психологічних операцій, уже тривалий час виступають чинником дестабілізації в суспільстві, що напряду загрожує національній безпеці України та міжнародній стабільності. Російські спецслужби займаються віднайденням та підживленням внутрішніх суспільних протиріч як в Україні, так і в інших державах демократичного табору. Гібридні технології, що їх застосовує держава-агресор проти України, характеризуються високою адаптивністю до локальних контекстів і резистентністю до регуляторних політик демократичних держав. Саме тому наукові праці спрямовані на дослідження природи гібридних, у тому числі делегітимаційних, впливів на внутрішньополітичну стабільність нашої держави, нині набувають актуальності..

Аналіз останніх досліджень. Основна увага в нашому дослідженні приділена сучасним практикам делегітимації державної влади, що нині несуть у собі загрози національній безпеці України. Відтак можемо говорити про те, що ми розглядатимемо проблеми, які мають яскраво виражену національну (регіональну) специфіку. Водночас для нашої роботи залишаються важливими класичні праці зарубіжних учених, у яких містяться теоретичні засади наукового розуміння легітимності як

політичного явища: М. Вебера, який заклав основи сучасного наукового розуміння легітимності влади, вийшовши за межі суто юридичного розуміння легітимності як легальності й законності, – до ширшої, соціально-поведінкової детермінації сутності поняття [1, с. 157–173]; П. Бергера та Т. Лукмана, які розглядали легітимацію як історичний процес обґрунтування та виправдання інституціонального порядку [2, с. 153]; Ф. Фукуями, котрий убачав у легітимності державної влади своєрідний запобіжник від раптових змін політичного ладу. На його думку, вона може слугувати певним «резервом» щодо утримання політичної влади під час соціальних криз [3, с. 1061]. Із-поміж сучасних праць закордонних науковців, надзвичайно важливою для нашого дослідження видається праця американського вченого Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи», у якій розглянуто конкретні практики застосування делегітимаційних технологій у політичному процесі [4].

Для розуміння власне української специфіки загроз національній безпеці, які несе в собі делегітимація державної влади, важливо звернутися до сучасних праць українських учених. Так, на нашу думку, доволі обґрунтованою є позиція Є. Цокура, який вважає, що делегітимаційні процеси в Україні «мають як персоналізований характер, що виявляється в низькому рівні довіри до більшості представників вищого керівництва держави, так і структурний характер – висловлення й демонстрація недовіри з боку суспільства всій системі державних органів влади та інститутів управління» [5, с. 184]. Г. Бережанський зазначає, що делегітимація державної влади знаходить свій вияв через неготовність внутрішніх і зовнішніх політичних акторів до співпраці з нею: «коли політична влада є нелегітимною, переважна частина суспільства не довіряє або не визнає офіційну державну владу. Готовність суспільства працювати спільно з такою владою є вкрай низькою, вона не отримує підтримки й у зарубіжних партнерів – спостерігається недовіра з боку міжнародної спільноти, що може проявитися в ізоляції держави на міжнародній арені» [6, с. 40–41]. О. Бабкіна розуміє делегітимацію як «політичну кризу, в основу якої покладено втрату політичною елітою контролю над соціально-економічними процесами й водночас утрату правочинності її панування в очах суспільства» [7, с. 40]. Тому ми вважаємо слушним твердження І. Рибак про те, що головною особливістю делегітимації державної влади є «ескалація політичного протистояння в Україні в інформаційно-комунікативній сфері, що створює загрозу для світоглядного розколу української нації» [8, с. 408].

Водночас у науковій літературі не спостерігалось спроб розглянути процес делегітимації державної влади крізь призму проблем забезпечення національної безпеки. Через це вважаємо за доцільне здійснити наукову розвідку, у якій ми спробуємо встановити, чи можна розглядати застосування технологій делегітимації державної влади як загрозу національній безпеці держави.

Мета статті – установити, яким чином делегітимація державної влади може становити загрозу для національної безпеки України.

Методика дослідження. Процесуальний підхід надав нам змогу розглядати політичний процес у темпоральному вимірі, що дає змогу прослідкувати зміну станів політичної системи, динаміку її розвитку. Метод ретроспективного аналізу забезпечив послідовність розкриття процесу втрати державною владою легітимності та в поєднанні з елементами статистичного аналізу сприяв установленню закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків між утратою президентом народної підтримки в певний історичний проміжок часу та виникненням у політичному процесі явищ, що могли становити загрозу національній безпеці України. Метод екстраполяції був застосований для поширення висновків щодо процесів делегітимації президентської влади і їх наслідків на весь спектр державної влади. Це зроблено з тих міркувань, що саме Президент здійснює керівництво у сфері національної безпеки, тому, на нашу думку, результат впливу технологій делегітимації на інститут президентства є найбільш показовим, коли йдеться про загрози національній безпеці України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Влада як наукове поняття є ключовим інструментом дослідження й розуміння соціальної дійсності. Воно пояснює відносини панування та підкорення між індивідами в політичній сфері життя суспільства. Такі відносини є підґрунтям для формування державної політики, механізмів прийняття рішень й функціонування державних інститутів [9, с. 56].

Політична влада зароджується в суспільстві з появою в ньому соціальної нерівності, разом із цим з'являються й представники інтересів соціальних груп, які, зазвичай, суттєво різняться. За своєю сутністю політична влада є здатністю людини (чи групи людей) утілювати власну волю стосовно інших членів суспільства. «Політологічний підхід до розуміння влади, який ґрунтується на органічному зв'язку влади й політики, пов'язує їх існування лише з певними етапами суспільного

розвитку, для яких характерною є наявність спеціальних суспільних інститутів здійснення влади, насамперед державної. Державна влада є найважливішою формою політичної влади. Будь-яка державна влада є політичною владою, однак не кожна політична влада є державною. Зміст політичної влади набагато ширший, а державна влада є її центральним інститутом. Державна влада є своєрідним ядром політичної влади, оскільки лише держава володіє монополією на прийняття законів, обов'язкових для всього суспільства, і на легальне фізичне насилля» [10, с. 86]. Система державної влади ґрунтується на принципі стримувань і противаги та поділяється на три гілки: законодавчу (парламент), виконавчу (президент, уряд, державні органи та установи) і судову (незалежні суди).

Ми погоджуємось із твердженням С. Гайдая, який визначає політичний процес як «сукупність дій його учасників, що відбуваються в певних окреслених межах й спрямовані як на підтримку й формування політичної системи, так і руйнування й підриг усталених принципів, норм і політичного ладу загалом» [11, с. 85–86].

У контексті нашого дослідження пропонуємо розглядати політичний процес як зміну станів політичної системи держави. Процесуальний підхід дає змогу розглядати політичний процес у темпоральному вимірі. Це уможлиблює виділити в ньому стадії, які за умови їх систематичного повторення й відтворення становлять певний політичний цикл. Динаміку політичного процесу можна розглядати як розвиток, стагнацію або занепад політичної системи. Цією логікою можна пояснити виокремлення таких стадій «життєвого циклу» політичної системи, як конституювання, інституалізація та реалізація.

Легітимацію державної влади можна розглядати як один із різновидів політичних процесів, що має на меті утвердження влади й набуття нею суспільної підтримки. Із тих міркувань, що представники державної влади здатні виконувати ефективну політичну діяльність лише на підставі її схвалення широкими колами громадськості та завдяки підтримці населення, можемо розуміти легітимацію і як субпроцес – складову частину загального політичного процесу в державі.

Технології делегітимації державної влади можемо розглядати як певні політичні практики, що негативно впливають на легітимність її представників, послаблюючи їх соціальну підтримку. Ці технології можуть бути дієвими на всіх стадіях політичного циклу – вони можуть ускладнювати процес здобуття політичної влади, негативно впливати на організаційну складову частину процесу її впровадження, унеможлилювати реалізацію політичної волі представників державної влади.

Чинниками делегітимації державної влади можуть слугувати:

- неефективність публічної політики, що проявляється через низький рівень розвитку економіки та добробуту населення відповідно;
- корумпованість представників публічної влади, через яку можна здійснювати дестабілізувальний вплив на державний апарат;
- утрата державою монополії на насильство, що проявляється у втраті контролю над силовими структурами або появі приватних силових структур (так званих «кишенькових армій»);
- аксіологічні протиріччя в суспільстві, потенціал яких може бути використаний у якості каталізатора проявів автономізації та сепаратизму на регіональному рівні;
- міжнародна ізоляція, що може призвести до руйнівних наслідків для національної економіки в умовах глобалізованої світової економіки.

Ініціатори процесу делегітимації державної влади мають на меті утворення й/або загострення в державі кризової ситуації. Політична криза може розглядатися як один з етапів політичного процесу, а також як підсумок політичного протиборства й розвитку соціально-політичного конфлікту [12, с. 346]. Кризу легітимності можна розглядати як різновид політичної кризи, унаслідок якої суб'єкт утрачає здатність впливами на об'єкт у відносинах панування та підкорення. Характерними ознаками кризи легітимності державної влади є оскарження її правомірності, фрагментарність політичної влади й наявність численних «центрів сили». Політична система, що перебуває в стані кризи легітимності державної влади, стає сприятливим середовищем для виникнення численних загроз для національної безпеки.

Під загрозами національній безпеці розуміємо «явища, тенденції й чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей» [13]. Законодавець визначає національну безпеку України як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз» [13]. Суверенітет передбачає верховенство в межах території держави лише однієї публічної влади, яка має право й здатність визначати повноваження всіх державних органів і посадових осіб. Виходячи з цього, можемо говорити про те, що делегітимаційні впливи дійсно становлять загрозу національній безпеці, адже в них на меті – атомізація державної влади, підтримка відцентрових процесів та утворення численних «центрів сили», тобто позбавлення державної влади її засадничої характерної ознаки – суверенітету. Конституційний лад держави встановлюється Основним Законом і визначає

порядок організації й функціонування інститутів держави; за своєю природою він детермінує стале функціонування та поступовий органічний розвиток політичної системи, забезпечуючи правонаступництво публічної влади. Інструменти та технології делегітимації впливають і на цей аспект здійснення державної влади, адже деструктивна, «підривна та інша протиправна діяльність іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб, зокрема з використанням організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових осіб спрямована на руйнування механізмів державного управління й місцевого самоврядування» [14]. Делегітимація державної влади може впливати і на територіальну цілісність держави. Так, наприклад, шляхом проведення інформаційно-психологічних операцій та за допомогою засобів пропаганди підживлюються прояви сепаратизму, тероризму та екстремізму, які стають ідеологічним підґрунтям діяльності незаконних збройних формувань та їх зазіхань на конституційний лад і територіальну цілісність держави. Спираючись на наведене вище, можемо стверджувати, що делегітимація державної влади дійсно становить загрозу для національної безпеки України, адже її метою є деструктивний вплив на фундаментальні національні інтереси та життєво важливі національні цінності.

Керівництво у сферах національної безпеки й оборони, відповідно до Конституції України, здійснює Президент України, який забезпечує державну незалежність та національну безпеку; є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України, як Верховний Головнокомандувач видає накази та директиви з питань оборони; очолює Раду національної безпеки і оборони України, вводить у встановленому порядку в дію її рішення; видає укази та розпорядження з питань національної безпеки і оборони, які є обов'язковими до виконання на території України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та в разі збройної агресії проти України приймає рішення про застосування Збройних сил України й інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає, відповідно до закону, рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України» [13]. За таких обставин, процес делегітимації президентської влади міг би наочно проілюструвати зв'язок між утратою населенням довіри (саме довіра є ключовою категорією під час визначення міри легітимності влади) до державної влади та кризовими явищами в політичному процесі, які містять у собі безпосередні загрози для національної безпеки. Наведений нижче рисунок містить

ретроспективний погляд на ключові для української історії акції протесту за часів Незалежності та демонструє певну закономірність, якою можна пов'язувати низький рівень легітимності представників державної влади із виникненням кризових явищ, що несуть у собі загрозу для національної безпеки (Рис. 1).

Рис.1 Ключові акції протесту за часів Незалежності України та закономірність рівня легітимності представників державної влади й виникнення кризових явищ
За матеріалами [15; 16].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На рис. 1 можна простежити, що критично низькі показники довіри до президентської влади здебільшого провокують виникнення загрозливих для національної безпеки явищ та ситуацій, за яких виникають загрози для демократичних принципів правонаступництва державної влади й конституційному ладу в державі, а подекуди – і для її державного суверенітету й територіальної цілісності.

Так, наприклад, протестувальники на загальнонаціональному страйковій шахтарів 1993 р. (у якому взяло участь приблизно 1,5 млн осіб) вимагали проведення референдуму щодо недовіри Президенту та Верховній Раді й надання регіональної автономії Донбасу. Президент Л. Кравчук погодився на проведення дострокових виборів 10 липня 1994 р. та програв їх. Цей прецедент

на довгі роки законсервував ситуацію соціальної напруги на Донбасі й відкрив «скриньку пандори» сепаратистських настроїв тамтешніх регіональних еліт.

Із вимогами щодо відставки Президента Л. Кучми виступали мітингарі на акціях «Україна без Кучми» та «Повстань, Україно!». Ці акції, хоч і були менш численними за кількістю учасників (приблизно 20 тис. осіб на кожну), проте були тривалішими й краще організованими, завдяки участі понад 24 політичних сил, простежувався інституалізований характер протестних дій. Тривалі кризи легітимності державної влади за часів Л. Кучми увінчуються програшом провладного кандидата в президенти В. Януковича на виборах, спробою фальсифікувати результати народного волевиявлення та найбільш організованими акціями протесту й непокори державній владі в історії сучасної України – Помаранчевою революцією.

До масових акцій протесту наприкінці 2013 р. призвела відмова уряду В. Януковича в підписанні угоди про асоціацію з Європейським Союзом – із цього розпочався Євромайдан, який згодом переріс у Революцію Гідності, у якій із вимогами відставки президента та уряду України взяли безпосередню участь близько 2 млн осіб. Опосередкованим наслідком подій Революції Гідності стало підсилення сепаратистського руху на сході країни із подальшою його трансформацією (за підтримки ззовні) у збройний конфлікт, негативні наслідки якого для національної безпеки України ми маємо змогу відчувати понині.

Утручання у внутрішню політику за допомогою дезінформаційних кампаній та маніпулятивних делегітимаційних технологій, що інспіруються країною-агресором із метою проведення інформаційно-психологічних операцій, уже тривалий час виступають чинником дестабілізації в українському суспільстві – це напряму загрожує національній безпеці. Гібридні технології делегітимації державної влади, що їх застосовує держава-агресор проти України, володіють високою адаптивністю до локальних контекстів та резистентністю до регуляторних політик демократичних держав. Саме тому ми вбачаємо необхідність у подальших дослідженнях цієї тематики задля забезпечення належної наукової підтримки публічної влади та інституцій сектору безпеки й оборони з питань раннього виявлення, припинення та ліквідації наслідків впливу гібридних технологій делегітимації державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер, М. (1998). *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ: Основи.

2. Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. Москва: Медиум.
3. Фукуяма, Ф. (2009). *Всесвітня ліберальна революція. Лібералізм*. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип».
4. Шарп, Дж. (2013). Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. Взято з http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf
5. Цокур, Є. (2014). Проблеми легітимності політичної влади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, № 3, 172–186.
6. Бережанський, Г. (2015). Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, № 7, 36–42.
7. Бабкіна, О. (2014). Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, № 3, 36–50.
8. Рибак, І. (2014). Інформаційно-маніпулятивні технології політичної делегітимації в Україні: позаелекторальний контекст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, Спец. вип., 406–412.
9. Бортніков, В. (Ред.). (2020). *Основи громадянського суспільства та політичних знань*. Луцьк: Вежа-Друк.
10. Бліхар, В. (2018). *Політологія: навч.-метод. посіб.* Львів: ПП «Арал».
11. Гайдай, С. (2017). Дослідження суспільно-політичного процесу: особливості, складності та український контекст. *Наукові праці МАУП. Політичні науки*, вип. 1, 85–93.
12. Забеліна І. (2013). Поняття та сутність політичних криз: історико-бібліографічний аналіз. *Актуальні проблеми політики*, вип. 49, с. 344–353. Одеса: НУ ОЮА.
13. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 01.03.2023).
13. *Про національну безпеку України, № 2469-VIII*. (2018).
14. *Про Стратегію забезпечення державної безпеки, № 56/2022*. (2022)
15. *Слово і Діло* (2021). Як змінювався рівень довіри та підтримки Зеленського та його попередників. Взято з <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/27/infografika/polityka/prezydentski-rejtynhu-yak-zminyuvavsvya-riven-doviry-zelensko-ho-ta-joho-poperednykiv>
16. *Слово і Діло* (2016). Історія протестного руху України: від Революції на граніті до «кредитного майдану». Взято з <https://www.slovoidilo.ua/2016/11/24/infografika/suspilstvo/istoriya-protestnoho-ruxu-ukrayiny-vid-revolucziyi-na-hraniti-do-kredytneho-majdanu>

REFERENCE

1. Veber, M. (1998). *Sotsiologhiia. Zahalnoistorychni analyzy. Polityka*. Kyiv: Osnovy.
2. Berher, P., Lukman, T. (1995). *Sotsyalnoe konstruyrovanye realnosity. Traktat po sotsyolohyyu znanyia*. Moskva: Medyum.

3. Fukuiama, F. (2009). Vsesvitnia liberalna revoliutsiia. Liberalizm. Kyiv: VD «Prostir», «Smoloskyp».
4. Sharp, Dzh. (2013). Vid dyktatury do demokratii: kontseptualni zasady zdobuttia svobody. Retrieved from http://www.aeinsteinst.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf
5. Tsokur, Ye. (2014). Problemy lehitymnosti politychnoi vlady. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, № 3, 172–186.
6. Berezhanskyi, H. (2015). Spivvidnoshennia lehitymnosti ta lehalnosti derzhavnoi vlady: teoretyko-pravovyi aspekt. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*, № 7, 36–42.
7. Babkina, O. (2014). Deiaki teoretyko-metodolohichni problemy suchasnoho etapu politychnoi transformatsii. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa*, № 3, 36–50.
8. Rybak, I. (2014). Informatsiino-manipuliatyvni tekhnolohii politychnoi delehitymat-sii v Ukraini: pozaelektoralnyi kontekst. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomana-va. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dysyplin, Spets. vyp.*, 406–412.
9. Bortnikov, V. (Red.) (2020). Osnovy hromadianskoho suspilstva ta politychnykh znan. Lutsk: Vezha-Druk.
10. Blikhar, V. (2018). Politolohiia: navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv: PP «Aral».
11. Haidai, S. (2017). Doslidzhennia suspilno-politychnoho protsesu: osoblyvosti, skladnosti ta ukrainskyi kontekst. *Naukovi pratsi MAUP. Politychni nauky*, vyp. 1, p. 85–93.
12. Zabelina I. (2013). Poniattia ta sutnist politychnykh kryz: istoryko-bibliohrafichni analiz. *Aktualni problemy polityky*, vyp. 49, p. 344–353. Odesa: NU OIuA.
13. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy*, № 2469-VIII (2018).
14. *Pro Stratehiiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky*, № 56/2022 (2022)
15. *Slovo i Dilo* (2021). Yak zminiuvavsia riven doviry ta pidtrymky Zelenskoho ta yoho poperednykiv. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/27/infografika/polityka/prezydentski-rejtynhy-yak-zminyuvavsya-riven-doviry-zelenskoho-ta-joho-poperednykiv>
16. *Slovo i Dilo* (2016). Istoriia protestnoho rukhu Ukrainy: vid Revoliutsii na hraniti do «kredytnoho maidanu». Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2016/11/24/infografika/suspilstvo/istoriya-protestnoho-ruxu-ukrayiny-vid-revolyucziyi-na-hraniti-do-kredytno-ho-majdanu>

Матеріал надійшов до редакції 21.02.2023 р.

**РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

Tomasz Skrzyński,
doktor habilitowany,
Pedagogical University of Kraków,
tomasz.skrzynski@up.krakow.pl
ORCID ID: 0000-0003-2063-4396;
DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-235-253

**SECURITY OF NATURAL GAS SUPPLY TO CONSUMERS
IN UKRAINE AND POLAND IN THE FACE OF OPEN RUSSIAN
MILITARY AGGRESSION IN 2022 (COMPARATIVE STUDY)**

Security of natural gas supply to consumers in Ukraine and Poland in the face of open Russian military aggression in 2022 (comparative study).

Military operations, including Russian attacks on natural gas production sites controlled by Ukraine and network restrictions, have led to a 7 % year-on-year decline in natural gas production and the temporary loss of natural gas access for hundreds of thousands of Ukrainian consumers. In 2022, 18,5 bcm of natural gas is likely to have been produced. The autumn successes on the frontline allowed Ukraine to start clearing damage on recovered territories and increase the number of new drillings.

The extensive damage to companies using natural gas in production that was caused by Russian attacks and the scale of emigration reduced natural gas consumption in Ukraine by a quarter. Nevertheless, imports were necessary. It was most profitable for the government in Kyiv to bypass transit costs and buy part of the natural gas supplied from Russia via Ukraine to the EU.

Due to the cost of transit, a smaller part of the gas acquired by Ukraine was from other countries (e.g. Norway). The amount of natural gas (owned and owned by foreign companies) in storage in Ukraine at the end of October was 14,2 bcm. In the end, from its western partners Ukraine probably imported a total of only 1,5 bcm. Likely, some of the natural gas owned by

foreign counterparties stored in Ukrainian storage facilities was purchased. As of 2021, the demand for Polish customers was lower than for Ukrainian needs. According to preliminary data, some 16,15 bcm of natural gas was sent to Polish consumers in 2022. Probably mainly due to the authorities' protective moves towards households, natural gas transmission to domestic consumers in Poland fell by only less than 17,5 % compared to 2021. Industrial use of natural gas has decreased more.

The Polish authorities have completed many investments (or made progress in this area) in natural gas infrastructure long postulated by experts. The degree of depletion of deposits and the high capital intensity of natural gas exploration and production requires a significant increase in investment in natural gas exploration and production to stop the further decline in natural gas production in both countries.

Key words: energy security of Ukraine, energy security of Poland, natural gas, consequences of Russia's military aggression against Ukraine.

Томаш Скриньський,
Краківський педагогічний університет,
ORCID ID: 0000-0003-2063-4396

БЕЗПЕКА ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ СПОЖИВАЧАМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ В УМОВАХ ВІДКРИТОЇ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ У 2022 РОЦІ (ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Військові дії, у тому числі російські атаки на об'єкти видобутку природного газу, які контролюються Україною, і мережеві обмеження призвели до падіння видобутку природного газу на 7 % у порівнянні з минулим роком і до тимчасової втрати доступу до природного газу для сотень тисяч українських споживачів. У 2022 р., імовірно, буде видобуто 18,5 млрд кубометрів природного газу.

Осінні успіхи на передовій дали змогу Україні розпочати ліквідацію пошкоджень на відновлених територіях і збільшити кількість нових бурових робіт.

Значна шкода компаніям, які використовують природний газ у виробництві, спричинена нападами росії та масштабами еміграції, зменшила споживання природного газу в Україні на чверть. Проте імпорту був необхідний. Уряду в Києві було найвигідніше обійти витрати

на транзит і закупити частину природного газу, що постачається з росії через Україну в ЄС.

Через вартість транзиту зменшилася частина газу, який Україна отримувала з інших країн (наприклад, Норвегії).

Обсяг природного газу (у власності та власності іноземних компаній) у сховищах України на кінець жовтня становив 14,2 млрд куб.

Зрештою, від своїх західних партнерів Україна імпортувала всього лише 1,5 млрд куб. Імовірно, куплена частина природного газу, що належить іноземним контрагентам і зберігається в українських сховищах.

Станом на 2021 р. попит для польських клієнтів був меншим, ніж для українських. За попередніми даними, у 2022 р. польським споживачам відправлено близько 16,15 млрд кубометрів природного газу. Імовірно, переважно через захисні заходи влади щодо домогосподарств, транспортування природного газу внутрішнім споживачам у Польщі знизилося менше ніж на 17,5 % у порівнянні з 2021 р. Більше скоротилося промислове використання природного газу.

Польська влада завершила багато інвестицій (або досягла прогресу в цій сфері) в інфраструктуру природного газу, про яку давно говорили експерти. Ступінь виснаження родовищ і висока капіталомісткість розвідки та видобутку природного газу вимагає значного збільшення інвестицій у розвідку та видобуток природного газу, щоб зупинити подальше падіння видобутку природного газу в обох країнах.

Ключові слова: енергетична безпека України, енергетична безпека Польщі, природний газ, наслідки військової агресії росії проти України.

1. INTRODUCTION

Problem Formulation. Russia's military aggression against Ukraine on 24 February 2022 has resulted in a radical transformation of energy security. This is particularly true for natural gas. In the EU and Ukraine, the price of natural gas supplied to consumers has been further affected by uneven global economic growth in 2021; under-investment in natural gas infrastructure in the EU (due to the planned resignation from natural gas to RES); the shutdown of some nuclear power plants in France, the closure of nuclear power plants in Germany and the reduction in hydropower production in the EU resulting from the record drought.

Analysis of Recent Studies and Publications. The energy security of individual countries regarding natural gas in 2022 has been the subject of se-

veral publications. Regarding Ukraine, among other things, the energy security system and ways to further optimise it was described in depth [1]. The security of Ukraine's oil and natural gas market was analysed [2]. The implementation of EU energy acts in Ukrainian legislation and related problems were discussed [3]. The system of underground natural gas storage in Ukraine – the third largest in the world, accounting for 22 % of the storage capacity of European countries (31 bcm) [4] – was extensively analysed.

Issues related to Poland's energy security received less attention from researchers. The possibilities of Poland's cooperation in this field with selected Central and Eastern European countries were analysed [5]. A study comparing energy security about the supplies to Poland and Germany has been published [6]. The costs of natural gas use concerning Poland's transition to RES are described [7].

Despite the massive changes brought about by the Russian aggression in February, some earlier publications have also retained their important scientific value. The most important is, published in spring 2021, a comprehensive discussion of the natural gas sector in Poland and Ukraine and an analysis of the rationale and prospects for their cooperation. Given the two countries' tense relations with Russia, it was rightly pointed out at that time, among other things, that the connections between Ukraine and Poland should be fully converted to a two-way relationship [8]. Among other things, the wholesale of natural gas within the EU and in Ukraine was assessed, pointing to Ukraine's aspirations to use many of the solutions applied within the EU [9].

Purpose of the Article. In 2021 Ukraine and Poland had a similar scale of demand for natural gas and they were important intermediaries in the supply of natural gas to Western Europe; they remained dependent on imports of this commodity and had a significant share of coal-fired power plants in energy production (and associated emissions). Hence, a comparative analysis of the security of natural gas supply to consumers in these countries was attempted. Due to the availability of data, the analysis covered the period from 24 February to 31 December 2022. Due to the coordination of activities in many energy policy sectors on an EU scale and their serious impact on the energy security of Ukraine and Poland, it was necessary to show selected aspects of EU energy security in general.

Research Methodology. The study prepared was based on a critical analysis of the literature on the subject and published, sometimes preliminary, data. A relative approach was used given the frequent lack of high-quality data that could be directly compared in value. In order not to make the invasion easier for the aggressor, much of the data for Ukraine for 2021 and 2022 is not available (e.g. Eurostat; newtransparency.entsoe.eu).

2. RESEARCH RESULTS

Despite a multi-year decline in natural gas production in the EU, the share of natural gas in the electricity mix increased from 13 % in 2000 to almost 20 % in 2022 [10, p. 61]. At the end of this period, the consumption of natural gas was one of the main ways of providing electricity in the EU at times of peak demand. At the same time, natural gas was used to produce 42 % of the energy for households [11, p. 3].

Compared to 2020, the EU's demand for natural gas in 2021 increased by 4,3 % and production decreased by 7.6 %. The EU's dependence on natural gas imports then reached 83 %. According to IEA data, in 2021, imports from Russia covered almost 40 % of the EU countries' total natural gas consumption and around 45 % of its natural gas imports. The largest importer of natural gas from EU countries at the time was Ukraine.

In 2020, natural gas was the most important primary energy supply for Ukraine (with a share of 27,5 %) [12]. By mid-February 2022. However, Ukraine depended on natural gas imports to a degree several times less than the EU [13, p. 71, 72]. In 2020, for example, its imports were reduced by 38,2 %, to 7,3 bcm. At the same time, however, there were also less favourable trends. Gross natural gas production decreased by 3,7 % to 13,666 bcm in 2020.

The decline in production would have been greater had it not been for investment. For example, Ukgaz, which dominates the natural gas exploration market (2/3 of exploration), drilled 50 wells in 2021. Increasing production from its resources was hampered by, among other things, the scale of depletion and the location of some of the deposits under Ukrainian territories controlled by Russia since 2014 [9, p. 132]. The level of determination of the Ukrainian authorities is evidenced by the fact that, despite the lack of prospects for major discoveries, in August 2021 Ukrainian and Polish companies began a joint exploration of the resource in the western part of the Lviv region. Estimates can be found that for the first 10 months of 2021, 16,4 bcm of natural gas was produced in Ukraine.

To maintain its commodity independence from an aggressive neighbour waging a hybrid war [14], since 2015 Ukraine has not imported natural gas from Russia. Due to infrastructure constraints, it purchased it from EU countries dependent on natural gas imports [4, p. 2]. In doing so, Ukraine benefited from its status as the most important intermediary for onshore natural gas supplies to these EU countries. However, the commodity was obtained at higher prices than the long-term contracts [9, p. 132], which hurt the Ukrainian economy. More importantly, this created an indirect dependence on an aggressive neighbour – Russia's supplies to the EU.

Not surprisingly, the Ukrainian authorities were planning to build an LNG terminal in the Odesa region. In early 2020, the idea was further encouraged by the scale of US natural gas exports to the EU [4, p. 21]. The implementation of this project had to be suspended given the pandemic and the scale of the vulnerability of such a facility to Russian attack. Due to the short timeframe since the commissioning of the LNG import terminal apparatus in the Krk Island area and Hungary's attitude, Ukraine's efforts to import natural gas from the Croatian terminal did not bring the expected results. At the end of January 2022, i.e. just before the Russian military aggression, Ukraine bought a second supply of natural gas to be supplied via the Polish terminal in Świnoujście (the previous such purchase was in 2019).

There have also been attempts to substitute the commodity. For example, in October 2021, the Ukrainian parliament created a legal framework for the rapid development of biomethane and hydrogen production [15, p. 65].

Ukraine's energy security in terms of natural gas supply was seriously enhanced, by the use of Ukraine's huge storage capacity by EU countries. On 15 October 2020, a record amount of 28.4 bcm was in storage. Of this, 2/3 was Ukrainian natural gas.

The above situation and Ukraine's desire for closer cooperation with the EU favoured the development of the LLC Ukrainian Energy Exchange.

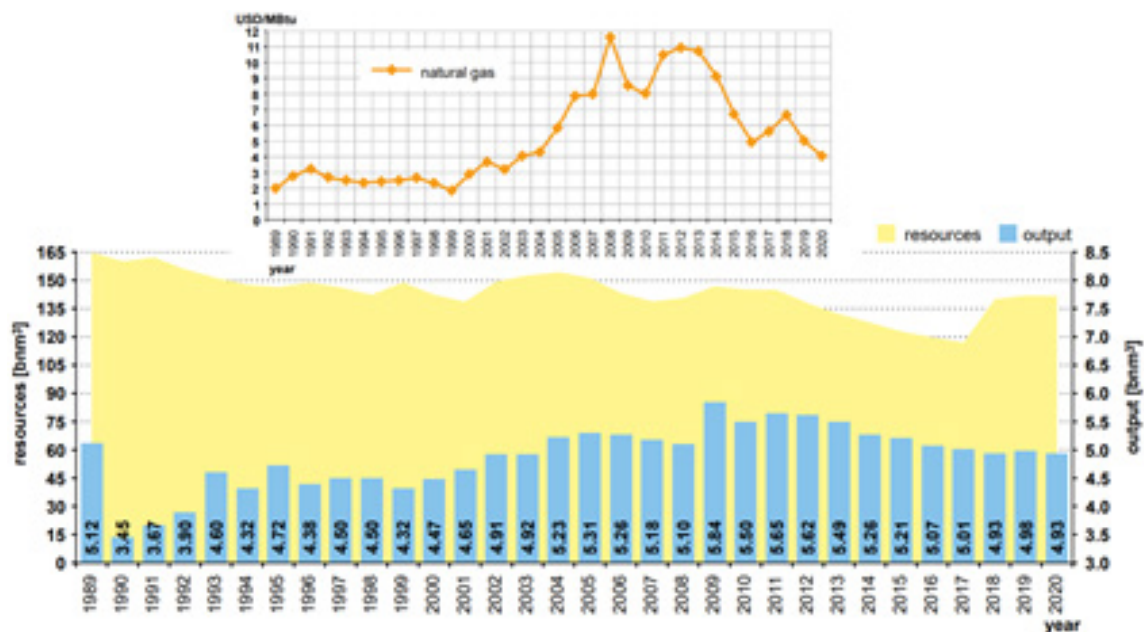
High natural gas prices in the second half of 2021 not only worsened Ukraine's energy security. An example is the radical increase in fertiliser prices. This issue was of great importance for the EU market (and thus indirectly also for the Polish market) given that in 2021, Ukraine accounted for 28,8 % of EU cereal imports (worth €1.7 billion and 9,9 % of imports of oilseeds and oleaginous fruits (worth €1.4 billion); 14,5 % of EU imports of vegetable/animal oils and fats. It should also be remembered that Ukraine is one of the most significant importers of fertilisers from Poland.

In the case of Poland, the declining level of natural gas production (see Figure 1 – in 2021 it was 3,5 bcm) and the lack of a significant increase in storage capacity, geographically favourably located but with small capacities compared to the country's demand [16], [4, p. 27], contrasted with a steady (despite the pandemic) increase in natural gas consumption (from 17,865 bcm in 2014 to 23,542 bcm in 2021). In 2021, there was a year-on-year increase in consumption here of 6,03 % (by 1,419 bcm), which was below the EU average at the time [17]. Poland was then ranked first in the part of the EU to the east of Germany in terms of natural gas consumption and the volume of LNG imports by sea.

At the same time, Poland's multi-annual energy strategy of February 2021 assumed a significant increase in natural gas consumption in the economy by

Charts 1 and 2

Anticipated Economic Resources and Output and Annual Prices of Natural Gas in 1989–2020

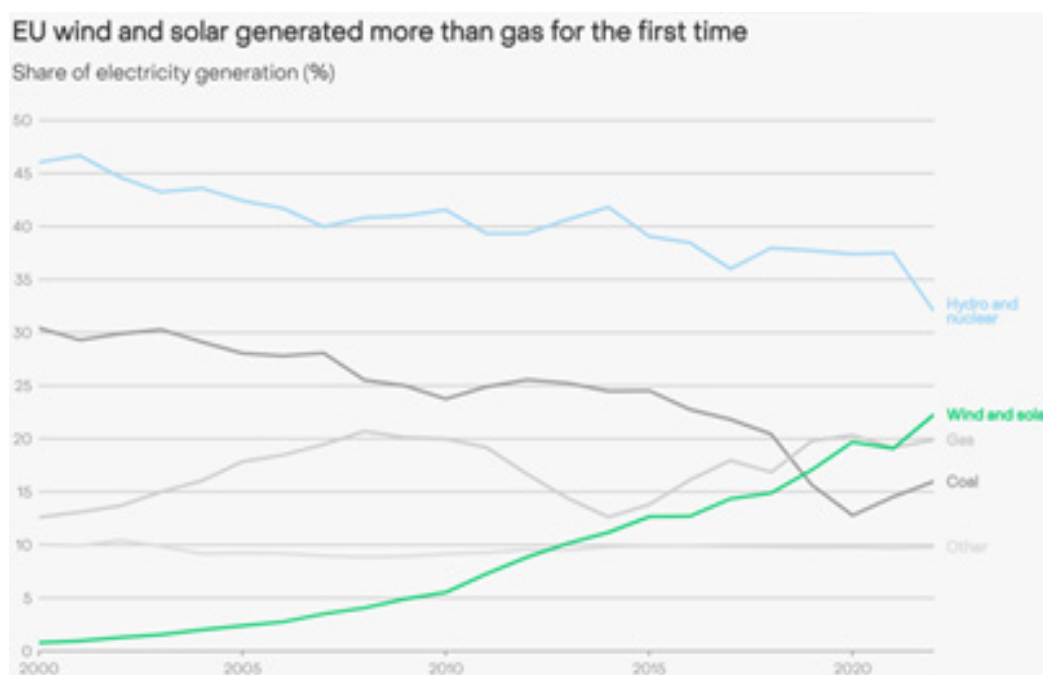
Source: [19, p. 74].

2035. Regardless of the assessment of the feasibility of achieving the objectives of this document (more on this: [18]), acting by this strategy risked a rapid, significant increase in the level of Poland's dependence on natural gas imports.

The EU policy, aimed at liberalising the natural gas market and temporarily increasing the share of natural gas in the energy mix, made the year 2021 (for the 6th consecutive year) a record year in terms of natural gas trading on the Polish Power Exchange in Warsaw. It covered more than $\frac{3}{4}$ of all natural gas consumption in the Polish economy in 2021. The futures market continued to dominate [20, p. 7, 42]. Its operations were adversely affected by the reduction of natural gas deliveries to the EU market by Gazprom in the second half of 2021.

In 2022, natural gas production in Western, Southern, and Central Europe was likely to increase by only around 3 % (mainly due to higher production in Norway and the UK) [15, p. 109]. Thanks to lower imports to the Far East, including China in particular, and a mild winter, the EU was then able to dramatically increase LNG imports [210]. At the same time, demand for natural gas in the EU was reduced by around 50 bcm and Russian pipeline natural gas imports to the EU were reduced by 45 %, compared to 2021. In the second half of 2022, Ukraine's pipeline natural gas imports mostly remained at 1.3 bcm per month [22].

Chart 3

Source: <https://ember-climate.org/insights/research/european-electricity-review-2023/>

Despite the high prices, there was a slight increase in natural gas consumption in electricity generation in the EU from 19,1 % to 19,91 % (fig. 3). This was due to a 7 % gap in total EU electricity demand in 2022.

In the second quarter of 2022, EU natural gas prices were five times higher than the five-year average for these three months. Given this, it is not surprising that natural gas prices for industry and households increased in 2022 in both countries analysed. In both countries, various measures were taken to reduce consumer energy and natural gas prices. Nominally, they were therefore still clearly below the EU average. For households in Poland, for example, prices in the first half of 2022 were 68,6 % of the EU average [23]. Things look different, however, if one compares these prices with real wages in Ukraine (cf. [2]).

Compared to the EU average, natural gas accounted for a small share of the raw materials burned by Ukrainian thermal power plants and energy production. However, Russian attacks on infrastructure quickly led to the temporary loss of access to natural gas for hundreds of thousands of Ukrainian consumers. In this situation, producers in Ukraine were temporarily forced to reduce natural gas production by 40–60 %. To alleviate their situation, the Ukrainian authorities, inter alia, postponed the deadline for payment of the tax until after the sale of the extracted natural gas and allowed them to store the commodity in storage facilities until that time during (and immediately after) the war. On 3 March, the Ukrainian authorities also introduced a ban on the shipment of natural gas outside the country [1, p. 51].

There have also been aggressor attacks on natural gas infrastructure under Ukrainian control. For example, in April 2022, it attempted to destroy upstream infrastructure in the szebieliński concession block [1, p. 53] in the Dnieprowsko-Donieckie cave-in. Arguably, Russia's more serious attack against natural gas production infrastructure occurred on 17 November. Russian troops then attacked around 10 facilities accounting for around 30 % of Ukraine's natural gas production. Losses probably exceeded USD 700 million at the time [22]. The intensity and destructive power of these Russian attacks were, however, far less than that of the energy infrastructure.

In Poland, the state authorities also facilitated the operation of natural gas suppliers. An example is the Polish compensation mechanism dedicated to natural gas distribution system operators and natural gas sellers in the face of the introduction, just before the Russian aggression at the beginning of 2022, of maximum prices for tariffed end-users.

To reduce natural gas consumption, after 24 February, the Polish authorities had the opportunity to take measures beyond the financial reach of Ukraine, struggling with the Russian invasion. For example, they favoured citizens' purchase of heat pumps, continued to increase network efficiency, and invest in RES. Poland's actions to reduce natural gas consumption in 2022 took into account the European Commission's May proposals for action to allow an additional 13 bcm [11, p. 1, 5] reduction in EU natural gas imports in 2022.

The significant damage caused by Russian attacks on companies using natural gas in production and the scale of emigration has reduced natural gas consumption in Ukraine. According to preliminary data, this has fallen by a quarter year-on-year to 20,1 bcm in 2022.

Russia's actions in Ukraine's natural gas-rich regions (particularly the Kharkiv region) and the aforementioned aggressor attacks on Ukrainian-controlled natural gas production sites and network restrictions led to a 7 percent year-on-year decline in natural gas production. According to preliminary data, 18,5 bcm of natural gas was exploited in 2022 [22].

The autumn successes at the front allowed Ukraine to start clearing damage and drilling new wells in the recovered areas and to continue to do so in areas far from the front (e.g. in the Poltava region) [1, p. 52].

The problem was the high capital intensity of natural gas exploration and production. Failure to increase investment in natural gas exploration and production threatened Ukraine with a rapid decline in output. By comparison, globally, investments in infrastructure to enable the extraction, transport, and storage of natural gas, between 2016 and 2021, «account for 36 % of investments in the electricity sector and 51 % in the natural gas sector» [24]. The 47 wells [22]

drilled by Ukgaz were largely replacing' those from which production declined or became unprofitable in 2022.

In terms of imports, during the first months of Russia's open aggression, it was most profitable for the government in Kyiv to bypass transit costs and buy a portion of the natural gas supplied using transmission pipelines from Russia via Ukraine to the EU [2, p. 59]. According to some sources, gas was bought in this way from Hungary, Slovakia, Austria, and Poland. This was facilitated by the high level of natural gas pipeline transport controlled by Ukraine at the time. This situation made it easier for the government in Kyiv to lift the ban in April on the shipment outside Ukraine of natural gas stored in Ukrainian storage facilities belonging to 27 countries including the US, Canada, China, the United Arab Emirates, and Singapore [4, p. 18].

However, in April and May, Russia reduced natural gas transit via Ukraine from an average of 158 million m³/day to 63 million m³/day (15, p. 109).

A much smaller part of the natural gas purchased by Ukraine was from countries exporting it to Germany (e.g. Norway). For this part of imports, Ukraine had to pay extra for transit, which was allegedly up to 1/3 of its price.

Given these realities, in June the Ukrainian government ordered the stockpiling of 19 bcm of the commodity before winter. Given the level of filling of storage facilities, imports of 4–5 bcm were considered necessary. Despite the favourable geographical distribution of the storage facilities (Figure 1), the implementation of these plans proved difficult. Obstacles included commodity prices on world markets, Russia's drastic restriction of natural gas exports via pipelines to the EU, fighting near some of the storage facilities, and the withdrawal of some natural gas stocks from Ukrainian storage facilities by foreign companies. In the end, Russia took control of only one of the smaller storage facilities (Krasnopopivske in the Luhansk region). The amount of natural gas (owned and owned by foreign customers) stored in Ukrainian storage facilities at the end of October was 14,2 bcm.

In the end, as much as 92 % of Ukraine's production was used to meet the demand of its consumers. A total of 1.5 bcm was probably imported from Western partners. According to Sławomir Matuszak's calculations, this represents a 42 % decrease in Ukraine's imports year-on-year [22]. A likely separate category was the purchase by Ukraine of some of the natural gas owned by foreign counterparties stored in Ukrainian storage facilities. Therefore, despite the dramatic increase in natural gas prices (and inflation in the USA), the value of Ukraine's imports of 'gaseous hydrocarbons' decreased from \$4.98bn to \$2.24bn compared to 2021. At the end of January 2023, some 11 bcm of natural gas was held in storage facilities.

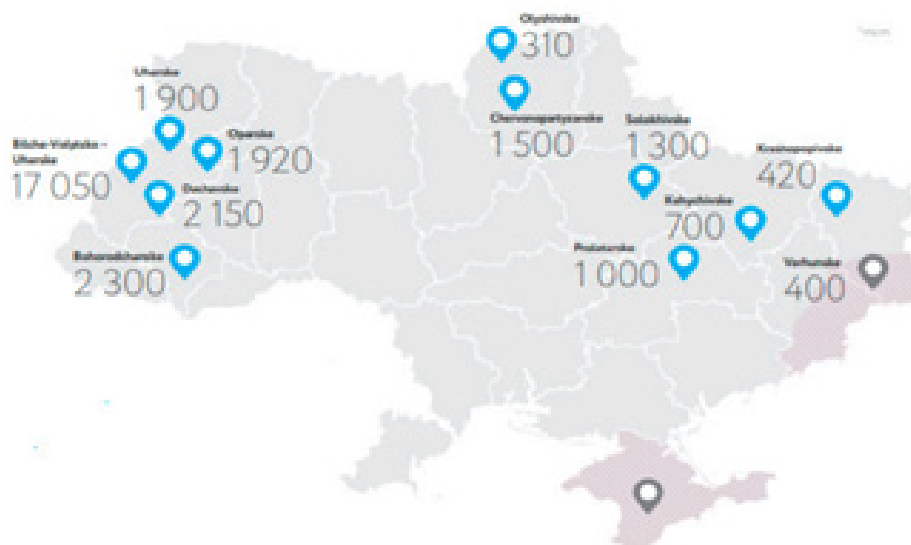
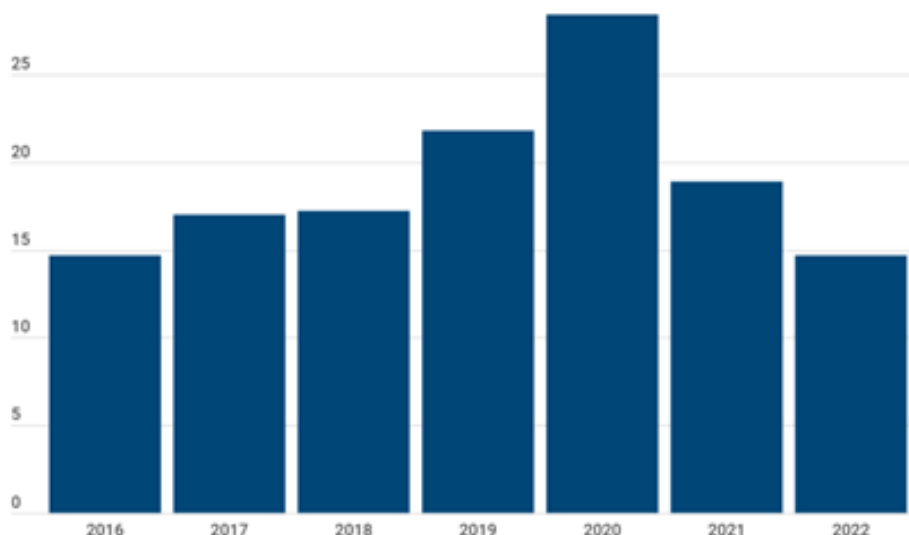

Fig. 1
 Characteristics of Underground Natural Gas Storage Facilities in Ukraine
 (as of 24 February 2022)
Source: [4, p. 10].

Chart 4
 Natural Gas Stocks in Ukraine’s Underground Storage Facilities
 at the Beginning of the Heating Period in the Years 2016–2022 (in bcm)

Source: [22]

The relatively minor damage to the natural gas transmission and distribution network (with some minor national exceptions in the Kharkiv region) indicates that Russia was probably counting on a change of attitude from the economic spheres of Germany and Italy – the largest natural gas-fired power producers in the EU in 2022 [10, p. 59] – and future natural gas exports to these countries via Ukrainian territory.

The war accelerated the integration of Ukraine's energy system into the EU, which began in 2017. Back in February, with the support of energy ministers in EU countries, Ukrenergo made an urgent request to support the stability of Ukraine's electricity system through emergency synchronisation with the electricity system covering the EU and its neighbours in Western and Southern Europe (European Network of Transmission System Operators for Electricity). On 16 March 2022, the trial synchronisation started. A very important aspect was to cooperate on the cyber security of the network and to provide support for attempts by a Russian aggressor to destabilise Ukraine's energy system.

Faced with success in keeping the system functioning under wartime conditions and confronted with huge financial problems, the Ukrainian authorities sought to export electricity. Taking advantage of a significant drop in domestic demand in this area, Ukraine began efforts in the EU at the end of April to resume electricity trade with countries belonging to the European Network of Transmission System Operators for Electricity. After the details were agreed upon at the EU level, the European Network of Transmission System Operators for Electricity gave its consent on 7 June. On 28 June 2022, Western partners confirmed that the technical conditions to enable the commercial exchange of electricity were met. Arguably, it started with the commercial exchange of electricity with Poland (if it was interrupted at all after the Russian aggression started). On 30 June, the interconnection with Romania was launched, and then successively with Slovakia and (probably) Hungary. 20 September 2022. The European Network of Transmission System Operators for Electricity agreed to further scale up trade with Ukraine [25]. This resulted in an increase in Ukraine's electricity exports in 2022 compared to 2021. A decisive influence on its final result (USD 0.59 billion) was the massive Russian attacks on the energy infrastructure.

The final demand of Polish consumers was lower than Ukrainian needs. According to preliminary data, approximately 16,15 bcm of natural gas was transmitted to Polish consumers in 2022.

Compared to 2021, natural gas supplies to domestic consumers decreased by almost 17,5 %. Probably mainly due to the authorities' protective moves towards households, it was seriously internally diversified in 2022. Consumers using distribution networks received almost 13 % less natural gas (12,7 bcm). In contrast, the largest industrial plants (including power plants, CHP plants, and large chemical plants) used more than 30 % less (3,45 bcm) [26].

Natural gas production in Poland was relatively high only in the first quarter. According to preliminary estimates, for the year as a whole, it decreased by around 1 % compared to 2021. According to Michał Paszkowski, in 2022, the Polish authorities considered the deposits under the bottom of the Baltic Sea to be the most promising [27].

Russia's confrontational policy has forced the Polish authorities to allocate significant funds to bring to completion projects, sometimes planned for decades, to diversify the country's natural gas supply routes. Most of these investments have been completed.

The full operational level of the Baltic Pipe and the pipeline connection to Slovakia were launched in November 2022. In May, the connection to Lithuania was opened. At the same time, almost 1 000 km of natural gas pipelines were also put into operation. An agreement with the Czech Republic to build another transmission pipeline connection between the two countries and EU financial support for its construction was successfully obtained. In 2022, the regasification capacity of the LNG terminal was also increased by 24 % (and the second phase of its expansion started). As a result, the liquefied equivalent of 5,83 bcm of natural gas was received at Świnoujście in 2022. The utilisation rate of this import route was also increased (from 78 % to 94 % of regasification capacity). The largest number of LNG carriers came from the USA (up 125 % y-o-y) and Qatar [28]. In cooperation with companies from Norway and South Korea, work on the long-term chartering of LNG carriers (with a capacity of about 70,000 tonnes of LNG) was seriously advanced.

Work was also progressing on the EU-funded project to create an FSRU in the Gdańsk area.

In May 2022, imports of natural gas from the LNG terminal in Klaipeda (Lithuania) [6] to Poland began. By December, the equivalent of 0,7 bcm of the commodity had been sourced via this route.

Against Russia's long-term interest [29], Poland still did not import this commodity from the second largest LNG supplier to the EU in 2022 – Russia [28].

To increase the resilience of the natural gas sector, the authorities partially withdrew from liberalising this part of the economy. In 2022, they completed consolidation in this part of the economy (Orlen Group) and weakened the importance of natural gas trading on the Polish Power Exchange in Warsaw.

In 2022, the production of electricity in Poland increased by 0,91 %, which, with a decrease in consumption of 0,53 %, allowed a surplus of exports over imports, not seen for several years. Only 6 % of the electricity produced was generated by natural gas-fired power plants (down 25 % year-on-year). This was replaced by an increase in RES. As a result of the greater emphasis on the use of other energy sources, in 2022 Poland was only in 13th place in terms of the share of natural gas in electricity production (less than 9 %) and 10th place in terms of the volume of electricity produced from natural gas in the EU (less than 8 %) [10, p. 59].

As the capacity of Poland's natural gas storage facilities is more than 2 times too small in relation to its needs, it was very important for its energy security that the other EU countries successfully filled their storage facilities.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FUTURE RESEARCH

Contrary to Russia's plans, the open war that began in February and its consequences have resulted in Ukraine and Poland becoming less dependent on natural gas imports.

With the current economic difficulties, it is a challenge for both countries under consideration to allocate sufficiently large resources for investment in domestic exploration. Assuming an imminent reduction in natural gas prices to pre-pandemic levels, with the further development of the Polish industry and the recovery of the Ukrainian economy, business demand for this commodity will rise above 2019 levels.

The satisfaction of the natural gas demand of both countries analysed in 2023 through imports is not certain.

The aggressor attacks on energy infrastructure carried out in late 2022 increase the likelihood that Russia may interrupt natural gas transit via Ukraine and attempt to paralyse its transmission and distribution network as well as its production with a series of massive attacks on infrastructure [22].

Their likelihood is, however, reduced by Russia's thus preventing itself for the future (or at least very seriously postponing it) from economically beneficial natural gas exports via Ukrainian territory. To this must be added the aggravation of the aggressor's relations with countries from Europe, America, and Asia storing natural gas in underground storage facilities in Ukraine.

Considering the deterioration of the EU's relations with Russia as a permanent consequence of the current military confrontation, the continuing huge share of LNG imports in securing supplies to Poland and (indirectly) to Ukraine is certain. Indeed, within the EU (including Poland), the level of natural gas imports is much higher than its use in the production of electricity and heat. Apart from the current price level, there is no indication that, except for the energy sector (which is gradually switching to RES), there will be a permanent radical reduction in natural gas consumption by industry in the coming years. Hence, experts rightly postulate, once the war is over, the construction of LNG terminals in Ukraine [1, p. 51; 4, p. 25].

The EU was able to dramatically increase its LNG imports in 2022 thanks to significantly lower natural gas demand in the Far East, particularly China, and

a mild winter. It is uncertain whether similar circumstances will be repeated in 2023.

It is unlikely that the drought and the number of nuclear plant shutdowns in France will be repeated quickly in these dimensions.

Despite problems with semiconductor supply and the financial difficulties of natural gas buyers, the amount of electricity generated by RES and the use of heat pumps will increase in Poland.

As the setbacks in this regard in the EU in 2021 have shown, the amount of energy generated by weather-dependent sources is difficult to plan for [20, p. 9, 10]. A very significant increase in the use of geothermal energy within the EU is unlikely due to geological and financial considerations.

Despite the attractive price conditions offered by Ukraine, due to the far-reaching reorientation of supply routes, there is no indication that these storage facilities will be used on a large scale for storage purposes by the EU in the near future [4, p. 16].

Due to the geographical distribution of storage facilities, the exception may be the closest neighbours, especially Poland due to its modest storage capacities compared to Ukraine's other western neighbours.

Given that Ukraine only has storage facilities in former natural gas and oil fields - as the filling level of the storage facilities decreases, the withdrawal capacity of the stored commodity during prolonged periods of low temperatures will become an increasingly serious problem.

The above interpretations do not allow the rejection of estimates that Ukraine will be forced to import around 5 bcm of natural gas in 2023. It is therefore not surprising that its government maintains the ban on exporting its natural gas outside Ukraine and plans to increase its production by 1 bcm in 2023.

It is difficult to estimate how much effect the Polish authorities' plans to increase natural gas exploration, increase energy efficiency, reduce methane emissions from the grid, support the development of biogas plants, accelerate the implementation of RES, further electrify heating and encourage citizens to change their energy market habits will have in 2023. Due to a lack of economic maturity, hydrogen projects will only benefit in the years to come. Due to the severity of Russian attacks and the scale of expenditure for war needs, it is much more difficult to implement similar projects within Ukraine (e.g. to increase natural gas production).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матійчук, Л. П., Павлова, О., Павлов, К. (2022). Ethodology for ensuring, regulating, and monitoring compliance with the appropriate level of efficiency of the energy se-

curity system in Ukraine, *Modeling The Development Of The Economic Systems*, 3, 49–58, doi.org/10.31891/mdes/2022-5-7

2. Матійчук, Л. П. (2022). Структура побудови та система функціонування паливно-енергетичного комплексу України, *Innovation and Sustainability*, 4, 109–118. DOI: 10.31649/ins.2022.4.109.118

3. Shulga, I., Shynkaruk, N., Shytyi, S., Antypov, I. (2022). The Role of Energy Directives in Ensuring EU Energy Security and the Problems of Implementation in Ukrainian Legislation. *Journal of Policy & Governance*, 02(01), 1– 10. doi.org/10.33002/jpg02010

4. Iwaszczuk, N.; Zapukhliak, I.; Iwaszczuk, A.; Dzoba, O.; Romashko, O. (2022). Underground Gas Storage Facilities in Ukraine: Current State and Future Prospects. *Energies*, 15, 6604. doi.org/ 10.3390/en15186604

5. Koczan, M. (2022). Poland as a gas hub – opportunities for cooperation with selected countries of Central and Eastern Europe, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 20(4), 109–130, DOI: 10.36874/RIESW.2022.4.6

6. Ahn, S. W. (2022). Security of Natural gas supply: Comparative studies between Germany and Poland, *Zeitschrift der Koreanisch-Deutschen Gesellschaft für Sozialwissenschaften*, 32(4), 195–218. DOI: 10.19032/zkdgs.2022.06.32.4.195

7. Zych, G.; Bronicki, J.; Czarnecka, M.; Kinelski, G.; Kamiński (2023). J. The Cost of Using Gas as a Transition Fuel in the Transition to Low-Carbon Energy: The Case Study of Poland and Selected European Countries. *Energies*, 16, 994. https://doi.org/10.3390/en16020994

8. Аукати, А., Гунесінге, Д., Петренко, В., Мірошниченко, В., Купер, Д. Е., Ефенді, А., Шодрі, Ш., Мідоуз, С., Vaz, E., Петров, Я., Halabala, M., Січковська, О., Ізотов, О., Мłodawski, T., Czerwiński, S. (2021). Посилення інтеграції української та газового ринку. *Проект енергетичної безпеки (ПЕБ)*, 10 берез. 2021 р., Київ: Tetra Tech ES Inc.

9. Kosiński, E., Mikulska, A. (2020). Assessing the Rules of Functioning and Organization of the Wholesale Natural Gas Market in the European Union and Ukraine: Legal and Socio-political Perspective. Part 1. The Backdrop: Natural Gas Market in the EU and Ukraine. *Prawo i Więź*, 4 (34), 125–137, DOI: 10.36128/priw.vi34

10. Jones D. (2023). European Electricity Review, 2023, URL: https://ember-climate.org/app/uploads/2023/01/Report-European-Electricity-Review-2023.pdf, (accessed on 08.02 2022).

11. KOMUNIKAT KOMISJI DO PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO, RADY, EUROPEJSKIEGO KOMITETU EKONOMICZNO-SPOŁECZNEGO I KOMITETU REGIONÓW «Oszczędność energii w UE» (2022). URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0240&from=EN pp. 18

12. ЕНЕРГЕТИКА. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/energ/Energy.pdf (accessed on 01.02 2022).

13. NATURAL GAS INFORMATION IEA 2022 EDITION Database documentation, URL: iea.blob.core.windows.net/assets/570c2075-09a4-4fd1-8074-313365b99ad3/Gas_documentation.pdf (accessed on 09.02 2022).

14. Wasiuta, O., Wasiuta, S. (2017). Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie. Kraków: Arcana, p. 424.

15. Gas Market Report, Q3-2022 including Gas 2022 medium-term forecast to 2025, URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c7e74868-30fd-440c-a616-488215894356/GasMarketReport,Q3-2022.pdf> (accessed on 02.02 2023).
16. Skrzyński, T. (2020). The role of underground gas storage facilities in the continuous supply of natural gas to domestic recipients based on the example of the Visegrad Group, «Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal», 23 (3), 21–40 doi.org/10.33223/epj/127745
17. Supply, transformation and consumption of gas ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_GAS__custom_4837679/default/table?lang=en (accessed on 07.02.2023).
18. Mrozowska, S., Wendt, J. A., Tomaszewski, K. (2021). *The Challenges of Poland's Energy Transition, Energies*, 14 (23), 8165; URL: <https://doi.org/10.3390/en14238165>
19. Brzeziński, D., Czapigo-Czapla, M., Wójcik, K. (2022). Natural gas, in: Mineral resources of Poland, ed. S. Mazurek, M. Tyimiński, A. Malon, M. Szufflicki, Warsaw: Polish Geological Institute, National Research Institute, p. 73–78.
20. Raport Roczny 2021 Towarowa Giełda Energii S.A. URL: <https://tge.pl/dane-statystyczne> (accessed on 02.02 2023).
21. IEA, How to Avoid Gas Shortages in the European Union in 2023 A practical set of actions to close a potential supply-demand gap. URL: www.iea.org/reports/how-to-avoid-gas-shortages-in-the-european-union-in-2023 (accessed on 02.02 2023).
22. Matuszak, S., Ukraine: how the gas sector performed in 2022, URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-12/ukraina-wyniki-sektora-gazowego-w-2022-roku> (accessed on 13.01.2023).
23. Natural gas price statistics. URL: ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_price_statistics (accessed on 29.01.2023).
24. IEA, Energy Technology Perspectives 2023. URL: <https://www.iea.org/reports/energy-technology-perspectives-2023> (accessed on 09.02 2023).
25. Further update on the trading capacity with Ukraine/Moldova. URL: www.entsoe.eu/news/2022/09/22/further-update-on-the-trading-capacity-with-ukraine-moldova/ (accessed on 29.01.2023).
26. Gaz-System przesłał do odbiorców mniej gazu. URL: <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/w-2022-r-gaz-system-przeslal-do-odbiorcow-17-5-proc-mniej-gazu-niz-rok-wczesniej> (accessed on 29.01.2023).
27. Paszkowski, M. (2022). Perspektywy wzrostu wydobycia gazu ziemnego w państwach Europy Środkowej, «Komentarze Instytutu Europy Środkowej», 110.
28. Sikora, A. (2023). Polskie LNG – podsumowanie 2022 r. URL: <https://www.cire.pl/artykuly/opinie/polskie-lng--podsumowanie-2022-r-> (accessed on 09.02.2023).
29. Ruszel, M., Kucharska, A. (2020). Dywersyfikacja źródeł dostaw gazu ziemnego do państw Grupy Wyszehradzkiej – wyzwania i perspektywy rozwoju, Lublin: Instytut Europy Środkowej, p. 75.

REFERENCE

1. Matiichuk, L. P., Pavlova, O., Pavlov, K. (2022). Ethodology for ensuring, regulating, and monitoring compliance with the appropriate level of efficiency of the energy se-

curity system in Ukraine, *Modeling The Development Of The Economic Systems*, 3, 49–58, doi.org/10.31891/mdes/2022-5-7

2. Matiichuk, L. P. (2022) Structure and functioning system of the fuel and energy complex of Ukraine. *Innovation and Sustainability*, 4, 109–118, doi.org/10.31649/ins.2022.4.109.118

3. Shulga, I., Shynkaruk, N., Shytyi, S., Antypov, I. (2022). The Role of Energy Directives in Ensuring EU Energy Security and the Problems of Implementation in Ukrainian Legislation. *Journal of Policy & Governance*, 02 (01), 1–10, doi.org/10.33002/jpg02010

4. Iwaszczuk, N., Zapukhliak, I., Iwaszczuk, A., Dzoba, O., Romashko, O. (2022). Underground Gas Storage Facilities in Ukraine: Current State and Future Prospects. *Energies*, 15, 6604. doi.org/ 10.3390/en15186604

5. Koczan, M. (2022). Poland as a gas hub – opportunities for cooperation with selected countries of Central and Eastern Europe, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 20 (4), 109–130, DOI: 10.36874/RIESW.2022.4.6

6. Ahn, S. W. (2022). Security of Natural gas supply: Comparative studies between Germany and Poland, *Zeitschrift der Koreanisch-Deutschen Gesellschaft für Sozialwissenschaften*, 32 (4), 195–218, DOI: 10.19032/zkdgs.2022.06.32.4.195

7. Zych, G., Bronicki, J., Czarnecka, M., Kinelski, G., Kaminski, J. (2023). The Cost of Using Gas as a Transition Fuel in the Transition to Low-Carbon Energy: The Case Study of Poland and Selected European Countries. *Energies*, 16, 994. URL: <https://doi.org/10.3390/en16020994>

8. Aukati, A., Gunesinge, D., Petrenko, V., Miroshnychenko, V., Kuper, D. E., Efendi, A., Shodri, Sh., Midouz, S., Vaz, E., Petrov, Ya., Halabala, M., Sichkovska, O., Izotov, O., Młodawski, T., Czerwiński, S. (2021). Posylennia intehratsii ukrainskoi ta HAZOVOHO RYNKU. *Proiekt enerhetychnoi bezpeky (PEB)*, 10 bereznia 2021, Kyiv: Tetra Tech ES Inc.

9. Kosiński, E., Mikulska, A. (2020). Assessing the Rules of Functioning and Organization of the Wholesale Natural Gas Market in the European Union and Ukraine: Legal and Socio-political Perspective. Part 1. The Backdrop: Natural Gas Market in the EU and Ukraine. *Prawo i Więź*, 4 (34), 125–137, DOI: 10.36128/priw.vi34

10. Jones, D. (2023). European Electricity Review 2023, URL: <https://ember-climate.org/app/uploads/2023/01/Report-European-Electricity-Review-2023.pdf>, (accessed on 08.02 2022).

11. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Eu 'Save Energy' (2022). URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0240&from=EN pp. 18.

12. Enerhetyka. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/energ/Energy.pdf (accessed on 01.02 2022).

13. Natural Gas Information IEA 2022 Edition Database documentation. URL: iea.blob.core.windows.net/assets/570c2075-09a4-4fd1-8074-313365b99ad3/Gas_documentation.pdf (accessed on 09.02 2022).

14. Wasiuta, O., Wasiuta, S. (2017). Russia's Hybrid War against Ukraine. Kraków: Arcana, p. 424 (in Polish).

15. Gas Market Report, Q3-2022 including Gas 2022 medium-term forecast to 2025.

URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c7e74868-30fd-440c-a616-488215894356/GasMarketReport,Q3-2022.pdf> (accessed on 02.02 2023).

16. Skrzyński, T. (2020). The role of underground gas storage facilities in the continuous supply of natural gas to domestic recipients based on the example of the Visegrad Group, *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*, 23 (3), 21–40. doi.org/10.33223/epj/127745

17. Supply, transformation and consumption of gas, URL: ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_CB_GAS__custom_4837679/default/table?lang=en (accessed on 07.02.2023).

18. Mrozowska, S., Wendt, J.A., Tomaszewski, K. (2021). The Challenges of Poland's Energy Transition, *Energies*, 14 (23), 8165; doi.org/10.3390/en14238165

19. Brzeziński, D., Czapigo-Czapla, M., Wójcik, K. (2022). Natural gas, in: Mineral resources of Poland, ed. S. Mazurek, M. Tyimiński, A. Malon, M. Szufflicki, Warsaw: Polish Geological Institute, National Research Institute, p. 73–78.

20. The Annual Report 2021 Towarowa Giełda Energii S. A. URL: <https://tge.pl/dane-statystyczne> (in polish, accessed on 02.02 2023).

21. IEA, How to Avoid Gas Shortages in the European Union in 2023 A practical set of actions to close a potential supply-demand gap. URL: www.iea.org/reports/how-to-avoid-gas-shortages-in-the-european-union-in-2023 (accessed on 02.02 2023).

22. Matuszak S., Ukraine: how the gas sector performed in 2022, URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-12/ukraina-wyniki-sektora-gazowego-w-2022-roku> (accessed on 13.01.2023).

23. Natural gas price statistics. URL: ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_price_statistics (accessed on 29.01.2023).

24. IEA, Energy Technology Perspectives 2023. URL: <https://www.iea.org/reports/energy-technology-perspectives-2023> (accessed on 09.02 2023).

25. Further update on the trading capacity with Ukraine/Moldova URL: www.ent-soe.eu/news/2022/09/22/further-update-on-the-trading-capacity-with-ukraine-moldova/ (accessed on 29.01.2023).

26. Gaz-System sent less gas to consumers. URL: <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/w-2022-r-gaz-system-przeslal-do-odbiorcow-17-5-proc-mniej-gazu-niz-rok-wczesniej> (accessed on 29.01.2023).

27. Paszkowski, M. (2022). Prospects for growth in natural gas production in Central European countries Komentarze Instytutu Europy Środkowej, 110 (in Polish).

28. Sikora, A. (2023). LNG in Poland–2022 summary. URL: <https://www.cire.pl/artykuly/opinie/polskie-lng--podsumowanie-2022-r-> (in polish, accessed on 09.02.2023).

29. Ruszel, M., Kucharska, A. (2020). Diversification of natural gas supply sources in the countries of the Visegrad Group – challenges and prospects for development, Lublin: Instytut Europy Środkowej, p. 75. (in Polish).

Матеріал надійшов до редакції 05.01.2023 р.

UDK 327.5: 614

Nataliia Karpyshin,

Ph.D. Associate Professor,
West Ukrainian National University,
nkarpyshyn@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-5264-1200;

Svitlana Zhukevich,

Ph.D. Associate Professor
West Ukrainian National University,
sveta_zyke@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6088-6232;
DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-254-267

OECD AND UKRAINE: TRENDS IN HEALTH CARE FINANCING

The article examines current trends in healthcare financing in OECD countries and Ukraine. The focus is on assessing the dynamics of total healthcare spending and it is found that in 2020, the COVID-19 pandemic caused a significant increase in funding in all countries. In particular, only in 2019–2020, the share of healthcare costs in the GDP of OECD countries increased by 1 % on average. Thus, advanced countries, realizing the impact of the healthcare industry on the economy and well-being of the country as a whole, tried to maximally strengthen its financial stability in general and to epidemic challenges in particular.

The priority sources of health care financing were analyzed and it was found that the governments of the OECD countries diversify the sources of financing in the sector to protect their citizens from excessive financial burden and to ensure affordable and high-quality medical care. It was found that the direct costs of patients from OECD countries account for an average of 20 % of all health care costs, while in Ukraine the population finances more than 46 % of medical costs. It was noted that this indicator is threatening for the country, since the poor do not have access to medical care due to lack of funds and, as a result, the number of diseases, the level of disability, and mortality of citizens is increasing.

It was established that the priority sources of financing for one group of OECD countries (Denmark, Sweden, Norway, Great Britain, Canada, etc.) are budget funds, and for another (Germany, Japan, France, etc.) – funds from the mandatory health insurance system. In recent years, there has been a tendency to increase

the share of mandatory health insurance in the structure of financing sources of OECD countries, which increased by 2 % on average and amounted to 39 %.

It was concluded that the Ukrainian health care system, in which the reform began in 2015, annually increases the amount of funding and has positive feedback from WHO and World Bank experts about the results of the reform. However, due to political changes in 2014 and economic constraints due to the COVID-19 pandemic, total health spending in dollar terms in 2020 did not reach the 2013 funding level. In addition, the war made adjustments to the activity of the industry, introducing a regime of maximum preservation of infrastructure, simplification of financing, and ensuring the availability of medical services. Despite this, the government developed a post-war healthcare recovery plan to revive destroyed facilities and radically transform the industry in peacetime.

Key words: health care; OECD countries; health care costs; sources of funding.

Наталія Карпишин,

Західноукраїнський національний університет,
ORCID ID: 0000-0002-5264-1200;

Світлана Жукевич,

Західноукраїнський національний університет,
ORCID ID: 0000-0002-6088-6232

ОЕСР Й УКРАЇНА: ТЕНДЕНЦІЇ У ФІНАНСУВАННІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті досліджено сучасні тенденції фінансування охорони здоров'я в країнах ОЕСР та Україні. Зосереджено увагу на оцінці динаміки загальних витрат на охорону здоров'я та з'ясовано, що у 2020 р. пандемія COVID-19 спричинила відчутне зростання обсягів фінансування у всіх країнах. Зокрема, лише за 2019–2020 рр. частка витрат на охорону здоров'я у ВВП країн ОЕСР у середньому зросла на 1 %. Отже, передові країни, усвідомлюючи вплив галузі охорону здоров'я на економіку та добробут країни в цілому, намагалися максимально підсилити її фінансову стійкість загалом і до епідемічних викликів зокрема.

Проаналізовано пріоритетні джерела фінансування охорони здоров'я й з'ясовано, що уряди країн ОЕСР диверсифікують джерела фінансування галузі з метою захисту своїх громадян від надмірного фінансового навантаження та задля забезпечення доступного і якісного медичного обслуговування. З'ясовано, що прямі витрати пацієнтів з країн ОЕСР становлять у середньому 20 % від усіх витрат на охорону здоров'я, тоді як

в Україні населення фінансує понад 46 % медичних витрат. Відзначено, що цей показник є загрозливим для країни, оскільки малозабезпечені верстви населення не мають доступу до медичного обслуговування через відсутність коштів і, як наслідок, зростають кількість захворювань, рівень інвалідизації та смертності громадян.

Установлено, що пріоритетними джерелами фінансування для однієї групи країн ОЕСР (Данії, Швеції, Норвегії, Великобританії, Канади та ін.) є бюджетні кошти, а для іншої (Німеччина, Японія, Франція й ін.) – кошти системи обов'язкового медичного страхування. В останні роки спостерігаємо тенденцію по підвищенню частки обов'язкового медичного страхування в структурі джерел фінансування країн ОЕСР, яка в середньому зросла на 2 % і становила 39 %.

Зроблено висновок, що українська система охорони здоров'я, у якій із 2015 р. розпочато реформу, щорічно нарощує обсяги фінансування й має позитивні відгуки експертів ВООЗ та Світового банку про результати реформування. Проте через політичні зміни у 2014 р. й економічні обмеження внаслідок пандемії COVID-19 обсяг загальних витрат на охорону здоров'я в доларовому еквіваленті у 2020 р. не досягнула рівня фінансування 2013 р. Крім того, війна внесла корективи в діяльність галузі, запровадивши режим максимального збереження інфраструктури, спрощення фінансування та забезпечення доступності медичних послуг. Незважаючи на це, урядом розроблено повоєнний план відновлення охорони здоров'я про відродження зруйнованих об'єктів та кардинальну трансформацію галузі в мирний час.

Ключові слова: охорона здоров'я; країни ОЕСР; витрати на охорону здоров'я; джерела фінансування.

1. INTRODUCTION

The effectiveness of the health care system significantly affects the level of health of the population, because if medical services are of high quality and accessible to citizens, then the health indicators of the population are better. Access to and quality of healthcare depends on the amount of healthcare funding, so the level of funding is one of the decisive factors for ensuring the resilience of healthcare systems during the threat of the epidemic of COVID-19 or the emergence of new threats to public health ¹.

The COVID-19 pandemic has shown that by spending effectively on healthcare, the country makes investments, as stronger and more sustainable healthcare systems protect not only the population but also the economy. This period also showed the role and value of medical personnel: doctors, medical staff, and

long-term care staff, the shortage of which became a more serious problem than the lack of hospital beds or medical equipment. Therefore, one of the tasks of modern governments is to significantly increase the amount of healthcare funding; increase costs for medical workers and goods and services necessary for the prevention and treatment of diseases. However, such costs will improve the health of the population and the effectiveness of the healthcare system only if they are spent effectively.

The health care system is an institution responsible for the implementation of goals and objectives in the field of sustainable development, the center of attention of governments and society, and an important sector of scientific and analytical activity of scientists and specialists. A significant group of domestic scientists studied the experience of financing the health care systems of foreign countries. S. Boyko [1, 2], O. Stepanova [3], and N. Filipova [4, 5] studied the current trends in the financial and economic provision of health care in EU countries and Ukraine. G. Mulyar [6] studied the foreign experience of ensuring the implementation of the right to health care in the countries of the European Union. Scientists L. Alimova [7] and O. Visyannyk [8] considered investment experience and efficiency of health care systems in OECD and EU countries, and D. Havrychenko [9] – modern directions of health care reform in foreign countries.

Along with this, despite highlighting the foreign experience of health care financing and its comparison with Ukrainian practice, there is a need for further development and research of trends in health care financing in advanced countries, in particular those that are part of the OECD, for full provision Implementation of citizens' rights to medical care in Ukraine and the world.

The Purpose of the Article is to assess the volume, dynamics, and structure of healthcare expenditures in the OECD countries and Ukraine to identify past and present trends and problems of financial support of the industry.

Research Methodology is based on dialectical, systemic, and institutional approaches, according to which the studied phenomena are considered in an inextricable connection and causality. In the research process, general scientific and special methods were used, including theoretical generalization, scientific abstraction, comparison, logic; structural and functional; induction and deduction; analysis and synthesis for the evaluation of healthcare activities in foreign countries and Ukraine.

2. RESEARCH RESULTS

Before the COVID-19 pandemic, the indicator of the share of healthcare expenditures in GDP for the countries of the Organization for Economic Coopera-

tion and Development (hereinafter – OECD) remained relatively stable. So, on average, about 8,8 % of GDP, or almost 4 thousand dollars was allocated to medical services in 2018. per person. The top three according to this indicator included the USA – 16,9 %; Switzerland – 12,2 % and Germany – 11,2 % [10]. In 2020, in almost all countries, despite significant restrictions on economic activity due to the onset of the pandemic, there was a sharp increase in healthcare costs and their share to 9,7 % of GDP, which is 0,9 % more than in 2019 (fig. 1).

In some countries, this indicator grew at an even faster pace, for example, in Italy from 8,7 % to 9,7 %, in Great Britain – from 10,2 % in 2019 to 12,8 % in 2020, in France from 11,1 % to 12,4 %, and in Slovenia from 8,5 % to almost 10 %.

The analysis of sources of financing showed that budget funds combined with mandatory health insurance funds in the OECD countries were on average close to all health care costs in 2019 (fig. 2). In the structure of financing sources

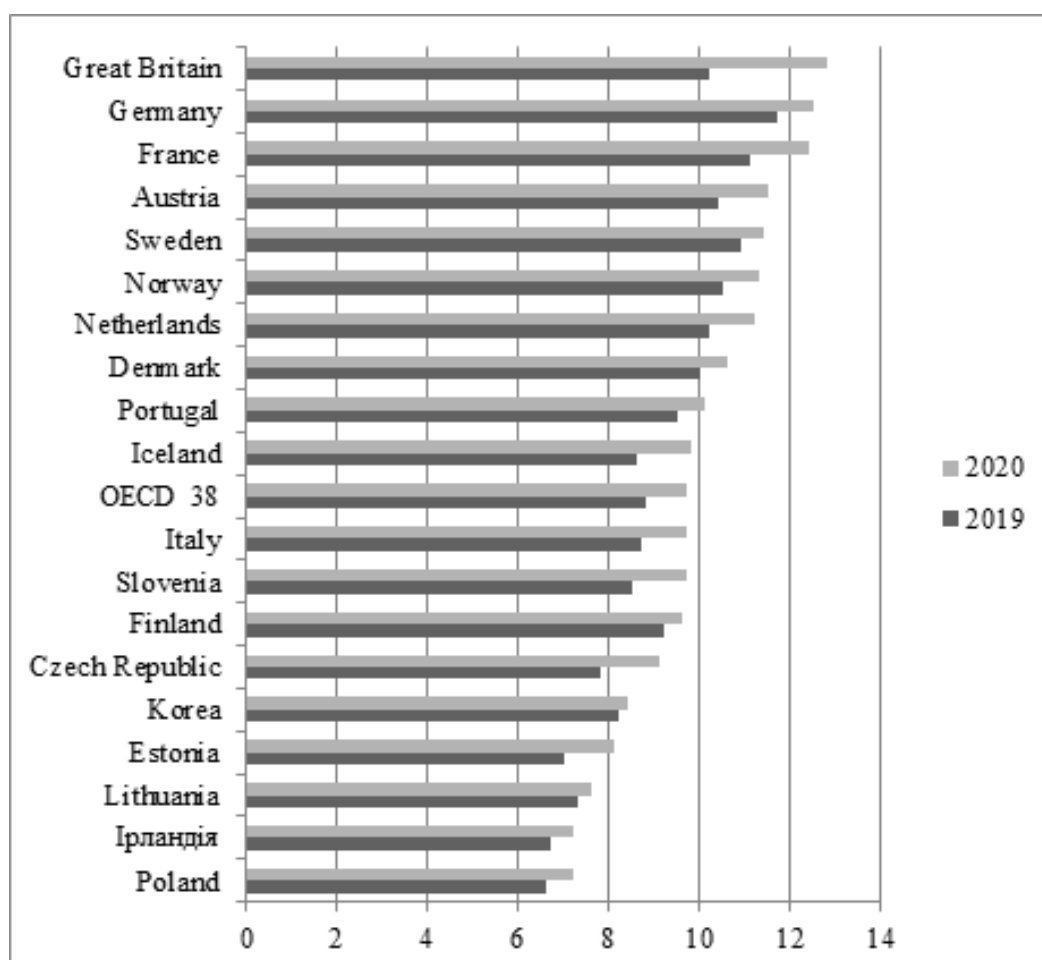

Fig. 1. Health Care Costs of OECD Countries as a Share of GDP in 2019–2022, %

Based on [11]

of the OECD countries, mandatory health insurance funds are dominant, the share of which increased by 2 % in 2019 and amounted to 39 %.

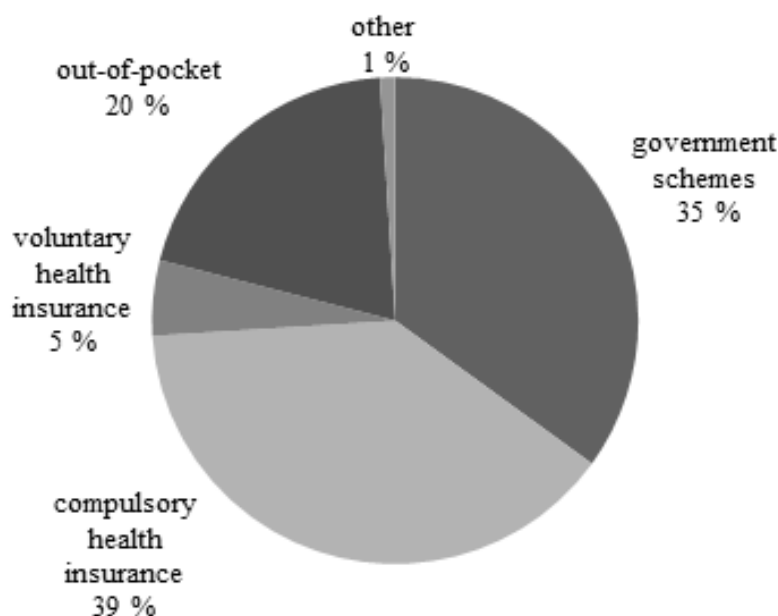

Fig. 2. *The Structure of Healthcare Financing Sources in OECD Countries in 2019*

Based on [11]/

Countries in which medicine is financed mainly through mandatory health insurance contributions include Germany (78 %), Japan (78 %), France (75 %), Estonia (64 %), Poland (59 %), USA (58 %). It is also known that Germany and Japan mainly used the mechanism of social health insurance, and France supplemented public health insurance with a system of private health insurance, which became mandatory under certain employment conditions in 2016. In turn, in the United States, federal and state programs such as Medicaid covered approximately a quarter of all healthcare costs in the United States in 2019 [10].

However, there are some OECD countries in which budget funds are the dominant source of health care financing. Such funds, as a rule, are formed at the expense of taxes, fees, and other revenues of the state, regional, and local budgets, which, through redistribution through the budgetary mechanism, are spent on the needs of the industry. These are countries such as Norway, Denmark, Sweden, Great Britain, and Canada, because it was from their budgets that 68 % to 84 % of the industry's needs were financed, and the rest was mostly covered by direct payments from citizen-patients.

For Ukraine, for a long period, the lion's share of medical needs was financed by budgets, however, over the last decade, the amount of public and state spending on health care has almost equalized. In particular, in 2020, government funds amounted to UAH 164,3 billion, and household expenses amounted to

UAH 152,8 billion, i.e. 49,9 % and 46,4 % in the structure of financing sources, respectively [12].

According to the methodological guidelines of the National Accounts of Health Care in Ukraine, national health care costs are formed at the expense of:

- state funds (funds from the state budget; funds from local budgets);
- non-state funds (funds of employers; funds of households; funds of non-governmental organizations serving households; others)
- funds from the rest of the world (funds from the Global Fund for AIDS, Tuberculosis, and Malaria; other donors) [13].

As can be seen from fig. 3, the total spending on health care in Ukraine during 2003–2020 in hryvnia equivalents increased more than 18 times.

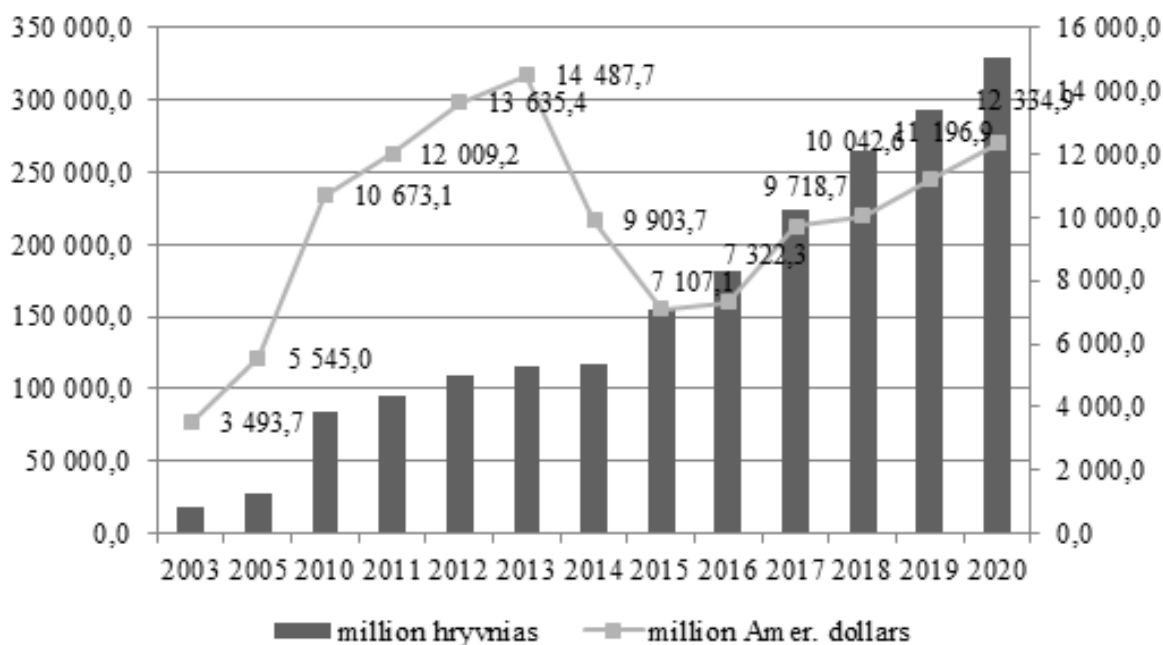

Fig. 3. Total Expenditures on Health Care in Ukraine for 2003–2020 Based on [11]

Based on [12]

At the same time, the analysis of the dynamics of total healthcare costs in US dollars showed a slightly different situation. In particular, in fig. Figure 3 shows that the rapid growth of healthcare spending in Ukraine took place during 2013–2013 and 2013 amounted to almost 14.5 billion dollars. USA. However, after the political events in the country in 2014, as a result of which the hryvnia exchange rate fell, the amount of healthcare financing in 2015 was reduced by almost half compared to 2013, and in 2020 it amounted to USD 12,3 billion. USA.

In Ukraine, in 2016, the percentage of total health care expenses to GDP was 7,6 %, and in 2020 – 7,8%, which can be considered a fairly high value of

the indicator, since a similar level was observed in such countries as the Czech Republic and Israel – 7,5 %, Greece – 7,8 %. Due to the low volume of GDP in Ukraine, the number of medical expenses per capita was catastrophically low compared to other countries – 24 times less than in OECD countries and 63 times less than in the USA.

A detailed analysis of the structure of healthcare financing sources in Ukraine [12] made it possible to draw the following conclusions:

- state financial resources in 2020 accounted for almost 50 % of the total expenditure on health care, of which the State Budget of Ukraine accounted for 36,9 % or UAH 121.7 billion, and local budgets for 12,8 % or UAH 42,3 billion. 0,13 % or 0,4 billion UAH was financed by the Social Insurance Fund. Budget expenditures were mostly directed to the financing of medical assistance to the population, state-targeted and local healthcare programs, and fundamental scientific research;

- municipal government spending on health care for a long period occupied a dominant share in the structure of state financing and grew annually. For example, in 2015 their volume exceeded almost 8 times the expenditure on health care in 2003. However, in 2015, the transformational reform of the health care system in Ukraine began, which, according to the conclusions of international experts, was successful and corresponds to international practices of accessibility, quality, and efficiency of medical services. As a result of the introduction of the medical reform, starting in 2018, state budget expenditures on health care began to grow at a noticeably rapid pace, and in 2020, state budget funds exceeded the volume of local budget expenditures by 2,9 times. That is, over the past five years, it was possible to change the priorities of budget funding and the structure of budget expenditures for healthcare purposes.

- compared to OECD countries, the share of population spending on healthcare in Ukraine is not only high but also growing, in particular, from 38,5 % of total healthcare spending in 2003 to 49,2 % in 2019 and 46,4 % in 2020 [12]. This rate is much higher than the average for other lower-middle-income countries (38,4 %), although similar to the average for lower-middle-income countries in the European region [11].

The situation, when a large part of health care costs is paid for by citizens, is threatening. First of all, due to income inequality and the high poverty rate of the population in Ukraine, access to medical services is limited, and the risk of chronic diseases, disability, high mortality, and a decrease in the quality of life of the population increases. Between 2010 and 2019, the share of households spending more than 10 % of total consumption on health increased from 6,9 % to 7,8 %, and the share of households spending more than the «solvency»

threshold established by WHO in Europe increased from 11,5 % to 16,7 % [15]. Secondly, it is known that if the state funding sources cover less than 75 % of the needs of the healthcare system, then such a system becomes unmanageable [15].

According to the conclusions of the joint report of the WHO and the World Bank, the implementation of the medical reform in Ukraine was successful, in particular, in the legal field – the concept of the reform was approved and the law «On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population» was adopted; in the institutional sphere, the National Health Service of Ukraine (NHSHU) was created, which carries out strategic procurement of medical services; primary medical care providers work as autonomous business entities; hospitals are gradually becoming communal non-profit enterprises; a system of strategic purchases was introduced, etc. [17].

Foreign experts gave a positive assessment of the process of developing new approaches to the payment of inpatient medical care, namely the procedure for concluding contracts with providers of primary medical care and hospital medical care. After all, funding became available to those institutions that met the terms of the contract (personnel conditions, requirements for medical equipment, infrastructure, and the ability to provide medical care by the protocols). Also, global budget funding, which is linked to indicators of efficiency, morbidity, and provider capacity, was used to purchase 81 % of specialized care under the health services program in 2020. In addition, the electronic health care system has become more sophisticated, as electronic medical records and referrals have been implemented, which has contributed to better coordination of patient routes [18].

However, the war, which began on February 24, 2022, and continues to this day, has put the achievements of the reform under serious threat. Considering the impact of such an emergency, WHO researchers identified three main conditions that will help industries function effectively in the difficult conditions of war, namely [19]:

- ensure the planning of ways to overcome long-term consequences based on the principles of comprehensive access to health care services (universal health coverage). Also, maximally support the main principles of the pre-war health care financing system and preserve the network of medical institutions;
- to ensure population access to basic medical services. That is, the financial resources of the state should be used to ensure the availability of medical services of acceptable quality without creating financial difficulties for patients;
- to adapt the main changes in the payment mechanisms of service providers, which were initiated at the beginning of the war, taking into account the post-war recovery. To this end, in March 2022, most payment methods were

replaced by a global monthly budget to ensure more predictable and stable funding.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Analysis of trends in healthcare financing in OECD countries showed that the biggest changes occurred in 2020 due to the impact of the COVID-19 pandemic. Even though the economies of these countries slowed during this period, healthcare spending in GDP increased by almost 1 % compared to 2019 and was 9,7 % of GDP. In some countries, the growth rate was even higher: Italy – by 1 %, Great Britain – by 2,6 % in 2020, France – by 1,3 %, and Slovenia – by 1,5 %. The governments of advanced countries have realized that it is extremely important to strengthen the financial stability and readiness of healthcare systems for epidemic challenges, as this negatively affects the economy and well-being of the country as a whole. States have tried to diversify the sources of funding for medical services in such a way as to protect citizens from the excessive burden on their budgets and to ensure affordable and high-quality medical care at the expense of budgets and health insurance. On the negative side, health spending in OECD countries continues to focus largely on treatment rather than disease prevention and health promotion, with far more being spent on hospitals than on primary care.

The Ukrainian healthcare system, which began a reform in 2015, has not yet reached the 2013 level of funding in dollar terms in terms of total spending on this industry in 2020. Also, a characteristic difference of Ukraine from OECD countries is the structure of health care financing sources, in which state funds (funds from the state and local budgets) make up 49,9 %, and household funds – 46,4 %. That is, Ukrainian patients feel a significant financial burden compared to their European neighbors.

The annual increase in the amount of funding and the positive feedback of WHO and World Bank experts on the results of the reform contributed to the development of the national healthcare system. However, the war made adjustments to the activity of the industry, introducing a regime of maximum preservation of infrastructure, simplification of financing and ensuring the availability of medical services. And yet, despite this, the country has already developed a post-war plan for the restoration of health care, which is not about the usual restoration of destroyed or destroyed objects, but about a radical transformation and improvement of the industry.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко, С. Г. (2019). Фінансово-економічне забезпечення сфери охорони здоров'я зарубіжних країн: досвід для України. *Стратегічні пріоритети*, № 3/4, с. 119–125.
2. Бойко, С. Г. (2016). Порівняння моделей фінансово-економічної організації охорони здоров'я України та країн Європейського Союзу. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, № 2 (54), с. 44–48.
3. Степанова, О. В. (2018). Фіскальний простір для системи охорони здоров'я: сучасні підходи до формування та діагностики. *Статистика України*, № 2, с. 62–71.
4. Філіпова, Н. В. (2021). Джерела фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*, № 1, с. 95–100.
5. Філіпова, Н. В. (2020). Досвід європейських країн у фінансуванні охорони здоров'я. *Вісник Хмельницького національного університету*, № 6, с. 315–320.
6. Муляр, Г. (2020). Зарубіжний досвід функціонування системи функціонування системи охорони здоров'я в контексті забезпечення реалізації права на охорону здоров'я. *Вісник Академії праці, соціальних відносин та туризму*, № 1–2, с. 43–52.
7. Алімова, Л. (2016). Інвестування галузі охорони здоров'я: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Стратегічні пріоритети. Серія Політика*, № 1, с. 63–72.
8. Вівсянник, О. М. (2021). Порівняльний аналіз ефективності систем охорони здоров'я в країнах ОЕСР та ЄС. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*, 2021, № 1. URL: <http://czvestnic.info/pdf/283483.pdf>
9. Гавриченко, Д. Г. (2022). Сучасні підходи до реформування публічних механізмів у сфері охорони здоров'я у зарубіжних країнах. *Держава та регіони. Серія Публічне управління і адміністрування*, № 1, с. 12–17.
10. Health at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver> (2023, безз., 3).
11. Health at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en> (2023, безз., 3).
12. Загальні витрати на охорону здоров'я за фінансуючими організаціями (фінансовими агентами). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/oz_rik/arh_sat_rah_zd_u.htm (2023, безз., 6).
13. Методологічні рекомендації щодо складання Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ) в Україні. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/sp/sp_07.pdf (2023, безз., 1).
14. Рахуємо чужі гроші: де послуги у сфері охорони здоров'я найдешевші, а де найдорожчі? URL: <https://www.apteka.ua/article/524775> (2023, лют., 12).
15. Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 р. (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 р.). *Статистичний збірник. Держстат України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (2023, лют., 12).
16. Звіт Національної служби здоров'я України 2018. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-2018.pdf> (2023, лют., 16).
17. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016–2019. *Спільний звіт ВООЗ та Світового банку*. URL: www.evro.who.int (2023, лют., 18).
18. Health Financing Reform in Ukraine. Progress and Future Directions. *Overview*, 2022, 26 р. URL: <https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EU-RO-2022-5657-45422-65003> (2023, лют., 18).

19. Фінансування охорони здоров'я в Україні: стійкість в умовах війни. *Програмний документ щодо охорони здоров'я*. Копенгаген: Європ. регіон. бюро ВООЗ; 2022. URL: <http://apps.who.int/iris/> (2023, лют., 20).

20. Проект плану відновлення України. *Матеріали робочої групи «Охорона здоров'я»*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/health-care.pdf> (2023, лют., 20).

21. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-systemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viyny-zhovten-2022r> (2023, лют., 20).

22. Як медична система України пристосувалася до війни. URL: <https://suspilne.media/233374-ak-medicna-sistema-ukraini-pristosuvalasa-do-vijni-rozpovidae-ocilnik-moz/> (2023, лют., 21).

REFERENCE

1. Boiko, S. H. (2019). Finansovo-ekonomichne zabezpechennia sfery okhorony zdorovia zarubizhnykh krain: dosvid dlia Ukrainy [Financial and economic support of the sphere of health care of foreign countries: experience for Ukraine]. *Stratehichni priorityty [Strategic priorities]*, no 3/4, 119–125 (in Ukrainian).

2. Boiko, S. H. (2016). Porivniannia modelei finansovo-ekonomichnoi orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy ta krain Yevropeiskoho Soiuzu [Comparison of models of financial and economic organization of healthcare in Ukraine and the countries of the European Union]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia [State and regions. Series: Public administration]*, no 2 (54), 44–48 (in Ukrainian).

3. Stepanova, O. V. (2018). Fiskalniy prostir dlia systemy okhorony zdorovia: suchasni pidkhody do formuvannia ta diahnozyky [Fiscal space for the health care system: modern approaches to formation and diagnosis]. *Statystyka Ukrainy [Statistics of Ukraine]*, no 2, 62–71 (in Ukrainian).

4. Filipova, N. V. (2021). Dzherela finansovoho zabezpechennia sfery okhorony zdorovia v Ukraini [Sources of financial support for health care in Ukraine]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky [Actual problems of innovative economy]*, no 1, 95–100 (in Ukrainian).

5. Filipova, N. V. (2020). Dosvid yevropeiskykh krain u finansuvanni okhorony zdorovia [Experience of European countries in health care financing]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of the Khmelnytskyi National University]*, no 6, 315–320 (in Ukrainian).

6. Muliar, H. (2020). Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia systemy funktsionuvannia systemy okhorony zdorovia v konteksti zabezpechennia realizatsii prava na okhoronu zdorovia [Foreign experience of the functioning of the health care system in the context of ensuring the implementation of the right to health care]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn ta turyzmu [Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism]*, no 1–2, 43–52 (in Ukrainian).

7. Alimova, L. (2016). Investuvannia haluzi okhorony zdorovia: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Investing in the field of health care: domestic and foreign experience].

Stratehichni priorytety. Seriiia Polityka [Strategic priorities. Politics series], no 1, 63–72 (in Ukrainian).

8. Vivsiannyk, O. M. (2021). Porivnialnyi analiz efektyvnosti system okhorony zdoro-
via v krainakh OESR ta YeS [Comparative analysis of the effectiveness of health care sys-
tems in OECD and EU countries]. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum [Central Eu-
ropean Journal of Science and Research]*, no 1 (in Ukrainian).

9. Havrychenko, D. H. (2022). Suchasni pidkhody do reformuvannia publichnykh me-
khanizmiv u sferi okhorony zdoro-
via u zarubizhnykh krainakh [Modern approaches to re-
forming public mechanisms in the field of health care in foreign countries]. *Derzhava ta
rehiony. Seriiia Publichne upravlinnia i administruvannia [State and regions. Public man-
agement and administration series]*, no 1, 12–17 (in Ukrainian).

10. Health at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. Retrieved
from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver> [in English]. (2023, March, 3)

11. Health at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing. Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/ae3016b9-en> [in English]. (2023, March, 6)

12. Zahalni vytraty na okhoronu zdoro-
via za finansuiuchymy orhanizatsiiamy (fi-
nansovymy ahentamy). [Total costs for health care by financing organizations (financial
agents)]. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/oz_rik/arh_sat_rah_zd_u.htm (2023, March, 6)

13. Metodolohichni rekomendatsii shchodo skladannia Natsionalnykh rakhunkiv ok-
horony zdoro-
via (NROZ) v Ukraini [Methodological recommendations for the preparation
of National Health Care Accounts (NHCA) in Ukraine]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/sp/sp_07.pdf (2023, March, 1)

14. Rakhuiemo chuzhi hroshi: de posluhy u sferi okhorony zdoro-
via naideshevshi, a de
naidorozhchi? [Counting other people's money: where are the cheapest and most expensive
healthcare services?]. Retrieved from <https://www.apteka.ua/article/524775> (2023, Febru-
ary, 12).

15. Samootsinka naselennia stanu zdoro-
via ta rivnia dostupnosti okremykh vydiv me-
dychnoi dopomohy u 2017 r. (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u
zhovtni 2017 r.) [The population's self-assessment of the state of health and the level of
availability of certain types of medical care in 2017 (according to the data of a sample sur-
vey of households in October 2017)]. *Statystychnyi zbirnyk. Derzhstat Ukrainy* [Statistical
collection. State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
(2023, February, 12).

16. Zvit Natsionalnoi sluzhby zdoro-
via Ukrainy 2018 [Report of the National Health
Service of Ukraine 2018]. Retrieved from <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-2018.pdf>
(2023, February, 16).

17. Ukraina: ohliad reformy finansuvannia systemy okhorony zdoro-
via 2016-2019.
Spilnyi zvit VOOZ ta Svitovoho banku [Ukraine: overview of health care financing reform
2016–2019. Joint report of WHO and the World Bank]. Retrieved from www.evro.who.int
(2023, February, 18).

18. Health Financing Reform in Ukraine. *Progress and Future Directions*. Overview,
2022, 26 p. Retrieved from [https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EU-
RO-2022-5657-45422-65003](https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EU-RO-2022-5657-45422-65003) [in English]. (2023, February, 18).

19. Finansuvannia okhorony zdorovia v Ukraini: stiikist v umovakh viiny. *Prohramnyi dokument shchodo okhorony zdorovia* (2022). [Health care financing in Ukraine: sustainability in wartime. Program document on health care]. Kopenhagen: Yevropeiske rehionalne biuro VOOZ [Copenhagen: WHO Regional Office for Europe]. Retrieved from <http://apps.who.int/iris/> (2023, February, 18).

20. Proekt planu vidnovlennia Ukrainy. *Materialy robochoi hrupy «Okhorona zdorovia»* [The project of the recovery plan of Ukraine. Materials of the working group «Health care»]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/health-care.pdf> (2023, February, 20).

21. Resursy systemy okhorony zdorovia v umovakh viiny [Resources of the health care system in conditions of war]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-systemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viiny-zhovten-2022r> (2023, February, 20).

22. Iak medychna systema Ukrainy prystosovalasia do viiny [How the medical system of Ukraine adapted to the war]. Retrieved from <https://suspilne.media/233374-ak-medicna-sistema-ukraini-pristosovalasa-do-vijni-rozpovidae-ocilnik-moz/> (2023, February, 21).

Матеріал надійшов до редакції 11.02.2023 р.

Наукове видання

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ,
СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 1 (15)
2023

Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: О. А. Фесик

Формат 60×84^{1/16}. Обсяг 23,48 ум. друк. арк., 22,83 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр.
Зам. ____.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.